

Enternasyonal Sosyalizm

Nisan 2020

Sayı 6

10 TL

Salgın günlerinde Sosyalizm mücadelesi

Covid-19 ve Otoriterizm Şovu | Şenol Karakaş
Maskeler Düştü “Felaket Kapitalizmi” Ateşe Odun Taşıyor | Tuna Emren
Pandemiler Zamanında Sosyalizm | Joseph Choonara
Koronavirüs Krizi Değil, Neoliberalizmin Krizi | Bülent Somay
Zizek’in Koronavirüs Hakkında Neredeyse
Gelişigüzel Konuşması Üzerine | Sinan Özbek
Kapitalizmin Enerji İhtiyacı ve İklim Krizi | Erkin Erdoğan
Gezegende Çok Fazla İnsan mı Var? | Martin Empson
Ekonomik Kriz, İklim Krizi, Salgın Krizi ve Biriken Öfke | Özdeş Özbay
Eşitlik Arayışının İki Uğrağındaki Göçmenler ve
Mezar Kazıcıları Olarak Milliyetçiler | Polat S. Alpman
Putin ve Günden Güne Otoriterleşen Rusya | Melike Işık

Trump, Bolsonaro, Orban: Otoriter Dehşet | Çağla Oflas
Lenin’den Kaçmak mı? Neden? | Şenol Karakaş
Tarihten Yapraklar: Tek Ülkede Sosyalizm | Dilek Fırat
Chris Harman ve Siyasal İktisadın Eleştirisi | Alex Callinicos
Marx ve Yerli Halklar | John Bellamy Foster,
Brett Clark ve Hannah Holleman
AKP ve Kemalizm | Roni Margulies
Türkiye’de ve Dünyada İşçi Hareketleri | Faruk Sevim
Teknoloji “Bizim” Ne Kadar Dışımızda? | Sibel Erduman
Marx’ın Din Eleştirisi: Sinan Özbek’in Son Kitabı Üzerine | Z.Soner Dinç
Dört Kitap: Malcolm X, Eleanor Marx, Gramsci,
Rosa Luxemburg | Akın Deniz Sorucu

SİBER PROLETARYA

Dijital Girdapta Küresel Emek

Nick Dyer-Witheford

Sınıf iktidarı ve bilgisayarlaşma üzerine sert analizleriyle **Siber Proletarya**, enformasyon devriminin karanlık yüzünü bizlere gösteriyor. Kongo'daki koltan madenlerinden Çin'deki elektronik fabrikalarına ve viraneye dönmüş Detroit mahallelerine, teknoloji sayesinde, müreffeh elitler ve güvencesiz işçiler arasında büyüyen kutuplaşmanın nasıl yumuşatıldığını gözler önüne seriyor.

Nick Dyer-Witheford, yaygınlaşan online gözetim ve yoğunlaşan robotlaşmanın ardındaki sınıf tahakkümünü meydana çıkarıyor. Aynı zamanda, bilişim teknolojisinin radikal hareketlerde yarattığı imkânlara göz atıyor; günümüzde yaşanan mücadeleleri bilgisayar ekranının yansıttığı ışıkla irdeliyor.

Bu kitap, modern teknolojik gelişmelere heterodoks Marksist bir analiz sunuyor. Silikon Vadisi'nin yaşadığımız dünyayı nasıl şekillendirdiğini anlamak isteyenler için esaslı bir inceleme.

İçindekiler

Covid-19 ve Otoriterizm Şovu Şenol Karakaş	7
Maskeler Düştü “Felaket Kapitalizmi” Ateşe Odun Taşıyor Tuna Emren	13
Pandemiler Zamanında Sosyalizm Joseph Choonara	23
Koronavirüs Krizi Değil, Neoliberalizmin Krizi Bülent Somay	41
Zizek’in Koronavirüs Hakkında Neredeyse Gelişigüzel Konuşması Üzerine Sinan Özbek	45
Kapitalizmin Enerji İhtiyacı ve İklim Krizi Erkin Erdoğan	48
Gezegende Çok Fazla İnsan mı Var? Martin Empson	54
Ekonomik Kriz, İklim Krizi, Salgın Krizi ve Biriken Öfke Özdeş Özbay	58
Eşitlik Arayışının İki Uğrağındaki Göçmenler ve Mezar Kazıcıları Olarak Milliyetçiler Polat S. Alpman	67
Putin ve Günden Güne Otoriterleşen Rusya Melike Işık	76
Trump, Bolsonaro, Orban: Otoriter Dehşet Çağla Oflas	82
Lenin’den Kaçmak mı? Neden? Şenol Karakaş	91
Tarihten Yapraklar: Tek Ülkede Sosyalizm Dilek Fırat	102
Chris Harman ve Siyasal İktisadın Eleştirisi Alex Callinicos	109
Marx ve Yerli Halklar John Bellamy Foster, Brett Clark ve Hannah Holleman	120
AKP ve Kemalizm Roni Margulies	134
Türkiye’de ve Dünyada İşçi Hareketleri Faruk Sevim	140
Teknoloji Bizim Ne Kadar Dışımızda? Sibel Erduman	145
Marx’ın Din Eleştirisi: Sinan Özbek’in Son Kitabı Üzerine Z.Soner Dinç	148
Dört Kitap: Malcolm X, Eleanor Marx, Gramsci, Rosa Luxemburg Akin Deniz Sorucu	150

“Kapitalist toplum düzeni, çare bulunması gereken kötülükleri yeniden ve yeniden üretiyor.”

Friedrich Engels.

Küresel salgın hepimizi bir ölüm kalım mücadelesinin içine çekti. Bir yandan bu mücadeleyi verirken bir yandan da 1800’lü yılların başından beri sosyalistlerin kapitalist üretim tarzı hakkında anlattıkları, bugün gözlerden saklanamaz ve yıkıcı gerçekler olarak milyarlarca insan tarafından gözlemleniyor, deneyimleniyor. Üretim, beslenme, barınma, sağlık, eğitim, güvenlik gibi alanlarda tüm insanlığın yaşamını rahatça sürdürmesine yetecek kaynaklara sahip olmamıza rağmen, kapitalizm, gezegeni, üzerindeki tüm canlı yaşamıyla mahvediyor. Tüm olanakları sermayenin kullanımına açan bir sistem olarak, yaşamı emen saf kötülük olduğu her geçen gün berraklaşıyor.

Küresel bir yıkım ve bu yıkımı durdurmak için işbirliğiyle, dayanışmayla ayakta durmaya çalışan, en çok hasarı almasına rağmen insanlığın tümünü salgından sakınmak için varını yoğunu ortaya koyan işçi sınıfı, 2019 yılını öfkeli eylemlerle tamamlamışken, salgınla birlikte daha da öfkelenmiş bir halde.

Kaynakları har vurup harman savuran, sadece zenginleri kollayan sistem, ekonomik krizlerle, derinleşen iklim kriziyle, salgın kriziyle insanlığı bir karar aşamasına getirdi: Ya insanlığın toptan çöküşüne sessiz kalınacak ve bildiğimiz yaşamın sonu gelecek ya da kapitalizme son verilecek!

Enternasyonal Sosyalizm, sesi olmayan tüm canlıların da yaşama hakkını savunarak, ikinci tercihin örgütlenmesine küçük de olsa bir katkı yapmak için 6. sayısıyla karşınızda.

Derginin ilk yazısı “Covid-19 ve Otoriterizm Şovu” başlığını taşıyor. **Şenol Karakaş**, yazıda dünyada öfke birikirken, Türkiye’de hükümetin salgın karşısındaki tutumunun da ayrıca bir öfke biriktirdiğini ve yerli-milli otoriter rejimin adaletsizlikleri derinleştirdiğini savunuyor.

Tuna Emren, “Maskeler Düştü - ‘Felaket Kapitalizmi’ Ateşe Odun Taşıyor” başlıklı makalesinde Covid-19 salgınının, kapitalist üretim tarzıyla köklü ilişkisini bir dizi tarihsel referansla ele alıyor. Yazıda salgın ve genel olarak insanın doğayla ilişkisine dair güncel teorik bir tartışma da sürdürülüyor.

“Pandemiler Zamanında Sosyalizm” makalesinde **Joseph Choonara** salgınların insanlık tarihinde ortaya çıkışlarını, içinde ifade oldukları toplumsal örgütlenmelerle bağlarını ele aldıktan sonra, son pandeminin kapitalist üretimin doğrudan bir sonucu olduğunu gösterip, kapitalist tarım, çiftçilik ve hayvancılık üzerine düşünceleri, güncel referanslarla birlikte kapsamlı bir şekilde ele alıyor.

“Koronavirüs Krizi Değil, Neoliberalizmin Krizi” başlıklı yazısında **Bülent Somay**, salgın başlar başlamaz sol çevrelerde ortaya çıkan tartışmaların bazılarını değerlendiriyor ve bu tartışmaların hem salgını hem de salgın karşısında alınacak kolektif tedbirleri doğru bir şekilde tayin etmesi için en sağlam zemini tarif ediyor.

Sinan Özbek, “Zizek’in Koronavirüs Hakkında Neredeyse Gelişigüzel Konuşması Üzerine” başlıklı makalesinde, salgının başlamasıyla bu konu hakkında hızla yorumlar yapan ve bir tartışma yaratan Zizek’in devlet, salgın, ulusötesi ve salgının önlenmesi gibi başlıklarda dile getirdiği iddialara ve önerilere karşı iddialar ve önerilerle yanıt veriyor.

“Kapitalizmin Enerji İhtiyacı ve İklim Krizi” başlıklı makalesinde **Erkin Erdoğan**, küresel ısınmanın baş aktörlerinden biri olan enerji sektörü ve sermayenin enerji ihtiyacı üzerinden, iklim krizine kalıcı bir çözüm bulunmasını sağlayabilecek büyük dönüşümün ne tür temellere dayanması gerektiğini ele alıyor ve öte yandan ekolojik ekonomi akımı içerisindeki bir dizi güncel tartışmaya ve bireysel çözümlerin iklim adaleti mücadelesi içindeki yerine değiniyor.

Martin Empson “Gezegende Çok Fazla İnsan mı Var?” başlıklı makalesinde iklim krizini nüfus yoğunluğuyla açıklayan tezlerle tartışıyor. Salgından önce kaleme alınan yazı Trump, Bolsonaro ve Boris Johnson gibi, bir açıdan sürü bağımsızlığı stratejisiyle özellikle yaşlı nüfusun salgından ölmesine kapı aralayan otoriter siyasetçilerle birlikte ele alındığında güncelliğini koruyor.

Özdeş Özbay, “Ekonomik Kriz, İklim Krizi, Salgın Krizi ve Biriken Öfke” başlıklı yazısında salgının sadece ekonomi üzerinde değil iklim krizi üzerinde de bir etkiye sahip olduğunu, salgına karşı egemen sınıf temsilcilerinin aldığı önlemlerin, ne küresel iklim krizini ne de yoksulların çektiği sıkıntıları engelleme potansiyeli taşıdığını savunuyor.

“Eşitlik Arayışının İki Uğrağındaki Göçmenler ve Mezar Kazıcıları Olarak Milliyetçiler” başlıklı yazısında

Polat Alpman, ırkçılığın ele alınışındaki farklılıkları, bilimsellik iddiasındaki analitik inşaa olarak ortaya atılan ırk kavramına folklorik bir malzeme olarak eklenen kültürcülüğün millet kategorisi haline dönüşmesini, bu milletin popülizm marifetiyle nefret ekseninde yeniden örgütlenmesini ve yurttaşlık ile evrensel insan hakları arasındaki boşluk tarafından mücrim ilan edilen göçmenlerin dünyayı nasıl değiştirdiğini tartışıyor.

Melike Işık, “Putin ve Günden Güne Otoriterleşen Rusya” başlıklı makalesinde, iktidar yılları boyunca Putin’in otoriter rejimi nasıl inşa ettiğini, milliyetçilik gibi ideolojileri nasıl farklılaştırıp kullandığını, Stalinizm’in mirasıyla kurduğu gerilimli ilişkiyi ve rejimin Rusya’da özgürlük isteyenler açısından taşıdığı anlamı ele alıyor.

Çağla Oflas, “Trump, Bolsonaro, Orban: Otoriter Dehşet” başlıklı yazısında ABD, Brezilya ve Macaristan’da otoriter siyasi figürlerin iktidara gelişlerine ve ekonomik, politik uygulamalarıyla ideolojik alanda yarattıkları tahribatlara değiniyor..

“Lenin’den Kaçmak Mı? Neden?” yazısında **Şenol Karakaş**, Lenin’in 150. doğum yılında bugünün mücadeleleri için Bolşevik Devrimi’nin deneyimlerinden faydalanmanın olanaklarını tartışıyor. Yazı, Lenin hakkında yaratılan yanıltıcı efsanelerin, onun fikirlerine en çok ihtiyaç duyanlarla arasına duvar ördüğünün altını çiziyor.

Dilek Fırat tarafından 1980’li yılların sonunda kaleme alınan “Tarihten Yapraklar: Tek Ülkede Sosyalizm” başlıklı makale ise bugün de belirleyici olan çok önemli bir tartışmaya yapılan etkili bir müdahale. 12 Eylül darbesinden sonra yurtdışında sürgünde yaşamak zorunda kalan Doğan Tarkan ve Dilek Fırat gibi sosyalistlerin o zamanlar sürdürdüğü tartışmalar, süreklilik içerisinde bugün okuduğunuz dergiyi çıkartan aktivistlerin siyasal geleneği olarak şekillendi. Yazı, bu açıdan başka bir anlam daha taşıyor.

“Chris Harman ve Siyasal İktisadın Eleştirisi”, **Alex Callinicos**’un arkadaşı ve ölene kadar teorik bir diyalog sürdürdüğü yoldaşı Chris Harman’ın ölüm yıldönümü için kaleme aldığı bir makale. Callinicos, Harman’ın özellikle Marksist ekonomi teorisine katkılarını ele alıyor.

“Marx ve Yerli Halklar” yazısı, **John Bellamy Foster**, **Brett Clark** ve **Hannah Holleman** tarafından kaleme alındı. Yazarlar, sömürgecilik ve emperyalizm tartışmaları güncelleşirken bazı diğer yazarların Karl Marx’ın kapitalizm, sömürgecilik ve emperyalizm eleştirilerine mesafeli bir pozisyon almalarının arka planını tartışıyorlar. Makale Marx ve Engels’in bu alandaki çok önemli tartışmalarını da açığa seriyor.

Roni Margulies, “AKP ve Kemalizm” başlıklı makalesinde bir yandan AKP’nin siyasal evriminin uğrak

noktalarını, öte yandan bir devlet ideolojisi olarak Kemalizm’le ve devletle etkileşimini tartışıyor.

“Türkiye’de ve Dünyada İşçi Hareketleri” yazısında **Faruk Sevim** işçi hareketinin şekillenmesinin kapitalist üretim süreçlerindeki değişime bağlı olarak nasıl değiştiğini, bunun dünyada ve Türkiye’de işçi sınıfı eylemlerine nasıl yansıdığını, grev hareketlerinden sokak hareketlerine kadar küresel işçi eylemlerinin bir dökümünü yaparak inceliyor.

Sibel Erduman “Teknoloji ‘Bizim’ Ne Kadar Dışımızda?” başlıklı makalesinde Mustafa Arslantunali’nin yazdığı *Teknopolis* kitabını ele alıyor. Yapay zekâ, bilinç, teknolojinin sınırlarını etkilediği ve etkilendiği toplumsal örgütlenmenin biçimi arasındaki ilişkiler, kitabın geniş değinme alanlarından bazıları.

“Marx’ın Din Eleştirisi: Sinan Özbek’in Son Kitabı Üzerine” başlıklı yazısında **Z. Soner Dinç**, Sinan Özbek’in aynı anda yayınlanan iki yeni kitabından *Marx’ın Din Felsefesi*’ni ele alıyor. Kitabın, din tartışmalarında kaba Marksist yaklaşımın yarattığı yanlış algılara nitelikli bir müdahale olduğu vurgulanıyor.

Akın Deniz Sorucu, “Dört Kitap: Malcolm X, Eleanor Marx, Gramsci, Rosa Luxemburg” başlıklı makalesinde, Z Yayınları tarafından aktivistler için kılavuz niteliğinde hazırlanan kitapları tanıtıyor. Bu dört isim de mücadeleleriyle içinde yaşadıkları dönemin tartışmaları ve eylemlerine çok önemli katkılar yaptılar.

Bu sayıda kapsamlı makaleleri çok kısa bir süre içinde çeviren, Arife Köse, Onur Devrim Üçbaş ve Melih Mol’a teşekkür etmeyi bir borç biliyoruz. Onların emeği dergimizin yayına hazırlanmasında son derece önemli bir rol oynadı.

Derginin makalelerine geçmeden önce küresel salgın başlar başlamaz Türkiye’den *Enternasyonal Sosyalizm* dergisini yayına hazırlayan DSİP üyelerinin de bir parçası olduğu Uluslararası Sosyalist Akım’ın yaptığı açıklamayı burada yayınlamayı gerekli gördük.

Ekim 2020 sayısında buluşmak üzere.

Uluslararası Sosyalist Akım’ın çağrısı:

1. Covid-19 coronavirüs salgınından genellikle bir “doğal afet”, kapitalist sistemin normal işleyişine bir “dış şok” olarak söz ediliyor. Bu doğru değil. Yakın geçmişte bir dizi coronavirüs ve grip salgını yaşandı (SARS, MERS, H5N1) ve daha da ciddi yeni bir küresel salgın olabileceği bilim insanları tarafından defalarca öngörüldü. Bu salgınlara yol açan koşulları, Marksist biyolog Rob Wallace’ın gösterdiği gibi, yoğun fabrika tarımının yayılması ve yabancı kuş nüfusları arasında yeni virüslerin geliştiği üçra köşelere piyasanın ve sermayenin girmesi yaratıyor.¹ Bu durum, Marx’ın ifadesiyle, kapitalist tarımın yarattığı “toplumsal metabolizma ile doğal metabolizma arasındaki karşılıklı bağımlı süreçte yaşanan onarılmaz yarılma”nın (daha genel anlamda da doğanın iklim değişikliğine yol açan imhasının) bir örneği. Yaşamakta olduğumuz, gerçek anlamda kapitalist bir salgın; mücadele edilmediği takdirde (Londra Üniversitesi’nde Imperial College’ta yapılan hesaplara göre) 40 milyon kişinin ölümüne yol açacak olan bir salgın.

2. Devletlerin salgın karşısında yaptıkları da yine sermayenin önceliklerini yansıtıyor. Gelişmiş kapitalist ülkelerde, neoliberal kemer sıkma politikalarının sonucunda hemen hemen hiç acil durum planlaması yapılmadı (ve hatta Trump hükümeti salgınlara karşı hazırlık yapmakla görevli ekibi dağıttı) ve sağlık sistemleri yıllardır kuşa çevrildi. Hükümetler iki ayrı tepki arasında gidip geliyor: Bir yanda, ekonominin etkilenmemesini amaçlayan asgari tepki (örneğin İngiltere’de Boris Johnson hükümetinin başlangıçta denediği, Hollanda ile İsveç’in hâlâ uygulamakta olduğu ve hastalığın yayılmasına göz yumarak zayıf olanlarımızın hayatıyla kumar oynayan “sürü bağışıklığı” stratejisi), öte yanda, otoriter yöntemlerle dayatılan yasaklar. Plan ve hazırlıkların yapılmamış olması bazı Asya ülkelerinin uyguladığı izle-test yap-te-davi et stratejisinin uygulanmasını çok daha zorlaştırdı. Ve bunun maliyetini, son derece zor koşullarda yoğun bakım ünitelerinde çalışan sağlık görevlileri başta olmak üzere, binlerce kişi hayatıyla ödüyor.

3. Salgın, ayrıca, büyük bir ekonomik resesyona (büyük olasılıkla 2008-9 Büyük Resesyonu’ndan daha derin bir resesyona) yol açıyor. Bu da hiçbir anlamda “doğal” değil; kâr mantığına göre işleyen bir sistemin doğasını yansıtıyor. Sokağa çıkma yasakları kaçınılmaz olarak üretimi kesintiye uğrattıyor: Yılın başında Çin ekonomisinin kapanması küresel tedarik zincirlerini hâlâ etkiliyor ve salgının yayılması dünyanın geri kalanında ekonominin başka sektörlerinin de kapanmasına yol açıyor. Oysa farklı bir toplum düzeninde bu durum küresel işsizlikte şimdi görmekte olduğumuz muazzam yükselmeye yol açmayabilirdi. Finans piyasalarındaki büyük panik, on yıldır aşırı ucuz merkez bankası paralarıyla ve muazzam artmış olan

şirket borçlanmalarıyla ancak ayakta durabilen dünya ekonomisinin ne kadar kırılgan olduğunu gösteriyor. (Rusya ile Suudi Arabistan'ın başlatmış olduğu petrol fiyatları savaşı bu durumu daha da sarsıntılı hâle getiriyor). 2007-8 krizinde olduğu gibi, tüm yatırımcıların nakite (özellikle dolara) kaçması piyasaları dondurdu ve tüm varlık fiyatlarını düşürdü. Devletler 2007-8'de yaptıklarından da daha büyük ölçüde finans sistemini nakit paraya boğuyorlar ve şirketlere (özellikle de dev şirketlere) çeşitli destekler sunuyorlar. Bu önlemler çoğu durumda işten atılmış olan işçiler için gelir desteği de içeriyor, ama bu destek hem miktar hem kapsam olarak sınırlı. Üstelik genellikle enformel (gayri resmi) sektör işçileri (örneğin, geçici ve kısa vadeli kontratlarla veya freelance çalışan ve kendilerine serbest meslek sahibi demek zorunda bırakılan işçiler) ve göçmenler bu desteğin dışında tutuluyor. Burada da yine, öncelik çalışanların hayatını ve gelirini değil kârları korumak.

4. Hükümetler salgın karşısında çok zaman savaş söylemine başvuruyor ve sözde “hepimizin paylaştığı” millî çıkarlardan söz ediyor. Oysa krizin yükü işçilerin omuzlarına biniyor. Sağlık çalışanları gerekli korunma teçhizatı olmadan hayatlarını tehlikeye atmak zorunda kalıyor. Bazı işçiler evden çalışabiliyor olmakla birlikte, pek çokları, özellikle kol işçileri, çalışmaya devam etmek zorunda bırakılıyor. Üstelik fabrikalarda ve çiftliklerde, süpermarket ve eczanelerde, ambarlarda, teslimat kamyonlarında, çöp kamyonlarında, otobüs ve trenlerde, temel ihtiyaçları üreten, mesafelenmenin mümkün olmadığı koşullarda çalışan işçiler, daha yoğun ve daha büyük çapta üretime devam ediyor. Küresel güneyin kentsel nüfusunda egemen olan enformel sektörde çalışan işçiler, sokağa çıkma yasaklarından fena hâlde etkileniyor, bir anda gelirlerinin tümünü kaybediyorlar. Hindistan'da şahit olduğumuz milyonlarca göçmen işçinin şehirlerden çaresizce kaçması bu durumu işaret ediyor. Covid-19 çok açıkça gösterdi ki, 21. yüzyılın küresel kapitalizminin temelinde hâlâ emek yatıyor; şimdi yeni tehlikelerle karşı karşıya olan emek.

5. Kendini korumak için sistem her zamanki böl ve yönet taktiklerine başvuruyor. Trump'ın ısrarla “Çin virüsü” ifadesini kullanması Doğu Asyalılara karşı ırkçı saldırıları ve hakaretleri meşrulaştırıyor. Göçmenler ve sığınmacılar, Türkiye-Yunanistan sınırında gördüğümüz dehşet verici sahnelerde olduğu gibi, özellikle korunmasız. Devletler yeni baskıcı yetkilerle donanıyor ve krizi geride bıraktığımızda bu yetkileri terk etmek istemeyeceklerdir. Ve Amerika Birleşik Devletleri'yle Çin arasındaki birbirini suçlama yarışı ile Avrupa Birliği'nin felç durumu, emperyalistler arası rekabeti daha da derinleştirecektir.

6. Kısacası, Coronavirüs krizi günümüzün sermaye birikimi biçimlerinin yarattığı koşullardan

kaynaklanıyor ve bu krizin sonuçları kapitalist toplumu biçimlendiren sınıf çelişkileri ve emperyalistler arası rekabet aracılığıyla gerçekleşiyor. Ne var ki, solun ve işçi sınıfı hareketinin resmî liderleri, hükümetlerin millî birlik çağrılarının ardına dizildiler. Sosyal demokrat politikacılar ve sendika liderleri büyük ölçüde hükümet politikalarını tekrar etmekle yetiniyor ve ekonomileri desteklemeye yönelik önlemlere (bu önlemler insan hayatını değil şirket kârlarını desteklemeyi amaçlıyor olmasına rağmen) destek veriyor. Ama bu yaklaşımın olumsuz ve pasifleştirici etkilerine rağmen, özellikle Fransa ve İtalya'da çeşitli işçi kesimleri eylemler gerçekleştirdi; temel ihtiyaçları üretmeyen işyerlerinin kapanmasını sağladılar, çalışmaya devam etmenin gerekli olduğu yerlerde koruyucu teçhizat talep ettiler. İşçi sınıfının bu temel tepkisinin geliştirilmesi ve bir mücadele eksenini oluşturacak bir programa dönüştürülmesi gereklidir.

7. Böylesi bir program şu tür talepler içermelidir:

- Ekonominin devlet tarafından yönetilmesi ve bu sayede sağlık sektörüne gerekli kaynakların aktarılması, hastaları tedavi etmek ve onlara bakıcıları korumak için gerekli ekipmanın üretilmesi ve nüfusun temel ihtiyaçlarının karşılanması;
- Zenginlerden daha çok alınan vergilerle gereğince fonlandırılmış kalıcı ve ücretsiz bir sağlık sisteminin yaratılması;
- Kaynakların yeniden dağıtımı için gerekli fonların askerî harcamaları çok büyük ölçüde keserek yaratılması;
- Nüfusun sağlık ve refahına temel katkılarda bulunan işçilerin işe gidebilmesi ve işlerini yapabilmesi için güvenli koşulların yaratılması;
- Temel işlerde çalışmayan ve evden çalışmaları mümkün olmayan tüm işçilere, yasal konumları ne olursa olsun, yaşamak için gerekli düzeyde bir ücret ödenmesi;
- Korunmasız ve zayıf olanların desteklenebilmesi ve yeterli gıda, ilaç ve diğer ihtiyaç kalemlerinin dağıtımının yapılabilmesi için yerel toplumlara (yerel belediyelerin de desteğiyle) devlet tarafından finansal destek verilmesi;
- Vurgunculuk yapan şirketlerin (hiçbir tazminat ödenmeden) kamulaştırılması;
- Günah keçisi göstermeye son verilmesi: Göçmen merkezlerinin kapatılması ve burada yaşayanlara güvenli olacakları konutların sağlanması; Portekiz'de uygulanan politikanın (ve daha iyilerinin) uygulanması, yani tüm göçmenlere oturma hakkının verilmesi;

- Tüm özgürlüklerin korunması: polise özel yetkiler verilmemesi; hareket ve seyahat kısıtlamalarının yerel toplumlar tarafından uygulanması.

8. Covid-19 salgını sermayenin tüm sınırlarını gözler önüne serdi. Trump, Merkel ve Johnson'unkiler gibi sağcı hükümetler neoliberalizm uyarınca devletin hiç girmemesi gereken alanlara dalmak zorunda kaldılar: Ekonomik faaliyetin birçok alanını denetim altına aldılar, sağlık krizinin gerektirdiği teçhizatı üretebilmek için sanayi üretimine müdahale ettiler. Bu politikalar, yetersiz de olsalar, kapitalizmi korumak amacıyla uygulanmış da olsalar, yukarıdan dayatılmış da olsalar, neoliberal kapitalizmin bir alternatifinin mevcut olduğunu gösteriyor. Ve bu alternatif tam da bizzat salgının kendisi (aynen geçen yılın Doğu Afrika selleri, Amazon ormanlarının yanması ve Avustralya yangınları gibi) kapitalizmin doğayı nasıl imha ettiğini kanıtlarken ortaya çıkıyor. Kısacası, gerçek sosyalizm (çalışan insanların dünyayı ve kaynaklarını demokratik kontrol altına aldığı ve kâr için değil ihtiyaçlarımızı karşılamak için üretim yaptığı bir sistem) hem mümkün

hem gerekli. Bu felaketleri yaratan “normal” duruma geri dönmemeliyiz. Salgın, kapitalizmin gerçek yıkıcı gücünü gösteren korkutucu bir olay. Ama soldan gelecek olan güçlü bir siyasî tepki başka bir dünyanın, insanın geleceği olan bir dünyanın temellerini atabilir.

Uluslararası Sosyalist Akım Koordinasyonu

[1] Örneğin bkz. Rob Wallace, Alex Liebman, Luiz Fernando Chaves, and Roderick Wallace, “Covid-19 and the Circuits of Capital”, Monthly Review (27 March 2020) https://monthlyreview.org/2020/03/27/covid-19-and-circuits-of-capital/?mc_cid=a45d929946&mc_eid=987128174a, Rob Wallace, “Coronavirus: ‘Agribusiness would Risk Millions of Deaths’” (11 March 2020) <https://www.marx21.de/coronavirus-agribusiness-would-risk-millions-of-deaths/> ve Joseph Choonara, “Socialism in a Time of Pandemics”, International Socialism 166 (Spring 2020), <http://isj.org.uk/socialism-in-a-time-of-pandemics/>

Covid-19 ve Otoriterizm Şovu

Şenol Karakaş

Bolsonaro ve Trump gibi, kendilerine oy veren kitleleri hiçe sayıp “aptal” yerine koymaya cüret eden liderler karşısında, insanların sokaklara dökülüp gösteriler yapması kaçınılmaz bir tepkiydi.

ABD, SARS-CoV2’ye yakalanan insan sayısında açık ara en önde – bu satırlar yazılırken ülkedeki vakaların sayısı 905 bin 364’e yükselmiş, ölenlerin sayısı ise 51 bin 956’ya çıkmıştı. Brezilya’da ise sağlık sistemi çöktü; yetkililer, hastanelerin aşırı yüklenme nedeniyle işleyemez hâle geldiğini duyuruyorlar. Testler başta olmak üzere, yetersiz ve geç kalınmış önlemler yüzünden, salgın 211 milyonluk ülke nüfusuna hızla yayılıyor, enfekte olanların sayısı katlanarak artıyor. Amazonların en büyük şehir Manaus’da bulunan bir mezarlıkta, toplu definlerin planlandığını gösteren geniş mezarların kazıldığı, tek bir günde defnedilen insan sayısının 100’e yükseldiği bildiriliyor.¹

Milyonlarca yoksulun ölüm-kalım savaşı verdiği salgın, bu otoriter, sağcı liderler yüzünden, mücadele etmesi, direnmesi zor bir belaya dönüştü. Bu liderlerin gözünde dolar dışındaki hiçbir duygunun, öğenin, motifin önemli olmadığını, tahmini ölüm sayılarını verme tarzlarından da anlayabiliyoruz. İngiltere Başbakanı “Daha birçok aile, sevdiklerini zamansız kaybedecek” demişti, Johnson gibi Trump da “Bu süreçten 100 bin ila 200 bin arası ölümle çıkarsak, iyi bir iş çıkardık demektir”² diyebilirdi. Her ikisi de yoksullara, bilhassa 65 yaş üzerindeki yoksullara, öleceklerinin müjdesini veriyor gibiydiler. Sadece bu iki adamın değil, tüm otoriter liderlerin şovla karşıladığı koşullarda, salgın sonrası bizi başka bir dünyanın, hiçbir şeyin eskisi gibi olmadığı bir dünyanın beklediğini söyleyen analizler, bunun ancak salgının öfkeliendirdiği yoksul kitlelerin mücadelesiyle mümkün olabileceğini de eklemek zorundalar. Çünkü salgın, kapitalizmin krizinin hâlihazırda derinleşmekte olduğu koşullarda gündeme geldi. Politik gündemi, bu krize sağcı bir yanıt; otoriter, cinsiyetçi, hatta yer yer faşist hareketlerin eşlik ettiği, ve birbirlerinden farklarını bütünüyle silen bir yanıt veren

¹ *Marksist.org*, 2020.

² *Hürriyet*, 2020.

liderler, hareketler ve hükümetler belirliyor. Cıvık cıvık bir sağcılık, Trump'ın dezenfektandan Covid-19 ilacı önermesi³ gibi sululuklar... Bunlar hem salgından çıkış sürecini hem de salgının arkasından nasıl bir dünyada yaşayacağımızı belirleyecek olanın bizzat sınıf mücadelesinin kendisi olduğunu gösteriyor. 65 yaş üstünü ya da hayatlarını huzurevlerinde sürdürenleri, ekonominin ve dolayısıyla çalışan nüfusun sırtında taşınan, kurtulmak zorunda oldukları bir yük gibi görenler, sağlık sisteminin pandemi sonrasındaki dönüşümü için ihtiyaç duyulacak demokratik reformların altına imza atabilecek niteliklere sahip değil.

İşsizlik Dalgası

Salgın daha tepe noktasına çıkmadan, işsizlik, yoksullar için salgın kadar şiddetli bir sorun haline geldi. Mart ayında ABD'de 20 milyon kişi işsizlik maaşı için başvurdu. İşsizlik oranının bir ayda yüzde 3,3'ten baş döndürücü bir hızla artarak yüzde 20'ye yaklaştığına dikkat çekiliyor.⁴

Uluslararası Çalışma Örgütü ILO'nun analizlerine göre, Covid-19 nedeniyle başvurulanan tam veya kısmi tatiller, küresel işgücünün yaklaşık yüzde 81'ini temsil eden 2,7 milyar işçiye etkiliyor. Yılın ikinci çeyreğinde 195 milyon tam zamanlı işçiye eşdeğer çalışma zamanı kaybedilecek ve bu kayıp ciddi bir biçimde işçi kesimi tarafından karşılanacak. Salgından ötürü "ciddi ve yıkıcı" risk altında bulunan sektörlerde 1 milyar 250 milyon işçi çalışıyor. Bu rapora göre, benzer şekilde, kendi hesabına çalışan küçük esnaf ve zanaatkarlarla birlikte küçük işletme sahipleri de büyük bir kayıp yaşayacaklar. Dünya ekonomisinde, en iyi ihtimalle yüzde 3, ılımlı bir tahminle yüzde 6, işler umulduğu gibi gitmezse yüzde 10'lara varacağı tahmin edilen bir daralmanın beklendiği bu krizde, yıl sonunda 25 milyona yakın kişinin işsiz kalacağı öngörülmüyor.⁵

Veriler, işsizlik dalgasının küresel ölçekli ve yıkıcı olacağını, emekçi sınıfları vurmaya şimdiden başladığını gösterdi. IMF, sadece ABD ve AB ülkelerinde işsizliğin yüzde 10'un üzerine çıkabileceği tahminlerini yapıyor. *Financial Times* gazetesinin küresel ekonomi editörü Martin Wolf ise çok daha net bir tablo sundu; "Dünya ekonomisi çöküyor."⁶ Küresel ekonomide büyüme hızı yüzde 2,5 olduğunda resesyona girildiğini varsayan

IMF bu kez 2020 yılında yüzde 3 daralma beklediğini bildirdi. Diğer bir deyişle, dünya ekonomisinin büyüme hızı, 2020'de resesyona sınırlarının yüzde 5,5 altında gerçekleşecek.

Bu işsizliğe, dünyanın belirleyici rol üstelenen dört borsasındaki büyük gerilemenin de açıkça ortaya koyduğu üzere, sunulan bu ekonomik resesyona tablosundan çok daha ağır bir ekonomik gerilemenin beklenmesi gerektiği ortada. Kendimizi bunun getireceği depresyondan, pandeminin daha da derinleştirdiği bir depresyondan nasıl çıkaracağımızı ise, tam da bugünlerde başlatmamız gereken mücadelenin mahiyeti belirleyecek; bir yandan hayatımızı tehdit eden bu pandemiden canlı ve sağlıklı çıkmayı başarıp, öte yandan kapitalizme meydan okumanın da "sağlıklı yollarını" bulmamız gerekecek.

Peki, nereden başlamalıyız? 1929 buhranında yaşananlara kıyasla daha sert bir kutuplaşmanın beklendiği, merkezde çok daha keskin bir zayıflama görülürken son derece radikal eğilimlerin güçlenmeye başlayacağı gerçeğinden yola çıkınca, önceliğin, tüm otoriter rejimlerin – ezilenlerin mücadelesiyle – tasfiyesi olması gerektiği ortada. Bunun nedenlerinden birini daha önce özetlemeye çalışmıştım: "Otoriter rejimler, başlı başına korkunç uygulamalara imza attıkları için kötü değiller sadece, aynı zamanda daha sağa, daha ırkçı ve (...) işçi sınıfını atomlarına kadar dağıtmayı hedefleyen faşist güçlere kapıyı araladıkları için de çok tehlikeliler."⁷ Trump'ın lümpenliği, İngiltere'deki ırkçılara da cesaret veriyor, Meksika'dan ABD'ye göçleri engellemek için ellerinde uzun namlulu silahlarla devletlerine yardıma koşan Amerikan faşistlerine de. Tüm bunlar karşısında, aşırı iyimserliğin faydadan çok zarar getireceği, ama felaket tellallığı yapıp kehanetlerde bulunmaya da gerek olmadığı anlaşıyor. Mevcut koşullarda, mücadeleye çoktan başlayan, hâlihazırda direnmeye devam eden emekçilerin öfkesine yeni kanallar yaratmak için örgütlenme çabalarımızı sınırlarına kadar zorlamamız gerek. Charlie Kimber'in, Birinci Dünya Savaşı cehennemi içinde 20 milyon insana bulaşan ve Avrupa'da milyonlarca insanı öldüren tifüs salgını günlerinde nasıl mücadele edildiğine dair verdiği örnekler bugün de ayaklarımızı yere sağlam basmamıza yarayacak bir zemin sunuyor.⁸

Ayağımızı sağlam zemine basarken, gidişatı bu küresel gerilimler tarafından belirlenen Türkiye'de bizleri nasıl bir mücadelenin bekleyeceği üzerine konuşmaya devam etmeliyiz. Zira bu önemli bir tartışma konusu.

3 BBC, 2020.

4 Bloomberg, 2020. <https://www.bloomberght.com/abd-issizlik-maasi-basvurularinda-yeni-rekor-bekleniyor-2251955>

5 Sunar, 2020, COVID-19 SALGINININ SOSYOLOJİK ANALİZİ – 1,

6 *Financial Times*, 2020. <https://www.ft.com/content/d5f05b5c-7db8-11ea-8fdb-7ec06edecf84>

7 Karakaş, 2019, s. 7.

8 <https://www.facebook.com/charlie.kimber.96/posts/10159676924724278>

Gerçeklikten Kopmanın Yerli ve Milli Halleri

Hükümet, salgının başlangıcında, bugün çok daha net görebildiğimiz üzere, Covid-19'u hiç ciddiye almadı. Dünyanın birçok ülkesinde, insanlar kitleler halinde ölmeye başlamışken, Türkiye'de bazı kendini bilmezlerin medyada genlerimizi överek boy gösterip, bu salgının Türkler üzerindeki etkisinin asgari düzeyde olacağını söylemelerine izin verilebildi. Başlangıçta sergilenen ciddiyetten uzak tutum, bir dizi ihmaller zincirine neden oldu. Gazeteci Yıldırım Oğur bu ihmaller zincirini takip ettiği yazısında şöyle soruyor; "Nasıl oldu da Çin'in Wuhan şehrinde ortaya çıkmış bir virüs, üç ay sonra Trabzon Of'ta 62 yaşında bir kadının hayatına mal olabildi?"⁹ Oğur bunun yanıtını da veriyor: "Virüsün Wuhan'da ortaya çıkmasından ve yayılmasından sonra, Çinli China Southern Havayolları, 23 Ocak'a kadar, yani Wuhan'ın karantinaya alınmasından bir gün sonraya kadar İstanbul'a haftada üç gün uçmaya devam etti."

Görünen o ki, Wuhan-İstanbul seferiyle Çin'den İstanbul'a yolcu taşıyan uçaklar, Ocak ayında en az 9 kez piste inmiş. Virüsün çoktan yayılmış olduğu Çin'in diğer şehirlerinden başlayan uçuşların ise sekiz gün daha sürmüş olduğu anlaşılıyor. THY'yi, tüm Çin uçuşlarını iptal etmeye ikna edebilen ise, 31 Ocak günü, Dünya Sağlık Örgütü'nün koronavirüs için "uluslararası kamu sağlığı acil durumu" ilan etmesiydi.¹⁰

Oğur, bu olağanüstü ihmali özetlemeye devam ediyor; Anadolu Ajansı'nın "Türkiye Enfeksiyon Hastalıkları ve Klinik Mikrobiyoloji Uzmanlık Derneği üyeleri, Çin'de ortaya çıkan yeni tip koronavirüs (2019-nCoV) salgınının Türkiye için bir tehdit oluşturmadığını, gerekli önlemlerin alındığını vurguladı." şeklinde haber yapması gibi aymazlıklara başkaları eklendi. Tüm dünyanın virüse teslim olduğu bir tarihte, 9 Mart'ta, Sabah gazetesinin birinci sayfasında "Virüssüz tatilin adresi Türkiye" başlıklı haberde, "Dünya koronavirüsle sarsılırken turistler, tedbirli ve güvenli olduğu için Türkiye'yi tercih ediyor" yazıyordu.¹¹ İnsan, bu haberi yayınlayan gazete sorumlularının önümüzdeki yaz tatillerini nerede geçirmeyi düşündüklerini merak etmeden duramıyor.

Sağlık Bakanlığı açıklamasında, ölü sayısının 2 bin 706'ya, toplam vaka sayısının ise 107 bin 773'e yükseldiği bildirilince, peşpeşe bir takım ekonomik tedbirlerin açıklandığına tanık olmaya başladık. Halka dilenci muamelesi yapanlardan, sağlığını gözeten bir tedbir paketi geleceğini ya da inşaatçılara sınırsız

bir sevgi besleyenlerden yoksulların yaralarına derman olacak bir çözüm sunmalarını beklemiyorduk zaten. Ama patronlar örgütünün başkanına yapılan espri gibi gösterilere de hiç gerek yoktu. Erdoğan'ın, gevrek gevrek gülen Rıfat Hisarcıkloğlu'na "Neşen yerinde" demesine neden olacak kadar garip bir açıklama olamazdı.¹² Paketin iki özelliği vardı: Birincisi apaçık bir şekilde Covid-19 salgınının, sermayeye nasıl kaynak aktarıyoruz diye düşünülerek ele alındığını göstermesiydi. İkincisi ise işçiler ve yoksullara hemen hemen hiçbir önerisi olmamasına rağmen, üst perdeden konuşularak, sanki dünyalar verilmiş gibi bir üslup tutturulmasıydı. Bir yandan "evde kal" diyen hükümet, öte yandan "ev al" diyordu bu paketle. Ev alacak paranın nereden bulunacağına yanıt vermiyordu kuşkusuz. Tam da pandeminin endişe verici bir şekilde tırmandığı günlerde "evde kal"dan "ev al" hattına sıçramış olmak, izaha muhtaç bir durum.

Milyonlarca insan, hükümet bizleri nasıl bir tedbirle koruyacak, yoksulları nasıl kollayacak diye beklerken, tedbir paketinden çıkan bir diğer öneri de "Konaklama vergisinin kaldırılması" oldu. Böylece, inşaatçılar ve emlakçılardan sonra, otel sahiplerini de koruma altına aldıklarını gördük. İç hat uçuşlarında KDV'nin yüzde 1'e indirilmesi de, otel sahiplerinden sonra mutlu edilmesi gereken insanların uçak şirketlerinin sahipleri olduğunu gösterdi. Bu 100 milyar liralık bir paketti sonuçta ve paketin yüzde 90'ından fazlası sermaye gruplarına kaynak ayırmayı amaçlıyordu. Pilotlar, kabin görevlileri, kule çalışanları, yer görevlileri, havalimanlarındaki gişe görevlileri, yük taşıyanlar, yardıma muhtaç olanların koluna girenler, emekçiler ve emeklilerin oluşturduğu işçi sınıfının iktidarın gündeminde olmadığı açığa çıktı.

Çok Yönlü Hak Gaspları

Salgın biraz daha ilerleyince, iktidarın böylesi ağır bir dönemi bile, işçi haklarını gasp etmek için kullanmaya çalıştığı, hiçbir kuşkuyla yer bırakmayacak netlikte çıktı ortaya. Bunun ilk emarelerini birinci pakette yer alan bir çözümde; telafi çalışma süresini artırmasında görmüştük zaten. İlk paketin ruhundaki sermaye tınısını fark edemeyenler olduysa, bu kez daha iyi gösterebilmek için, uygulamayı bütünüyle patronların lehine düzenlediler: Telafi çalışma hem dört aya çıkartılıyor, yani işçiler daha sonra mesai bitince 3 saat fazladan çalışmaya zorlanıyor, hem de bu mesainin karşılığını alamayacakları anlaşılıyor. Özetle, salgın nedeniyle yaşanan kaybın telafisi için, patronlara üç saat daha bedavadan çalışmak zorunda kalacaklar.

Henüz bu paketlerin yarattığı şaşkınlığı üzerimizden atamamışken, koruma altındaki doğal alanlar, Resmi

9 Oğur, 2020.

10 a.g.e

11 a.g.e.

12 Cumhurbaşkanı Erdoğan TOBB başkanına toplantı salonunda böyle seslendi gerçekten de.

Gazete’de yayımlanan “Korunan Alanların Tespit, Tescil ve Onayına İlişkin Usul ve Esaslara Dair Yönetmelik” ile ticarete ve yerleşime açıldı. Bununla da yetinmediler: Ulaştırma Bakanlığı, tarihi Odabaşı ve Dursunbey köprülerini, Kanal İstanbul projesi kapsamında, taşıma ihalesine çıkarmaya karar verdi. Bizler salgının şiddetiyle artan ölümler karşısında dehşete düşüyor ve yeterince şanslıysak evlerimize kapanmaya devam ediyor, peş peşe başka ihaleler de yapıldı.

Ozan Tekin’in yazdığı gibi, “AKP-MHP iktidarının koronavirüs salgını günlerinde hazırladığı infaz yasasıyla, faşist mafya babaları, Soma’daki madenci katliamının tutukluları, Çorlu tren kazasının sorumluları, cinsel saldırı suçu işleyenler, kadın katilleri, dolandırıcılar ve suç örgütü liderleri bayram etti.”¹³ İnfaz yasasının uygulamaya konmasıyla, ilk olarak MHP’nin yıllardır tahliyesi için uğraştığı mafya babası Alaattin Çakıcı “özgür” kaldı. Yaralamaya ve cinayete azmettirme, spor kulübü lokaline silahlı baskın, çıkar amaçlı suç örgütü kurma ve yönetme gibi suçlardan mahkûm olmuş Çakıcı’nın tahliyesi, yerli ve milli rejim döneminin ruhuna yakışacak şekilde, yüzlerce araçlık bir konvoyla “kutlandı”.¹⁴

İşçi Sınıfının Gözden Çıkartılışı

Salgının Türkiye’yi de etkisi altına aldığı anlaşıldığında başlatılan “Evde kal” kampanyası, işçi sınıfını görmezden gelen, tek başına hiçbir anlamı olmayan, çalışmadan evde kalmaya parası yetmeyecek olanları anlamayan bir kampanyaydı. İşçilere kimsenin acımadığının bir kanıtıydı o slogan.

Önce 65 yaş ve üstüne getirilen sokağa çıkma yasağı, ardından 20 yaş ve altını da kapsayacak şekilde genişletildi. Fakat İçişleri Bakanlığı, 18-20 yaş aralığındaki gençlerin sokağa çıkma yasağına, sonradan sunulan bir genelgeyle ek düzenleme getirdi. Bunun nedeni, 18-20 yaş arası genç işçi sayısının 811 bin dolaylarında olması. Sokağa çıkma yasağı, bu genç işçileri kapsamıyor, çünkü resmi yetkililer “Evde kal” derken, işçilerin evde kalmasını sağlayacak parasal desteği sunmuyor. 811 bin genç işçi, pandemi tehlikesine rağmen, mecburen işe gitmeye devam edecek. Oysa bu gençlere üç ay boyunca asgari ücret desteği sağlanabilirdi; bunun için 5,5 milyar TL yeterliydi. Hükümet 17 şirketin toplamda 3 milyar 206 milyon TL olan vergi borcunun yüzde 97,6’sını silmemiş olsa, 811 bin gencin asgari ücretinin ezici çoğunluğunu tutmuş olurdu.¹⁵

Birleşik Metal-İş Sendikası’nın Nisan’da paylaştığı Covid-19 raporuna göre, metal işçilerinin yüzde 2,8’i virüs nedeniyle karantina altında; her 5 işçiden birinin yakınlarında pozitif vaka var. İşçilerin yüzde 87’si kendini işyerinde risk altında hissediyor. İşçilerin yüzde 85’i halen iş arkadaşı ile 2 metreden daha az bir mesafede çalışıyor. Mesafenin 2 metreden fazla olduğu işçilerin oranı sadece yüzde 15. Araştırma kapsamındaki işçilerin yüzde 21’i yakın çevresinde koronavirüs tanısı konmuş kişilerin olduğunu söylüyor.¹⁶

İktidar, tüm kaynakları sermayeye aktarmaya, ve bunu yaparken “aynı gemideyiz” safsatasına yaslanmaya çalışırken; kadınlar, göçmenler, işçiler salgına karşı korumasızlar ve ancak kendi dayanışmalarıyla, zar zor direnebilecek haldeler. Bu, Türkiye’ye özgü bir durum olmadığı gibi, Türkiye’nin en vahim durumdaki ülke olduğu da söylenemez, ama kaynakların görülmemiş bir hızla sermayeye aktarılması, salgın fırsat bilinip bir dizi ihalenin, kanunun geçirilmesi ve salgınla mücadeleye yönelik paketlerde göstere göstere inşaatçıların, otelcilerin ve uçak firmalarının ihya edilmiş olması sadece Türkiye’ye özgü. Üstelik bunu yaparken, halka destek olmak yerine halktan para almayı hedefleyen “Biz bize yeteriz” gibi bir kampanya başlattılar:

Türkiye’de 2019 yılı hesaplamalarına göre, servetleri milyar doların üzerinde olan 29 kişi var. Bunlardan bazılarının dört milyar doları var. Bilindiği gibi, kimsenin parasında gözümüz yok ama bu 27 kişinin toplam servetlerinin yüzde 10’u ve yemin ederiz ki bir kereye mahsus servet/salgınla mücadele vergisi olarak alınsa, böyle halka yüklenen kampanyalar yapmaya gerek kalmaz. Bu 27 kişinin toplam 47,3 milyar dolarlık serveti var. Bunun yüzde 10’u, 4 milyar 730 milyon dolar ediyor. Bunu bugünkü kurdan TL’ye çevirdiğimizde 31 milyar TL yapıyor, ... son 15 yılda iş kazalarında ölen işçi sayısı 23 bine yaklaşmışken, aynı dönemde zenginliklerine zenginlik katanlarla uğraşın.¹⁷

Vakıflar Fonu’nun denetim dışı işleyiş tarzı ve daha önce deprem fonuyla ilgili sorulan bir soruya cumhurbaşkanının, “Harcanması gereken yere harcadık. Bundan sonra da bu tür şeylerin hesabını vermeye zamanımız yok”¹⁸ şeklinde yanıt vermesi, hükümetin, ne kadar aşındığını görmezden gelerek aynı tutumda ısrar ettiğini gösteren örnekler. Bu tür bir ısrar, her koşulda sermayeyi korumak arzusundan türüyor. Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu’nun (DİSK) Covid-19 araştırma raporunun ikincisi, DİSK üyesi işçiler arasında Covid-19 pozitif vakalarının, Türkiye ortalamasının

13 Tekin, 2020.

14 a.g.e

15 Marksist.org, 2020.

16 Evrensel, 2020.

17 Marksist.org, 2020.

18 Cumhuriyet, 2020.

3 katı olduğunu gösteriyor.¹⁹ Benzer bir açıklama, İstanbul İşçi Sendikaları Şubeler Platformu tarafından da yapıldı. Türk Tabipler Birliği ise 22 Nisan'da yaptığı açıklamada 3474 sağlık çalışanının Covid-19 tanısı aldığını ve 14'ü hekim 24 sağlık çalışanının yaşamını yitirdiğini belirtti.²⁰

Kriz Rejimi

10 Nisan akşamı, geç saatlerde, İçişleri Bakanlığı tarafından sokağa çıkma yasağı ilan edildi ve bunun gerçekleştirilme şekli, herkesin sokaklara dökülmesiyle sonuçlandı. İçişleri Bakanı, yaşanan bu rezaletten kısa bir süre sonra istifa etmek zorunda kaldı. Bu, Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin, kriz çözmek için üretildiği ilan edilse de aslında doğası gereği kriz üreten, çözüm üreticilere de ayak bağı olan bir rejim haline geldiğinin ispatıydı. İçinde debelendiğimiz siyasi ortam, Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin düzeltilmesi için çıkartılan "Cumhurbaşkanlığı kararnameleri rejimine" dönüşmüş görünüyor.

Çok dar bir siyasi ekibin, hiçbir denetim ve hesap verebilirlik ya da şeffaflık olmadan, güçler arasında denge kurulmadan, 8 milyarlık dünyayla ilişki halindeki 80 milyon nüfuslu bir ülkeyi, böylesi merkezileşmiş bir yapıyla yönetebilecek kadar "yetenekli" olduklarını düşünmeleri oldukça garipti zaten. Kafalarının içinde taşıdıkları sağcı ve sermaye yanlısı fikirlerin, 80 milyonun önemli bir kesiminin çıkarlarına birebir uyduğunu düşünmeleri de en az bir önceki yanılsamaları kadar tuhaf.

Kuşkusuz, siyasal kibir ve otoriterizm arasında doğrudan bir ilişki mevcut. Konjonktürün sağladığı fırsatları değerlendirme yeteneği ile bir yönetim sistemi kurma potansiyeli arasında kayda değer bir fark var. 15 Temmuz darbe girişimi, dönemin siyasi iktidarına bir fırsat sunmuştu. O darbecilerin su katılmamış alçaklığı, yenilmelerine rağmen katıksız bir antidemokratik siyasal gelişmeyi de tetiklemiş olmalarındadır. 15 Temmuz siyasal fırsatçılık için zemin sundu, "lütuf" tartışması da devreye buradan girdi. Fakat, bir rejimden kurtulmak için 15 Temmuz'u lütfâ çevirmek bir şey, tuhaf bir başkanlık rejimini krizsiz bir şekilde hayata geçirebilmekse başka bir şey. Bir yandan eski rejimin öğeleri, bir yandan yeni dönemin ihtiyaçları, öte yandan yeni yönetim rejiminin varlığını borçlu olduğu AKP-MHP-devlet ittifakının AKP tabanı içinde derin bir bölünmeye neden olması... Bunlardan dolayı yaşanan çelişkileri ve sorunları göğüsleyebilecek kadar vasıflı kadroların iktidar saflarında bulunamamaları, hatta esamelerinin

bile okunmaması... Hepsi bir araya gelince; adalet, eşitlik, güvenlik, demokrasi, ekonomi, sağlık ve eğitim gibi tüm kritik başlıklarda derin bir kriz yaratıyor.

Hukuki zemini belirsiz olan bir yönetim tarzında, kişiselleşme ve keyfilik gibi yönelim ve tutumlar, partiyi halktan, parti liderliğini parti tabanından, cumhurbaşkanlığı hükümet sistemindeki tepe hiyerarşisi de parti liderliğinden kopardı. Bunun sonucunda, Erdoğan'da müthiş bir siyasi gücün yoğunlaştığına şahit olduk. Memleketin Erdoğan'sız yönetilemez hale geldiği, "tepedeki ne der?" korkusunun tüm devlet işleyişini felç ettiği bir siyasal yapı bu; kurulların, Erdoğan'dan direktif almak için kurulduğu bir yapılanma.

Covid-19, bu yapının tüm zaafalarını açığa çıkarttı. Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin tıkanıklık yaratan tüm yönlerini ortaya serdi. Örneğin, bir Bilim Kurulu kuruldu ama bu kurul karar alma yetkisine bile sahip değil. Tüm öneriler Erdoğan'a yönlendiriliyor. Kurul, sokağa çıkma yasağı önerdi, ama Erdoğan kendi kurduğu kurulun önerisini dinlemedi. Öyle ki sonunda kurul sanki sokağa çıkma yasağından yana değilmiş gibi saçma bir tablo oluşturuldu. Oysa sokağa çıkma yasağına (salt ekonomik gerekçelerle) karşı olan da bizzat iktidarın ta kendisiydi.

Öfke Her Yerde: Hem Küresel Hem Yerel!

Küresel burjuvazinin, IMF başkanı ya da *Financial Times* başyazarı gibi gür seslerinin, Covid-19'la beraber iyiden iyiye belirginleşen adaletsizliğin ve eşitsizliğin sürdürülemez olduğunu dile getirmeleri boşuna değil.²¹ Türkiye, salgının kapitalist küresel üretim zincirinde yarattığı dalgaya, hâlihazırda zayıflamış, ekonomik temelleri titrer haldeyken yakalandı. Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin, kapitalizme Türkiye'de apaçık bir ahbap-çavuş karakteri kazandırması, Mahfi Eğilmez gibi ekonomistleri bile kızdırdı: "Kapitalizmin bile yalan yanlış bir etik anlayışı vardır. Ahbap çavuş kapitalizminin özelliği o kadarcık etik anlayışın bile yok olmasıdır." <https://twitter.com/mahfiegilmez/status/125406697602622593>

Türkiye'nin, vadesi bir yıl içinde gelecek olan 168,5 milyar dolarlık dış yükümlülüğünü ya ödemesi ya da yenilemesi gerekiyor. Salgının ilk aylarında, kâh para basarak, kâh emekçilere biraz daha yüklenerek, çarkların dönmesini sağlamaya çalışan sermaye ve hükümet, haftalar geçtikçe daha da zorlanmaya başlayacak. Zorlanmanın nedenlerinden biri, 31 Mart ve 23 Haziran seçimlerinde kitlelerin AKP'den kopmasına neden olan, iktidarın çözülmesinin zeminini oluşturan olgudur: Bu hükümet, adaletsizliği bir işleyiş prensibi haline getiren

19 <http://disk.org.tr/2020/04/covid-19-disk-raporunun-ikincisi-yayinlandi/>

20 https://www.ttb.org.tr/haber_goster.php?Guid=e-34429ca-846e-11ea-9137-e385f12afb6d

21 Gazetenin 3 Nisan tarihli başyazı "Virüs sosyal kontratın kırıl-ganlığını ortaya çıkardı" başlığını taşıyordu. Aktaran Margulies, 2020.

ve eşitsizlikleri derinleştiren, siyasal sistemi tıkayan bir sekt durumuna gelmiştir. Hükümetin her bir icraatı, salgın karşısındaki her savruluşu, atmakta geciktiği her adım, tıpkı dünyada insanların yavaş yavaş sokağa dökülmesine neden olan öfke patlamasında olduğu gibi, burada da ona yönelik bir öfkeyi biriktiriyor.

Öyleyse, bu öfkenin parçası olan, bu öfkeye yön veren, bu öfkenin antikapitalist bir içerikle sokaklara çıkmasını, örgütlenmesini sağlayacak güçlere ihtiyaç var. Bu güçlerin bir araya gelmesi, tüm dünya adına tarihsel bir öneme sahip. Salgının üstesinden gelinebilecekse, kadın ve erkek işçiler kahramanca direndiği, herkes yılmadan mücadele ettiği için gelinecek. Bugünler, aynı zamanda dayanışmanın önemini, işçi sınıfının üretim ve yeniden üretim süreçlerindeki rolünü gösteren günler. Örgütlü işçi sınıfı, tüm bu öfkeli nüfusunun siyasal eğilimlerini kendi mücadelesinin etrafında toparlayabilirse, işte o zaman, Türkiye'nin de dünyanın geri kalanıyla birlikte, Covid-19 sonrasına şekil verecek bambaşka bir politik iklime yönelme ihtimali olur.

Kaynakça:

- Marksist.org, 2020. <https://marksist.org/icerik/Dunya/13862/Brezilya-Hukumet-krizde,-saglik-sistemi-cokmek-uzere>
- Hürriyet, 2020. <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/100-bin-ila-200-bin-olumle-cikarsak-iyi-41482234>
- BBC, 2020. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-52418417>
- Sunar, Lütfi, "Salgınla Mücadelenin İlk Eşiği: Eşitsizlikler", 2020, COVID-19 SALGINININ SOSYOLOJİK ANALİZİ – 1,
- Wolf, Martin, *Financial Times*, 2020. <https://www.ft.com/content/d5f05b5c-7db8-11ea-8fdb-7ec06deef84>
- Karakaş, Şenol, "AKP çözülürken", Enternasyonal Sosyalizm, 2019, sf. 7.
- Oğur, Yıldırım, <http://serbestiyet.com/yazarlar/yildiray-ogur/nasil-ol-du-da-bu-kadar-yayilabildi-851189>
- Tekin, Ozan, 2020. Sosyalist İşçi, dijital 3. sayı
- Marksist.org, 2020, <https://marksist.org/icerik/Yazar/13744/Sira-isci-sinifina-gelecek-elbet!>
- Evrensel, 2020. <https://www.evrensel.net/haber/402851/bisamdan-metal-sektoru-kovid-19-raporu-isci-kendini-risk-altinda-hissediyor>
- <https://marksist.org/icerik/Yazar/13674/Yoksullara-bir-rahat-ve-rin,-parayi-patronlardan-alin!>
- Cumhuriyet, 2020. <http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/erdogandan-deprem-vergileri-aciklamasi-1717082>
- TTB.org.tr, https://www.ttb.org.tr/haber_goster.php?Guid=e-34429ca-846e-11ea-9137-e385f12afb6d
- Margulies, Roni, "Egemen sınıfların Merkez Komitesi", Sosyalist İşçi dijital sayı 3.

Maskeler Düştü “Felaket Kapitalizmi”^{*} Ateşe Odun Taşıyor

Tuna Emren

Varoluşsal sancılarımızı dindirip, yerine hayatta kalma içgüdüsünü ikâme eden bir krizin içinde bulduk kendimizi. Geride bıraktığımız yılın son günlerinde, Çin’in Wuhan kentinde zuhur eden, önceleri zatürre sanılmış olup, takip eden günlerde yeni bir virüs olduğu anlaşılan Wuhan koronavirüsü, nam-ı diğer SARS-CoV2 tüm dünyayı öyle bir silkeledi ki artık o eski “normal” zamanlara geri dönüş pek mümkün görünmüyor.

Aşırı sağın popülist liderleri ve onlar aracılığıyla hayata geçirilen neoliberal politikaların maskelerini düşürüp, felaketler zincirine sürüklenen dünyanın çoktan çıkmış çivisini elimize tutuşturan, tüm klişeleri yerle bir eden ve her şeyi yeni baştan sorgulatan bu patojen, tıpkı SARS ve MERS gibi koronavirüs familyasından geliyor.

Nisan’ın ortalarındayiz ve toplam vaka sayısı 2 milyonu aşmış bulunuyor.¹ İlk ölüm haberinin duyurulduğu günlerde Çin’den gelen haberler ve Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından paylaşılan veriler, yüzlerce parçadan ibaret bir yapbozun gelişigüzel iliştirilmiş az sayıdaki parçalarına benziyordu. Hep beraber ona bakıyor fakat büyük resmin neye benzeyeceğini anlamakta güçlük çekiyorduk. Ocak’ın ortalarında, önce Tayland’da, akabinde Japonya ve Güney Kore’de, sadece birkaç gün sonra da ABD ve Avrupa’da tespit edilen vakalarla birlikte virüsün Çin sınırını aşıp küresel dolaşıma çıktığı anlaşıldı. Aynı günlerde Wuhan kenti karantinaya alındı; hayatını kaybedenlerin sayısı 200’ün üzerindeydi. Salgının kısa süre sonra küresel bir krize dönüşebileceği üzerine konuşulmaya başlanmış olsa da hayatın ilerleyen günlerde nasıl değişeceğinden bihaber, olan biteni anlamaya, resmi zihnimizde tamamlamaya çabalıyorduk.

Şubat’ın ilk haftasında 800’den fazla kişiyi öldürmüş bir virüs olarak, bir yılda 774 kişinin ölümüne neden olan SARS’ı geride bıraktığında, sadece bir aydır ortalardaydı. Bundan birkaç gün sonra Covid-19 adıyla anılmaya başlandı. Şubat sonuna gelindiğinde, İtalya salgının yeni merkezine dönüşmüştü. DSÖ’nün 1 Mart tarihli açıklamasında, virüsün 50’den fazla ülkeye sıçradığı, vaka sayısının 100 binlere yaklaştığı bildirildi.

¹ Worldometer, 2020.

İtalya’daki durum herkeste endişe yaratmaya başlamıştı ki aynı hafta tüm ülke karantinaya alındı. Türkiye 10 Mart’ta dünyanın geri kalanına katıldı. Bir gün sonra da Covid-19’un küresel salgına dönüştüğü ilan edildi. Avrupa salgının yeni merkezi haline gelince toplu etkinlikler iptal edildi, okullarda uzaktan eğitime geçildi, sınırlar birbirinin peşi sıra kapandı ve hayat durdu. 2 Nisan’da dünya genelindeki vaka sayısı 1 milyonu, hayatını kaybedenlerin sayısı 50 bini geçmişti. Bu sayıların ikiye katlanmasıysa 10 gün bile sürmedi.

Salgın hastalıklar üzerinde çalışan araştırmacılar, böyle bir pandeminin eninde sonunda geleceğini, hatta bunun eşi benzeri görülmemiş bir kriz yaratacağını yıllardır dile getiriyorlardı zaten. Artık resmin tamamını görüyoruz. Ve büyük resim, karşı karşıya kaldığımız krizin asıl sorumlularını tüm sarıhlığıyla seriyor ortaya.

Canlı Değil Ama Dirayetli

Virüsler ve pandemi ilişkisi, yaklaşık 20 yıl önce tamamlanmış olan İnsan Genom Projesi’ne kadar tam manasıyla anlaşılabilmiş değildi. Örneğin, üst basamaklardaki canlılara nasıl ve ne sıklıkta atlayabildiklerini bilmiyorduk. İnsanı oluşturan 37 trilyon hücreden her biri, yaşamın başlangıcından bu yana tutulan muazzam bir kaydın verilerini taşıyor. Bu veritabanına DNA diyoruz. Yaşamın DNA’da saklı şifrelerini açığa çıkaran genom araştırmaları, bizi biz yapan formülün beraberinde, şaşkınlık verici bazı veriler de sundu. Bunların ilki, yalnızca 23 bin genden ibaret bir canlı olduğumuz gerçeği. Çok daha fazlasını görmeyi beklerken bu kadar az sayıda gene sahip olduğumuzu öğrenmenin şokunu henüz atlatamamışken, insana dair tasviri altüst edecek bir şeyin daha farkına vardık: Türümüzde özgü hücreler, hayatta kalmak için gerekenleri tek başlarına yerine getiremiyor. Haliyle dışarıdan, yani prokaryotlardan yardım almak zorunda kalıyor; her bir “insan hücresine” karşılık 10 bakteri hücresi taşıyoruz.² Kabaca bir hesaplama, toplamda 100 trilyon civarında bakteriye sahip olduğumuz söylenebilir. Hücresel işbirliği içinde olduğumuz prokaryotlar, zararlı bakterilerin yerleşebileceği boşlukları doldurup hem bağışıklık sistemimizi destekliyor hem de patojenlerin saldırılarına karşı koruma sağlıyorlar. 2012 yılında tamamlanan İnsan Mikrobiyom Projesi ise, her bir insanın yüzde 90 oranında, asgari 8 milyon gen içerdiği tahmin edilen bu yabancıardan ibaret olduğunu meydana çıkardı. Vücudumuzda 10 binden fazla yabancı hücre türü var ve bunların toplam gen sayıları, insan genlerinin 400 katı kadar.³ Buradan çıkan sonuç şu; insana özgü malzememiz, toplam malzemenin içine yüzde 0,25’lik eser miktardaki bir orana dağılmış. Diğer bir deyişle; yüzde 97,5 oranında mikroorganizmayız. Fakat hücresel

işbirliği oyunu burada sonlanmıyor. Genomumuzun yüzde 8’i, yani baz çiftlerimizin çeyrek milyarı virüs genlerinden ibaret. İnsan genleri, toplam DNA malzemesinin sadece yüzde 2’sini oluşturduğuna göre, bilim yazarı Sam Kean’ın ifadesiyle; “Bu da insan olduğumuzdan dört kat fazla virüs olduğumuz anlamına gelir.”⁴

Aslında mikroorganizmaların hüküm sürdüğü bir gezegende yaşıyoruz. Virüsler her yerde ve bilinen her canlıda mevcut. Evrimsel süreçleri ise küresel ölçekli dolaşımlarında şekilleniyor; bitkilerden böceklerle, oradan kuşlara, ardından memelilere ve insana, insandan diğer türlere, karadan denize, denizden karaya...

Koronavirüs familyasından gelen SARS-CoV2, RNA virüsleri kategorisinde. Virüsler teknik olarak “canlı” sayılmazlar. Kendilerini kopyalayabilmek için, sağlıklı hücrelerin protein moleküllerini düzenlemek amacıyla kesintisiz yürüttükleri RNA planı stratejisini kullanıyorlar. Virüs vücuda giriyor, gözüne kestirdiği ilk sağlıklı hücreye yöneliyor ve içeri sızabilmek için hücrenin ihtiyaç duyduğu besinlerden birinin şekline bürünüyor. Onu besin sanarak tutup çeken hücre, bu andan itibaren bütünüyle yeni görevine adanmaya hazır: Virüsün sunduğu genetik şablonu alıyor ve bir virüs yazıcısı gibi davranıp hızla çok sayıda kopya çıkarıyor.

“Yarasa Çorbası İçen Çinli” Miti ve Zoonotik Bağlantı

Sosyal medyada paylaşılan bazı asılsız görsellerden yola çıkarak SARS-CoV2’nin genom araştırmalarını kendilerine göre yorumlayanların işaret ettiği ilk “suçlu”, pazardan satın alınan yarasayı çorba olarak tüketen bir Çinli oldu. Çin’deki hayvan pazarlarının küresel bir salgına yol açma potansiyeli taşıdığı, bazılarımızın ders kitaplarından aşına olduğu, üzerinde mutabık kalınan sağlam bir argüman. Ne var ki gündem, bilimsel bir temeli bulunmadığı halde defaatle zikredilerek nefret nesnesi biçiminde sunulan bu efsanevi figürle meşgul edilince, gerçekler bulandırılıp tahrif edilmiş oluyor. Ana-akım sağ popülist yaklaşımların izlediği bu mutad örüntü, yani suçu hayali bir düşmana atma refleksi, yadsınmaz bir şekilde ırkçı söylemlerle koşutluk içinde. Ne de olsa suçun isnat edildiği kişi ya da kişilerin her türlü nefreti hak ettiğini göstermenin en etkili yolu bu. Mamafih, kritik öneme sahip gerçekler iskandil edilmeyi beklerken, dikkatimizi başka yöne çekmek için harekete geçirilen bu kolektif önyargılar yüzünden yeterince vakit kaybettik zaten.

SARS-CoV2, insana bulaşan yedinci koronavirüs; 2003’te Çin’de görülmeye başlanan SARS-CoV, 2004’te Hollanda’da ortaya çıkan NL63, bir yıl sonra Hong Kong’ta sudur eden ve insan koronavirüsü olarak bildiğimiz HKU1, soğuk algınlığı virüsü olarak tanınan

2 NIH , 2012.

3 Chown, 2015, s. 13-14.

4 Kean, 2014, s. 161.

HCoV-OC43, yine aynı gruptaki HCoV-229E ve 2012’de Suudi Arabistan’da tanımlanan MERS-CoV. Koronavirüsler MÖ 8.000’den bu yana dünyayı turladıkları için 10 bin yıldır mutasyon geçiriyorlar. Fakat bir türden diğerine atlayabilmek için, yeni konak türe adaptasyon kazandırabilen anlamlı mutasyonlara uğramaları gerekir. SARS-CoV2 zoonotik bir virüs; insanlardan hayvanlara, hayvanlardan insanlara bulaşabilir. Aynı familyadan gelen SARS-CoV ve MERS-CoV’da olduğu gibi, bunun da yarasalar ile bağlantısı olabileceği düşünüldü; çünkü virüsün genomu, yarasalarda görülen BatCoV RaTG13 adlı bir koronavirüs türünün genomuyla yüzde 96 oranında eşleşiyor. BatCoV, Güney Asya ve Çin’e özgü endemik bir tür olan nalburunlu yarasalarda (*Rhinolophus affinis*) mevcut. Bununla beraber, geçmişte SARS ve MERS’ten elde edilen bulgular, virüsün yarasadan insana doğrudan geçemediğini, ara türlere ihtiyaç duyduğunu gösterdi. Bu iki hastalıkta türler arası nakledici görevi üstlenen ara türün ya Asya’ya özgü kısa bacaklı bir memeli olan miskler ya da develer olabileceği anlaşıldı.⁵

Son derece rasyonel bir argüman olduğu için üzerinde hemen mutabık kaldığımız hayvan pazarı bağlantısı, daha açık ifadeyle; ilk SARS-CoV2 vakalarının Wuhan’daki Huanan pazarında bulundukları yönündeki iddia halen havada asılı duruyor aslında.⁶ Yarasa çorbası gibi gülünç bir önermenin temelleri de buna dayanıyordu. Oysa virüsün oradan çıktığına emin değiliz. Menşesine yönelik muğlak durum elbette hayvan pazarlarının hemen akılabileceği anlamına gelmemeli. Bilakis, yabani türleri şehirlere taşıyan pazarların hangi amaçla var oldukları, nasıl ortaya çıktıkları gibi konuların da aydınlatılması gerekiyor. Lakin öncelikle bilimin ortaya serdiği epidemiyolojik bağlantının hatırlanmasında fayda var. Nitekim bunun yokluğunda peyda olan tüm o irrasyonel iddiaların çöpe atılma vakti geldi.

Geçtiğimiz Ekim ayında, yani pandemiden çok önce, Guangdong Yaban Hayatı Kurtarma Merkezi’nde tuhaf bir şeyler oldu. Kendilerine özgü bir salgın hastalıktan öldükleri tahmin edilen iki pangolinin ciğerleri incelendi ve SARS-CoV benzeri bir virüs tespit edildi.⁷ Genom araştırmaları, pandemiye sebep olan, pangolinlerdeki virüsle yüzde 91,02 oranında eşlettiğini, yarasadan insana pangolin aracılığıyla atlamış olabileceğini gösteriyor. Bunu destekleyen bir başka araştırmada SARS-CoV2’nin menşei için iki olasılık bulunduğu sonucuna varıldı.⁸ İlki, zoonotik transfer öncesi gerçekleşmiş olan evrimsel bir mekanizma; yani doğal seçim. İkincisi ise evrimsel

sürecin transfer sonrasında, virüs insandayken gerçekleşmiş olması ihtimali:

Başka bir hayvanda bulunan virüsün, türler arası bariyeri aşarak insanlara nasıl bulaşmış olduğunun anlaşılması, gelecekteki zoonotik transferlerin önlenmesine yardımcı olur. Örneğin, SARS-CoV2 farklı bir hayvan türüne ön adaptasyon sağlamışsa, bunun gelecekte tekrar meydana gelme riski de var demektir. Ancak uyarlanma sürecinin insanda vuku bulduğu anlaşılırsa, gelecekte yeni zoonotik transferler ile karşılaşsak bile, bunların aynı mutasyon dizisini tekrarlama olasılığı çok düşük olur. SARS-CoV2’nin diğer hayvanlarda dolaşan viral akrabalarının tanımlanması, virüs araştırmalarının desteklenmesine yönelik bir atılımdır.

Çin’in ünlü hayvan pazarları neoliberal politikaların acımasız dayatmalarıyla şekillenen ekonomik dönüşümün bir sonucuydu. Yabani türlerin ziyafet sofralarına dâhil olmasına hoşgörü gösterilmesinde de keza gıda üretiminin endüstriyellemesi sonucunda ortaya çıkan bu pazarların büyük payı var. Antropologlar Lyle Fearnley ve Christos Lynteris, Çin’deki dönüşümün, küçük çiftlik sahiplerini hayvancılık endüstrisinin dışına ittiğini, çaresiz kalan çiftlik sahiplerinin yeni geçim faaliyetleri aramak zorunda kaldıklarını söylüyor.⁹ Bunların bazıları, yabani türlerin yer edinebildiği Çin mutfağına yeni egzotik tatlar sunmaya yöneldiler. Ve böyle bir sektör gelişti. İşin aslı, Çinliler ağırlıklı olarak tahıl ürünleri ve deniz ürünleri tüketiyor, beraberinde sebze ve meyvelere yöneliyorlar. Bu egzotik tatlar gündelik tüketim alışkanlıklarının bir parçası değil. Kaldı ki lüks tüketime girdiği için, yalnızca zenginler tarafından ilgi görüyor ve genellikle özel günlerde tercih ediliyor.

Endüstriyel çiftçiliğin baskısıyla dışarıya itilen küçük çiftlik sahipleri, coğrafi olarak da harekete zorlandılar. Süreci iyi okuduğumuzda, sistemin onları yaban hayatına doğru ittiğini görüyoruz. Dahası, artık ekonominin bir parçası haline gelmiş olan bu hayvan pazarlarının kapatılması, sektörün karaborsaya dönüşmesine yol açarsa, kamu sağlığı açısından çok daha yıkıcı sonuçlar doğurabilir.

Brown Üniversitesi araştırmacıları, sonuçları altı yıl önce açıklanan çalışmalarında; Ebola, SARS ya da kuş gribi gibi, hayvanlardan bulaşan virüslerin yakın gelecekte büyük tehlike yaratabileceğini bildirmişti.¹⁰ 1980 ve 2013 yılları arasındaki 33 yıllık dönemi, küresel ölçekte bir incelemeyle ele alıp toplamda 215 salgın hastalığa dair önemli veriler paylaştıkları araştırma, salgınların sadece sayısının değil, nedenselliklerinin de artacağını tanıtıyor. Nedensellik, risk faktörüyle bağlantılı bir kavram. Hastalık riski ile nedensel anlamda pozitif ilişkili faktörlerin artması, zoonotik virüslerin önüne geçilmesini zorlaştırıp

5 Zhang vd. 2020.

6 Huang vd. 2020.

7 Lam vd. 2020.

8 Andersen vd. 2020

9 Lynteris ve Fearnley, 2020.

10 Smith vd. 2014.

küresel ölçekli pandemilere dönüşmelerine sebebiyet verebiliyor. İngiliz biyolojik çeşitlilik uzmanı Katherine Elizabeth Jones da 2008'de benzer bir araştırma yürütmüş ve incelediği 335 bulaşıcı hastalığın yüzde 60'ında zoonotik patojenlerle karşılaşmıştı.¹¹ Jones'un araştırmaları, zoonotik hastalıkların insan faaliyetleri ve doğa ilişkisi sonucunda ortaya çıktığını gösterdi. Özetle bu virüsler, varlıklarını hiçbir türe zarar vermeden sürdürürken, kendi habitatlarında yaşanan ekolojik yıkım nedeniyle değişmeye başlıyor, bir takım girift bağlantılar sonucunda ölümcül patojenlere dönüşüyorlar.

Bir Pandemi Daveti: Ekolojik Tahrifat

Kendilerini kopyalamak için hücrelerin biyokimyasal süreçlerini kullanan virüsler gezegendeki tüm ekosistemlerin, her bir ekolojik oyuğuna sızmış durumdadır. Ekosistemler; ormansızlaştırma, kentleşme, endüstriyel etkinlikler, kırsal kalkınma projeleri, yoğun tarım, kültür balıkçılığı, nehir sistemlerine müdahale, santraller ve barajların inşası gibi beşerî faaliyetler yüzünden zarar gördüğünde habitat kaybı denilen durum baş gösteriyor. Kayıp, yüzölçümünün peyderpey azalmasıyla başlayabileceği gibi, yalnızca kenar oranlarının küçülmesi veya habitatı oluşturan arazinin parçalanması ve her bir parçanın bir diğerinden yalıtılması sonucunda da ortaya çıkabilir. Biyolojik çeşitliliğin korunması gereken alanlar ile insan etkinlikleri arasında sınır görevi gören tampon bölgeler de zamanla yok oldukça (ve bazen buna, endemik türlerin kullandığı habitatlar-arası bağlantıları sunan ekolojik koridorların değişime uğraması da eklenir) insan, iç içe geçmemesi gereken türlerle tehlikeli bir yakınlaşma yaşadı. Beşerî unsurlar ve yaban hayatının birleşmeye başladığı bölgelerin tamamı, potansiyel birer salgın merkezi.

Tüm pandemiler, tabiatları gereği ekolojik birer meseledir. Habitat kaybı ya da bozunumunda, fosil yakıt endüstrisinin desteklenmeye devam edilmesi yüzünden yaşanan iklim krizinin de büyük payı bulunuyor. Doğal Hayatı Koruma Vakfı'nın (WWF) Yaşayan Gezegen Raporu; 1970'ten bu yana memeliler, kuşlar, balıklar ve sürüngenlerdeki kaybın yüzde 60 gibi korkutucu bir seviyeye ulaştığını duyurdu.¹² Yerkürenin kendini yenileme kapasitesi olarak özetlenebilecek olan biyokapasiteyi, ekolojik limit aşımıyla kullanıyoruz. İnsanların bir yılda tükettiği yenilenebilir kaynakların, gezegenimiz tarafından yerine konulması için gereken süre bundan çok daha fazla.¹³ Yerkürenin kendini yenilemesine izin vermiyor, doğal kaynakları, yenilenme miktarından fazlasını talep ederek istismar edince habitat bozunumlarına sebep

oluyor, ekosistemler üzerinde baskı oluşturup kimini de çökme noktasına kadar zorladığımız için biyolojik çeşitlilik kaybına yol açıyoruz. Gelgelelim hiçbir şeyin eşit bölüşülemediği böyle bir dünya düzeninde sorumluluğu da herkese eşit oranda dağıtamayız. İşin aslı şöyle; yüksek gelirli ülkelerde kişi başına düşen Ekolojik Ayak İzi, orta ve düşük gelirli ülkelerinkini gölgede bırakacak kadar fazla. Hatta daha net bir tablo sunmak da mümkün; "Yerküre biyokapasitesinin yüzde 20'si, küresel nüfusun sadece yüzde yedisini temsil eden AB devletleri tarafından kullanılmaktadır."¹⁴ Hepimiz bu eşsiz gezegenin doğal kaynaklarını bir AB vatandaşı gibi tüketsek 2,8 dünyaya ihtiyaç duyulurdu. Üstelik ekosistemlerin ve biyolojik çeşitliliğin kaybı, yaşamları doğrudan bu kaynaklara bağlı olan yoksul toplumları doğrudan ve çok daha olumsuz şekillerde etkiliyor.

İnsandan uzakta, kendi dünyasında yaşamakta olan yabani türler, alışkın oldukları koşulların ellerinden alınmasıyla yer değiştirmeye zorlanırsa ya da biz onların yaşam alanlarına doğru yayılmaya devam edersek, insanlar ve diğer türler arasında zaruri bir mikroorganizma alışverişi vuku buluyor. Onlara zarar vermeyen virüsler, öncesinde hiç karşılaşmadıkları yeni bir türe atlama aşamasına geçip insanlara bulaştığında, ölümcül birer patojen niteliği kazanabilirler. Doğal habitatlarından muhtemelen mikropları kendi dünyamıza davet eden biziz. Zira kapitalizmin sınırsızca büyüme arzusunun kanıksanması hasebiyle, kendimizi, çeşit çeşit ekolojik krizle baş başa kaldığımız bir dünyada bulmamız kaçınılmazdı. Örneğin yine bir yarasa türüyle bağlantılı olan ve primatlar ile insanlarda ölümcül seviyeye ulaşabilen Ebola'nın Sahra Altı Afrika'da yol açtığı yıkım da bölgedeki ormansızlaşmanın bir sonucuydu.¹⁵ Yarasaların evini yok ederseniz, kendilerine yeni yaşam alanları aramaya mecbur kalır, çözümünü genelde en yakınlardaki insan yerleşimlerine ilişmekte bulurlar. Arka bahçenize göç edebilecekleri gibi, meyve ağaçları barındıran çiftliklere de yerleşme ihtimalleri var. Yarasalarda taşınan virüslerin insana atlayabilmesi için onlarla doğrudan temasa geçmiş olmak bile şart değil. Öyle ki arka bahçenizdeki yarasalardan bihaber olsanız bile, salyasının bulaştığı meyveden bir ısırık almak kâfi.

Birleşmiş Milletler Çevre Programı UNEP'in İcra Direktörü Inger Andersen geçtiğimiz günlerde verdiği bir röportajda bu meseleye dikkat çekmeye çalışıyordu; "Yabani türler üzerindeki süregelen baskımız nedeniyle, türlü bulaşıcı hastalıklar barındıran bitki ve hayvanlarla, aramızdaki sağlıklı sınırları yok edecek kadar yakınlaşmış olduk. Böylece insana atlayabilecek seviyeye eriştiler."¹⁶ Pandemi krizi karşısındaki önceliğimiz virüsün

11 Jones vd. 2008.

12 WWF, 2018, s. 7.

13 Global Footprint Network, 2020

14 WWF, 2019, s. 4

15 Olivero vd., 2017.

16 Carrington, 2020.

yayılmasını yavaşlatma çabası olsa da uzun vadeli tepkimiz değişmiş değil: Bu yıkımın durdurulması için acilen önlem alınmalı.

“Doğal Felaket Diye Bir Şey Yoktur”

Evrimsel epidemiyolog Rob Wallace “Büyük Çiftlikler, Büyük Gripler Yaratır” adlı kitabında SARS’tan Ebola’ya uzanan yelpazede, tüm yeni salgınların etiyolojisini kapitalist tarımsal işletmeler perspektifinden değerlendiriyor.¹⁷ Wallace’ın “fabrika çiftçiliği” olarak tanımlamayı tercih ettiği sistemin, bilhassa anormal kümes hayvanı popülasyonundan ötürü son derece riskli bir girişim olduğu ortada. Bu hayvan fabrikalarındaki tavuklar, evrimin insan tarafından yönlendiren mekanizmasıyla, birbirlerinin genetik kopyaları olacak şekilde üretildiler. Charles Darwin, “Türlerin Kökeni” adlı eserinde konuya tam da buradan başlıyordu, çünkü insanın gerçekleştirdiği seçim deneylerine o zamanlarda bile herkes aşınaydı. Yapay seçim denilen bu evrimsel mekanizmanın doğal seçimden farkı, bir hedefinin olması. Tavukların küçük, az yağlı ve daha lezzetli olmasını hedefliyorsanız, bu özelliklere sahip olanların çoğaltmasına izin verirsiniz. Buna on yıllar boyunca devam ederseniz ateşle oynamış olursunuz, çünkü her dizgenin zorlanmaması gereken bir üst sınırı vardır ve artık hepsi birbirine benzeyen kümes hayvanlarıyla dolu bir fabrika da bu sığanın aşıldığı noktayı temsil eder. Zoonotik bir virüs, kendisini yüz binlerce genetik kopyayla dolu bir çiftlikte bulursa, popülasyon içinde genetik çeşitlilik bulunmadığı için, adeta cennete düşmüş olur.¹⁸ İşte virüsün patojene dönüşme yolculuğu tam olarak burada başlıyor. En ufak bir dirençe karşılaşmadan yayıldığı, farklı konaklar arasında, evinin bir odasından diğerine geçiyormuşcasına rahat dolaştığı bu olağanüstü elverişli ortam sayesinde, kısa süre sonra insanda sergileyeceği becerilerini de geliştiriyor. Virülansın artması, pandeminin önüne geçilmesini zorlaştırır.¹⁹ Çin’in hayvan pazarları pandemiye giden yolda başat aktörlerden biri olan fabrika çiftliklerinden rol çalmış olsa da, hayvan endüstrisinin şahikası sayılan bu fabrikaların dünyanın her yerinde işlemeye devam ettikleri unutulmamalı.

Marksist antropolog David Harvey, sermaye güdümlü tandansın pandemileri kaçınılmaz kıldığını dile getiren makalesinde şöyle diyor; Bu “kırk yılı aşkın bir süredir neoliberalizmin eliyle yapılan doğa kıyımının intikamıdır.” Ancak bu “doğal” bir felaket değil:

Kültürden, ekonomiden ve günlük yaşamdan ayrı ve bunların dışında bir ‘doğa’ anlayışını ne zamandır reddetmiştik. Doğa ile olan metabolik ilişkiye dair daha diyalektik ve

ilişkisel bir görüşü benimsiyorum. Sermaye, kendi yeniden üretiminin çevresel koşullarını değiştirir, ancak bunu (iklim değişikliği gibi) istenmeyen sonuçlar bağlamında ve çevresel koşulları sürekli olarak yeniden şekillendiren özerk ve bağımsız evrimsel güçler dâhilinde yapar. Bu açıdan, gerçekten doğal felaket diye bir şey yoktur. Şüphesiz virüsler sürekli mutasyona uğruyor. Ancak bir mutasyonun, hayatı tehdit eder hale gelmesinin koşullarını insanlar yaratır.²⁰

Tıpkı fabrika çiftliklerinde olduğu gibi, virüslerin, nüfusun yüksek yoğunluklu olduğu insan topluluklarında da bayram ettiğini hatırlatıyor Harvey; “Örneğin, kızamık salgınlarının sadece daha büyük kentsel nüfus merkezlerinde geliştiği, seyrek nüfuslu bölgelerdeyse hızla öldüğü iyi bilinmektedir.”

Wallace, salgınların iki gruba ayrılabilirliğini gösterdi.²¹ Yoksul ülkelerdeki kırsal peyzajların düzenlenmesiz tarımsal işletmelere dönüşüp, kentlerin çevresinde konumlanmış banliyöler üzerinde baskı yaratmaları, kuş gribi olarak tanınan H5N1’i insana uyum kazanacak şekilde mutasyona uğratan faktörlerden biriydi. Virüs diğer kıtalara da yayılmaya başlayınca, her ulaştığı yerde, kapitalist ekonomik coğrafyanın sunduğu elverişli koşulları kullanıp çok kısa zamanda kendisini yenilmez kılmayı başardı. Bu, küreselleşmenin virüslerin işini nasıl kolaylaştırdığını gösteren mükemmel bir örnek: Sadece yayılımı hızlandırmakla kalmıyor, dolaşımı sırasında onu hayvan fabrikaları, çarpık ve demografik kentleşme, plansız yapılaşma ya da toplum sağlığının hiçe sayıldığı koşullarda yaşamaya zorlanma gibi faktörlerle uyarıyor. Velhasıl, başka bir türde bulunan yalıtılmış bir virüse (ve bu genelde görece zararsız bir virüs oluyor) konak hücreleri ele geçirme, kendini kopyalama, yeni konak arama evrelerinden oluşan viral yaşam döngüsünü en ufak bir sorun yaşamadan sürdürüp, türler arasındaki zoonotik transferini gerçekleştirme kapasitesini artıracığı ortamı sağlıyorsanız, kendi elinizle bir canavar yaratmış olursunuz.

Ancak fabrika hayvancılığıyla bağlantılarını açıkça görebileceğimiz önceki salgınlardan farklı olarak, bu kez kapitalizmin SARS-CoV2 virüsüne yeni bir yakıt daha sunduğuna tanık oluyoruz. Bu, Wallace’ın sözünü ettiği ikinci grup: Varlığından bihaber olduğumuz bir virüsü, hiç farkında bile olmadan insana adaptasyon sağlayacağı seviyeye getirdik.

SARS-CoV2 bir RNA virüsü olduğu için, konağını öldürmeye değil, onunla mümkün mertebe uyumlu bir ortak yaşamda kalıp çoğalmaya bakacak kadar itidalli. Tek derdi, kendinden çok sayıda kopya üretmek. Ne var ki bir virüs, aynı türün birçok bireyini uygun koşullar altında bir araya toplanmış bulur ve bu bireylerin bağışıklık sisteminin kendisini durduramayacak kadar

17 Wallace, 2016 s. 52.

18 a.g.e. s. 56-57.

19 Dhingra vd., 2018.

20 Harvey, 2020.

21 Wallace, 2016 s. 52.

zayıfladığını “görürse”, yakaladığı bu fırsatlar karşısında virülans şiddetini artırıp öldürücü olmaya başlaması da onun için evrimsel bir avantaja dönüşebilir. Wallace, hayvan fabrikalarında yaratılan genetik monokültürlerin, yayılımı yavaşlatacak bağışıklık engelini ortadan kaldırarak kalmayıp, bağışıklığın diğer bireylerde verebileceği tepkiyi baskılayarak virülansa yönelik evrimsel bir süreç başlattığını, kuş gripinin de tam olarak böyle bir adaptasyona uğradığını gösteriyor.²² Ayrıca bu hayvanların gelişim sürecinin hızlandırıldığı, çabuk büyüyüp erkenden öldürüldükleri gibi gerçekler de gözden kaçmamalı. Konağını vaktinden önce yitirme riskiyle karşı karşıya kalan bir virüsün, işini hızlıca görmeye zorlanması kaçınılmaz. Bunun anlamı, kısa zamanda çok sayıda kopya çıkarmak zorunda kalması. “Virüsler ne kadar hızlı çoğalırsa, o kadar fazla zarar verirler,” diyor Wallace.

Sermaye Girdabı ve Neoliberal Çözümler

Covid-19 salgını, sermaye girdabının içe çekmesine neden oldu. Harvey’e göre, kapitalizmin bu çöküşe sunabileceği tek çözüm, yeni bir kitlesel tüketim çılgınlığı yaratmak olacak ve bu, sosyalizm olarak adlandırılacak bir sosyalleştirme görünümüne bürünecek:

Dünyanın birçok yerinde, işgücü ‘makbul neoliberal özneler’ olarak davranmak üzere epeyce bir zamandır sosyalleştirilmiş durumda. Makbul neoliberal özneler olarak davranmak şu demek: Ters giden bir şey olursa kendini ya da Tanrı’yı suçlamak, kapitalizmin sorun olabileceğini öne sürmeyi ise asla göze alamamak. Ancak makbul neoliberal özneler bile, bu salgına yanıt verme biçiminde yanlış bir şeylerin olduğunu görebiliyorlar.²³

Piyasalar 2008 krizine sürüklendiğinde tanık olunan büyük çöküş, kapitalizmin, iddia edildiğinin aksine küresel istikrarı sağlamak şöyle dursun, Amerikalı iktisatçı James Buchanan’ın ifadesiyle; “Doğası gereği fırtınalı kaosa yatkın” olduğunu göstermişti.²⁴ Ve o zaman anlaşıldı ki bu küresel sistem aslında hiç hesapta olmayan krizlerden nasıl kâr edilebileceğine odaklanıp, üstüne de bu yaklaşımını yeni “piyasaya normalleri” olarak pazarlayabiliyor. Onun kontrolsüz ve çalkantılı doğasını “türbülans” kavramından daha iyi betimleyebilecek bir metafor yoktu ve 2008 kriziyle birlikte bir anda her yerde bu terim kullanılmaya başlandı. Nick Dyer-Witthford “Siber Proletarya: Dijital Girdapta Küresel Emek” adlı kitabında, “insanların ve doğanın enerjilerini emerek” her ikisini de küresel dolaşımda alınıp satılan metalara çeviren bu türbülans karşısında ihtiyaç duyulan Doppler radarının Marx’ın *Kapital*’i ile *Grundrisse* notlarında

bulunabileceğini söyler.²⁵ Türbülansın oluşmasından çok önce yazılmış bu iki eser, geleceği benzersiz bir öngörüyle tarif ederken tam manasıyla bir Doppler radarı gibi davranıp fırtınanın kalbini görüyor, hem de mükemmel bir ölçüm netliğiyle.²⁶

Kapitalist girdap kabaca şöyle özetlenebilir: Para kazanan para. Girdap, insan eylemleri de dâhil olmak üzere kapabildiği her şeyi kendine katıp meta formunu alana dek döndürüyor. Besini ise üç aşamalı bir enerji gradyanı; fırtınanın bacası sayılabilecek üretim, dairesel hareketi olan dolaşım ve türbülansın olduğu finansallaştırma. Metalar, emek gücünün üretim araçlarına katıldığı bu bacada yaratılıyor. Girdaba işçi olarak katılan insan, bunların alınıp satıldığı dairesel döngüde müşteri olarak tekrar belirince, üretimde ücretleri aşağıya çekme yönündeki eğilim, dolaşımda tüketimi sınırlayan bir engel yaratıyor. Bu ve buna bağlı diğer bazı faktörler finansallaşmayı doğurup üretim ve tüketimi yok sayan spekülasyon girişimlere olanak tanıdığında; “Fırtına nasıl atmosferdeki su taneciklerini gaz halinden sıvı ve katı hallerine geçmeye zorluyorsa, sermayenin hortumu da yaşayan emeği teknolojik kristalleşmeye öyle zorlar.”²⁷

Girdap, sermayedarların artık-değer denilen, karşılığı ödenmemiş bir kazanıma girmelerine müsaade ettiği için, emeğin sömürülmesinin, insanın dayanıklılık sınırlarını aşacak seviyeye vardığı noktada, istikrarın çalışma saatlerini artırmadan sağlanması gibi bir zorunluluk doğar. Yani makineler emeğe eklenir, yeni artık-değerler yaratılır ve bunlar da hortumlanır. Kapitalizmin devamlılığı tamamen bu sömürüye bağlı. Neticede üretimin, insan sınırlarını aşacak kadar artırılabilmesi, sermayenin mekanizasyonu gibi bir zorunluluğu da beraberinde getirdiği için, kapitalizmin emek sömürüsüne dayanan rekabet yasasının yeni teknolojilere yönelik çalışmaya başlaması da kaçınılmazdır. Çünkü artık rekabet üstünlüğü sağlayan şey otomasyonun devamlılığı olmuştur.

Bu salgının pandemi boyutuna ulaşmış olmasının tek sorumlusu, geride bıraktığımız 40 yılda ulus devletleri güçlendirip ekonomik ve sosyal ilişkileri yeniden yapılandıran neoliberal politikalar. Neoliberalizm yoksullar ve varsılların arasını açıp az sayıda süper-zengine karşılık milyarlarca fakir yaratırken, yani hepimizi ve her şeyi bir avuç insanı kalkındırmak uğruna feda ederken, kemer sıkma politikaları ile özelleştirmeleri bir arada sunuyordu. Kapitalizmin bu otoriter hali ekonomik büyümenin önünde tek bir engel kalsın istemiyor. İnsanların gerçek

25 a.g.e., s. 34.

26 Doppler radarı, fırtına ve tornadoların hareket, yön ve hız verilerini üretmek için Doppler kaymasını kullanan, son derece hızlı ve keskin ölçümler yaparak kısa vadeli hava tahminleri de verebilen özel bir radar türüdür.

27 Dyer-Witthford, 2019, s. 36.

22 a.g.e. s. 56-57.

23 Harvey, 2020.

24 Dyer-Witthford, 2019, s. 34.

ihtiyaçlarının karşılanması bir tarafa, yaşamın, doğanın ve sosyal hakların gaspına dayalı bu politikalar, devletleri kemer sıkma politikalarıyla küçülmeye zorlarken, sağlık gibi yaşamsal önemdeki bir sistemi bile patronların masasına meze olarak sunmaktan imtina etmedi. DSÖ’nün salgının önünü kesebilmek için donör ülke arayışına çıkması, Genel Direktör Tedros Adhonom Ghebreyesus’un uluslara seslenerek sağlık sistemlerinin zayıf olduğu bilinen ülkeler için bağış kampanyasına ihtiyaç duyulduğunu dile getirmesi de zaten malûmun ilâmı değil miydi?²⁸

Gerçekten işleyen bir sağlık sisteminde, kamu sağlığının hiçe sayıldığı bir düzene riayet edilmesi beklenmez, hasta etmeyen bir dünya yaratmaya odaklanılır. Soluduğumuz havanın, içtiğimiz suyun, masamıza gelen gıdanın sağlığı tehdit etmediği bir dünyayı hayal etmekte zorlanıyor, böylesi optimum bir yaşam standardını bile ütopya sayıyoruz. Sağlık hizmetlerine erişim hakkı yasalar tarafından güvence altına alınmalıydı. Oysa sağlık harcamalarından kurtulma şansını bulunca özelleştirme girişimlerini fırsata çeviren devletlerin artık böyle bir zorunluluğu bulunmuyor. Bu sistemlerin işler halde kalmasını sağlamaktan başka da bir sorumlulukları yok artık. Kapitalizm, kaygan zeminde yol almak anlamına geliyorsa, neoliberal politikalar bu zemine yeniden cila attı. Dengeyi yitirmeden durmanın, kayıp düşmeden yürümenin olanaksızlaştığı böylesi bir zeminde ayakta kalmaya çalışırken, üstüne bir de onun pandemi patojenlerine dönüştürdüğü virüslerle karşılaştık.

Nasıl Sonlanır?

Covid-19’un küresel bir tehdit olmaktan çıkması için ya aşının üretilmesi gerek ya da nüfusun önemli bir bölümünün bağışıklık kazanmış olması. Kitle bağışıklığı için net bir oran verilemiyor olsa da nüfusun yarısından fazlasının bağışıklık geliştirmiş olması bekleniyor. Dünya Sağlık Örgütü’nün 13 Nisan’da yaptığı açıklamada, bunun çok yeni bir virüs olduğu, ilk kez korona familiasından bir virüsün pandemiye yol açtığı belirtiliyordu; “Hep birlikte öğrenmeye ve stratejimizi de elde ettiğimiz en yeni bulgular doğrultusunda güncellemeye devam ediyoruz.”²⁹ DSÖ bu virüsün hızlı yayıldığını, 2009’daki domuz gribi salgınından 10 kat daha ölümcül olduğunu, ivmeli yükselişine karşın aynı şekilde yavaşlamayacağını, bunun çok daha fazla zaman alacağını bildirdi.

Ülkelerin yıllardır beklenen bir pandemiye hazırlıklı olma derecesini veren Küresel Sağlık Güvenliği Endeksi’ne (GHS) göre, Türkiye’nin bu pandemiden korunma şansı yüzde 48, tespit etme başarısı yüzde 45,6 ve yanıt verebilme ihtimali yüzde 49. Genel puanı ise 52,4. Diğerlerine baktığımızda, örneğin ABD’nin puanı 83,5

iken; İngiltere’de 77,9; İtalya’da 56,2; İran’da 37,7; Çin’de 48,2 olduğunu görüyoruz.³⁰ Anlaşılabileceği üzere, sağlık sistemlerinin durumuna pek bakılmaksızın, kalkınmış, varlıklı, güçlü ülkelerin böyle bir pandemiye atlatma şansının daha fazla olacağı varsayılmış. Oysa genel puanı en yüksek olan ülkeler arasında yer alan ABD’nin gerçekte en fazla vaka görülen ülke (763 bin 510) haline geldiğine şahit olduk. Onu İspanya, İtalya, Fransa, Almanya ve İngiltere takip ediyor.³¹

ABD’nin bu başarısızlığının sorumlusu, tek derdi ekonomiyi canlandırmak olan Trump. Trump’ın ve Brezilya devlet başkanı Bolsonaro’nun ilk tepkileri, salgının “uydurma” olduğunu söyleyerek küçümsemek olmuştur. ABD’nin elinde yeterli sayıda test kiti bulunabilirdi aslında ama Trump’ın süreci geciktirmesi yüzünden utanç verici bir test fiyaskosu yaşandı. Sonuç olarak salgının yayılımı kontrol altına alınamadı, hâlihazırda kapasitesini zorlayan sağlık sistemi bir de bu pandemiyle aşırı yüklenmeye maruz kalınca maske ve önlük gibi temel koruyucu ekipmanların temini bile büyük bir mesele haline geldi. Nisan ayının başında Rob Wallace’ın veri bilimci Alex Liebman, salgın çevrebilimcisi Luis Fernando Chaves ve epidemiyoloji uzmanı Rodrick Wallace ile ortaklaşa yayımladığı makalede şu satırlar yer alıyor:

Sırf dünya tarihinin en zengin ülkesi olması itibarıyla seri başı olan ABD’de yakın gelecek kasvetli görünüyor. Salgının Mayıs’a değin düşüşe geçmesi beklenmiyor ve sağlık görevlileriyle hasta ziyaretçileri giderek azalan kişisel koruma malzemelerine erişmek için şimdiden yumruk yumruğa kapışıyorlar. Hastalık Kontrol ve Koruma Merkezleri’nin (CDC) bandana ve eşarpları maske olarak kullanmalarını açıkça önerdiği hemşireler de ‘sistemin battığını’ ilan ettiler.³²

Salgına dair en doğru bilimsel öngörülerini paylaşmasıyla öne çıkan Imperial College’ın epidemiyoloji ekibi, ABD’de ılımlı ihtimalle 1,1 milyon kişinin yaşamını kaybedeceğini, hastanelerdeki yatak sayısının sekiz kat aşılacağını raporladı.

İngiltere’de ise Boris Johnson’ın bilime sırtını dönerek sürü bağışıklığı stratejisine yönelmesi, virüse serbestiyet tanıdı. Trump 100 ila 240 bin arası ölümün kabul edilebilir olduğunu dile getirirken, Johnson 60 yaş üstünü bir an bile düşünmeden feda etti. Hulasa gördük ki aşırı sağın liderleri, ekonomiyi kurtarma pahasına her şeyi göze alabiliyor.

Yapılması gerekenler ortadaydı aslında. İspanya’nın başvurduğu çözüm, yani sağlık sisteminin ivedilikle kamulaştırılması bunların başında geliyor. Böylece herkesin

30 GHS Index, 2020.

31 Worldometer, 2020.

32 Wallace vd., 2020.

28 BBC, 2020

29 Ghebreyesus, 2020.

sağlık hizmetlerinden eşit ve ücretsiz faydalanması sağlanır. Sermayenin değil kamu sağlığının öncelikli olduğu bir dünyada, her mantıklı insanın onaylayacağı üzere; zorunlu faaliyetler dışındaki tüm sektörler ve işyerlerinin tatil edilmesi gerekir ki nüfusun büyük bölümü sosyal mesafelendirmeye katılabilir. Çalışmak zorunda kalan işçiler için güvenli koşulların sağlanması beklenirken, evde kalmaları istenenlerin de ücretli izin hakları tanınmalıdır. Bu arada işsizlere de bu süre boyunca işsizlik maaşı ödenmeli elbette. Bu koşullar yaratıldığında, çözüm sunabileceği bilinen tek bir strateji var; testlerin nüfusa mümkün olduğunca yayılması. Ne kadar çok kişi test edilebilirse toplanan veriler o kadar sağlam olur. Düşük nüfuslu bir ülke olan İzlanda’nın başvurduğu yöntem buydu ve böylece tüm dünya için önem arz eden veriler elde ettiler. Örneğin, virüs ülkeye girdikten sonra İzlanda’ya özgü bir mutasyonun ortaya çıktığı ve enfekte olanların yarısının asemptomatik oldukları anlaşıldı.³³

Salgınlardaki en kritik faktörlerden biri, virüsün yayılma becerisi ile belirti gösteren vakaların ilişkisinde yatıyor. Yayılma becerisi, enfektivite denilen; dokulara yerleşip çoğalabilme hızı ve yeteneğiyle ölçülür. SARS ve MERS’te virüs, semptomların ortaya çıkışıyla yayılmaya başlıyordu.³⁴ Karşı karşıya olduğumuz virüsün hangi aşamada bulaştığı konusu da muamma. Yukarıdaki bilinmezlere bu da eklenince ortaya çıkan şekilsiz ve flu tablo, Dünya Sağlık Örgütü’nün pandemi karşısında nasıl bu kadar çaresiz kalabildiğini bir nebze de olsa açıklıyor. Salgının başından bu yana tanık olduğumuz birbiriyle çelişen açıklamaları, alınabilecek önlemleri geciktirmişti. Virüsün hücreye girebilmek için ACE2 enzimlerini nasıl kullandığını, hücreleri nasıl aldattığını ya da genomik özelliklerini ve geçirdiği mutasyonlarda ne gibi beceriler kazandığını öğrenebiliyor olsak da gerçek yayılma hızı ve öldürme oranı gibi elzem verileri netleştiremiyoruz.

Buna rağmen ve sanki geride bıraktığımız üç ay boyunca örnek bir mücadele sergilemişler de nihayet her şey yoluna girmiş gibi, çıkış stratejilerini de şimdiden tartışmaya açtılar. Karantinanın kademeli olarak kaldırılmasını deneyecekleri anlaşılıyor. Sebebi, kapitalizmin çok büyük bir buhranla test ediliyor oluşu. Korkmakta haklılar; Alex Callinicos “Ekonomi hakkında ‘uçurumdan yuvarlanmak’ diye çok eski, klişe bir söz vardır. Bu kez gerçekten tüm dünya ekonomileri için rahatlıkla kullanılabilir” diyor.³⁵ Hepsi ekonomilerini canlandırmak istiyor. Ancak tek gerçekçi çıkış stratejisi, aşının ya da tedavinin bulunması olacak. Bunun dışındaki tüm yönelimler maalesef yine kitle bağışıklığını gündeme getiriyor.

33 Covid-19 Iceland, 2020.

34 Cai, 2006.

35 Callinicos, 2020.

Harvard Üniversitesi araştırmacıları, SARS-CoV2 bağışıklığının geçici mi yoksa daimi mi olacağının henüz bilinmediğini hatırlatıyor; eğer geçici bağışıklık durumu söz konusuysa kitle bağışıklığının öyle kolayca oluşması beklenemez.³⁶ İlk enfeksiyonda bağışıklık oluşuyor mu, bilmiyoruz. Bu durumda, aynı kişinin tekrar enfekte olma ihtimali de var demektir. İlk seferde oluşuyorsa bile, bağışıklığın ne kadar süre boyunca etkili olduğu da bilinmiyor. Ekonomiyi bu koşullar altında ve böylesine çaresiz stratejilerle kurtarmaya çalıştıkları için yine işçileri feda edecekler. Ayrıca sağlık sistemlerinin kırılacakları noktaya dek zorlanacağı da biliniyorken bu tür neoliberal hesaplarla bir yere varılamayacağı aşikâr. Harvard araştırması, mesafelendirme tedbirlerinin en az iki yıl daha (hatta belki de 2025’e dek) sürdürülmesi gerektiğini gösterdi; “SARS-CoV2 bağışıklığı daimi ise, virüsün asgari beş yıl içinde ve büyük bir patlama sonrasında ortadan kaybolması beklenebilir.”

Sosyalizm! Hemen, Şimdi!

Amerikalı teorisyen Mike Davis “Yaratık Nihayet Kapıya Dayandı” başlıklı makalesinde sayısal verilerin kaosa dönüştüğü gerçeğine değiniyor; “Test kitlerinin yetersizliği ya da hiç mevcut olmaması, salgının yavaşlatılması umudunu yerle bir etti. Bu durum; viral replikasyon oranı, enfekte olan nüfusun büyüklüğü ve ılımlı enfeksiyonların sayısı gibi önemli parametreler konusunda hata oranı düşük tahminler yapılmasına da mâni oluyor.”³⁷

Davis “Aşılar değil, duvarlar yükseliyor” diyor; “Geleceğe yönelik olarak, bundan daha şeytani bir plan olabilir miydi?” Duvarların yükselişi, geçtiğimiz yıllarda sivil toplum örgütleri ve sendikaların gücünü elinden almaya çalışan (ve birçok ülkede bunu başaran) otoriterizmin Macaristan’da Viktor Orban, Brezilya’da Bolsonaro, ABD’de Trump, Hindistan’da Modi gibi aşırı sağcı liderleri, neoliberal politikaları yerle bir edebilecek bu pandemi karşısında, maskelerini bir kenara bırakıp gerçek yüzlerini açıkça sergilemek zorunda bıraktı. Diktatörlüğünü ilan eden Orban tam da kendisinden beklenebileceği üzere hemen azınlıklara yönelerek cinsiyet geçişi operasyonlarını yasakladı, “sahte haber” sayılabilecek her türlü paylaşıma hapis cezası getirdi, muhbirleri devreye soktu.³⁸ Modi de bu sırada aç kalmamak için başka şehirlere göç etmek zorunda bırakılan göçmen işçilere, kolluk kuvvetleriyle karşılık veriyordu.

Neoliberalizmin “önemli figürler” olarak öne çıkarıldığı bazı isimlerin de ayarının kaçmaya başladığına şahit olduk. Ya da belki fabrika ayarlarına geri dönüşlerine tanıklık ediyoruzdur. Örneğin ABD’de yaşayan Türk

36 Kissler, Stephen M. vd., 2020.

37 Davis, 2020.

38 Sziarto ve Schwartzburg, 2020.

asıllı doktor Mehmet Öz, Trump’ın ‘hayatın normale dönmesi gerektiği’ safsatasını destekleyen açıklamasında, okulların açılmasına ilişkin şunları söyledi (söyleyebildi); “Bazı şeyler bir sorun olmadan açılmalı; örneğin okullar. Size söylüyorum, okullar çok çekici bir fırsat. Lancet dergisinde yeni bir makale gördüm. Makalede okulların açılmasının toplam ölüm sayısını yüzde 2 ila 3 arasında artıracığı ifade ediliyordu.”³⁹ Yüzdelemler sunuyor ama kendisi de bunun milyonlarca çocuk anlamına geldiğini adı gibi biliyor aslında. İşte bu, su katılmamış melanetin ta kendisi.

Grotesk liderler ve onların pek de zeyrek olmayan dalkavukları ekonomileri ayakta tutma paniğiyle, Nietzsche’nin deyimiyle “Kana susamış kansız ruhlar” olduklarını iyiden iyiye açık etmeye başlamışken, Oxfam’ın yeni eşitsizlik raporu “Yoksulluk Değil, Onurlu Bir Yaşam”, salgının, yarım milyar kişinin yoksullaşmasıyla sonuçlanabileceğini gösterdi.⁴⁰ Üç milyar insanın evinde, ellerini yıkayabilecekleri bir lavaboları bile yok.⁴¹ Bu, her beş kişiden sadece üçünün böyle imkânlara erişebildiği anlamına gelir. Popülist liderler sermayedarları kurtarmaya çalışırken, yoksullar ordusuna yarım milyar insan eklenecek.

Rob Wallace, Alex Liebman, Luis Chaves ve Rodrick Wallace’ın, salgının nasıl vuku bulduğuna dair temel önermelerini müteakip kapitalizm teşhiriyle sundukları makale, içinde bulunduğumuz durumun mükemmel bir resmini sunuyor:

Covid-19 ve benzeri patojenleri meydana getiren, altta yatan faal öncül, sadece herhangi bir enfeksiyöz etken veya klinik seyrinde değil, aynı zamanda sermayenin ve diğer yapısal nedenlerin sabitlediği ekosistemik ilişkiler alanında bulunur. Farklı taksonları, kaynak konakları, bulaşma biçimlerini, klinik seyirleri ve epidemiyolojik sonuçları gösteren çok çeşitli patojenler, bizi her salgında gözü dönmüş bir biçimde arama motorlarımızı sevk eden tüm işaretler, aynı türden toprak kullanımı ve değer birikimi çevrimleri boyunca farklı kısımları ve patikaları işaret eder.

Genel bir müdahale programı, belirli bir virüsün çok ötesinde, paralel olarak işler.

Yabancılaşmanın ortadan kaldırılması, en kötü sonuçları şu andan itibaren önleyecek sıradaki büyük insani değişime, yani yerleşimci ideolojilerin terk edilmesine, insanlığın Dünya’nın yenilenme çevrimine tekrar dâhil edilmesine ve sermaye ile devletin ötesinde, çokluklarda bireyleşme duygunuzun yeniden keşfedilmesine olanak sunuyor. Tüm nedenlerin salt ekonomik olduğuna inanmak, kurtuluş için yeterli olmayacaktır. Küresel kapitalizm, birçok sosyal ilişki

katmanına el koyan, onları içselleştiren ve düzenleyen çok başlı bir yılandır. Kapitalizm, yerine göre bölgesel değer rejimlerini hayata geçirirken, ırk, sınıf ve cinsiyetin karmaşık ve birbirine bağlı alanları boyunca faaliyet gösterir.⁴²

“Sermayeden bağımsız bir patojen yok.”⁴³ Sermayedarlar Amazonlar’ın çok uzağında olsalar bile, son 50 yılda yağmur ormanlarının yüzde 17’sinin kaybedilmiş olmasından doğrudan ya da dolaylı olarak sorumlular. Biz o filmin, ormanların Bolsonaro tarafından şirketlere pazarladığı bölümünü izlerken, Andreas Malm’un “Fosil Sermaye” adlı kitabında etraflıca resmedildiği şekliyle; başrol oyuncusu (yani doğumuna 1800’lerin ortalarında Britanya’da tanıklık edilen ve kısa sürede dünyayı ele geçirip kapitalist rekabetin doğasını yaratan fosil ekonomisi), kendisi bile henüz farkında değilken, yağmur ormanlarını çoktan ateşe vermişti bile.⁴⁴ Endüstriyel tarım ve hayvan fabrikalarının temelleri de o zamanlarda ve yine fosil yakıt endüstrisinin gelişimini destekleme gayesiyle atıldı. Tarım ilaçları bile fosil yakıtlardan elde ediliyordu. Günümüzdeyse artık gıda üretim ve tedarik zincirinin her aşaması ona bağımlı. Pandeminin asıl sorumlusu doğayı meta olarak kullanan kapitalizm ve onun neoliberal politikaları ise, bu düzenin temellerini atan da fosil yakıt endüstrisiydi.

Fosil yakıtların, kapitalizmin ta kendisi olduğunu bildiğimize göre, o zaman bu buhranı onlardan kurtulmadan sonlandırma çabasının nafi olduğunu da görmeliyiz. Başka çaremiz yok. İngiltere Sosyalist İşçi Partisi (SWP) Ulusal Sekreteri Amy Leather “Fosil Yakıtlara Çaresizce Adanmak” adlı makalesinde çözümün bizzat sorunun içinde yattığını hatırlatıyor: Öyleyse; “üretimin, çıkarları değil ihtiyaçları beslediği; kaynaklar, imalat ve ekonominin demokrasiye yakışır şekilde denetlenme hakkının ezici çoğunluğa devredildiği gerçek bir sosyalist dönüşüm üzerine konuşmalıyız.”⁴⁵

Muhal bir hayal mi, yoksa kozmosun cisimleşmiş bilinci olarak ve yalnızca insanlık adına değil, gezegende tüm türleri de temsilen, yaşam adına üstlenmemiz gereken bir sorumluluk mu? Siz karar verin.

39 Hall, 2020.

40 Oxfam, 2020.

41 UNICEF, 2020.

42 Wallace vd. 2020.

43 Pabst, 2020.

44 Malm, 2016.

45 Leather, 2017.

Kaynakça

- Klein, Naomi, 2010, *Şok Doktrini: Felaket Kapitalizminin Yükselişi*, çev. Selim Özgül, Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Worldometer, 2020, “Covid-19 Coronavirus Pandemic” (19 Nisan), <https://www.worldometers.info/coronavirus/>
- NIH, 2012, “NIH Human Microbiome Project defines normal bacterial makeup of the body”, <https://www.nih.gov/news-events/news-releases/nih-human-microbiome-project-defines-normal-bacterial-makeup-body>
- Chown, Marcus, 2015, *Dünya'nın Tüm Dertleri*, çev. Zeynep Arık Tozar, Domingo Yayıncılık, İstanbul, s.13-14
- Kean, Sam, 2014, *Bitmeyen Keşif DNA*, çev. Berna Kılınçer, Kolektif Kitap, İstanbul, s. 161
- Zhang, Tao vd. 2020, “Probable Pangolin Origin of SARS-CoV-2 Associated with the COVID-19 Outbreak”, *Current Biology*, cilt: 30 sayı: 7, <https://doi.org/10.1016/j.cub.2020.03.022>
- Huang, Chaolin vd. 2020, “Clinical features of patients infected with 2019 novel coronavirus in Wuhan, China”, *The Lancet*, cilt: 395 sayı: 10223, [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)30183-5](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30183-5)
- Lam, T. T. vd. 2020, “Identifying SARS-CoV-2 related coronaviruses in Malayan pangolins”, *Nature*, <https://doi.org/10.1038/s41586-020-2169-0>
- Andersen, K. G. vd. 2020, “The proximal origin of SARS-CoV-2”, *Nat Med*, **26**, 450-452, <https://doi.org/10.1038/s41591-020-0820-9>
- Lynteris, Christos ve Fearnley, Lyle. 2020, “Why shutting down Chinese ‘wet markets’ could be a terrible mistake”, *The Conversation*, <https://theconversation.com/why-shutting-down-chinese-wet-markets-could-be-a-terrible-mistake-130625> (19 Nisan)
- Smith, Katherine F. vd. 2014, “Global rise in human infectious disease outbreaks”, *The Royal Society Publishing*, **11**, 20140950, <https://doi.org/10.1098/rsif.2014.0950>
- Jones, Kate E. vd. 2008, “Global trends in emerging infectious diseases”, *Nature*, **451**, 990-993, <https://doi.org/10.1038/nature06536>
- WWF, 2018, “Living Planet Report”, der. Grooten, M. ve Almond, R.E.A. WWF, Gland, s. 7, https://www.wwf.org.uk/sites/default/files/2018-10/LPR2018_Full%20Report.pdf
- Global Footprint Network, 2020, “World Footprint”, <https://www.footprintnetwork.org/our-work/ecological-footprint/>
- WWF, 2019, “Living Beyond Nature’s Limits”, der. Vandermaesen, Tycho. ve Humphries, Rebecca, WWF, Brüksel, s. 4, <https://www.footprintnetwork.org/content/uploads/2019/05/WWF-GFN-EU-Overshoot-Day-report.pdf>
- Olivero, Jesus vd. 2017, “Recent loss of closed forests is associated with Ebola virus disease outbreaks”, *Nature, Sci Rep* **7**, 14291, <https://doi.org/10.1038/s41598-017-14727-9>
- Wallace, Robert G. 2016, “Big Farms Make Big Flu: Dispatches on Infectious Disease, Agribusiness, and the Nature of Science”, Monthly Review Press, New York, s. 52, 56-57
- Dhingra, Madhur S. vd. 2018, “Geographical and Historical Patterns in the Emergences of Novel Highly Pathogenic Avian Influenza (HPAI) H5 and H7 Viruses in Poultry”, *Frontiers in Veterinary Science*, cilt: 5, <https://doi.org/10.3389/fvets.2018.00084>
- Carrington, Damian, 2020, “Coronavirus: ‘Nature is sending us a message’, says UN environment chief”, *The Guardian*, https://www.theguardian.com/world/2020/mar/25/coronavirus-nature-is-sending-us-a-message-says-un-environment-chief?CMP=share_btn_tw (19 Nisan)
- Harvey, David, 2020, “Korona Günlerinde Anti-Kapitalist Siyaset”, *Bir Artı Bir*, çev. Gencer Çakır, <https://www.birartibir.org/siyaset/631-covid-19-adli-sinif-depremi> (19 Nisan)
- Dyer-Witthford, Nick, 2019, *Siber Proletarya: Dijital Girdapta Küresel Emek*, çev. Eylem Akçay, Z Yayınları, İstanbul.
- BBC, 2020, “Koronavirüs: Dünya Sağlık Örgütü’nün acil durum ilanı ne anlama geliyor?”, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51319238> (19 Nisan)
- Ghebreyesus, Tedros A. 2020, “WHO Director-General’s opening remarks at the media briefing on COVID-19 - 13 April 2020”, <https://www.who.int/dg/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19--13-april-2020> (19 Nisan)
- GHS Index, 2020, “2019 Global Health Security Index”, <https://www.ghsindex.org/> (19 Nisan)
- Worldometer, 2020, “USA Coronavirus Cases” (19 Nisan), <https://www.worldometers.info/coronavirus/>
- Wallace, Rob vd. 2020, “Covid-19 ve Sermayenin Çevrimleri”, *Monthly Review*, Sayı: Nisan, çev. Gamze Boztepe <https://sendika63.org/2020/04/covid-19-ve-sermayenin-cevrimleri-rob-wallace-alex-liebman-luis-fernando-chaves-ve-rodrick-wallace-584354/>
- Covid-19 Iceland, 2020, “COVID-19 in Iceland – Statistics” (13 Nisan), <https://www.covid.is/data>
- Callinicos, Alex, 2020, “Lockdown policies hit the Global South”, *Socialist Worker*, <https://socialistworker.co.uk/art/49851/Lockdown+policies+hit+the+Global+South> (15 Nisan)
- Kissler, Stephen M. vd. 2020, “Projecting the transmission dynamics of SARS-CoV-2 through the postpandemic period”, *Science AAAS*, DOI: 10.1126/science.abb5793, <https://science.sciencemag.org/content/early/2020/04/14/science.abb5793>
- Davis, Mike, 2020, “The monster is finally at the door”, *LINKS International Journal of Socialist Renewal*, <http://links.org.au/mike-davis-covid-19-monster-finally-at-the-door>
- Szjarto, Imre ve Schwartzburg, Rosa. 2020, “Viktor Orbán is Using the Coronavirus Emergency to Crush Minorities”, *Jacobin mag*, https://jacobinmag.com/2020/04/viktor-orban-coronavirus-pandemic-hungary-authoritarianism?_cf_chl_jschl_tk__=2a-1955ca99ccd385fa9354b352f42f6c207d5ad7-1587255229-0- (12 Nisan)
- Hall, Louise, 2020, “Coronavirus: Doctor claims 9.8 million people dying could be ‘worthwhile payoff’ if schools are reopened”, *Independent*, <https://www.independent.co.uk/news/world/americas/coronavirus-doctor-mehmet-oz-fox-news-children-death-rate-increase-a9469446.html> (17 Nisan)
- Oxfam, 2020, “Dignity not Destitution”, *Oxfam International*, s: 7, <https://oxfamilibrary.openrepository.com/bitstream/handle/10546/620976/mb-dignity%20not%20destitution-an-economic-rescue-plan-for-all-090420-en.pdf>
- UNICEF, 2020, “Handwashing with soap, critical in the fight against coronavirus, is ‘out of reach’ for billions”, *UNICEF*, <https://www.unicef.org/press-releases/fact-sheet-handwashing-soap-critical-fight-against-coronavirus-out-reach-billions> (12 Nisan)
- Cai, Quan-Cai vd. 2006, “Refined estimate of the incubation period of severe acute respiratory syndrome and related influencing factors”, *American Journal of Epidemiology*, cilt: 163 sayı: 3, <https://doi.org/10.1093/aje/kwj034>
- Pabst, Yaak, 2020, “Corona virus: The agricultural industry would risk millions of deaths”, *Marx21*, <https://www.marx21.de/coronavirus-agribusiness-would-risk-millions-of-deaths/>
- Malm, Andreas, 2016, *Fossil Capital: The Rise of Steam Power and the Roots of Global Warming*, Verso, Londra
- Leather, Amy, 2017, “Hopelessly devoted to fossil fuels”, *Socialist Review*, sayı: 420, <http://socialistreview.org.uk/420/hopelessly-devoted-fossil-fuels>

Pandemiler Zamanında Sosyalizm

Joseph Choonara

Salgın hastalıkları doğanın, insan toplumuna yönelik öngörülemez, yıkıcı bir saldırısı olarak görmek cazip gelebilir.¹ Ancak Koronavirüs Salgını 2019'un (Covid-19) patlak vermesi hiç de “doğal” bir olgu değildir. Epidemiler ve pandemiler; virüslerin mutasyonu, bir konaktan diğerine geçişi ve canlı organizmalar üzerindeki etkisi gibi süreçlerle ve toplumsal, politik, ekonomik bağlamda gerçekleşir. Bu nedenle, kapitalizmin mevcut biçimlenimi dikkate alınmadan, Covid-19 salgınının doğası kavranamaz.

Her şeyden önce, bu ölçekte bir salgın kapitalizmin önceden var olan fay hatlarını daha da kırılganlaştırıyor. En temel düzeyde ise bir tercihi ortaya koyuyor: Sermayeyi kollamak ya da hayatları kurtarmak. Şimdiye kadarki göstergeler, sistemi yönetenler için ağır basan önceliğin birincisi olduğu yönünde. Bu makale, salgınların nasıl sermayenin mantığı ile örtüştüğünü araştırıyor ve soldan bazı muhtemel yanıtlar sunuyor.

Covid-19

Covid-19, “şiddetli akut solunum yolu sendromu koronavirüs 2” (SARS-CoV-2) olarak bilinen yeni bir virüsten kaynaklanır. 1960'larda keşfedilen koronavirüsler, bir dizi hastalığa neden olurlar.² Bunların bazıları nispeten hafif seyreden hastalıklardır: Koronavirüsler, sıradan soğuk algınlığının olası yüzlerce nedeninden biri. Bazıları ise daha öldürücüdür: Ortadoğu Solunum Sendromu koronavirüsü (MERS-CoV) 2012'de ortaya çıktığında, laboratuvar onaylı 2.040 vakanın üçte birinden fazlası ölümle

1 Bu makalenin ilk taslaklarına yaptıkları yorumlardan dolayı Alex Callinicos, Esme Choonara, Martin Empson, Charlie Kimber, Richard Donnelly ve John Parrington'a teşekkür ederim.

2 Virüsler, sadece canlı bir organizmanın hücresi içinde üreyebilen, koruyucu bir gövdenin içinde bulunan genetik kod (DNA ya da RNA) parçalarıdır. Enfekte olduktan sonra, bir konağın bağışıklık sistemi bir virüse adapte olabilir ve konağın belirli bir patojene bağışıklık kazanmasını sağlayabilir. Bununla birlikte, virüsü oluşturan genetik kod değişebilir ve virüsün yeni biçimlerini yaratabilir.

sonuçlandı.³ Covid-19, diğer semptomların yanı sıra ateş ve kuru öksürüğe neden oluyor. Özellikle yaşlılarda veya başka sağlık sorunları olanlarda ölümcül bir zatürreye yol açma potansiyeli var. Bu makale yazılırken, ölüm oranı (rapor edilen vaka başına rapor edilen ölüm sayısı) için kabaca yapılmış tahminler yüzde 3-4 iken, mevsimsel grip salgınları için bu oran yaklaşık yüzde 0,1 idi.⁴ Koronavirüs, enfekte bir kişiden, örneğin öksürdüğünde havaya yayılan damlacıklar ve kontamine yüzeylerle temas yoluyla yayılıyor.

Koronavirüsler, moleküler düzeyde tek bir RNA dizisine dayanır; bu da onların hızla mutasyona uğradıkları anlamına gelir: “İnsan türünün genomunun yüzde 1 oranında gelişmesi sekiz milyon yıl sürdü. Hayvan RNA virüslerinin birçoğu birkaç gün içinde yüzde 1’den fazla değişebilir”.⁵ Diğer birçok virüs gibi, koronavirüsler de hayvan popülasyonlarının oluşturduğu havzalarda gizlenir. Virütik epidemi ve pandemilerin önemli bir kısmı, yeni virüsler diğer hayvan türlerinden insanlara geçtiği (bu süreç zoonoz olarak bilinir) ve mutasyonlar yoluyla insandan insana aktarılma yeteneği kazandığı zaman ortaya çıkar. Virüsün yeni, mutasyona uğramış bir formu bu sıçramayı yaptığında, bu patojene karşı bağışıklığı olmayan bir insan popülasyonu ile karşılaşır. Bu, yıkıcı sonuçları olma potansiyeline sahip bir karşılaşmadır.

İyi bir örneği griptir. Grip de koronavirüsler gibi tek zincirli bir RNA virüsüdür. Burada ördek ve kaz gibi su kuşları rezervuar görevi görür. Grip bu kuş popülasyonlarında yaygın olarak bulunur, ancak konaklarda nispeten hafif semptomlara, bilhassa da kuşların atılım yoluyla virüsü yaymasına neden olan sindirim bozukluklarına yol açar.⁶ Virüs, insan popülasyonlarına ulaştığında, solunum yolu enfeksiyonuna dönüşür. Grip, nadiren olmakla birlikte, kuşlar ve insanlar arasındaki sınırı kendiliğinden aşacak şekilde mutasyon geçirebilir. Bunun için genellikle bir ara tür gerekir. Örneğin domuzlar böyle bir köprü görevi görmek için uygun bir tasarıma sahiptir, çünkü hücreleri hem kuşa hem de insana özgü grip türleriyle enfekte olabilir ve bu da yeni melez formlara yol açar.⁷ Mevsimsel grip her yıl bütün dünyada yarım milyon ile bir milyon insanın

ölmesine neden olur.⁸ Grip salgını ise bunun aksine, sağlık sistemlerini zor durumlara düşürebilir.

Bazı koronavirüsler kuş popülasyonlarında da bulunur, ancak, görünüme göre, insanlara bulaşan koronavirüs türleri için daha önemli bir konak var; yarasalar.⁹ Diğer taraftan, domuz, misk kedisi veya deve gibi türler de genellikle koronavirüslerin yarasalardan insanlara bulaşmasında rol oynar.¹⁰ Dolayısıyla, zoonoz, koronavirüslerin yayılmasının önemli bir boyutudur.

Salgınların Kısa Tarihi

İlk insan toplulukları, küçük avcı-toplayıcı gruplarından oluşuyordu. Bunların zaman zaman, başka hayvanlardan ya da çevreden bulaşan bulaşıcı hastalıklara maruz kaldıkları olurdu. Bu küçük insan grupları hastalığa yenik düşebilir veya bağışıklık geliştirebilirlerdi; her iki durumda da enfeksiyonların ilk grubun ötesine yayılma ihtimali çok düşüktü. Bu, yaklaşık 10 bin yıl önce Orta Doğu’da başlayan ve yerleşik tarım toplumlarının ortaya çıkmasına yol açan Neolitik Devrim’le değişti. Nüfus arttı, insan atıkları yerleşim alanları içinde birikir hale geldi ve bazı durumlarda, insanlar çiftlik hayvanlarını evcilleştirerek kendilerini — kesintisiz bir şekilde devam edecek şekilde — hayvanlara yakın hale getirdiler. Bunlar, tıpkı büyüyen ticaretin ya da savaşın ve insan toplulukları arasındaki göçlerin yaptığı gibi, virüslerin ve diğer patojenlerin insan popülasyonları arasında yayılabileceği koşulları oluşturdu.¹¹

Zamanla, bir dizi hastalığa müşterek maruz kalmanın sonucu olarak “istikrarsız konaklama” oluştu ve William McNeill’in “medeni hastalık havuzları” olarak adlandırdığı, Akdeniz veya Hint Yarımadası gibi büyük bölgeleri içeren havuzları yarattı.¹² Bu havuzlara, yeni ticaret yollarının açılmasından, savaşlar veya fetihlerden kaynaklanan beklenmedik karşılaşmalar yüzünden yeni hastalıklar da eklendi. Örneğin, MS 165’te Mezopotamya’daki askerler Roma İmparatorluğu’na bir “veba” (muhtemelen çiçek hastalığı) yaydılar ve bazı bölgelerde nüfusun üçte birinin ölmesine neden olan, 15 yıl sürecek bir salgına yol açtılar.¹³ Pireler tarafından taşınan bakteriyel bir enfeksiyon olan Bubonik veba, siyah sıçanları taşıyan ticari gemilere yayıldı, 541 yılında

3 DTÖ, 2017

4 DTÖ, 2020a. Bazı bulaşma vakaları bildirilmediği için enfeksiyon başına ölüm sayısı muhtemelen çok daha düşük. Ülkeler arasında, örneğin sağlık sistemlerinin ne kadar zorlanmış olduğunu yansıtan büyük farklılıklar da var.

5 Morens, Dazak and Taubenberger, 2020, s.1-2.

6 Virüs hâlâ kuşlarda mutasyona uğruyor, ancak nispeten iyi huylu olduğu ve kolayca yayıldığı için, yeni halinin hâlihazırda yayılmış olanların yerini alması pek olası değil—Dehner, 2012, s. 26-27.

7 Dehner, 2012, s. 27-29.

8 a.g.e., s. 12.

9 Bilhassa yarasalar ana alfacoronavirüs ve betakoronavirüs rezervuarlarıdır.

10 Hu vd. 2015.

11 Dehner, a.g.e., s. 33-34.

12 McNeill, 1976, s. 69-131.

13 a.g.e., s. 103.

Akdeniz'e geldi, 767'ye kadar aralıklarla tekrarladı ve bazı tahminlere göre nüfusun on milyonlarca azalmasına neden oldu.¹⁴ McNeill, 13. yüzyıldan itibaren Moğol İmparatorluğu'nun ticaret yollarını açmasının ve Avrasya'da geniş bir iletişim ağı oluşturmalarının, bozkırlarda yaşayan kemirgenlere bubonik veba taşıdığını ileri sürer. Bubonik veba buradan kervan yolları boyunca yayıldı, 1346'da Kırım'a ulaştı ve Avrupa'da Kara Ölüm olarak bilinen hastalığa yol açtı.¹⁵ Kuzey Avrupa boyunca giderek büyüyen ticaret ağları ve nakliye yolları, siyah sıçanların ve vebanın kıta boyunca yayılmasına, 1346-50 yılları arasında Avrupa nüfusunun üçte birinin ölmesine neden oldu.¹⁶ Artan nüfus yoğunluğu ve yerleşim yerlerindeki çöplerle dolu sokaklar, sıçanların yaşaması ve çoğalması için iyi bir ortam sunarak, hastalığın hızlı yayılmasına yardımcı oldu. Bubonik veba salgını, Avrupa'da 1670'lere dek devam etti.

Avrupa'daki Kara Ölüm'ün vurduğu darbeden daha yıkıcı olansa, Amerika'nın sömürgeleştirilmesi sırasında, "eski dünya" hastalıklarının burada yayılmasıydı. "Yeni Dünya" hastalık riski karşısında çok hassastı. Nüfus sadece belli bölgelerde yoğunlaşmış olsa dahi, Amerika, oldukça eski bir salgın geçmişine sahip Avrasya-Afrika kara kütlelerinde mevcut olan ekolojik çeşitlilikten yoksundu. Ayrıca, evcilleştirilmiş hayvanlar da buradaki gıda üretiminde daha az rol oynuyordu.¹⁷ Avrupalıların sömürge imparatorluğunu kurma süreci, kabakulak, kızamık ve çiçek hastalığıyla iç içe geçmişti. Hızla yayılan salgın hastalıklar, 1568'den itibaren yarım yüzyıl içinde Orta Meksika yerli nüfusunun belki de yüzde 90'ının yok etti.¹⁸ Kıtanın diğer bölgelerinde yaşayanlar da pek farklı değildi. Peru'nun yerli nüfusu, yedi milyondan yarım milyona düşmüştü.¹⁹ Bu yıkım, korkunç bir şekilde yansarak "Eski Dünya'ya" da musallat oldu.

14 Ayrıca iklim değişikliğinin de, bu hastalığa ev sahipliği yapan kemirgenlerde, onları doğal yaşam alanlarının dışına itmiş olması ve böylece insanlara yaklaştırması nedeniyle bir nüfus patlamasına yol açmış olması mümkündür. Bu da bize günümüzde insan eliyle üretilen iklim değişikliğinin doğurduğu sonuçları hatırlatıyor.— Sherman, 2007, s. 73-74.

15 McNeill, a.g.e., s. 132-145.

16 a.g.e., s. 149.

17 a.g.e., s. 176-180. Jared Diamond (1999, s. 159-163, 178, 213), evcilleştirmeye uygun büyük hayvanların çoğunun Avrasya'da bulunduğunu ve Amerika'ya özgü birçok büyük memelinin yaklaşık 13.000 yıl önce neslinin tükendiğini söylüyor. Lama ve alpaka ana istisnalar, ancak evcilleştirilmeleri Andların çok ötesine geçmemiştir. Bu hayvanlar aynı zamanda Avrasya'daki muadillerinden daha küçük sürüler halinde ve ev dışında tutulma eğilimindeydi.

18 McNeill, a.g.e., s. 180.

19 Cartwright and Biddiss, 2004, s. 79.

Muhtemelen Amerika kıtasındaki salgınların sonucu olarak, daha ölümcül bir çiçek hastalığı türü 17. yüzyılda Avrupa'ya geri döndü ve 18. yüzyılın başında, yılda 400 bin kişinin ölümüne neden oldu.²⁰

O dönemde Avrupa büyük bir toplumsal dönüşüm geçiriyordu. 18. yüzyıldan itibaren İngiltere'de sanayi kapitalizminin gelişmesiyle birlikte kentleşme de hızlanmıştı. Bu durum, çok sayıda insanın kasabalara ve şehirlere doluşarak, sıhhi olmakla yakından uzaktan ilgisi bulunmayan gecekonduarda yaşamaya başlamalarına neden oldu. Yoksulluk, stres ve aşırı kalabalık, insanları hastalığa daha açık hale getirdi ve ortaya çıkan hastalıkların yayılmasını kolaylaştırdı. Şehirde ortaya çıkan hastalıklar, giderek büyüyen ticaret ağları yoluyla olduğu gibi, insanların çalışmak, savaşmak, sömürgeleri yönetmek, ya da savaştan, yoksulluktan ve baskılardan kaçmak için sürekli yer değiştirmeleri nedeniyle de hızla yayıldı.²¹ Gerçekten de bu dönemde, beslenme, kanalizasyon, hijyen ve halk sağlığı hizmetlerinin gelişmeye başladığı 19. yüzyıl boyunca, İngiltere'nin kasaba ve şehirlerinde yaşayan nüfus kırsalda yaşayanlara kıyasla daha genç yaşta ölme eğilimindeydi. Özellikle Londra, 18. yüzyılın büyük kısmında, "büyük ölçüde çiçek hastalığı, kızamık ve tüberküloz gibi yoğun nüfus hastalıklarının" bir sonucu olarak, cenazesi vaftizden fazla olan insanlar için "yok edici" nitelikteydi.²²

Çiçek hastalığı virüsü, grip ya da koronavirüslerde olduğu gibi hayvanlardan aktarılmıyordu – bu hastalığa yol açan virüsün rezervuarı insan türüydü. Salgın bir bölgeyi silip süpürdükten sonra, virüsün varlığını sürdürebilmesi için her yıl hastalık riskine açık yeterli sayıda insanın doğması ve bunun için de 100 bin kişilik bir nüfus gerekiyordu.²³ 17. yüzyılın ortasında Londra zaten bundan daha yoğun bir nüfusa sahipti; 1801 yılına gelindiğinde ise Manchester, Liverpool ve Birmingham şehirlerinin her biri bu nüfus yoğunluğuna yaklaşıyordu. Genellikle ciğerleri etkileyen tüberküloz ise virüs değil bakteri ile yayılıyordu, fakat tüberküloz da da zoonoz önemlidir. Bu hastalık, insanlara enfekte olmuş süt yoluyla geçer, öksürme ve tükürük yoluyla bir insandan diğerine aktarılır. Vaka kanıtları, bin yıl öncesine, muhtemelen sığırların evcilleştirildiği zamana kadar uzanmaktadır. Fakat hastalığın önemli bir ölüm nedeni haline gelmesi endüstriyel şehirlerde oldu – 1780

20 Cartwright and Biddiss, a.g.e., s. 80; Sherman, 2007, s. 56.

21 Filozof Immanuel Kant (2007), 1782 ilkbaharında Königsberg'i vuran grip salgını ile ilgili şunları söylemişti: "Avrupa'nın, gemiler ve karavanlarla dünyanın her yerinde içine yerleştiği topluluk dünyaya birçok illet yayıyor."

22 Daunton, 1995, s. 408-413.

23 Sherman, a.g.e., s. 56.

yılında İngiltere ve Galler'deki ölümlerin beşte birinin nedeni tüberkülozdu.²⁴ Bundan sonra hastalık, erken sanayileşmenin yolunu izleyerek önce Batı Avrupa'ya, oradan Doğu Avrupa ve Kuzey Amerika'ya yayıldı. New York'ta 1812-21 arasında gerçekleşen ölümlerin dörtte biri "tüketime" bağlanıyordu, çünkü hastalık henüz bilinmemekteydi. Sadece yoğun nüfuslu kentlerden ötürü değil, tüberkülozun inekten ineğe ve ineklerden insanlara geçmesine sebep olan "şehir mandıraları" üzerinden de yayılıyordu.²⁵

19. yüzyılda kentleşme, yoksulluk ve sömürgecilik, yeni tehditler yaratmak üzere bir araya geldi. Hindistan'da yüzyıllar boyunca yaygın olarak bilinen bir hastalık olan kolera, insanların ve ticari malların hareketiyle İngiliz İmparatorluğu'nun her tarafına yayıldı. Hindistan'da 1817'de patlak veren bir salgın, Rusya ve Çin'e de ulaştı. Üç yıl sonra İngiliz birlikleri hastalığı Doğu Akdeniz'e getirdi. Ardından 1832, 1848 ve 1866'da yaşanan salgınlar da Hindistan'dan Avrupa ve Amerika kıtalarına yayıldı. George Dehner'in yazdığı gibi: "Hastalık, bulaşma modelinin bir özelliği olarak, genellikle ticaretle bağlantılı liman şehirlerinde ortaya çıktı. Kara parçalarını birbirine bağlayan su yolları ve sonraki yıllarda giderek büyüyen demiryolu sistemleri de yayılmasında önemli bir rol oynuyordu".²⁶ Salgınlarda, enfekte olanların yarısı ölüyordu. Hastalığa neden olan bakteriler kontamine olmuş suyuyla yayıldığı için, salgının etkisi yoksul bölgelerde yoğunlaşıyordu. 19. yüzyılın başlarında, kırsal bölgelerde; tarlalarında gübre kullanılan ya da yerleşimlerden uzak bir yere atılan lağım pisliğinin, şehirlerde sokaklara dökülmesi ya da atıkların, içme suyunun alındığı nehirler ile göllere karışması olağan bir durumdu.

19. yüzyılda Manchester'da koleranın yayılmasına neden olan koşulları, genç Friedrich Engels ayrıntılı bir şekilde anlatır: "Salgın yaklaşırken, yaygın bir dehşet şehrin burjuvazisini ele geçirdi. İnsanlar yoksulların sağlıksız evlerini hatırladılar ve bu gecekondu mahallelerinin her birinin bir veba odağı olacağını, hastalık felaketinin buradan varlıklı sınıfın evlerine her yönden yayılacağını çok iyi bildikleri için korkuyla titrediler..." Engels Manchester'da 6,951 evde yapılan inceleme sonucunda şu bulgulara ulaştığını ekliyordu: "2.565 evin acilen temizlenmesi gerekiyordu... 960 evin bakıma ihtiyacı vardı, 939 evin tahliye boruları yetersizdi, 1.435 evde rutubet sorunu vardı, 452 evin havalandırması kötüydü, 2.221 evin tuvaleti yoktu."²⁷ Yıllar sonra yazdığı, "Konut Sorunu" ile ilgili makalesinde bu konuya geri döndü: "Modern doğa

bilimi, işçilerin son derece kalabalık bir şekilde yaşadığı sözde 'kötü semtlerin', zaman zaman şehirlerimizin başına bela olan salgın hastalıkların kuluçka yerleri olduğunu kanıtladı. Kolera, tifüs, tifo, çiçek ve diğer tahrip edici hastalıklar... Kapitalist toplum düzeni, çare bulunması gereken kötülükleri yeniden ve yeniden üretiyor".²⁸

Birçok ülkede bu koşullar geçmişte kalmış değil. Örneğin, savaşın ve kıtlığın bütün şiddetiyle devam ettiği Yemen'de kısa süre önce kolera salgını yaşandı.²⁹ Daha genel olarak, hızlanan şehirleşme ve ona eşlik eden gecekondulaşma bu erken sanayileşme dönemi salgın hastalıklarına yol açan koşulları yaygınlaştırdı. Modern dünyada halk sağlığı hizmetlerinin azalması ve yetersiz sağlık önlemleri ile birlikte ölümcül bir bulaşıcı hastalıklar, kronik hastalık ve beslenme yetersizliği fırtınası yaşandı.³⁰

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında, en gelişmiş ülkelerde, kalabalıklar içinde ortaya çıkan hastalıkları üreten şartların bazıları düzeltilirken, görüş açısına yeni bir tehlike girdi; grip salgını. Grip salgınları uzunca bir süredir yaşanmamıştı. 1550'lerde Avrupa'da ortaya çıkan bir grip salgını, Amerika kıtasını kasıp kavurmadan önce İngiltere'de her beş kişiden birinin ölümüne neden olmuştu.³¹ Belirtilen dönemde bu tehdit alabildiğine şiddetli şekilde geri döndü. Yaşanan salgınların ilki, günümüzde Özbekistan olarak bilinen topraklarda yer alan Buhara'da başlayan, oradan sonbaharda St Petersburg'a, ardından sekiz hafta içinde Avrupa'ya yayılan, sonra da Kuzey Amerika ve Güney Afrika'ya ulaşan 1889 "Rus" Gribi salgınıydı. Bu salgın hızla yayılarak Güney Amerika'ya, Hindistan'a ve son olarak Avustralya ve Yeni Zelanda'ya da ulaştı. "Çok muhafazakâr bir tahmine göre, salgının birinci dalgası, Avrupa'da 270 bin ila 360 bin arasında can almıştı."³² Üstelik bu sadece bir provaydı.

28 Engels, 1988, s. 337-338.

29 Flecknoe vd., 2018.

30 Davis, 2006a, s. 146-148. Emperyalizm ile Küresel Güney'e gelen vebalar, insanları doğrudan etkileyenlerle sınırlı değildi. Sığır ve basını Afrika'ya taşıyan, İtalyan sömürgecilerinin Doğu Afrika'da bulunan Eritre'ye 1880'lerde getirdiği Hint sığırdı. Bu veba, Güney Afrika'ya kadar yayıldı, öküz arabalarının kullandığı yollar boyunca seyahat etti, günde 20 mil gitti, süt, et, deri için sığıra; ısınma ve yemek için ve hareket gücü ya da değişim aracı olarak gübreyle bağlı olan toplulukları mahvetti —Phoofolo, 1993. Bu hastalık korkunçtu —Zambezi Nehri'nin güneyinde 5,2 milyondan fazla hayvan öldü. Sonuç kıtlıktı ve daha sonra, dikenli çalının geniş yayırları istila etmesi çöl sineği için ideal koşulları yarattı, yeni bir bela olan uyku hastalığının ortaya çıkmasına neden oldu —Chuang, 2020; Van der Bossche, 2010.

31 McNeill, a.g.e., s. 185; Cartwright ve Biddiss, a.g.e., s. 149.

32 Dehner, a.g.e., s. 57.

24 Sherman, a.g.e., s. 107.

25 Sherman, a.g.e., s. 107-108, 110.

26 Dehner, a.g.e., s. 51.

27 Engels, 1975, s. 365.

1918 baharında, Birinci Dünya Savaşı şiddetlenerek devam ederken, askerler grip yüzünden hastalanmaya başladı. Hastalık kısa süre içinde salgın haline geldi, ilk dalgada çok fazla sayıda ölüme neden olmadı ve savaşın etkileri hastalığı gölgede bıraktı. Ne var ki, “İspanyol” gripinin virüsün mutasyona uğramış türü tarafından ortaya çıkartılan ikinci dalgası yıkıcıydı.³³ Dehner, bu konuda şöyle yazıyordu:

Dünya Savaşı, olayların olağandışı şekilde bir araya gelmesine neden oldu. Milyonlarca kadın ve erkek kalabalıklar halinde standardın altındaki koşullarda bir araya geldi... Bu kalabalık kitleler, dünyanın her yerine giden ulaşım sistemleri ile bağlantılıydı. Stresli nüfus, salgın hastalıkların, özellikle solunum yolu salgınlarının başlaması için muazzam bir çakmaktaşı oldu.³⁴

Virüs inanılmaz bir hız ve kapsamda yayıldı. Sonraki birkaç ay içinde insanlığın yaklaşık üçte birinin enfekte olduğu tahmin ediliyor. Savaş seferberliğinden dolayı zaten tükenmiş olan tıbbi tesisler zatürre vakalarıyla dolup taşı. İkinci dalgayı, 1919’da, daha az ölümcül olan üçüncü bir dalga izledi. Üç dalgada yaşanan ölümlere dair tahminler 50 ila 100 milyon arasında değişiyor. Bu sayılar, savaşta hayatını kaybeden insan sayısının birkaç katına karşılık gelmektedir.³⁵ Büyük olasılıkla, yüksek ölüm oranı basitçe grip türünün öldürücülüğünden değil, aynı zamanda, bu gripin, ikincil enfeksiyonlara yol açan bakterilerin yolunu açmasından ve böylece zatürreye neden olmasından da kaynaklanıyordu.³⁶ Bu salgından en kötü etkilenenler, ölüm oranlarının hemen hemen hiç kayıt altına alınmadığı en yoksul ülkeler oldu.³⁷ Kötü barınma koşulları ve İngiltere’nin tahıl ürünlerine el koyması nedeniyle yaşanan açlığın pençesinde kıvranan Hindistan’da, yaklaşık 18,5 milyon kişi öldü.³⁸

33 Savaşta tarafsız olan İspanya’da gazeteler grip salgını hakkında haber yapmakta özgürdüler. Aslında grip salgını ile savaşan diğer ülkelerdeki yasaklardan etkilenmedikleri için duyurmuşlardı ama bu, durumun özellikle İspanya’da kötü olduğu izlenimine neden oldu ve hastalığın İspanya’dan yayıldığı yanlışlığını güçlendirdi. Bu salgın İspanya’da benzer şekilde “bulaşıcı” olarak kabul edilen popüler bir şarkının adıyla anıldı; “Napolili Asker”. Daha sonra ise “Fransız grip” olarak adlandırıldı —bkz. Trilla vd, 2008. Salgının ilk olarak nerede başladığı bilinmiyor. Yazarlar, başka yerlerin yanı sıra ABD, Avusturya ve Fransa’da ortaya çıktığını iddia ediyorlar.

34 Dehner, a.g.e., s. 60.

35 Liu vd., a.g.e., s. 463.

36 Örneğin bkz. Morris, Cleary ve Clarke, 2017.

37 Monto ve Sellwood, 2013, s. 42.

38 Davis, 2006b, s. 26; Davis, 2020.

Bilim insanlarının bu gripin doğasını ve nasıl böyle bir yıkıma yol açtığını anlamaya çalışmalarının üzerinden geçen birkaç on yılın ardından, 1947 yılında küresel bir grip izleme programı oluşturuldu. Program, yeni kurulan Dünya Sağlık Örgütü’nün (DTÖ) bir parçası haline gelecekti. Daha sonra yaşanan 1957 (“Asya” grip) ve 1968 (“Hong Kong” grip) salgınları ise sırasıyla iki milyon ve bir milyon insanın ölümüne yol açtı. Bunu iki yanlış alarm izledi. Birincisi, ABD’ye ait bir askeri üsten yayılan ve hükümet tarafından başlatılan acil durum programıyla 43 milyon kişinin (ABD nüfusunun dörtte biri) aşılması sonucunda kaybolup giden 1976 domuz grip salgınıydı.³⁹ İkincisi ise 1977’de yaşanan, geniş ölçekli yayılım gösteren, ancak etkileri hafif sayılabilecek “yalancı salgın”⁴⁰

Modern Tehditler

Virüs salgınları günümüzde büyük bir tehdit olmaya devam ediyor.⁴¹ Tehdidi anlamak, çağdaş tarım sistemleri ve zoonoz arasındaki bağlantıyı izleyen Rob Wallace gibi yazarların çalışmalarını kullanarak toplumların değişen yapısına bakmak demektir. Wallace’in en iyi bilinen eseri “Büyük Çiftlikler, Büyük Gripler Yaratır”, büyük ölçekli tarım işletmelerinin, yeni hastalıkların yaratılması ve yayılmasında devasa bir petri kabı gibi hareket etme potansiyelini vurgular.⁴² Evcil hayvanların, büyük sayılar halinde sıkıştırılmış monokültürleri, yüksek bulaşma oranı ve zayıflamış bağışıklık sistemi tepkileri demektir. Küresel Güney’de yoğunlaşan artan et tüketimini besleyen bir “hayvancılık devrimi” ile birlikte, endüstriyel tarımın büyümesi de küresel bir olgu haline geldi. Mike Davis’in yazdığı gibi:

Endüstrileşmiş kümes hayvanları ve hayvancılık alanında dünya lideri olan, ... yılda 2,2 milyar tavuğu öldüren, ... Tyson Foods ... dikey olarak koordine edilen büyük ölçekli üretim; sözleşmeli yetiştiricilerin kullanılması; ilkel sendika karşıtlığı; yaygın endüstriyel zarar; atıkları çevre düzenlemelerinin sıkı olmadığı ülkelere göndermek ve siyasi yolsuzluk ile eş anlamlı hale geldi. Tyson gibi devlerin küresel hâkimiyeti, yerel çiftçileri büyük ölçekli tavuk ve domuz eti işleme şirketlerine entegre olmaya ya da yok olmaya zorladı... Tüm tarım bölgeleri kümes hayvanlarını depolama alanlarına dönüştürdü ve çiftçiler tavuk bakıcılığından sadece biraz daha fazlasını yapar hale geldi.⁴³

39 Davis, 2006b, s. 40-43.

40 Monto ve Sellwood, 2013, s. 44-45.

41 Yer sorunu nedeniyle, bu genel değerlendirme seçicidir. Örneğin, çok önemli olan HIV ve Zika salgınlarını kapsamamaktadır.

42 Wallace, 2016.

43 Davis, 2006b, s. 83-84.

Ancak sorunlar sadece bu modern hayvancılık sanayi kompleksinden kaynaklanmıyor. Adını vermeyen bir yazarın Wallace'dan yararlanarak *Chuang* dergisinde yazdığı gibi:

Buna, ekonominin saçaklarında ("yabani" türlerle insanların karşılaşma alanları, yerel ekosistemler bağlamında, tarıma dayalı büyük saldırılardır) meydana gelen benzer yoğun süreçler de eklenir... Salgınlar iki kategoride toplanabilir; birincisi, tarıma dayalı ekonomik üretimden kaynaklanırlar ve ikincisi de bu üretim tarzının daha iç bölgelerinde ortaya çıkar... Sermayenin temel mantığı, önceden izole olmuş halde bulunan ya da zararsız durumdaki virüs türlerini alır, onları salgınlara yol açan, hızlı viral yaşam döngüsü ve zoonotik zıplama kapasitesi bulunan, ... yeni iletim vektörlerini hızla geliştirebilen belirli virüs türlerinin lehine olacak şekilde, aşırı rekabetçi ortamlara yerleştirir.⁴⁴

Başka bir deyişle, yeni virüsleri üreten sadece "fabrika çiftlikleri" değil, aynı zamanda ekosistemlerin geniş ölçekli bozunumu ve meta üretiminin yayılmasıdır. Bunun farklı hayvan türlerinin bir araya gelmesi ve insanların diğer hayvanlarla temas etmesi, böylece yeni patojenleri dolaşıma sokması gibi sonuçları olur. Birkaç örnek bu konuyu açıklamaya yardımcı olabilir. Örneğin 1960'larda, kemirgenlerden tarım işçilerine, Bolivya kanamalı ateşi adlı bir hastalık yayıldı. 1963-64 salgını, San Joaquín'da yaşayan ve 1952 Devrimi'nde mülklerine el koyan yerel sığır baronlarının işlerine son vermelerinden ötürü, gıda temini amacıyla tarım yapmak üzere orman bölgelerine itilen tarım işçileri üzerinde yoğunlaştı. Tarım işçileri, kemirgenlerin doğal yaşam alanlarını bozarak hayvanların kenti istila etmesine neden oldular. Bu aslında sıtmayı kontrol altına almak için DDT kullanmanın yol açtığı bir sonuçtu, çünkü DDT yerel kedi nüfusunun azalmasına neden olmuştu.⁴⁵ Yol yapımı, kemirgenlerin göç etmesini kolaylaştırarak hastalığı ülke çapında daha da yaygınlaştırdı.⁴⁶ Domuz yetiştiriciliğinin artması, domuzların da (kuraklık ve insanların ormanları yok etmesi sonucunda yaşam alanları yıkılan yarasalar tarafından) muhtemelen yarasa dışı yoluyla enfekte edilmesiyle birlikte, 1990'ların sonunda Güneydoğu Asya'da Nipah virüsü ortaya çıktı.⁴⁷ Özellikle önem taşıyan güncel bir örnek de enfekte olan insanların yüzde 90'ını öldürebilen ve 2013 yılında Batı Afrika'da salgın şeklinde ortaya çıkan Ebola virüsüdür. Bu virüs de yaban hayatında, yarasalar tarafından taşınır. ABD'li, Avrupalı ve Çinli çok uluslu

şirketlerin Gine Savannah Bölgesi'ndeki topraklara el koyması, yarasa popülasyonlarının gıda ve barınak için palmiye ağacı ekim alanlarına yönelmesine neden oldu ve böylece zoonoz koşullarını yarattı.⁴⁸

Bu eğilimler, tarımın kontrolsüz bir şekilde gelişmesiyle birlikte daha da kötüleşti. Wallace'ın, kısa süre önce yayınlanan bir röportajında dile getirdiği üzere; endüstriyel tarımın yanı sıra "sermaye de balta girmemiş son ormanın topraklarına el koymaya ve küçük toprak sahipleri tarafından işletilen çiftliklerin kurulmasına öncülük ediyor. Bu yatırımlar ormanların yok edilmesine ve hastalıkların ortaya çıkmasına neden olan gelişmelere yol açar. Arazide açılan devasa yolların beraberinde getirdiği çeşitlilik ve karmaşıklık, daha önce bir yerde sıkışıp kalan patojenlerin çiftlik hayvanlarına ve insan topluluklarına geçmesine neden oldu."

Bu süreci, sistemin merkezinden gelen sermaye akışları yönlendiriyor: "Kısacası Londra, New York ve Hong Kong gibi sermaye merkezleri bizim birincil hastalık noktalarımız olarak düşünülmelidir".⁴⁹ Arazi kullanımındaki değişikliklerin yanı sıra, iklim değişikliğinin yol açtığı daha büyük ekolojik bozunum da muhtemelen daha fazla zoonotik transfere neden oluyor.

Son on yılda yaşanan iki büyük grip salgını, tehdidin bu şekilde çift taraflı olarak arttığını gösteriyor. Bunların ilki, 1997'de Hong Kong'da tavuk çiftliklerinde ortaya çıkan ve H5N1 olarak bilinen olağandışı bir virüs türünün neden olduğu "kuş gribi" idi. Virüs önce tavuk sürülerini telef etti; çok sayıda ölüme neden oldu. Yılın sonuna doğru, 18 kişinin H5N1 testinin pozitif çıktığı görüldü. Hastaneye kaldırıldılar ve üçte biri hayatını kaybetti. 1997 yılının Aralık ayında Hong Kong'da "hayvan pazarı" (wet market) olarak adlandırılan pazarlardaki tavuklar hastalandı ve bunun sorumlusunun da yine H5N1 olduğu tespit edildi.⁵⁰ Hong Kong'da

48 Wallace vd, 2015, s. 4, 6.

49 Wallace, 2020a.

* Çevirenin Notu: Bu terimin açıklaması ve "wet market" ile "dry market" arasındaki fark için bkz dipnot 50. Türkçe'de böyle bir ayrım olmadığı için bu terim metinde "pazar yeri/yerleri" olarak çevirilmiştir.

50 Dehner, 2012, s. 121. Hong Kong İngilizcesinden alınan "wet market" terimi, et, balık ve sebze ile meyve satan pazar yerini, "dry market" ise giyim ve elektronik eşya satılan pazarı ifade eder. Terim, son zamanlarda, Çinlilerin mutfak alışkanlıklarının bir şekilde salgından sorumlu olduğunu ima etmek için aşığılayıcı bir şekilde kullanılmaktadır. Bununla birlikte, Avrupa ve Kuzey Amerika'da çok sayıda "wet market" bulunur ki bir yazarın da belirttiği gibi, Güney Florida'da da timsah kaburgaları, misk sıçanı, vaşak ve çingiraklı yılan ticareti giderek gelişmektedir — bkz St Cavish, 2020.

44 *Chuang*, 2020.

45 Strauchs, 1998, s. 102-103.

46 Morens, Dazak ve Taubenberger, 2020, s. 2.

47 Looi and Chua, 2007.

“çiftlikler tavukların (kuşlar için) fazlasıyla stresli devasa sürüler halinde yaşadığı büyük işletmelerden, kuşların diğer çiftlik hayvanlarıyla aynı ortamda bulunduğu, hatta kanalları ve göletleri ördek ve kaz gibi yabani kanatlılarla paylaştığı küçük işletmeler arasında uzanan hatırı sayılır bir çeşitlilik gösteriyordu”. Bunlardan ayrı olarak, kuşların piyasa dalgalanmalarına karşı ihtiyaten tutulduğu “tutma merkezleri” de vardı. Bu gelişigüzel ve kötü şekilde düzenlenmiş sanayi dalı; aralarında tavukların yanı sıra “ördeklerin, kazların, güvercinlerin ve doğada yakalanmış çeşitli kuşların”, ayrıca memelilerin ve sürüngenlerin de yer aldığı, “her türden canlının kafeslerde alt alta üst üste yaşadığı” piyasalardan alım yapıyordu.⁵¹

Bahsi geçen üretim sistemleri önemli ölçüde Çin anakarasındaki üreticilerle bağlantılıydı ve dolayısıyla onların baskısı altındaydı. Hong Kong ile sınırı olan Guangdong, savaş sonrası yıllarda ABD’nin öncülüğünü yaptığı endüstriyel tavuk yetiştiriciliğini taklit eden yetiştirme yöntemleri için bir tür laboratuvar haline geldi.⁵² David’in söylediği gibi, burası “grip hastalığının evrim merkeziydi”.⁵³ Bu hikâyede önemli olan, Taylandlı iki kardeş tarafından inşa edilen ve Deng Xiaoping’in 1978’den sonra Çin ekonomisini dışarıya açmasından kurnazca yararlanan Charoen Pokphan imparatorluğudur.⁵⁴ Bu dev şirket de yine ABD’deki üretim yöntemlerini taklit etmekteydi. Endüstriyel tarım sadece virüs üretmekle kalmaz, aynı zamanda daha öldürücü olanları seçer. Wallace’ın iddia ettiği gibi:

Patojenler, konaklarına zarar verme kapasitelerini, onlara iletimlerini önleyecek kadar geliştirmekten kaçınmalıdır. Eğer bir patojen, mevcut konağını, başka bir konağı enfekte etmeden önce öldürürse kendi bulaşma zincirini yok eder. Peki, patojen bir sonraki konağın çok daha erken geldiğini “bildiğinde” ne olur? O zaman patojen öldürücü olmaktan kurtulabilir çünkü konağını öldürmeden önce, hastalık riskine açık bir sonraki konağını enfekte edebilir... [Endüstriyel] çiftliklerde gribin öldürücülüğü üzerinde ek baskılar var. Endüstriyel hayvanlar doğru hacme ulaşır ulaşmaz öldürülürler. Bir hayvanda bulunan grip enfeksiyonları, tavuk ya da ördek veya domuzun öldürülmesinden önce, hızla bulaşma eşğine ulaşmalıdır.⁵⁵

İşte bu nedenle, Guangdong ve Hong Kong’u kapsayan, kümes hayvanlarının sınırın her iki tarafında da

hareket ettiği ağ, ölümcül bir grip virüsünün ortaya çıkması için ideal bir yerdi. Bölge, büyüyen, sanayileşmiş, ama kötü düzenlenmiş tarım modelleri ile farklı kuş türlerini ya şehirlerdeki sulak alanların içine kadar uzanan çiftliklerde ya da pazar yerlerinde birleştirdi. Daha sonra, H5N1 virüsünün kazlarda bulunan bir türünün, bıldırcınlara özgü iki farklı grip türüyle birleşmesi sonucunda doğduğu da ortaya çıktı.⁵⁶ Salgın, agresif bir ayıklama, pazarların temizlik için kapatılması, türlere göre yeniden yapılandırılmaları ve canlı ördek satışlarının yasaklanmasıyla kontrol altına alınabildi. 200 milyon kadar kuş öldü ya da öldürüldü.⁵⁷ Bunlar işe yaradı ancak bunun nedeni büyük ölçüde, H5N1’in şimdiye dek insan-insan iletimini çok sık olmayan aralıklarla ve küçük ölçekte gerçekleştirmiş olmasıydı.⁵⁸ Dünya Sağlık Örgütü, 861 H5N1 vakası, 455 ölüm kaydetti. En kötü etkilenen ülkelerse Mısır, Endonezya ve Vietnam oldu.⁵⁹

Ne var ki, 21 yüzyılın ilk grip salgınına yol açan virüs H5N1 değildi: 2009’da görülen H1N1 adlı grip (1918’de salgına neden olan türün farklı bir varyantına dayanan yeni bir tehdit) Güneydoğu Asya pazarlarında değil, Kuzey Amerika’da ortaya çıkmıştı. ABD’de vakalar belirmeye başladığında, insan-insan aktarımı zaten mümkün hale gelmişti. Bu hastalık, giderek sanayileşen haliyle, Meksika domuzu sürülerinden geçiyordu.⁶⁰ Gribin, “insan, kuş ve iki farklı domuz soyunun (Kuzey Amerika ve Avrasya) gen parçalarını birleştirdiği ortaya çıktı.⁶¹ DTÖ domuz gribini hemen salgın olarak ilan etti. Neyse ki virüs nispeten hafifti ve ölüm oranları mevsimsel griple benzerdi. DTÖ’nün hastalığı hemen salgın olarak ilan etmesi, özellikle *British Medical Journal*’ın, anti-virüslerin ve aşılardan üretiminden kâr eden ilaç şirketlerinin bazı DTÖ uzmanlarına ödeme yaptığını ortaya çıkarmasıyla, büyük bir tepkinin oluşmasına yol açtı.⁶² Bu, sağlığa kamu hizmeti olarak değil, özel hizmet olarak yaklaşmanın tehlikesini gösteriyor. İçine fırsatçıların sızması durumunda, tıp kurumuna karşı bir şüphenin, hatta düşmanlığın oluşması hiç de şaşırtıcı

56 Dehner, 2012, s. 126.

57 Dehner, a.g.e., s. 125-126.

58 Wallace, 2009a, s. 918.

59 DTÖ, 2020b. İkinci bir grip türü olan H7N9, Aralık 2019 itibarıyla, 1.568 onaylı vaka ve 616 ölümlle Çin’de tekrar tekrar salgınlara neden oldu, bu salgın yine kümes hayvanları ile temas halinde olanlardan kaynaklandı, insandan insana geçme vakası oldukça nadirdi—DTÖ, 2019; Paules ve Subbarao, 2017.

60 Wallace, 2009.

61 Dehner, 2012, s. 142.

62 Bkz Godlee, 2010.

51 Dehner, a.g.e., s. 121-122.

52 Wallace, 2009a, s. 923-926. Çin’de domuz yetiştiriciliği yoğun bir şekilde sanayileşmiştir—bkz Schneider, 2017.

53 Davis, 2006b, s. 58-62.

54 Davis, a.g.e., s. 97-100.

55 Wallace, 2009a, s. 921-922.

değildir. Yine de H5N1 ve H1N1, kıl payı önlenen ya da daha muhtemelen, ertelenen felaketler olarak görülmelidir – kıl payı önlenen; çünkü kayda değer bir insan-insan iletimine ulaşmadı. Ertelenen; çünkü mevcut haliyle öldürücü sayılmaz.

Bu dönemde görülen önceki iki koronavirüs salgını için aynısı söylenemez. 2003’de Guangdong’da bir koronavirüs ortaya çıktı ve bölgede çok sayıda zatürre vakasına neden oldu. Şiddetli Akut Solunum Yolu Sendromu’nun (SARS) neden olduğu ölüm oranı yaklaşık yüzde 10 civarındaydı. Virüs muhtemelen, bölgedeki pazar yerlerinde, SARS ile ilişkili bir dizi koronavirüs için rezervuar görevi gören Çin nalburunlu yarasaları ve insanlar arasında aracı olan hayvanlarla birlikte, satışı yapılan maskeli misk kedilerinden çıktı.⁶³ SARS’ın ortaya çıkışı, Wallace’in kent ve kırsal arasındaki etkileşim hakkındaki argümanını yansıtır. Guangdong’un hızlı bir şekilde genişlemesi, sadece “sanayi ve tarımın ya da kentsel ve kırsal faaliyetlerin bir arada bulunması değil, aynı zamanda iki sektörün birbirine bağımlılığı” ile nitelenen geniş bir “kent çevresi” bölgesi yarattı. Bu durum, Çin ekonomisinin açılmasından bu yana hız kazandı. “Reform öncesi dönemde kır-kent etkileşimi, ... merkezi kaynak tahsisi, fiyat belirleme ve göç kontrolü yoluyla sıkı bir şekilde kısıtlanmış ve bu, şehirleri kırsal bölgelerden ayıran görünmez ama etkili bir “duvar” örmüştü. ... Reformlardan bu yana liberal ve esnek ekonomi politikalarının uygulanması, kentlilerin ve köylülerin doğrudan ve kendiliğinden bir şekilde etkileşime girmesine izin vererek, kent-kır ilişkilerinin yeniden düzenlenmesine yol açtı”.⁶⁴

Bu hastalık, o zaman on milyon nüfusa sahip bir şehir olan Guangzhou’ya 2002’nin sonunda girdi. Ancak Çin hükümeti yetkilileri salgın hakkındaki bilgi paylaşımını (kendi kamuoyu veya uluslararası sağlık topluluğu ile) 11 Şubat 2003 tarihine kadar erteledi.⁶⁵ SARS nihayet 2004’de, devlet tarafından yürütülen kitlesel karantina, hastalık tespiti ve temizliği programlarından sonra kontrol altına alınabildi. Bu, birçok yönden 2020’de olacıklara hazırlık gibiydi.⁶⁶ Fakat Covid-19’da işin bu kadar kolayca halledilebilmesi mümkün olmadı. SARS’ta, insanlar zaten ciddi şekilde hasta olduktan ve büyük ölçüde kısıtlı hale geldikten sonra hastalığı bulaştırıyorlardı. Zaten fazlasıyla yayılmış olan Covid-19’da durum öyle değil.⁶⁷

63 Hu vd, 2017.

64 Lin, 2001, s. 64, 66.

65 Ali ve Keil, 2006, s. 497-498.

66 Davis, 2006b, s. 74-75.

67 Wilder-Smith, Chiew ve Lee, 2020.

Daha bile ölümcül bir koronavirüs olan Ortadoğu Solunum Sendromu (MERS), 2012’de Suudi Arabistan’da ortaya çıktı – vaka ölüm oranı üçte birdi. MERS, Avrupa’ya, Asya’ya, Orta Doğu’da daha geniş bir bölgeye ve Kuzey Amerika’ya yayıldı, 2.494 kişiye bulaştı ve 858 kişinin ölümüne neden oldu.⁶⁸ Burada, yarasalar ile insanlar arasındaki tür ise çöl develeriydi. Çöl develerinin bu virüsün türlerini birkaç on yıldır taşıdığı biliniyordu. Günümüzde, petrol zengini olup da şu anda büyük ölçüde kentleşmiş Arap devletlerinde bulunan develer, yük hayvanı olarak ya da acil tüketim için değil, statü sembolü olarak, örneğin deve yarışları ve gösterileri için ya da satılmak üzere, yani et ya da süt üretimi için sahipleniliyor. Yoğun deve yetiştiriciliğinin yanı sıra, artık hem Suudi Arabistan’da (büyük bir canlı deve ithalatı) – Suudi Arabistan’da 2013’de kesilen develerin yüzde 70’i ithaldti – hem de farklı Arap devletleri arasında (yarış ve gösteri) bir deve hareketliliği mevcut. Bu ticari işlemler, farklı nüfuslardan gelen birbirinden farklı virüs türlerinin karışmasına ve böylece MERS salgınına yol açmış olabilir.⁶⁹

Covid-19’un Ortaya Çıkışı

Covid-19’a, SARS ve MERS’in ortaya çıkışından sorumlu virüse benzer bir betakoronavirüs neden oldu. Salgının başladığı yer olduğu düşünülen Wuhan, Çin’in merkezindeki bir eyalet olan Hubei’nin 11 milyon nüfuslu başkenti. Wuhan, Guangdong’un kuzeyinde yer alıyor ve doğudaki Jiangsu ile birlikte Çin’in imalatı motorunu oluşturuyor. Wuhan, 20 yüzyılın başında ekonomik ve politik olarak önemli bir şehirdi – suyu ve daha sonra demiryolu ağının merkezinde bulunuyordu. 1949’da Çin Halk Cumhuriyeti’nin kuruluşundan sonra, devlet destekli ağır sanayilere, özellikle demir-çelik ve daha sonra da otomobil üretimine ev sahipliği yaptı.

Çin ekonomisinin 1970’lerin sonundan itibaren açılmasıyla, kentin önemi, kıyı bölgelerine kıyasla biraz azaldı. Bununla birlikte, son dönemde Wuhan, Çin’de yaşanan inşaat patlamasına dâhil oldu: “Wuhan sadece bu balonu aşırı miktarda inşaat malzemesi ve inşaat mühendisi ile beslemekle kalmadı, aynı zamanda ve yine bu nedenle emlak patlamasını yaşayan bir şehir oldu”.⁷⁰ HSBC tarafından yayınlanan bir rapora göre, Wuhan’ın nüfusu 2008’den 2017’ye kadar beşte bir büyüdü; şehre yeni gelenlerin çoğu Çin’in başka bölgelerden gelen göçmenlerdi ve bunlar kent nüfusunun üçte birini oluşturuyor. 2017 yılında konut projelerine yatırım 26,8 milyar dolara ulaştı ve son on yılda konaklama fiyatları dört katına çıktı. Şehrin en zengin adamı Yan

68 Peeri vd., 2020.

69 Hermida vd., 2017.

70 Chuang, 2020.

Zhi, 2018'de 10 milyar dolar olan servetinin çoğunu emlaktan elde etti.⁷¹

Wuhan'da yaşayanların büyük kısmı yiyeceklerini pazar yerlerinden alıyor ve Covid-19 işte bu şekilde ortaya çıkmış gibi görünüyor. Fakat Wallace'ın dediği gibi, "fabrika çiftlikleri" ile pazaryerleri arasındaki fark önemli olsa da, daha önemli olan benzerlikler konusunu (ve diyalektik ilişkileri) gözden kaçırıyor olabiliriz:

Çin'de pazar yerleri ve egzotik yemek çok temeldir. Bunlar, şu anda endüstriyel üretimde olduğu gibi, ekonomik liberalleşmeden beri yan yanadırlar. ... Gerçekten de gıda ile ilgili bu iki şey, toprağın kullanımı yoluyla entegre edilebilir. Büyüyen endüstriyel üretim, giderek sermayeleştirilmiş yabancı yiyecekleri, geriye kalan son ilkel doğanın içine itebilir ve böylece potansiyel olarak ön-pandemik olan çeşitli patojenleri kurcalayabilir. Giderek büyüyen kent çevresi halkaları ve nüfus yoğunluğu, yabancı popülasyonla yeni kentleşmiş kırsallık arasındaki arayüzü (ve yayılmayı) artırabilir. Dünya çapında, en yabancı "geçimlik tarım" türleri bile [tarımsal] değer zincirleri içine alınıyor; bunların arasında devekuşları, kirpi, timsahlar, meyve yarasaları ve misk kedisi (misk kedisi tarafından kısmen sindirilmiş kahve çekirdekleri dünyanın en pahalı kahvesinin üretiminde kullanılır) bulunuyor. Bazı yabancı türler, henüz bilimsel olarak tanımlanmadan önce, kendini çatalın ucunda buluyor. Bunlardan biri, Tayvan pazarında bulunan kısa burunlu köpekbalığı. Tüm bu hayvanlara, giderek artan şekilde, gıda ürünü muamelesi yapılıyor. Doğa yer yer, tür tür soyuldukça, geriye kalanlar çok daha değerli oluyor.⁷²

Gerçekten de, Çin politikası ulusal düzeyde, rekabet eden bölgesel ve yerel liderler aracılığıyla, kırsal endüstrilere destek olarak görülen yaban hayatı çiftçiliğini teşvik etti. Yaban hayatı yetiştiriciliğinin 2017 yılındaki değeri 57 milyar Pound idi.⁷³

Covid-19 hızla Wuhan'ın ötesine geçti. Küresel nüfus, birbiriyle, bugüne dek hiç olmadığı kadar bağlantılı. Ayrıca örneğin hava yolu seyahati, seyahat süresinin genellikle patojenlerin kuluçka döneminden daha kısadır — seyahat edenler bir hastalığı, hastalığın belirtileri kendilerinde görülmeden önce yaymaya başlıyorlar. 2003'de SARS patlak verdiğinde, virüsün dünyanın dört bir yanındaki şehirlere yayıldığı bağlantı noktası Hong Kong'du. Fakat bugün Çin'in kendisi de diğer şehirlerle yoğun bir iletişim ağıyla bağlantılı.⁷⁴ Wuhan'ın, yurtdışında 60'dan fazla istikamet ile bağlantılı olan

uluslararası bir hava limanı var.⁷⁵ 2019 yılında Çin'de 515 milyon iç uçuş gerçekleşti; uluslararası uçuşlar 2000 yılında 6,2 milyon iken 2016'da 51,62 milyona çıktı.⁷⁶

Çin'de olağanüstü bir büyüme ve kentleşme olmasına rağmen, sağlık hizmetleri için yapılan harcamalar düşük seviyede seyretmeye devam ediyor. Kamu harcamalarının çoğu tuğla ve harç altyapısına – köprüler, yollar ve ucuz elektrik üretimi – yönlendiriliyor ve bu da, başka yerlerdeki erken sanayileşme koşullarının bazılarını tekrar ederek "temel sağlık hizmetlerinin genel olarak bozulmasına" yol açıyor. Kişi başına düşen sağlık harcaması Brezilya, Belarus veya Bulgaristan tarafından harcananın yaklaşık yarısıdır.⁷⁷ Buna ek olarak, Çinli göçmen işçilerin önemli bir kısmı kırsaldaki memleketlerinden ayrıldıktan sonra sağlık hizmetlerine erişimden yararlanamıyor. Dolayısıyla bir salgının Çin'e ve oradan da dünyaya yayılması için gereken tüm koşullar hazır.

Ekonomiye Etkisi

Çin, son yıllarda kendisini dünyanın en büyük ihracatçısı ve en büyük hammadde ithalatçısı haline getirdi. Küresel giyim ve tekstil ihracatının yüzde 40'ını, küresel ofis, veri işleme ve telekom ekipmanı ihracatının yaklaşık üçte birini, demir-çelik ihracatının yüzde 13'ünü ve entegre devrelerin elektronik bileşenlerinin yüzde 14'ünü kontrol ediyor.⁷⁸ Fakat yalnızca bir ihracat merkezi de değil; kendini bölgesel ve uluslararası ölçekteki entegre küresel üretim ağlarının merkezine yerleştirdi. Bu, bilhassa elektronikte geçerli. Karantina kuralları Zhejiang, Guangdong ve Henan gibi bölgelere yayıldıkça, Apple gibi şirketlere çalışan tedarik zincirleri bundan olumsuz etkilendi. Apple için iPhone'lar üreten dev Tayvanlı firma Foxconn, ilk çeyrek gelirlerinin yüzde 45 düşmesini bekliyor. Ülke genelindeki beklenen faaliyetin temel ölçüsü olan satın-alma yöneticileri endeksi, tüm zamanların en keskin gerilemesini yaşadı (2008 krizinden daha kötü).⁷⁹

Çin'deki yavaşlama ve Covid-19'un küresel ekonomi üzerindeki etkisi, kısa süre içinde dünya borsalarındaki çöküşleri de tetikledi. Mart ortasına kadar ABD ve Avrupa'daki pazarlar, tarihin en büyük düşüşlerinden bazılarına şahit oldu. Borsada yaşanan sarsıntılar, enerji sektöründe ortaya çıkan fiyat savaşıyla daha da kötüleşti. Son üç yıldır Suudi Arabistan ve Rusya gibi petrol üreticileri, tedariklerin kısıtlanmasına ve petrol fiyatlarının

71 HSBC, 2018; Forbes, 2020.

72 Wallace, 2020b.

73 Standaert, 2020.

74 Ali ve Keil, 2006, s.500.

75 Peeri vd., 2020, s. 8.

76 IATA verisi; Wang, Yang ve Wang, 2019, s. 5.

77 Chuang, 2020.

78 DTÖ verisi.

79 Yang ve Hille, 2020.

nispeten yüksek tutulmasına göz yumuyordu. Çin'deki üretimin yavaşlamasıyla birlikte, Suudi Arabistan'ın MbS olarak bilinen veliaht prensi Muhammed Bin Salman, Vladimir Putin'i üretimi kesmeye ikna etmeye çalıştı. Ancak Putin, üreticiler arasında petrol fiyatının düşmemesini sağlamak için kurulan koordinasyonu, ABD'nin, uygulanabilir olması için pahalı enerji gerektiren şist endüstrisine verilen bir destek olarak gördü. Şist üretimi, ABD'nin hem Rusya hem de Suudi Arabistan'ı geride bırakarak dünyanın en büyük petrol üreticisi olmasını sağlıyor. Putin ayrıca, ABD'nin, Rusya'nın devlet kontrolündeki enerji şirketi olan Rosneft'in ticaret koluna yaptırım uygulamaya karar vermesine sinirlenmişti. Rusya, fiyatların düşmesine izin vererek Suudi Arabistan ile ittifakını sona erdirdi. MbS buna, piyasayı petrolle doldurup fiyat savaşını tetikleyerek karşılık verdi.⁸⁰

Muhtemelen yeni bir durgunluk geliyor. Merkez bankacılarının görüşü de kesinlikle bu yönde. Mart'ın üçünde ABD Federal Rezervi bir acil durum toplantısı yaptı ve 2008-9 krizinden bu yana ilk kez faiz oranlarını yüzde 0,5'e düşürdü. Fed ayrıca finans piyasalarına, özellikle de finans şirketlerinin tahvil gibi teminat karşılığında kısa vadeli likidite elde etmek için kullandıkları "repo" piyasalarına fon aktarmaya söz verdi. Bir hafta sonra İngiltere Merkez Bankası da faiz indirimine gitti. Ana faiz oranı zaten negatif olan Avrupa Merkez Bankası (ECB), daha sınırlı bir teşvik sunarak ve nicel parasal genişleme programını büyütürken yatırımcıları tedirgin etti. Ardından, 15 Mart'ta Fed yeni bir eylem ilan etti: ABD faiz oranlarını sıfıra indirmek, tahvil alımlarını genişletmek ve diğer merkez bankalarına dolar tedarik etmek için yeni "takas hatları" sunmak. Repo piyasalarına odaklanmak ve küresel finansal sistemini yağlamak için bol miktarda dolar sağlanması, 2007'den itibaren ortaya çıkan likidite krizinin korkularını yansıtıyor. Ve nihayetinde, güçlü bir şekilde, on yıl önce alınan acil önlemleri çağırıştırıyor.⁸¹ Başka bir deyişle, ekonominin komuta kademesinde olanlar, bunun (en ılımlı ihtimalle) 2008-9 ile karşılaştırılabilir bir kriz olabileceğine inanıyor.

Bununla birlikte, her ne kadar Covid-19 küresel bir yavaşlamayı tetiklemiş olsa da, bu yavaşlamanın altında yatan asıl neden o değildir. Dünya sistemi Covid-19'un vurmasından önce zaten çok hastaydı.⁸² Bunun kökleri, uzun süreden beri kötü durumda olan kârlılık düzeyinde ve ekonomiyi 2008-9 durgunluğundan uzaklaştırmak için kullanılan yöntemlerde yatıyor. 2018'de söylediğim gibi: "2008-9 ekonomik durgunluğu, sistem için uzun

süredir ertelenen ve düşük kârlılık dönemi, işlevsiz finansallaşma modelleri ve devletlerin eylemleriyle hazırlanan bir krizdi. 1930'lar ölçeğinde bir çöküş yaşanmasına izin verilmemesi, uzun bir depresyon dönemine – görece olarak yavaş ve istikrarsız büyüme dönemi - yol açtı.⁸³ Krizin ardından egemen sınıfların yaptıkları – teşvik paketleri, faiz indirimleri ve nicel genişleme – şu anlama geliyordu:

Kapitalizm, bir yaşam destek mekanizmasına – ancak özel olarak finansallaştırılmış bir destek mekanizmasına bağlandı... Önlemler görünüşte şirketlere kredi akışını sağlayarak üretimi artırmayı amaçlıyordu. Ancak, kârlılığın azaldığı koşullarda bu gerçekleşemedi. Hızlı birikim, yatırımcıların, üretimin kârlı olacağına inandıkları koşullarda gerçekleşir. Bunun yerine para ya bankalar tarafından istiflendi ya da genellikle yüksek getirili, riskli yatırımlar olan finansal yatırımlara aktarıldı... Finansallaştırılmış kurtarma, spekülasyonu artırmakla kalmadı, aynı zamanda zenginlerin varlıklarının fiyatını da şişirdi, ayrıca altta yatan krize yönelik herhangi bir çözüm varsa, onu da erteledi.⁸⁴

Financial Times'da yayınlanan "Bir Sonraki Borç Krizinin Tohumları" başlıklı yazıda John Plender, 2019'un üçüncü çeyreğinde küresel borcun GSYİH'nın yüzde 322'sine ulaştığını ve 253 trilyon dolara yakın olduğunu kaydetti. Bunun büyük kısmı, mevcut aksamalar göz önüne alındığında, borçlarını ödemekte zorlanacakları beklenen finansal olmayan şirketlere ait.⁸⁵ Başka bir deyişle, 2008-9 sonrasında ortaya çıkan durgun ve belirsiz büyüme döneminin sınırlarına ulaşmış olabiliriz. *Financial Times*'da yayınlanan bir başka yazının belirttiği gibi:

Şirketler on yıldır ucuz borca boğuldu... Merkez bankaları 2008 mali krizinin ardından faiz oranlarını, ekonomilerini sarsmamak için düşürdükten sonra borçlanma maliyetleri de düşmüştü. Daha güvenli devlet tahvillerinden elde edilen verimden mahrum kalmış yatırımcılar, riskli şirketlere borç vermeyi, kazançlarını artırmanın bir yolu olarak gördüler. Morgan Stanley Yatırım Yönetimi'nin küresel stratejisti Ruchir Sharma, her altı ABD şirketinden birinin, borcunun faiz ödemelerini karşılayabilecek kadar bile nakit akışı sağlayamadığını tahmin ediyor. Bu tür 'zombi' borçlular borç piyasalarını yeniden finanse etmeyi sürdürdükleri sürece krizi ertelemeye devam edebilirler. Ama şimdi bir hesaplaşma zamanı geliyor.⁸⁶

Kâr etmeyen şirketler (şimdiye kadarkinden çok daha büyük ölçüde) ortadan kaybolmadığı sürece, kâr

80 Brower, Raval, Sheppard ve Meyer, 2020.

81 Örneğin bkz: Tooze, 2018, s. 202-219.

82 Roberts, 2020a.

83 Choonara, 2018, s. 107.

84 Choonara, a.g.e., s. 104, 105.

85 Plender, 2020.

86 Edgecliffe-Johnson ve diğerleri, 2020. "Zombi şirketlere" dikkat çektim; Choonara, 2018, s. 105-107.

oranlarının yükselmesi olası değildir. Faiz oranlarının hâlihazırda sıfıra yaklaştığı ya da sıfırın altında olduğu ve merkez bankası bilançolarının önceki varlık alımları ile doldurulduğu bu durumda, para politikasının yapabileceklerinin de bir sınırı var. Plender’in iddia ettiği gibi, “ultra düşük ve negatif faiz oranları dünyasında bir kredi krizi” ile karşı karşıya kalabiliriz. Plender, merkez bankası daha aktif olsa bile, bu durumun “ilk finansal krize katkıda bulunan işlevsiz para politikasını sağlamlaştırma ve ayrıca, küresel ekonominin karşı karşıya olduğu tehlikeli borç yükü sorununu kötüleştirme” riski taşıdığını iddia ediyor.⁸⁷ Bir krizi atlattırmak için geleneksel olarak kullanılabilecek mühimmanın büyük bölümü zaten kullanıldığı için, birçok politika yapıcı ve yorumcusu maliye politikasına geçişi savunuyor. Bununla birlikte, Michael Roberts’in belirttiği gibi, açık vermek ve öngörülen miktarda devlet harcaması yapmak, zaten düşük olan ve giderek daha da azalan kârlılık oranı karşısında, büyümenin devam etmesini sağlayabilir – ama Küresel Güney’in zayıf ekonomilerinin bunu yapması imkânsız.⁸⁸ Sonuçta büyük bir daralma olabilir.

Kayıtsızlık ve Otoriterizm Arasında

Hükümetler salgına çeşitli şekillerde karşılık verdiler. Bunun nedeni, asıl olarak epidemiyoloji veya viroloji ile ilgili anlaşmazlıklar değil. Bu makale yazıldığı sırada Covid-19 hakkındaki bilgilerin sınırlı olduğu göz önüne alındığında asıl sebebi ortada; virüs hakkında hâlâ bilinmeyen çok şey var. Daha temelde, bu salgına yanıt verme biçimi, kapitalist devletlerin, çatışmayla dolu bir küresel düzene entegre edilmiş, sınıflara bölünmüş olma durumunu yansıtıyor. Sistemi yönetenlerin ilk tipik tepkisi kayıtsızlık oldu; insanların mağdur olması pahasına sermaye üretimi ve dolaşımını devam ettirmeye çalıştılar. Salgının gelecekte kâr etmeyi tehlikeye attığı giderek daha açık hale geldikçe bunu, yukarıdan aşağıya doğru alınan çaresiz önlemler izledi. Çin’in karantina programı, zirve noktasında, 760 milyon kişiyi kapsadı.⁸⁹ Büyük işyerleri kapatıldı, insanların hareketi kısıtlandı. Sonuç olarak, Çin’in virüsün yayılmasını yine de büyük ölçüde yavaşlattığı düşünülüyor – ancak resmi rakamlar ve kontroller rahatladıkça virüsün yeniden ortaya çıkıp çıkmayacağı hakkındaki sorular devam ediyor. Bu oldukça yerinde bir soru. Çünkü görünüme bakılırsa hükümetler işyerlerini hızla açmaya öncelik veriyor.

Buna ek olarak, solun Çin’i övmekten kaçınması için üç neden daha var. Birincisi şu; evet, otoriter bir devlet makinesinin bazen liberal demokrasilerin yapamayacağı şeyleri yapabileceği yadsınamaz fakat bu, diktatörlüğün

demokrasiden üstün olduğunu kabul etmek için ileri sürülebilecek bir argüman değildir – “Mussolini trenlerin zamanında çalışmasını sağladı” argümanına benziyor.⁹⁰ On binlerce insanın stadyumlardaki derme çatma tecrit merkezlerine zorla sokulması, hem çevrimiçi hem de yerel sokak düzeyinde kitlesel gözetim, sosyalistler için bir model olamaz, halk sağlığı önlemlerine destek sağlama yöntemi olarak görülemez.⁹¹ Çin’in yanıtı, Cezayir veya Filistin’deki ayaklanmalarda kullanılanlara benzer “çaresiz, agresif önlemlerden” oluşuyor. Ancak şimdi bu önlemler dünya nüfusunun büyük bir kısmını barındıran “mega şehirlerde” de uygulamaya sokuldu.⁹²

İkincisi, verimli, merkezileşmiş baskının yüzeysel tarifi, Çin devletinin gerçekte olduğundan daha güçlü ve tutarlı olduğunu varsayıyor. En iyi yorumu yine Chuang’da, adını gizleyen bir yazar yapmış. Merkezi devlet aygıtı nihayet Wuhan’daki çalışmalarına odaklanabilirken, “yerel yetkililer ve vatandaşların harekete geçmesi için geniş çapta, halka açık çağrılar yapmaya ve bir dizi olay sonrasında, kurallara uymayanlara yönelik cezaya” yaslandı.⁹³ Bu çağrılara verilen yanıt, Hubei dışında, oldukça istikrarsızdı. Bu, bazı bölgelerde, örneğin Zhejiang’daki dört şehirde 30 milyon “yerel pasaport” çıkarılması ve “hane başına bir kişinin iki günde bir evden çıkmasına izin verilmesi” gibi keyfi baskılara yol açtı.⁹⁴ *New York Times*’ta, Çin’de yaşayan gazeteciler anlatıyor:

Çin’de on yıllardır görülmeyen, asıl olarak bir mahallenin güvenliğini sağlamanın aşırı yüklenmiş versiyonunu, salgını önleme çabalarının ön cephesinde bulunanlara tevdi eden Mao tarzı kitlesel Haçlı Seferlerini anımsatan bir taban seferberliği... Çin’in yüksek teknoloji gözetim araçları cephaneliğine rağmen, kontroller esas olarak insanların ateşine bakan, hareketlerini kaydeden, karantinaları denetleyen ve - en önemlisi - virüsü taşıyan yabancıları uzak tutan yüz binlerce işçi ve gönüllü tarafından uygulanıyor.⁹⁵

Çin’in tepkisinin parçalı niteliği, yerel ve bölgesel liderler arasındaki rekabeti yansıtıyor. Bir Çinli profesöre

90 Bu zaten bir mit. Bergan Evans (1954, s. 77) “faşist verimlilik mitini” şöyle yorumlar: “Yazar, Mussolini’nin en parlak dönemi olan 1930 yazında, her trende faşist bir konduktör bulunduğu zamanlarda Franco-Belgique Tur Şirketi tarafından işe alınır ve seyahat ettiği çoğu İtalyan treninin planlarına uygun – ya da yakın – işlemediği konusunda yazılı ifade vermek ister.”

91 Yuan, 2020. Çin’in sosyal medya tabanlı gözetim sisteminin ortaya çıkışı hakkında; bkz Zuboff, 2019, s. 388-394.

92 Chuang, 2020.

93 a.g.e.

94 a.g.e.

95 Zhong ve Mozur, 2020.

87 Plender, 2020.

88 Roberts, 2020b.

89 Zhong ve Mozur, 2020.

göre: “Salgın açıklandıktan sonra, merkezi hükümet yerel yetkililere büyük baskı uyguladı. Bu, bölgeler arasındaki rekabeti tetikledi ve yerel hükümetler aşırı muhafazakârlıktan radikalliğe meyletti.”⁹⁶

Üçüncüsü, Çin devletinin bir salgının ilk etapta tutunmasına izin vermedeki suçluluğunu görmezden geliyor – SARS ve H5N1 örneklerinin gösterdiği gibi, bu, son yıllarda düzenli olarak yaşanıyor. Vakalar Aralık 2019 başında ortaya çıktığında devletin ilk tepkisi, bilgi sızdıran tıp uzmanlarını susturarak salgını örtbas etmeye çalışmak oldu – bunların en ünlüsü, ölümü büyük öfke yaratan göz doktoru Li Wenliang oldu.⁹⁷

Bu makale yazıldığı sırada Çin dışında, en fazla vaka ve ölü sayısına sahip ülke İtalya gibi görünüyordu. Virüsün ülkede ilk vaka ortaya çıkmadan bir süre fark edilmeden dolaştığına dair bazı kanıtlar var. İtalya, anormal derecede yaşlı nüfusuna sahip olduğu için zaten kırılma durumdaydı. Yıllarca kemer sıkma programıyla zayıflamış olan sağlık hizmeti şu anda iyice zorlanmış durumda ve yoğun bakım servislerindeki uzmanlar hangi hastaların hayat kurtaran tedaviyi almaları gerektiğine karar vermeleri gereken noktaya sürükleniyorlar.

Hükümetin yanıtı, nihayetinde okulları, üniversiteleri ve süpermarketler, eczaneler, barlar ve restoranlar dışındaki tüm dükkânları kapatmak oldu – ancak bankalar ve işyerleri açık kalmaya devam etti. Birçok ülkede benzer bir durum söz konusu: işçiler üretim araçları dışında bir araya gelmiyorlar. Gerçekten de, İtalya’nın en büyük iş lobisi olan Confindustria, hükümete “kapanmasının kaçınılmaz olarak ciro ve istihdamı etkileyeceğini belirterek dengeli bir çözüm” istediğini yazdı.⁹⁸ Çeşitli çizgilerden gelen bazı politikacılar bu mesaja yanıt verdi. Radikal sağ Lega’nın bir üyesi olan Lombardiya valisi, salgının “normal gripten biraz daha fazlası” olduğunu savunurken, Milan’ın ılımlı sol belediye başkanı “Milan durmuyor” kampanyası başlattı.⁹⁹ İtalya’da Mart ayı başında verilen yanıtlardan biri, işçilerin dizginleri ele almasıyla birlikte kendiliğinden ortaya çıkan grev dalgasıydı. Termoli ve Napoli yakınlarındaki Fiat fabrikalarında, Floransa’daki otomobil parçası üreticilerinde, Venedik’teki tersanelerde ve Cenova’daki iskelelerde grevler oldu. Çelik fabrikaları ve giyim fabrikalarında iş bırakmalar gerçekleşti.¹⁰⁰

96 Alıntılaman Zhong ve Mozur, 2020.

97 Buckley ve Myers, 2020.

98 Tamma, 2020.

99 Perrone, 2020.

100 Basketter, 2020; Del Panta, 2020.

Mart ortalarında, İtalya’daki bulaşma modelinin Avrupa’daki benzer dalgaların habercisi olduğu açıktı. 16 Mart’a kadar 36 Avrupa ülkesi okullarını tamamen ya da kısmen kapattı; çoğu iç sınırlara seyahat kısıtlamaları getirdi, bazıları sınırlarını kapattı. Toplantılar ve spor etkinlikleri yasaklandı, bazılarında dükkânlar, kafeler, sinemalar ve tiyatrolar kapatıldı.

Bu arada küresel kapitalizmin merkezinde, Donald Trump’ın Covid-19’a ilk tepkisi onu, azil girişimine benzer bir Demokrat Parti “aldatmacası” olarak ilan etmek olurken, Trump’ın müttefiki ve Ulusal Ekonomik Konsey’in direktörü Larry Kudlow, herkese virüsün “görece kontrol altına alındığını ve ‘işte kalmalarını’” söyledi.¹⁰¹ Sonunda Trump da ulusal acil durum ilan etmek zorunda kaldı, federal hükümetlere bir teşvik paketi ve daha fazla fon vermeyi kabul etti. Buna, Çin karşıtı patlamalar ve sınırları kapatma tutumu eşlik etti. Salgın tehdidini fark etmekte geç kalınması, ABD’nin özel sağlık hizmeti sisteminin yarattığı sorunları daha da artırıyor. En az Covid-19 testi yapılan ülkeler, kalkınmış olanlar. Bu ülkelerde çok az yoğun bakım yatağı, özellikle de boş olması beklenen yoğun bakım yatağı bulunuyor ve sağlık hizmetlerine erişimin önünde büyük mali engeller var. Zorunlu karantina da dâhil olmak üzere, tedavi için fatura kesildiği bilinen çok sayıda bireysel vaka mevcut.¹⁰²

Bir de İngiltere olayı var. Başbakan Boris Johnson da Trump gibi yılın ilk haftalarında rahat olduğu izlenimini verdi. İngiltere, Doğum Günün Kutlu Olsun (ya da Jacob Rees-Mogg söz konusu olduğunda; ulusal marş) şarkısını söylerken ellerini yıkama tavsiyesi dışında, virüsün yayılmasını önleyecek önlemleri alma konusunda diğer ülkelerin gerisindeydi. İngiltere’nin kuzey batısında eskiden halk sağlığı bölge müdürlüğü yapmış olan John Ashton, hükümetin bu acil duruma yanıt vermek için Kobra komitesini toplamakta geç kalmasını kınadı. Ashton, “Partimiz beş günlük bir kriket oyunu oynayan 19. yüzyıl sömürgecileri gibi davranıyor,” dedi ve aynı zamanda on yıllık kemer sıkma programının halk sağlığı üzerindeki etkisini de eleştirdi.¹⁰³ Hükümetin 11 Mart’ta açıkladığı bütçede, harcamalarda 76 milyar Pound’luk bir artış ilan edildiği zaman, bazıları ekonomik yavaşlamanın etkilerini azaltmaya odaklandı ve *New York Times* bunu manşetiyle selamladı: “İngiltere Halkını Değil, Ekonomisini Koruyor”. Makale, “ülkenin agresif ekonomik kurtarma planının, ... salgına, halk sağlığı açısından verdiği yanıtla keskin bir tezat oluşturduğunu” savundu.¹⁰⁴

101 Lahut, 2020.

102 Scott, 2020.

103 Boseley, 2020.

104 Landler, Castle ve Mueller, 2020.

Bir gün sonra Johnson, İngiltere'nin krizin "içerme" aşamasından "gecikme" aşamasına geçerek hastalığın nüfusa yayılmasını yavaşlatmaya çalışacağını açıkladı. Ancak insanların huzursuzluğunu, şu cümle ile hatırlanacak olan duygusuz bir konuşmayla daha da artırdı: "İngiltere halkına karşı samimi olmalıyım: Çok daha fazla sayıda aile, sevdiklerini zamanından önce kaybedecek".¹⁰⁵ Hükümetin baş bilimsel danışmanı Sir Patrick Vallance, Sky News'teki röportajında, Covid-19 ile temas edenlerin "yaklaşık yüzde 60'ı" yoluyla "sürü bağışıklığının" başarılabileceğini iddia etti – diğer danışmanlar tarafından tekrarlanan ve *Lancet*'in editörü Richard Horton tarafından haklı olarak kınanan yorumlar.¹⁰⁶ Bazı yazarlar bu yaklaşımın yarım milyondan fazla ölüm anlamına gelebileceğini belirtti. Yönetici sınıftaki bazı unsurlar için bu ölümler çok da önemli olmayabilir. *Daily Telegraph* gazetecisi Jeremy Warner, "tamamen tarafsız bir ekonomik perspektiften bakıldığında, Covid-19'un başkasına muhtaç olan yaşlıları orantısız bir şekilde seçtiği için uzun vadede faydalı olabileceğini" yazdı.¹⁰⁷

Ancak, 16 Mart'ta sokağa çıkma kısıtlamasına doğru ani bir yön değişikliği oldu – Johnson tüm "zorunlu olmayan temasların" sona erdirilmesini; insanların barlardan, kulüplerden, restoranlardan ve tiyatrolardan uzak durmasını ve en savunmasız olanların kendilerini 12 hafta boyunca izole etmesini önerdi.¹⁰⁸ Bu yön değişikliği daha sert politikaların izlenebileceğini düşündürüyor. Araştırmaları hükümetin düşüncesini değiştirmesine yardımcı olan Imperial College akademisyenlerine göre bu duyuru bir yandan virüsün nüfus içinde yayılmasına izin verirken, diğer yandan etkisini sınırlandırmayı kapsayan "hafifletme" aşamasından, hükümetin virüsün yayılmasını tersine çevirmeye çalıştığı "bastırma"ya doğru bir değişikliğe işaret ediyor.¹⁰⁹ İkincisinin bir zorluğu şu; önlemlerin gevşetilmesi virüsün ilerlemeye devam etmesine izin verebilir – 18 ay veya daha uzun süren bir baskılamamanın gerekliliği olasılığına yol açabilir. Bu ekonomik olarak yıkıcı olacaktır. Johnson'un yön değişikliğine, iş dünyasını desteklemek amacıyla 330 milyar Pound değerinde kredi garantisi ve diğer önlemler eşlik etti – Ancak, eğer salgının bastırılması konusunda ciddiye, hükümet muhtemelen ekonomiyeye müdahalelerini uzatmak zorunda kalacak.

Virüsün Doğu Asya, Kuzey Amerika ve Avrupa'ya

105 Stewart, Proctor ve Siddique, 2020.

106 Horton, 2020.

107 Warner, 2020.

108 Stewart, Boseley, Walker ve Elliott, 2020.

109 Ferguson vd., 2020.

geçişini nispeten kolay olsa da, Covid-19'un Küresel Güney'de göstereceği etki belirsiz. Ve bu çok korkutucu. Sahra Altı Afrika'da kaç vaka olduğu bilinmiyor çünkü başlangıçta bölgede gerekli testleri yapabildiği sadece iki laboratuvar vardı ve yıllar boyu devam eden yapısal uyum programları yüzünden sağlık sistemlerinin içi boşaltıldı.¹¹⁰ Afrika'nın nispeten genç nüfuslarının, daha sıcak ikliminin veya tıp uzmanlarının salgınlara aşına olmalarının Covid-19'un etkilerini iyileştireceğini umut eden iyimserlerin yanı sıra olma ihtimali yüksek.¹¹¹ Covid-19 kıtaya ulaştığında, HIV ve Ebola salgınlarının etkileri nedeniyle zaten zayıf düşmüş olan ve kötüleştirilmiş bir sağlık hizmetine mecbur bırakılan nüfusları etkileyecektir.¹¹² Olabileceklerin küçük bir örneği pandeminin bir başka önemli merkezi haline gelen İran'da görülüyor. İran, sağlık hizmetlerinde kişi başına neredeyse Kenya'dan yedi kat fazla harcama yapıyor olsa da salgın, hastanelerin kapasitesini zorlayarak tehdit ediyor. Ve kanıtlar, hastalığı kontrol altına almak için harcanan çabalardan önce, onun bir süre boyunca nüfus içinde yayılmış olduğunu gösteriyor.¹¹³

Sosyalist Yanıt

Krizde verilecek sosyalist yanıt, epidemiyolojik sağduyuları büyük ölçüde kabul etmelidir. Bir virüs onu kontrol altına almaya yönelik ilk çabaların gerçekçi olmadığını ortaya koyacak kadar yayıldıktan sonra, asıl öncelik yayılmayı yavaşlatmak ya da geri çevirmek olmalıdır. Epidemiyolojistler bazen, hiç kimsenin söz konusu hastalığa karşı bağışıklığının olmadığı durumda, her bir kişinin hastalığı bulaştıracığı kişi sayısını göstermek için "temel üreme sayısı" (R_0) adlı parametreyi kullanırlar. Eğer R_0 1'den küçükse hastalık yok olacaktır; 1'den büyükse, başlangıçta kesin olarak, sonrasında ise belki yayılma eğilimi gösterecektir. Covid-19'a neden olan virüsün R_0 değerinin 2,0-2,5 arasında olduğu tahmin ediliyor.

R_0 değerinin iki özelliğinin anlaşılması önemlidir. İlk olarak, R_0 kimsenin bağışık olmadığını varsayar. Bu makale yazılırken, Covid-19'u iyileşerek atlatanların ne derece bağışıklık kazandıkları ve eğer bağışıklık kazandıysa bunun ne kadar süreceği belli değildi.¹¹⁴

110 Kentikelenis, 2017.

111 Pilling, 2020.

112 Nordling, 2020; Davis, 2020.

113 DTÖ verisi.

114 Covid-19 baskılanmazsa ve insanlığı etkileyen bulaşıcı hastalık havuzuna kalıcı olarak eklenirse, "sürü bağışıklığı" nihayetinde devreye girebilir. Bu görüşe göre, bazı insanlar bir hastalığa karşı bağışıklık kazanırsa, bu durum, hastalığı bulaştıran insan sayısını azaltarak hastalığın nüfusa yayılmasını yavaşlatabilir. Ancak bu bir aşılama programı ile gerçekleştirilmedikçe, hükümetin sözde

İkincisi, R_0 tümüyle biyolojik bir kavram değildir. “İnsan davranışının ve patojenlerin biyolojik özelliklerinin bir fonksiyonu olan bulaşıcılık oranının tahminidir”.¹¹⁵ Bu nedenle, virüsün doğasının yanı sıra, insanların virüsün yayılmasına verdikleri yanıt ve ne yaptıklarına da bağlıdır. Yukarıda belirtildiği gibi, İngiltere’de hükümet politikasındaki değişimin, en azından kısmen Ferguson ve Imperial College’deki meslektaşlarının makalesine binaen gerçekleştiği görülüyor. Bu çalışma, hafifletme politikalarının (iyice gerilmiş sağlık hizmetlerinin fazladan etkisi dahil edilmeden), İngiltere’de yarım milyondan fazla ölümle sonuçlanabileceğini savunuyor.¹¹⁶ Çalışmayı gerçekleştirenler salgının bastırılmasını savunuyor, ancak bunun zorluklarına da dikkat çekiyorlar: “Toplum üzerinde bu tür yıkıcı etkileri olan hiçbir halk sağlığı müdahalesi bu kadar uzun bir süredir denenmemiştir. Nüfusun ve toplumların buna nasıl tepki vereceği bilinmiyor.”¹¹⁷

Bastırma mümkün olsa da olmasa da R_0 ’ı azaltmaya çalışmak için güçlü nedenler var. Her şeyden önce, bu durum salgının “eğrisini düzleştirebilir” ve birkaç ay boyunca etkiyi dağıtarak sağlık hizmetinin ciddi vakalarla zorlanma derecesini azaltabilir. İkincisi, salgının zirve noktasının yaza denk gelmesini ve böylece mevsimsel gribin zirve noktası ile çakışmamasını sağlayabilir. Üçüncüsü, potansiyel olarak bir aşının geliştirilmesine izin vermek adına zaman kazandırılabilir – Ne var ki en ümit verici senaryoda bile, aşının 2021 yılına kadar üretimde olması olası görünmüyor.¹¹⁸ Bu nedenle acil öncelik, en savunmasız olanları korurken, Covid-19’un yayılmasını azaltmak olmalıdır.

DTÖ, yaygın Covid-19 testi yapılmasını, semptom gösterenlerin gönüllü izolasyonunu, ardından geçmişe dönük temas takibi yapılmasını ve yakın temasta oldukları kişilerin de gönüllü olarak karantinaya geçmelerini öneriyor. Bu, davranışların değişmesi anlamına gelir – insanlarla iki metreden daha fazla mesafede durmak, el sıkışmaktan ve diğer fiziksel temaslardan kaçınmak vb. Ayrıca insanların birbirlerine yaklaşacak şekilde bir araya gelmesini önlemek demek. Bu kural, Covid-19 söz konusu olduğunda son derece önemli. Çünkü bazılarımız asemptomatik kalırken de virüs yayabiliyor.

Soru, kapitalist bir toplumda bunu en iyi nasıl başaracağımızdır. Buna yanıt vermek, şimdiye kadar

hedefi değil, hastalığın yayılmasını durduramamanın korkunç bir sonucu olarak görülmelidir.

115 Delamater vd., 2019

116 En iyimser senaryoda bile, modelleri milyonlarca ölümü öngörüyor—Ferguson vd., 2020, s. 7, 16.

117 Ferguson vd., s. 16.

118 Buranyi, 2020; Ferguson vd., 2020.

hükümetler tarafından benimsenen gevşek veya yukarıdan aşağıya yaklaşımlara alternatif olarak sınıf temelli bir yaklaşım geliştirmek anlamına geliyor.

Süper zenginler kendilerini kolaylıkla izole edebiliyorlar. Genellikle yanlarında özel doktorlarını da götürerek, özel jetleriyle sığınaklara veya tatil yerlerine kaçabiliyorlar.¹¹⁹ İşçi sınıfı için işler çok daha zor. Çoğu kapitalist toplumda insanların en yoğun olarak toplandıkları yerler işyerleri. İngiltere’de emekçilerin yüzde 90’ı on ya da daha fazla sayıda insanın bir arada bulunduğu yerlerde çalışıyor – ve yaklaşık olarak yarısında, 100 ya da daha fazla sayıda insan bir arada çalışıyor.¹²⁰ Dolayısıyla iş yerlerini kapatmayı düşünmeden sosyal mesafeyi savunmak anlamsızdır. Tabii ki, bazı işyerleri salgınla başa çıkmak için gereklidir – Hastaneler en belirgin olanıdır, ancak bu, elektrik üretimi, gıda tedariki ve ihtiyaç duyulan tıbbi ekipmanların üretimini kapsayacak şekilde genişletilebilir. İşyerleri ya temel ihtiyaçların üretimine dönmeli ya da kapatılmalıdır. İşin devam etmesi gerektiğinde, düzenli olarak temizlenmeli ve enfekte olanların kendini izole etmesine izin vermek de dâhil olmak üzere çalışanların sağlığını korumak için alınması gereken güvenlik önlemlerine başvurulmalıdır. Bu tür işletmelerin vurgunculuk yapmasını önlemek için fiyat kontrolleri uygulanmalıdır.

Ancak, çalışmanın, ekonomik bir zorunluluk olmaya devam ettiği yerde eksiksiz izolasyon önlemlerini almak da mümkün değildir. Salgın süresince insanlara gelir sağlanmalıdır. Son bütçesinde, İngiliz hükümeti Covid-19’dan etkilenen çalışanlara yasal hastalık ücretini artırdı, ancak bu ücret, bir işçinin ortalama haftalık kazancının yaklaşık beşte biri olarak ayarlandı. Bir aylık maaşını alamadığı takdirde evsiz kalacak olan çok sayıda işçi de cabası. Dahası, birçok “düzmece” serbest meslek sahibi – en yüksek profilli olanları Uber şoförleri ya da Deliveroo kuryeleri, ancak bu kategori çok sayıdaki inşaat işçilerini ve müteahhitleri de kapsıyor – hastalık ücretinden yararlanamıyor. Onlar yetersiz seviyedeki yardımlara terkedilmiş durumda ki o da eğer bunlara erişebilecek donanımları varsa. Okulların kapanması da çok sayıda insanı, çocuklarına bakım sorumluluklarından dolayı çalışamaz hale getirdi. İngiliz hükümetinin okulları kapatmada çoğu Avrupa ülkesinin gerisinde kalmasının başlıca nedeni, hükümet danışmanlarının, okulların dört hafta kapalı kalmasının GSYİH’nin yüzde 3 azalmasına neden olacağını söylemesidir.¹²¹ Sol, eğer aileler çocuklarına bakmak için evde kalmak zorundaysa, onlara tam ücret ödenmesini de savunmalıdır.

119 Neate, 2020; Rao, 2020.

120 WERS 2011 verisi.

121 Adams, 2020.

Bu tür talepler, bazı kurgusal “ulusal çıkarlar” adına değil, (ekonomik büyümeyi veya kâr etmeyi kötü etkilese bile) işçi sınıfı yararına savunulmalıdır. Bunlar kapitalist sınıfın çıkarlarına ters düştüğü için, kolektif eylem yoluyla gerçekleştirilmeleri gerekebilir. İşçi sınıfı içindeki bazı kesitlerin bu konuya çok mantıklı yaklaştığına dair işaretler var. Londra’daki posta çalışanları Mart ortasında, virüsten korumak için el jeli ve mendil talebiyle grev başlattılar; Glasgow’daki çöp işçileri, el dezenfektanı veya sıcak su olmadığı için oturma eylemi düzenlediler. Bir Londra hastanesinde özel bir şirkete bağlı olarak çalışan temizlikçiler, ücretlerinin ödenmemesi üzerine iş bıraktı ve şu anda hastane hijyenini önemsememenin nasıl bir aptallık olduğu da artık net bir şekilde ortaya çıktı. Grevi yeni sonlandıran sendika üyelerinin baskısıyla birçok üniversitede çevrimiçi eğitime geçildi.¹²² Bu kriz, sınıf mücadelesinin askıya alınması değil, bilakis onun yükselişi anlamına gelmelidir.

İşyerleri kapandıkça ve insanlar kendilerini yalıtıkça, yardıma ihtiyacı olanların bakımı da giderek zorlaşıyor. Krizin cesaret verici yönlerinden biri, bu ihtiyacı karşılamak için çoğunlukla Facebook ya da WhatsApp grupları yoluyla çeşitli yardımlaşma gruplarının kurulması oldu. Benim yerel grubum kendisini şöyle tanımlıyor:

Kriz zamanlarında birbirimize ihtiyacımız var... Dayanışma, toplumumuzdaki herkes ama özellikle de yardıma muhtaç insanlar için önemlidir. İnsanların gıdaya erişimi, ilaçlarının temini, getir-götür işlerinin yapılması ve benzeri konularda; yaşlı, engelli ve/veya bağımsızlığı yetersiz olanlar başta olmak üzere, herkese destek olmaya çalışacağız. Hiçbir önyargı hoş görülmecektir... Leicester’in, zorluk karşısında bir araya geldiğini göstereceğiz.

Benzer şekilde Wallace da şunları söylüyor: “Uygun bir destekle kendini karantinaya almalar – eğitimli komşu ekipleri tarafından kontroller, kapı kapı dolaşan gıda tedarik araçları, işe gitme zorunluluğunun olmaması ve işsizlik sigortası – işbirliğini, ... sağlayabilir.”¹²³ Özellikle işyerleri kapatılan sosyalistler için, işyeri temelli faaliyetten mahalle örgütleri yoluyla kendi yaşadıkları bina/yer temelli faaliyete geçiş önemli hale geliyor. Krize karşı gerçek bir işçi sınıfı yanıtı vermeye yardımcı olmak için, bu tür yapılar, sağlık çalışanları, sendikalar ve toplum örgütleri ile koordineli olabilir. Örgütlenmelere mali destek sağlamak için yerel yönetimden veya ulusal hükümetten kaynak talep edilebilir.

İşçi sınıfı topluluklarındaki faaliyetlerin kendisini temel bakım ve destek işlevleriyle sınırlaması gerekiyor. Özellikle barınma konusunda akut bir sorun var. Engels’in 19 yüzyılda belirttiği gibi, içinde birden fazla kişinin yaşadığı evler hastalıkları yayıyor. Şüphesiz şimdi,

Londra gibi şehirlerde birçoğu sadece yatırım amaçlı tutulan çok sayıda boş evin kamu mülkiyetine alınması için baskı yapma zamanıdır.¹²⁴ Bunlar hem evsizleri barındırmak hem de insanların kendi kendilerini tecrit etmelerine izin vermek için kullanılabilir.

Salgın ayrıca, Ulusal Sağlık Hizmeti’nin (NHS) on yıllık kemer sıkma politikalarından, onlarca yıl boyunca süren özelleştirme ve piyasalaştırmadan sonra geldiği durumu da ortaya seriyor. İngiltere hastanelerindeki yatak sayısı çok az; bin kişiye 2,8 yatak düşüyor – Buna karşılık, bin kişiye düşen yatak sayısı; Güney Kore’de 11,5, Almanya’da 8,3, İtalya’da 3,4. Yoğun bakım yatağı sayısıysa daha da az. Kısa vadede, GMB sendikasının önerdiği gibi özel hastanelere el koymak baskıyı biraz hafifletebilir.¹²⁵ Ancak buna, sağlık hizmetlerine yönelik büyük bir yatırım programı eşlik etmelidir. Krize verilecek etkili bir yanıt, hem kaynakların hem de insanların harekete geçirilmesini gerektirir. Temas takibi, temizlik ve temel bir iş olan hasta bakımı emek yoğunluğu yüksek işlerdir. Toronto’da yaşanan SARS salgını sırasında (Covid-19 çapında bir salgın değildi) virüs, hastanelerdeki kalabalık alanlarda insandan insana kolayca yayıldı. Bunun nedeni, insanların kendilerini izole edebilecekleri yerlerin bulunmaması ve sağlık bütçesindeki kesintiler nedeniyle yaşanan personel eksikliğiydi.¹²⁶ Ayrıca bu alanlarda çalışan işçilerin korunmasına da dikkat edilmelidir. İtalya’da yeterli koruyucu ekipman olmadığı ya da var olan ekipman yeterince koruyamadığı için, bu alanda çalışanlar orantısız şekilde mağdur oldu.¹²⁷ Virüsü başka hastalara ya da iş arkadaşlarına bulaştırmamaları için, sağlık ve sosyal hizmet personelinin de Covid-19 testine ve temas takip hizmetine erişimi olmalıdır.

İlaç firmalarının kaynakları, üniversite laboratuvarları ile birlikte aşılarda ve diğer potansiyel tedaviler üzerine yapılan araştırmalara devredilmelidir. Bu, tam şeffaflık ve hesap verebilirlikle yapılmalı, fikri mülkiyeti kıskançlıkla koruma eğilimi ve aşı üretimini zayıflatan vurgunculuktan arınmış olmalıdır.¹²⁸ Aşı, kitlesel ölçekte üretilmelidir ve üretim maliyeti de erişilebilir olmalıdır – Küresel Güney’de ücretsiz olmalıdır.

Daha genel olarak, Covid-19’un ikili krizi ve ekonomik daralma arttıkça, hükümetler isteseler de istemeseler de ekonominin çeşitli bölümlerini kurtarma ve devamını

124 Sadece uzun vadede boş bırakılan evleri kapsayan muhafazakâr bir tahmin İngiltere’de 216.000 boş ev olduğunu öngörüyor. Kollewe, 2019.

125 GMB, 2020.

126 Ali ve Keil, 2006, s. 501; Davis, 2006b, s. 76-77.

127 Oddone, 2020.

128 Buranyi, 2020.

122 *Socialist Worker*, 2020.

123 Wallace, 2020a.

sağlama faaliyetlerinin içine çekilecek. Sol, bunun kapitalist devletin talimatlarına göre değil, mümkün mertebe işçilerin demokratik kontrolü ile yapılması konusunda baskı yapmalı, ayrıca kapitalizmin üretimi organize etme konusunda ortaya koyduğu sınırları göstermelidir. Kapitalizm hem bir salgın üreticisidir hem de bu salgınlara gerektiği şekilde yanıt verme yeteneğinden – ve gezegende yaşayan yedi buçuk milyar nüfusun ihtiyaçlarını karşılamaktan – yoksundur. Demokratik kontrol altında, sürdürülebilir planlı bir ekonomiyi – sosyalist dönüşümü – savunan argümanlar, kriz derinleştikçe daha çok dinleyici kazanabilir.

Son olarak, günah keçisi ilan etme ve ırkçılığa karşı da harekete geçme ihtiyacı duyuluyor. Salgınlar çok uzun zamandan beri “dış mihrakların” işi olarak tasvir edildi. 14. yüzyılda Yahudiler vebayı yaymakla suçlandıktan sonra soykırıma uğradılar. Beş yüzyıl sonra, kolerayı ABD’ye İrlandalı göçmenlerin getirdikleri düşünülmekle birlikte, tüberküloz da yine bir “Yahudi hastalığı” olarak görülmekteydi. 20. yüzyılda İtalyanlar çocuk felcinin yayılmasında günah keçisi ilan edildiler.¹²⁹ Hastalıklar genellikle, sözümona ilk görüldükleri yere göre; «İspanyol», «Rus», «Hong Kong» veya «Meksika» gribi olarak adlandırılır. Ve çoğunlukla, hastalık taşıyan yabancı algısı, emperyalist rekabetle aynı düzeyde olur. Şimdiki salgın da bundan farklı olmayarak Çin ile ABD arasında süregelen çatışmayla bağlantılı. Bu nedenle, Trump’a göre Covid-19’a neden olan virüs “yabancı” bir virüstür ve “Çin virüsü” olarak adlandırılır.¹³⁰

Covid-19’un Çin nüfusuyla ilişkisi İngiltere’de, ABD’de ve başka yerlerde ırkçı bir saldırı dalgasına neden oldu. Bu saldırılar, ödedikleri fahiş okul ücretiyle İngiliz yüksek öğrenim sisteminin işlemlerini sağlayan ve sayıları giderek artan Çinli öğrencilere yönelikti. Sosyalist bir yanıt, salgını, göçmen toplulukları günah keçisi ilan ederek ırksallaştırma girişimlerine karşı çıkmak ve sınırların kapatılmasına – bunun, virüsün yayılmasının engellenmesine bir faydası olmayacak çünkü virüs birçok ülkeye çoktan girip yerleşti bile – direnmek zorunda.

Sonuç

Burada önerilen tedbirler, sadece Covid-19 salgını karşısında solun dile getirebileceği taleplerin bir özetini oluşturuyor. Ne yazık ki bu, hayatımızı tehdit eden nihai pandemi olmayacak – hatta en ölümcülü bile olmayabilir. İster Wuhan’daki pazar yerlerinden, ister Avrupa’nın

sanayileşmiş domuz çiftliklerinden ya da ABD’deki tavuk fabrikalarından kaynaklanıyor olsun, salgınların hızla yayılmasına müsait bir dünyada yaşıyoruz. Bu nedenle, acil taleplerin yanı sıra, pandemi üreten sistemi de derinlemesine sorgulamak gerekir. Sezgileri oldukça güçlü olan Rob Wallace’ın söylediği gibi:

Bir toplumsal yeniden üretim tarzı olarak, endüstriyel tarım, sadece kamu sağlığı açısından bakıldığında bile, sona erdirilmelidir. Yüksek oranda sermayeleştirilmiş gıda üretimi, insanlığın tamamını tehlikeye atan uygulamalara bağlı hale geldi. Bu haliyle yeni ölümcül bir salgının ortaya çıkmasına destek olur. Gıda sistemlerinin, bu tehlikeli patojenlerin ortaya çıkmasını önleyecek şekilde toplumsallaşmasını talep etmeliyiz. Bu, önce gıda üretiminin kırsal toplulukların ihtiyaçlarına yönelik olarak yeniden entegre edilmesini gerektirecektir. Gıdamızı onlar yetiştirdiği için, çevreyi ve çiftlik sahiplerini koruyan tarımsal-ekolojik uygulamalara ihtiyaç duyulacaktır. Büyük resim şu; ekolojiji ekonomilerden koparan çatlakları hedef almamızdır. Kısacası, kazanılması gereken bir gezegenimiz var.¹³¹

Böyle bir dönüşümü gerçekleştirmek ve sadece bu değil, aynı zamanda sınıf bölünmesi, ırkçılık, emperyalist çatışma ve yıkıcı iklim değişikliği dünyasından kurtulmak için, kapitalizmin mantığında tümüyle bir kırılmaya ihtiyaç duyulduğu, giderek daha belirgin hale geldi. Seçeneğimizin sosyalizm ile barbarlık arasında olduğu gerçeği yıllardır sol için bir klişeydi. Covid-19 bir uyarı: Bize saatin çalıştığını anlatıyor.

Çeviren: Arife Köse

Joseph Choonara *International Socialism* dergisinin editörüdür. Ayrıca *A Reader’s Guide to Marx’s Capital* (Bookmarks, 2017) ve *Unravelling Capitalism: A Guide to Marxist Political Economy* (2nd edition: Bookmarks, 2017) kitaplarının yazarıdır.

¹²⁹ Cartwright ve Biddiss, 2004, s. 39; Sherman, 2007, s. 111-112; Kraut, 2010, s. 125.

¹³⁰ Zimmer, 2020; Kuo, 2020. Görünüşe göre bazı Çinli yetkililer, salgının ABD ordusu tarafından başlatıldığını iddia ederek misilleme yapıyor.—Myers, 2020. Not to be outdone, Macaristan’ın aşırı sağcı lideri Viktor Orbán, Covid-19’un yayılmasından İranlı göçmenleri sorumlu tuttu.

¹³¹ Wallace, 2020a.

Kaynakça

- Adams, Richard, 2020, "School Closures Could Wipe 3% from UK GDP, Ministers Warned", *Guardian* (13 Mart).
- Ali, S Harris, ve Roger Keil, 2006, "Global Cities and the Spread of Infectious Disease: The Case of Severe Acute Respiratory Syndrome (SARS) in Toronto, Canada, *Urban Studies*, volume 43, number 3.
- Basketter, Simon, 2020, "Italian Workers Fight to Shape Response to Coronavirus", *Socialist Worker*, 13 March 2020.
- Boseley, Sarah, 2020, "Health Expert Brands UK's Coronavirus Response 'pathetic'", *Guardian*, 12 Mart 2020.
- Brower, Derek, Anjli Raval, David Sheppard ve Gregory Meyer, 2020, "Eight Days that Shook the Oil Market—and the World", *Financial Times* (13 Mart).
- Buckley, Chris, ve Steven Lee Myers, 2020, "A New Coronavirus Spread, China's Old Habits Delayed Fight", *New York Times* (1 Şubat).
- Burnay, Stephen, 2020, "How Profit Makes the Fight for a Coronavirus Vaccine Harder", *Guardian* (4 Mart).
- Cartwright, Frederick F, ve Michael B Biddiss, 2004, *Disease and History* (Sutton).
- Choonara, Joseph, 2018, "The Political Economy of a Long Depression", *International Socialism* 158 (spring), <http://isj.org.uk/the-political-economy-of-a-long-depression/>
- Chuang, 2020, "Social Contagion: Microbiological Class War in China" (Şubat), <http://chuangcn.org/2020/02/social-contagion/>
- Daunton, Martin, 1995, *Progress and Poverty* (Oxford University Press).
- Davis, Mike, 2006a, *Planet of Slums* (Verso).
- Davis, Mike, 2006b, *The Monster at Our Door: The Global Threat of Avian Flu* (Owl Books).
- Davis, Mike, 2020, "The Monster is Finally at the Door", *Links* (12 March), <http://links.org.au/mike-davis-Covid-19-monster-finally-at-the-door>
- Dehner, George, 2012, *Global Flu and You: A History of Influenza* (Reaktion).
- Del Panta, Gianni, 2020, "Italian Worker Says 'We are Ready to Fight' for Coronavirus Action", *Socialist Worker*, 15 Mart 2020.
- Delamater, Paul L, Erica J Street, Timothy F Leslie, Y Tony Yang ve Katherine H Jacobsen, 2019, "Complexity of the Basic Reproduction Number (R0)", *Emerging Infectious Diseases*, cilt 25, sayı 1.
- Diamond, Jared, 1999, *Guns, Germs, and Steel* (W W Norton).
- Edgecliffe-Johnson, Andrew, Peggy Hollinger, Joe Rennison ve Robert Smith, 2020, "Will the Coronavirus Trigger a Corporate Debt Crisis?", *Financial Times* (12 Mart).
- Engels, Friedrich, 1975 [1845], *The Condition of the Working Class in England*, Karl Marx and Frederick Engels, *Collected Works*, cilt 4 (Lawrence & Wishart) içinde.
- Engels, Frederick, 1988 [1872], *The Housing Question*, in Karl Marx ve Frederick Engels, *Collected Works*, cilt 23 (Lawrence & Wishart).
- Evans, Bergen, 1954, *The Spoor of Spooks, and Other Nonsense* (Knopf).
- Ferguson, Neil M, Daniel Laydon, Gemma Nedjati-Gilani, ve diğer 28 yazar, 2020, "Impact of Non-Pharmaceutical Interventions (NPIs) to Reduce Covid19 Mortality and Healthcare Demand", Imperial College Covid-19 Response Team (16 Mart).
- Flecknoe, Daniel, Benjamin Charles Wakefield ve Aiden Simmons, 2018, "Plagues & Wars: The 'Spanish Flu' Pandemic as a Lesson from History", *Medicine, Conflict and Survival*, cilt 34, sayı 2.
- Forbes, 2020, "#153 Yan Zhi", Forbes profile, www.forbes.com/profile/yan-zhi/#1baa5fd570e8
- GMB, 2020, "GMB Calls for Requisition of Private Hospital Beds in Fight Against Coronavirus", GMB website (13 Mart), www.gmblondon.org.uk/news/gmb-calls-for-requisition-of-private-hospital-beds-in-fight-against-coronavirus.html
- Godlee, Fiona, 2010, "Conflict of Interest and Pandemic Flu", *British Medical Journal*, cilt 340.
- Hermida, MG, A Elmoslemany, F Al-Hizab ve yedi diğer yazar, 2017, "Dromedary Camels and the Transmission of Middle East Respiratory Syndrome Coronavirus (MERS-CoV)", *Transboundary and Emerging Diseases*, cilt 64.
- HSBC, 2018, "Wuhan: China's Most Central City", *Sinopolis*.
- Horton, Richard, 2020, "Scientists Have Been Sounding the Alarm on Coronavirus for Months. Why did Britain Fail to Act?", *Guardian* (18 Mart).
- Hu, Ben, Xingyi Ge, Lin-Fa Wang and Zhengli Shi, 2015, "Bat Origin of Human Coronaviruses", *Virology Journal*, cilt 12, sayı 221.
- Hu, Ben, Lei-Ping Zeng, Xing-Lou Yang, ve diğer 14 yazar, 2017, "Discovery of a Rich Gene Pool of Bat SARS-related Coronaviruses Provides New Insights into the Origin of SARS Coronavirus", *PLOS Pathogens* (30 Kasım).
- Kant, Immanuel, 2007 [1782], "A Note to Physicians", in *Anthropology, History and Education* (Cambridge University Press).
- Kentikelenis, Alexander E, 2017, "Structural Adjustment and Health: A Conceptual Framework and Evidence on Pathways", *Social Science & Medicine*, cilt 187.
- Kollewe, Julia, 2019, "Number of Empty Homes in England Rises to More Than 216,000", *Guardian* (11 Mart).
- Kraut, Alan M, 2010, "Immigration, Ethnicity, and the Pandemic", *Public Health Reports*, cilt 125.
- Kuo, Lily, 2020, "Trump Sparks Anger by Calling Coronavirus the 'Chinese Virus'", *Guardian* (17 Mart).
- Lahut, Jake, 2020, "5 Times Trump and US Officials Downplayed Coronavirus as the Administration Struggled to Prepare for the Growing Pandemic", *Business Insider* (12 Mart).
- Landler, Mark, Stephen Castle and Benjamin Mueller, 2020, "UK Shields Its Economy from the Virus, but Not Yet Its People", *New York Times*, 11 Mart 2020.
- Lin, George C S, 2004, "Evolving Spatial Form of Urban-Rural Interaction in the Pearl River Delta, China", *The Professional Geographer*, cilt 53, sayı 1.
- Liu, William J, Yuhai Bi, Dayan Wang, George F Gao, 2018, "On the Centenary of the Spanish Flu: Being Prepared for the Next Pandemic", *Virologica Sinica*, cilt 33.
- Looi, Lai-Meng, ve Kaw-Bing Chua, 2007, "Lessons from the Nipah Virus Outbreak in Malaysia", *Malaysian Journal of Pathology*, cilt 29, sayı 2.
- Maruyama, Masayoshi, Lihui Wu and Lin Huang, 2015, "The Modernization of Fresh Food Retailing in China: The Role of Consumers", *Journal of Retailing and Consumer Services*, cilt 30.
- McNeill, William H, 1976, *Plagues and People* (Anchor).
- Monto, Arnold S, and Chloe Sellwood, 2013, "History and Epidemiological Features of Pandemic Influenza", in Jonathan Van-Tam and Chloe Sellwood (eds), *Pandemic Influenza*, 2. basım (CABI).
- Morens, David M, Peter Dazak ve Jeffery K Taubenberger, 2020, "Escaping Pandora's Box—Another Novel Coronavirus", *New England Medical Journal* (26 Şubat).
- Morris, Denise E, David W Cleary ve Stuart C Clarke, 2017, "Secondary Bacterial Infections Associated with Influenza Pandemics",

- Frontiers in Microbiology*, cilt 8.
- Myers, Steven Lee, 2020, "China Spins Tale That the US Army Started the Coronavirus Epidemic", *New York Times* (13 Mart).
- Neate, Rupert, 2020, "Super-rich Jet Off to Disaster Bunkers amid Coronavirus Outbreak", *Guardian* (11 Mart).
- Nordling, Linda, 2020, "A Ticking Time Bomb: Scientists Worry about Coronavirus Spread in Africa", *Science* (15 Mart).
- Oddone, Elisa, 2020, "Thousands of Medical Staff Infected with Coronavirus in Italy", *Al Jazeera* (18 Mart).
- Paules, Catharine, and Kanta Subbarao, 2017, "Influenza", *Lancet*, cilt 390.
- Peeri, Noah C, Nistha Shrestha, Md Siddikur Rahman ve yedi diğer yazar, 2020, "The SARS, MERS and Novel Coronavirus (Covid-19) Epidemics, the Newest and Biggest Health Threats: What Lessons have we Learned?", *International Journal of Epidemiology*, <https://academic.oup.com/ije/advance-article/doi/10.1093/ije/dyaa033/5748175>
- Perrone, Alessio, 2020, "How Italy Became the Ground Zero of Europe's Coronavirus Crisis", *Wired* (14 Mart).
- Phoofofo, Pule, 1993, "Epidemics and Revolutions: The Rinderpest Epidemic in Late Nineteenth-Century Southern Africa", *Past & Present*, cilt 138, sayı 1.
- Pilling, David, 2020, "Coronavirus and the Collapse of Global Public Health", *Financial Times*, (12 Mart).
- Plender, John, 2020, "The Seeds of the Next Debt Crisis", *Financial Times* (4 Mart).
- Rao, Ganesh, 2020, "Coronavirus: What the Wealthiest 1% are Doing to Try and Avoid the Outbreak", *Sky News* (11 Mart).
- Roberts, Michael, 2020a, "Disease, Debt and Depression", Michael Roberts blog, <https://tinyurl.com/uav5jgf>
- Roberts, Michael, 2020b, "Let's Get Fiscal", Michael Roberts blog, <https://thenextrecession.wordpress.com/2020/03/09/lets-get-fiscal>
- Schneider, Mindi, 2017, "Wasting the Rural: Meat, Manure, and the Politics of Agro-industrialization in Contemporary China", *Geoforum*, cilt 78.
- Scott, Dylan, 2020, "Coronavirus is Exposing All of the Weaknesses in the US Health System", *Vox* (16 Mart).
- Sherman, Irwin W, 2007, *Twelve Diseases that Changed our World*(ASM Press).
- Socialist Worker, 2020, "Anger Over Unsafe Work Conditions Spurs some Coronavirus Strikes", *Socialist Worker* (16 Mart).
- St Covich, Christopher, 2020, "Commentary: No, China's Fresh Food Markets did not Cause Coronavirus", *Los Angeles Times* (11 Mart).
- Standaert, Michael, 2020, "Coronavirus Closures Reveal Vast Scale of China's Secretive Wildlife Farm Industry", *Guardian* (25 Şubat).
- Strauchs, Tiffany Y, 1998, "The History of Machupo Virus in Bolivia", *The Sloping Halls Review*, cilt 5.
- Steward, Heather, Kate Proctor and Haroon Siddique, 2020, "Johnson: Many more People will Lose Loved Ones to Coronavirus", *Guardian* (12 Mart).
- Stewart, Heather, Sarah Boseley, Peter Walker and Larry Elliott, 2020, "PM Tells Britons to Avoid Non-essential Travel and Contact", *Guardian* (16 Mart).
- Tamma, Paolo, 2020, "Coronavirus Sparks Nationwide Strikes in Italy", *Politico* (13 Mart).
- Tooze, Adam, 2018, *Crashed: How a Decade of Financial Crises Changed the World*(Allen Lane).
- Trilla, Antoni, Guillem Trilla and Carolyn Daer, 2008, "The 1918 'Spanish Flu' in Spain", *Clinical Infectious Diseases*, cilt 47.
- Van der Bossche, Peter, Stéphane de La Rocque, Guy Hendrickx ve Jérémy Bouyer, 2010, "A Changing Environment and the Epidemiology of Tsetse-transmitted Livestock Trypanosomiasis", *Trends in Parasitology*, cilt 26, sayı 5.
- Wallace, Rob, 2009a, "Breeding Influenza: The Political Virology of Offshore Farming", *Antipode*, cilt 41, sayı 5.
- Wallace, Rob, 2009b, "The Agro-Industrial Roots of Swine Flu H1N1", *Farming Pathogens* (26 Nisan), <https://farmingpathogens.wordpress.com/2009/04/26/the-agro-industrial-roots-of-swine-flu-h1n1>
- Wallace, Rob, 2016, *Big Farms Make Big Flu* (Monthly Review Press).
- Wallace, Rob, 2020a, "Coronavirus: Agribusiness would Risk Millions of Deaths", interview, *Marx21*.
- Wallace, Rob, 2020b, "Notes on a Novel Coronavirus", MRonline, 29 Ocak 2020, <https://mronline.org/2020/01/29/notes-on-a-novel-coronavirus>
- Wallace, Rob, Richard Kock, Luke Bergmann, Marius Gilbert, Lenny Hogerwerf, Claudia Pittiglio, Raffaele Mattioli ve Rodrick Wallace, 2015, "Did Neoliberalizing West African Forests Produce a New Niche for Ebola?", *International Journal of Health Services*, cilt 46, sayı 1.
- Wang, Jiaoe, Haoran Yang and Han Wang, 2019, "The Evolution of China's International Aviation Markets from a Policy Perspective on Air Passenger Flows", *Sustainability*, cilt 11.
- Warner, Jeremy, 2020, "Have the Cavalry Ridden in too Early—or Are They Heading Off a Crash?", *Daily Telegraph* (4 Mart).
- WHO, 2017, "WHO MERS-CoV Global Summary and Assessment of Risk", World Health Organization, 21 Haziran 2017.
- WHO, 2019, "Recommended Composition of Influenza Virus Vaccines for Use in the 2020 Southern Hemisphere Influenza Season", World Health Organization (Eylül).
- WHO, 2020a, "Coronavirus disease 2019 (Covid-19) Situation Report—46", World Health Organization (6 Mart).
- WHO, 2020b, "Cumulative number of confirmed human cases for avian influenza A(H5N1) reported to WHO, 2003-2020", World Health Organization (20 Ocak).
- Wilder-Smith, Annelies, Calvin J Chew and Vernon J Lee, 2020, "Can We Contain the Covid-19 Outbreak with the Same Measures as for SARS?", *Lancet Infectious Diseases* (5 Mart).
- Yang, Yuan, and Kathrin Hille, 2020, "China factory index hits record low on coronavirus", *Financial Times* (29 Şubat).
- Yuan, Shawn, 2020, "How China is Using AI and Big Data to Fight the Coronavirus", *Al Jazeera* (1 Mart).
- Zhong, Raymond, and Paul Mozur, 2020, "To Tame Coronavirus, Mao-Style Social Control Blankets China", *New York Times* (15 Şubat).
- Zimmer, Ben, 2020, "Why Trump Intentionally Misnames the Coronavirus", *The Atlantic*, 12 Mart 2020.
- Zuboff, Shoshana, 2019, *The Age of Surveillance Capitalism* (Profile).

Koronavirüs Krizi Değil, Neoliberalizmin Krizi

Bülent Somay

A macım bazı tesadüflere dikkat çekmek. Öncelikle şunu söyleyebiliriz ki, koronavirüs salgını, insanlık tarihinin en büyük salgını değil. 14. yüzyılda ortaya çıkan veba salgınında Avrupa'daki insanların yüzde 30'undan fazlası öldü. İngiltere'de başlangıçta uygulanmaya çalışılan "sürü bağışıklığı" politikası uygulansa bile, koronavirüs bu kadar ölüme yol açmaz. Aynı şekilde 1918'de İspanya ile ilgisi olmamasına rağmen İspanyol gribi denen salgın da on milyonlarca insanın ölümüne yol açtı. Ama bu salgının olduğu yıllarda Dünya savaşı bitti, Sovyet devrimi oldu, Alman devrimi başladı. Bütün bu sosyal değişimler sürecinde 1918'deki İspanyol gribini pek hatırlamayız.

1968'de de pandemi değil ama epidemi denecek bir olay ABD'de yaşandı. Vietnam'dan dönen askerlerin bulaştırdığı bir virüs milyonlarca Amerikalının ölümüne yol açtı, ama pek bilinmez, çünkü 68 döneminde kapitalizm başka türlü bir kriz içindeydi.

Bugün karşılaştığımız virüs niçin önemli? Çünkü diğer bütün salgınlar, milyonlarca kişinin ölmesine yol açsalar da, bölgeseldi. Veba Avrupa'yı vurmuştu, İspanyol gribi yine esas olarak Avrupa'da etkili oldu, 68'deki virüs esas olarak ABD'de yayıldı. Ama bugün karşılaştığımız koronavirüs bölgesel değil, sadece ABD, Avrupa veya Afrika'da yayılmıyor, bütün dünyada yayılıyor. Şimdilik Afrika'da daha az etkili, ama Dünya Sağlık Örgütü'nün açıklamalarına göre Afrika'da ikinci dalgada yayılma ihtimali var. Umarız olmaz, ama yayılırsa sınırlı imkanlara sahip Afrika için durum daha da kötü olabilir.

Tarihsel Bir Tesadüf

Koronavirüs salgını bir pandemi, küresel salgın olarak tanımlanınca, bazı düşüncüler konuşmaya başladılar. İlk Agamben tartışmaya girdi, kendi teorik çerçevesi içinde salgına "istisnai durum yaratacaktır" teşhisini koydu. Böyle bir ihtimal var kuşkusuz, ve bu egemen sınıfların, devletlerin işine de gelecektir. Ancak Agamben eksik bilgiyle olayı basitleştirmeye de çalıştı, "basit bir grip" dedi, yine tepki çekti.

Zizek hemen söyleşiler yaptı, makaleler yazdı, ardından “Pandemi” isimli kitabını yayınladı. Zizek, Agamben’den farklı olarak burada tarihsel bir fırsat gördüğünü, Covid-19’un komünizm için tarihsel bir fırsat yarattığını söylüyor; bu da olumlu değerlendirilebilir. Ama sanki aceleci bir tespit. Ben olaya daha temkinli bakıyorum. Bazı yazılar, tespitler doğru olabilir, uzun vadede kâhince olabilir, ama biz gene de dikkatli tartışalım.

Ben “tarihsel bir tesadüfe” dikkat çekmek istiyorum. Wallerstein 1992’de “Liberalizmin Çöküşü” makalesini, 1995’te *Liberalizmden Sonra*, 1999’da *Bildiğimiz Dünyanın Sonu*, 2003’te *Amerikan Gücünün Çöküşü* kitaplarını yazdı. 2013’te bir derleme kitap yayınladı, bu kitaptaki “Kapitalizmin Bir Geleceği Var mı?” isimli makalesinde ve 21 yıldır yazdığı bütün eserlerinde tarih vererek şunu söylüyor: **“Liberal kapitalizm 2020 yılında, tarihinde gördüğü en büyük krize girecek.”**

Elbette Covid-19 krizini önceden gördüğünü söylemiyoruz. Zaten bir doğal afet öngörüsü yok onun tespitlerinde. Sadece iktisadi çıkarımları ile kapitalizmin tarihindeki bulguları inceleyip, kendi deyişiyle kapitalist dünya sisteminin 2020 yılında çökme sürecine gireceğini söylüyor. Var olan virüs krizi, kapitalist sistemi tehdit eden bir kriz olduğuna göre, söylediği çok kâhince bir şey oluyor.

Wallerstein’in iddiası şu: Kapitalizm, 16. yüzyılda, ilk ortaya çıktığında bir dünya-sistemiydi; ulusal bir rejim değildi, o zamandan beri de bir dünya-sistemi. Bu, sadece 30-40 yıldır konuşulan küreselleşme tartışmasından çok farklı bir teorik tespit.

Kapitalizmin ilk çıktığı 16. yüzyılda, dünya Avrupa’ydı, ya da daha doğrusu, tarihi geriye dönük olarak yazma tekeli ellerine geçiren Avrupalılar bize böyle takdim ettiler/ediyorlar. Çin, mesela, bu dünyaya dahil değildi. Kapitalizmin aslında İngiltere’den çıktığını, diğer ülkelerin İngiliz kapitalizmini taklit ettiklerini, o yüzden bir dünya-sistemi olmadığını söyleyen bir teorik anlayış da var, ama ben buna katılmıyorum. Bence de, başlangıç tarihi tartışılabilir ama, kapitalizm Avrupa’da çıktı, o dönem Avrupa kendisini “dünya” olarak lanse ettiği için, bir dünya-sistemi olarak ortaya çıktı. Aradan geçen yüzlerce yılda kapitalizm gelişti, genişledi, tüm dünyaya yayıldı, “dünya-sistemi” adını pratikte de hak etti, ama artık sınırlarına geldi.

Kaçınılamaz Kâr Hırsı

Burada kapitalizme ilişkin Marksist bazı temel saptamaları sıralayayım: Kapitalizm var olmak için genişlemek zorunda. Bu genişlemeler sonrası yeni krizler çıkınca tekrar genişlemek zorunda. Genişlemeler, diğer ülkeleri kapitalist ülkelerin işgali ile

değil, sermaye ihracı ve nüfusun büyük bölümünün proleterleştirilmesi ile oluyor. Kapitalizm aynı zamanda “kâr hadlerinin azalma eğilimi yasasına” tabi. Kâr, ücretli emeğe bağlıdır ve emek pahalılaştıkça azalır. Kâr, bir kazıklama aracı değildir, işçinin emek gücü sömürüsüne dayanır, emek gücü pahalılaştıkça kâr azalır. O zaman kapitalistler gidip daha ucuz emek gücü bulur ve kârını artırır, krizini atlatır. Şimdi ise kapitalizm, artık yeni emek gücü bulma konusunda sınırına geldi. Emek gücünü sömürmede gideceği yeni toprak parçası, nüfus kalmadı. Bütün dünyayı fethetti, birleştirdi. Mars’a gidip oradaki emekçileri de sömüremez, çünkü her şeyden önce oraya buradan emekçi aktarmak zorunda, bunun da maliyeti yüksek olur. Kapitalizm, var olan dünyanın dışında, çalışabilecek, ama henüz ücretli emekçi olmamış insanlar bulamadıkça bugünkü krizinden kurtulamaz.

Peki, bugün yaşadığımız kriz nereye evrilecek? Buna iktisatçılar cevap verebilir. Mesela Wallerstein 2020 kehanetini Kondratieff dalgalarına dayandırıyor. Wallerstein’a göre, 2020’de yaşanacak krizin üstü örtülemeyecek, bu aynı zamanda liberalizmin de sonu olacak. Bizler liberalizmi kapitalizmin gevşek bir ideolojisi olarak tanımlarız, liberalizm ile faşizmi, totalitarizmi, sosyalizmi, komünizmi karşı karşıya koyarız.

Kapitalizm, Liberalizm ve 1968

Wallerstein’e göre, kapitalizmin esas ideolojisi liberalizmdir, sağcı (gerici, muhafazakâr), solcu (sosyal demokrat) bütün yorumlar liberalizmin değişik görünümeleridir, liberalizmin kanatlarıdır. Kapitalizm sürecinde var olan tüm ideolojiler liberal spektrumda yer alır. 1968 olayları tam bir sosyal devrim olmasa da önemli bir sonuca yol açtı, liberalizmin ötesinde ideolojik arayışlar ortaya çıktı. Geleneksel anti-sistemik ideolojilerin (sosyalizm, komünizm gibi) sonunu getirdi. O zamanki sosyalizm, zaten “böyle yaşamak istemiyoruz” diyen insanları tatmin etmiyordu. 1968’den sonra gördüğümüz ciddi isyankâr hareketler, eski sol sosyalist ideolojilerle çok da ortak özellikler taşıyorlardı. Wallerstein bütün bunları 1990’lardan beri söylüyor.

Liberalizm aynı zamanda “modernizm”in de ideolojisidir. Modernizm veya modernizasyon, bizim gibi kendi iç dinamiği ile değil, kapitalist merkezlerin dayatması ile kapitalistleşen ülkelerdeki sürecin adıdır. İki tür modernizm vardır: Özgürleşmecî modernizmde, burjuvazi bir sınıf olarak aristokrasinin ve dini hiyerarşinin karşısına çıkmıştır – Fransız devriminde olduğu gibi. Teknolojik modernizmde feodal ve dini baskıdan kurtulduktan sonra, üretim süreçlerinde teknolojik atılım yapılmasıdır. İkisi ille de bağlantılı olmak zorunda değildir.

Bilim kurgu yazarları, 1984, *Biz, Zaman Makinesi*, *Cesur Yeni Dünya* gibi eserlerinde teknolojinin çok

geliştiği distopyaları, bir tür köleci toplumları anlatırlar. Yani kapitalizmin bu eğilimi hep vardır.

Wallerstein önümüzde iki yol var der: 2020'de tepeye varacak olan kriz kapitalizmi çatırdattığında, otomatik olarak özgür dünyaya ulaşamayız, aksine yollar çatallaşacak. Ama zaten biz bunu Marx'tan, Rosa'dan biliyoruz. İkisi de "Ya sosyalizm, ya barbarlık içinde yok oluş" demişlerdi. Bu konuyu sosyalistler değişik zamanlarda, değişik kelimelerle ifade etmişlerdir. Barbarlık içinde var oluş mu, yoksa yok oluş mu, bu da tartışılır.

Wallerstein der ki, liberalizm geri gelmemek üzere çöküyor; eğer kapitalizm var kalacaksa, bunu artık liberal bir ideolojik/politik çerçeve içinde kalarak yapamaz. Dolayısıyla liberalizmden geriye adım atmak zorunda. Kapitalizm tekrar büyümek istiyorsa, işçi sınıfının önüne engel koymalıdır. Bunun da modelleri Oryantal-Şark despotizmi olarak Asya'da var. Her şeyin merkezi devlette, tek bir uhrevi otoriteye ve güçlü bir devlet bürokrasisine bağlandığı toplum düzeni. Köle olmadığı halde tüm emekçilerin tepedeki bir insana bağlı olduğu bir sistem. Çin, Hindistan, Mısır'daki devletler, Mezopotamya'da Asur, Babil, Sümer devletleri böyleydi, kültürleri böyleydi.

Bunun şimdiki zamanlardaki biçimini, Sovyet ve Çin devrimleri yenildikten sonra, buralarda gördük. Bir tane tepede lider, sonra bürokrat bir oligarşi, en altta çalışan sınıflar. Bunu Sovyet sistemi henüz varken, "devlet kapitalizmi" olarak adlandıranlar vardı. Şimdi Rusya eski vahşi kapitalizme döndüğü için, artık orada gözlemleyemiyoruz. Ama Çin bu sistemi devam ettiriyor. Başta bir lider, altta 'komünist' parti bürokrasisi, en altta çalışan 1,5 milyar işçi, emekçi. Liberallerin iddia ettiği gibi, kapitalizmin var olması için ille de özgürlükler gerekmiyor. Serbest piyasa ile bireysel özgürlükler yan yana olmak zorunda değil. Liberalizm çöküp yok olabilir, ama kapitalizm kalabilir, bu bize bağlı. Girilen krizden çıkılabilecek yollardan birisi bu.

Trump şunu söylüyor mesela: Valiler, eyaletler hikâye, benim sözüm kanundur. Buna itiraz eden gazetecileri susturuyor. Muhtemelen yeniden seçilecek, dört yıl daha görevde kalacak. Demokrat Parti bunun yolunu yaptı, Biden gibi, ruh sağlığı yerinde olmayan, bilinci gidip gelen birisini aday gösteriyor. Sanders'ın adaylığından öcü gibi korkanlar, aceleyle, zayıf, heyecan yaratmayan birisini buldular. ABD demokrasinin beşiği olarak bilinir. Diğer ülkelerde demokrasi zamanla kurulmuşken, ABD ilk kurulduğunda demokrasi ile başladı işe. Ama bu ülkede şimdi Trump dehşeti var ve dört yıl daha devam edecek gibi görünüyor. Sonrasında ne olur, Sanders hareketinin içinde mobilize olmuş, seçimlerden ümidini yitirmiş bir kesim var, ne yapacakları önemli.

Hindistan'da Gandhi sonrası sınırlı bir demokrasi vardı, şimdi Modi gibi otoriter birisi var. Rusya'da Putin var. Bizde ne olduğuna hiç girmeyelim. Avusturya'da faşistler nerdeyse iktidar oluyordu, Macaristan'da otoriter, sağ popülist bir iktidar var. Polonya'da benzeri yakındır. Fransa'da faşist Le Pen güçleniyor. Yani otoriter sistemler artık sadece Şark despotizmlelerinden ibaret değil. ABD ve Avrupa'da da tehlike yayılıyor, sadece farkında değiller, kendilerini dokunulmaz zannediyorlar. Biz dokunulmaz olmadığımızı bildiğimiz için otoriterizme hazırlıkla idik.

68 bir şeyin daha haberini verdi: Farklı bir dünyayı talep edip, onun için çalışabiliriz. İşte bunu dediğimiz anda koronavirüs krizini de konuşmaya başlayabiliriz. Virüs krizi kapitalizmin çöküşünü hızlandırdı mı, bilmiyorum, bir sene içinde görürüz. Ama en azından her şeyi ortaya çıkardı. Bugün ABD korkunç bir durumda. Dünyanın en gelişmiş en zengin ülkesinde durum şu: Vakaların üçte biri, ölümlerin dörtte biri ABD'de, sağlık sistemi çalışmıyor. Bu aynı zamanda neoliberalizmin de krizi.

Liberalizmden Neoliberalizme

Liberalizm, kapitalizmin dünya savaşı sonrası içine girdiği krizden çıkarken, refah devletini, Keynesçi, sosyal devlet sistemini öne çıkardığı, devletin insanların temel ihtiyaçlarını karşıladığı bir sistemin ideolojisi.

Neoliberalizm ise bunun fazla şiştiğini, fazla genişlediğini, kapitalizm için pahalı olduğunu söyleyen, liberalizmin sosyal devlet öncesi dönemine, yeni dünyada dönmek gerektiğini söyleyen bir ideoloji. Yani sosyal devletin tasfiyesi projesi. Ama sosyal devlet uygulamalarına alışmış olan emekçilerin susturulması için neoliberal sistem, yanında otoriter yönetimleri de getiriyor. ABD'de bunun çeşitli özelliklerini görmek mümkün.

ABD'de Sanders herkese sağlık sigortası deyince radikal bulunmuştu. Şimdi o olmadan yaşayamayacaklarını gördüler. ABD'de yaşayan meşhur Türk asıllı, neoliberal doktor Mehmet Öz, "okullar açılсын, altı üstü yüzde 2-3 çocuk ölür" dedi. Yüzde 2-3 dediği milyonlarca çocuk. Bunu söyleyen Hipokrat yemini etmiş bir doktor, ama aslında tam bir neoliberal.

Neoliberalizmin bize vadedeceği işte bundan ibaret, milyonlarca insan ölsün, ama yeter ki kapitalist ekonomi kurtulsun. Neoliberalizm şimdi ciddi krizde, ama liberalizm ve kapitalizm de krizde. Bu krizden çıkış için tek bir yolumuz yok.

Agamben, Zizek, Chomsky gibi yaşlı kuşak solcu/Marksist düşünürler bu konuda fikirler beyan ettiler, çok çelişik şeyler söylediler. Hepsı haklı, hepsi haksız. Bu krizden bir "istisnai durum" olarak, diktatörlükler

güçlenmiş olarak çıkar diyen Agamben yanılıyor, ama bir yandan doğru da söylüyor, evet böyle bir ihtimal var.

Bütün bu düşünürler devrimin gerçek bir seçenek olmadığı bir dünyada yaşamaya o kadar alışmışlar ki, bu süre 1968'den bu yana 50 yıl demek, ellerinde hangi araç, teori varsa meseleyi onunla çözmeye çalışıyorlar. Agamben'in elinde "istisna hali" teorisi var, krize bu teori ile yaklaşıyor – ki bu teori elbette çok değerlidir. Badiou'nun bir çok olumlu değerlendirmesi vardır, ama ruhen Maocudur. Krizden Maocu modele yakın bir komünizm ile çıkılmasını bekliyor. "Doğruları halk bilir ama" önermesi ile Kültür Devrimi Maoculuğuna benzer bir çıkış bekliyor. Oysa o Maoculuğun sonuçlarını, kapitalizmin nasıl yeniden üretildiğini hepimiz gördük. Zizek de benzer şekilde, liyakat sahibi bir öncü grubun elinde, otoriter yanları olan bir komünizm hayal ediyor. Yanılıyorlar mı, hayır, böyle bir ihtimal de var.

Aslında herkes fili tarif etmeye çalışan kör düşünürler gibi, kavrayabildiği yeri tarif etmeye çalışıyor. Biz daha temkinli ve soğukkanlı olalım, herkesi dinleyelim, ama bir adım geri çekilip filin tamamını görmeye çalışalım. Kulağını tutan yaprak, hortumunu tutan yılan, bacağına tutan ağaç gövdesi zannediyor olabilir. Ama biz biraz uzaktan bakarsak "bu fil" deriz.

Karşımızda virüs pandemisi olmasa da kapitalizmin bir krizi vardı, ama virüs krizi her şeyi görünür kıldı, neoliberalizmin artık işlemediği görüldü. Neoliberalizmi savunanlar çırılçıplak hale geldi. "Aman canım açalım okulları, birkaç milyon çocuk ölsün" demek zorunda kalıyorlar. On sene önce böyle konuşmazlardı, konuşmak zorunda değillerdi, şimdi söylemek zorunda kalıyorlar. Artık neoliberalizm bitiyor, kapitalizm zaten zor durumda. Buradan çıkış için çeşitli yollar var. Hangi yoldan çıkılacağı önceden belli değil. Büyük ölçüde nereye doğru çıkılacağı, bizim bu dağılma, parçalanma, sallanma sürecinde ne yapacağımıza birebir bağlı.

Biz derken sadece komünistleri, Marksistleri, anarşistleri, radikal feministleri, kadın özgürlüğü hareketini, radikal LGBTİ+ları kastetmiyorum. Eğer ABD'de yaşasaydım, sadece yerel Amerikalıları, radikal latino Amerikalıları ve Afrikalı Amerikalıların haklarını savunanları kastetmiyorum derdim. Bizde de sadece Kürtlerin özgürlüğünü savunanları kastetmiyorum. Bütün bunların birbiri ile konuşabildiği ölçüde bu krizden çıkış şansımız var.

Kapitalizm çok derin bir krizde, bu krizden çıkışının yolu liberalizme dönüş değil. Kırılan bardak artık eski haline gelmez, termodinamiğin ikinci yasasıdır bu. Neoliberalizm zaten patladı. Kapitalizmin 'serbest piyasa her şeyi çözer' inancı artık geçerli değil. Buradan berbat bir distopyaya da gidebiliriz, henüz

tanımlayamadığımız özgürlükçü, kapitalizm sonrası bir dünyaya da gidebiliriz. Bunun için, o özgürlükçü dünyayı isteyenlerin, farklı ideolojik yerlerden geliyor olsalar da, bir araya gelip, birbirlerinden etkilenip, etkileşip, yeni bir düşünceye imkân hazırlamaları gerekiyor. Konferanslarla, büyük felsefecilerin açıklamaları ile, kitaplar yazmaları ile olmaz, durduk yerde dev bir dünya partisi kendiliğinden kurulmaz.

Dünya yeniden oluşmayacak, tek tek yerelliklerde ortaya çıkacak. Onun için bugünden harekete geçsek, yarın şansımız var. Virüs krizi aslında bizi buna zorluyor. Virüsle ancak yerelde savaşırsak kazanabiliriz. Yoksa devletlere hadi sokağa çıkma yasağı ilan et, herkese bedava maske dağıt, desek de, olanları görüyoruz. Dünyanın en zengin, en demokrat ülkesi ABD'de de olmuyor; otoriter, giderek totaliterleşen Türkiye'de de olmuyor.

Yani merkezi, güçlü rejimlerle ulaşılabilecek çözümler yok. Her şey yerel dayanışmalarla başlıyor. Bu sadece pratik bir dayanışma değil, pratik elbette çok önemli. Ama yıkılış sürecini, yeniden uyanış sürecine dönüştürebilmemiz, ancak birbirimizle konuşup anlaşabildiğimiz sürece mümkün olabilir.

Zizek'in Koronavirüs Hakkında Neredeyse Gelişigüzel Konuşması Üzerine

Sinan Özbek

Dünya; koronavirüs ve yol açtığı covid-19 pandemisiyle boğuşuyor.

Her gün TV'lerden hastalık hakkında uzmanlığı olan meslek mensuplarını izliyoruz. Yer yer uzmanlığı olmadığı halde konuşan zevata da rastlanıyor. Bu yaşanan olay karşısında felsefecinin kafasını yoracağı nokta, pandeminin toplum ve siyasetteki sonuçlarıyla ilgilidir. Bu, devlet tartışması, ekoloji tartışması, sistem eleştirisi ve benzeri olabilir.

Batı felsefe geleneği önemli, kitleleri etkileyen somut güncel olay ve olgular üzerine yeri ve zamanı geldiğinde konuşma geleneğine sahiptir. Bu olumlu bir gelenektir. Bizde bu gelenek yoktur, zira felsefe bizzat kendisinin varlığı tartışma konusudur.

Bu geleneğe uygun olarak, Batı'da filozofların salgın hakkındaki yorumlarını duymaya başladık. Sorunun büyüklüğü ve neden olduğu tehdit, alışlagelmişin dışında çok sayıda felsefecinin konuşmasını da getirdi. Bazıları da birden çok kere konuştu. Tabi ki Zizek her zamanki cevvaliğiyle ilk konuşanlardan oldu. Zizek'in neredeyse gelişigüzel konuşmalarına çok tanık olduk. Bu kez Zizek'e, ilk yazdığı makaledeki gelişigüzelliği, ikinci bir gelişigüzel makaleyle düzeltmeye kalktı.

Burada geniş çerçevede bir Zizek değerlendirmesi yapmayacağım. Dikkatim pandemi hakkında yazdığı iki metin üzerinde olacak. Bunu yapma gereği duyma nedenim: Zizek'in metinlerin içeriğiyle, yol açtığı tartışmanın orantılı olmadığına ve metinlerin başlığının çağrışımlarıyla, içerikleri arasındaki uyumsuzluğa dikkat çekmek.

Birinci metin: "Koronavirüs Kapitalizme 'Kill-Bil'vari Bir Darbedir. Komünizmin Yeniden İcat Edilmesine Yol Açabilir."

Zizek bu ilk metninde retoriği yüksek bir dil kullanıyor. Tarantino'nun Kill Bill 2 filmindeki Bill'in öldürmek için kullanılan tekniğe gönderme yapıyor. Zizek, burada beş ayrı noktaya parmaklarla uygulanan basınç sonrası, bu basınca maruz kalan kişinin geri çekilirken beş adım atmasıyla, kalbin patladığı ve ölümün gerçekleştiği

o etkileyici sahneyi hatırlatıyor. İşte koronavirüs de kapitalizmin kalbine belirli noktalardan uygulayacağı basınçla onu patlatacak. Alegori bu! Ancak Zizek, koronavirüsün kapitalizme uyguladığı basınç noktalarının neler olabileceği hakkında bir şey söylemiyor. Nedir kapitalizmdeki bu basınca uğrayacak noktalar? Zizek'in söz konusu metinlerinde bu soruya bir cevap var mı?

İlk metinde iki temel önerme ve bu önermelere bağlı alt önermeler sunuyor. Bunları tasnif ederek başlıyorum:

Birinci önerme: Zizek, koronavirüsün, faydalı bir virüsün yapılmasına, doğmasına bunun da “alternatif bir toplum düşünme, küresel dayanışma ve yardımlaşma biçimleriyle kendini gerçekleştirecek olan- ulus devletin ötesinde bir toplum virüsü” yayabileceğini söylüyor. Avrupa Birliği, ulus devlet ötesi örgütlenme olma iddiasında değil mi? Çağdaş kapitalizmin onlarca uluslararası kurumu yok mu? Komünizm zaten tanımı gereği enternasyonalist değil mi? Öyleyse Zizek'in “ulus devlet ötesi”nden kastı nedir?

Zizek buradan iki sonuç çıkarıyor:

1.Birinci çıkarım: Zizek, Rusya'da sistemin Çernobil nükleer kazasından sonra çöktüğünü söylüyor. İddiasına tanık olarak da Gorbaçov'u çağırıyor. Gorbaçov'un, Çernobil'deki kazanın sistemin sonunu getireceğine işarete ettiğini yazıyor. Zizek, buradan da Çin'deki “komünist yönetimin” biteceği spekülasyonu varıyor. Zizek, Çin'de koronavirüsün yol açacağı herhangi bir toplumsal değişimin, “komünist rejimin” çöküşüne yol açabileceğini ileri sürüyor. Zizek, bir “komünizmin” yok olması karşısında bir “yeni komünizmin” doğacağını mı ileri sürüyor? Yoksa yeni liberal politikalar uygulayan kapitalizmin artık devam edemeyeceğini mi söylüyor? Ya da ikisinin birden olacağını mı iddia ediyor?

Zizek, komünizm nitelemesini Çin'e dahi yakıştırmada bir beis görmüyor. Bir toplumun nasıl nitelendirileceğini, ne olduğunu belirlerken üretim tarzı ve üretim ilişkilerinden hareket edilmesi gerektiği doğrultusundaki çok yalın tahlil, Zizek açısından bir anlam ifade etmiyor. Çin'i ve çocukluğunun geçtiği ülkeyi “komünist” olarak görüyor. Zizek, sanki devletin ekonomiye yön vermesini ve insan hayatının nasıl olacağına karar vermesini komünizm sanıyor. Böyle düşündüğü için de yeni bir “komünizm”den bahsetme cüretini gösteriyor. Zaten dünyayı; düşünce düzleminde kalarak açıklamaya başladığından, koronavirüsün yol açacağı zihinsel bir dönüşümle Çin rejiminin çökeceği sonucuna varıyor. İktisadi ve toplumsal dönüşümlerin nasıl mümkün olduğu doğrultusundaki tezleri bir kenara bırakıyor. Zizek, Çin'de bir altüst oluş beklerken, Çin virüsle mücadelede

başarılı görülerek övülmeye başlıyor! Çin'in otoriter yönetim ve önlemleri örnek gösteriliyor. Çin, ABD'ye sağlık malzemesi ihraç etmeye başlıyor.

2. İkinci çıkarım: Zizek, koronavirüs aynı zamanda “topluma ve bilime güven temelli bir komünizmi yeniden icat etmeye mecbur bırakacaktır” diyor. Bunu iddia etme cüretini de koronavirüs küresel kapitalizmin devam edemeyeceğini gösteren bir işaret olarak değerlendirmesi sağlıyor. Son derece iyimser ve erken bir çıkarım. Heyecan yaratan tespiti tam da bu oluyor!

Zizek, yeni bir komünizm icadını beklerken “hepimiz aynı gemideyiz” tespitini yapıyor. Ne demek istediğini anlıyoruz! Ama bunu söyleyebilmekle, virüs karşısında herkesin aynı korunaklı ortama sahip olmadığını unutuyor. ABD ve Birleşik Krallık'ta hastalığa yakalananların neredeyse yüzde seksen oranında siyahlar ve göçmenler olduğunu ve dünyanın her yerinde yoksulların hastalığın tehdidi altında olduğunu düşünmek için kullanmıyor. Zaten toplumsal dönüşümü zihinsel düzlemde olup biten bir olgu düzeyine indiriyor. Toplumsal dönüşümün çok iyi bilinen görmezden geliyor. Zizek'in, koronavirüs sonrası artık küresel kapitalizmin devam edemeyeceği tezine, “yeni bir komünizm” icat edileceği ifadesi eklenince solun bir kesiminin romantik duyguları harekete geçiyor. Hayalini kurdukları dünyanın Zizek tarafından muştulanması, gözleri bir kez daha Zizek'e çeviriyor. Oysa “yeni komünizmin” icadının beklentisi; zihin, düşünce düzleminde kalarak dünyayı ve toplumsal dönüşümü açıklamaya çalışarak idealist bir noktaya düşüyor, bir tercih olgusu haline getiriyor. Ancak derdini idealist bir düzlemde kalarak anlatsa, tartışma için yine de bir zemin kalmış olurdu.

b.İkinci tespit: Zizek, “yeni komünizm”den sandığı gibi tarihinden öğrenmiş, kendini güne göre ayarlamış bir komünizmi kast etmiyor. Koronavirüsle birlikte piyasayı yeniden düzenleyecek bir organizasyonu öneriyor ve bunu da eskisi gibi olmayan, ihtiyaç duyduğumuz “yeni komünizm” olarak tanımlıyor. Burada yukarıda da vurguladığım üzere 1-) Komünizm kavramı yanlış, eski tecrübesini, devlet kontrolünü komünizm sanıyor. Ya da en azından kavramı uygun olmayan bir şekilde kullanıyor. 2-)Bu yeni organizasyonu yani “yeni komünizmi” kim inşa edecek, yapacak sorusu ortaya çıkıyor. Ve cevap bekliyor. Zizek “yeni komünizm” kavramıyla neyi kastederse etsin, sürecin öznesini belirlemiyor ya da bilerek cevabı saklıyor. Önerisini geliştirirken savaşlarda nasıl seferber olabileceğini, silaha yatırım yapılabildiğini hatırlatıyor. Bu kez benzerinin küresel salgın karşısında sağlık alanında yapılmasını öneriyor. Uluslararası bir işbirliğiyle pandemiye karşı bir mücadeleden söz ediyor. Bu organizasyonun öznesi kim olacak, bu mümkün mü sorusu şimdilik muallakta kalıyor. Ancak Zizek'in

savaş olgusunu bir örnek olarak alması, düşüncesinin nereye gideceğinin izini veriyor.

İkinci metin: “Koronavirüs Karar Vermeye Zorluyor: Ya Küresel Komünizm ya da Orman Kanunları.”

Zizek'i bu ikinci metni yazmaya zorlayan ortaya attığı “yeni komünizm” kavramının aldığı eleştirisi. Zizek, “yeni komünizm”den ne anladığını açıklıyor. Ancak bu yazısıyla heyecan uyandırdığı çevrelerin, hayal kırıklığına uğraması beklenirdi. Böyle olmuyor, Zizek, hâlâ söylemediği bir şekilde yorumlanıyor. Zizek, başlıktaki ikilemi ortaya koyarken “ya barbarlık ya sosyalizm” sloganını çağırıştırıyor. Ama yaptığı; sosyal Darwinist yeni liberal kapitalizm karşısına, “küresel koordinasyon ve işbirliğini” çıkarmak ve buna “yeni icat edilmiş komünizm” diyor. Komünizmin kavramı tanım gereği enternasyonalist ve işbirliğine dayanmıyor mu? Şimdi yukarda sorulan “sürecin öznesi kim olacak” sorusu cevap buluyor. İlk makededeki utangaç tavrını bir kenara bırakıyor. Mevcut devletleri, sürecin öznesi olarak gördüğünü açıklıyor. Zizek'in “yeni komünizmi” mevcut devletlerin bir tercihi olarak düşündüğünden, zaten özne sorusu anlamını kaybediyor. İyi de Zizek buna neden “yeni komünizm” diyor?

2. Zizek; “Yeni komünizmden ne anladığını açıklıyor”. Pandemiye karşı, DTÖ örneğinden hareketle, küresel mücadele edecek bir gücü kast ediyor. Savaşlardaki müdahale gibi, yani nasıl ki binlerce silah üretiyorsa, tıpkı bunun gibi Covid-19'a karşı da sağlık alanında bu yapılmalı diyor ve buna da “ihtiyaç duyduğumuz komünizm” diyor. Daha sonra “Gözetlemek ve Cezalandırmak mı? Evet, Lütfen!” başlıklı yazıda bir kez daha bunu belirginleştiriyor: Şöyle diyor. “Solunum sorunlarıyla binlerce insan hastanelik olacaksa, çok ama çok daha fazla solunum cihazına ihtiyaç olacaktır, bunları hazır etmek için devlet savaş koşullarında binlerce silah gerektiğinde nasıl müdahale ediyorsa aynen o şekilde doğrudan müdahale etmeli ve diğer devletlerin işbirliğine de başvurulmalıdır. Tıpkı bir askeri kampanyada olduğu gibi, bilgi paylaşımı yapılmalı ve planlar tam manasıyla koordine edilmelidir- Bugün ihtiyaç duyduğumuz ‘komünizm’den kastım BUDUR.”

Zizek ne yapıyor? Bir yandan koronavirüsün kapitalizme vuracağı ölümcül darbeden dem vuruyor, bir yandan da devleti koronavirüsün bertaraf edilmesinin aygıtı olarak görüyor. Ve Zizek, devlete verdiği bu yeni göreve “yeni komünizm” diyor. DTÖ'nün finans kaynaklarını ve kapitalist sistemin yeni liberal sağlık politikalarıyla bağını sorgulamıyor ya da görmezden geliyor. Zizek, söylediklerinde kapitalizmin sonunun geldiğini ve bunun koronavirüsün yol açacağı dönüşümle geleceğini düşünenleri, boşluğa düşünüyor.

Zizek'in yazdıklarının başlangıçta bir heyecan yaratmasının nedeni, kapitalizmin yıkılacağına ilişkin bir umut veriyor görülmesi. Ama unutulmaz kapitalizmin belki de müsebbibi olduğu bir virüs nedeniyle yıkılamayacağı. Pandeminin geniş kitlelerin bilincinde kapitalizmi sorgulayacak bir sıçrama yapması kendiliğinden gelebilecek bir şey değildir. Pandemi geniş kitlelere kapitalizmi teşhir etmek için çok ciddi bir imkân veriyor. Ancak böylesine kriz durumlarının; bırakınız büyük dönüşümlere, reformlara yol açmasını, otoriter rejimlerin ortaya çıkarmasına neden olması da mümkündür. Bir diğer husus da Zizek'in savaşlardaki yatırım ve seferberliğe benzer iş görecektir bir örgüt önerirken, savaşın ve silah endüstrisinin çağdaş kapitalizmin asıl çarklarından biri olduğunu ihmal etmesi. Oysa kapitalizmin yeni liberal politikalarının sağlıkla ilgisi; ilaç sanayi ve sağlığın tam manasıyla ticarileştirilmesi düzeyinde kalıyor. Yeni liberal politikalar dayanan kapitalizm, sosyal Darwinist bir niteliğe bürünürken Zizek'in önerisi, “salgın NATO'su” talep etme düzeyinde kalıyor...

Kapitalizmin Enerji İhtiyacı ve İklim Krizi

Erkin Erdoğan

İçinde yaşadığımız kapitalist toplum, iklim değişikliğinin sebep olduğu bir dizi hayati zorluk ve bunlara bağlı bir dizi zorunlulukla karşı karşıya. Dünyadaki doğal kaynakların limitsiz olmadığı, dolayısıyla büyümenin bir sınıra dayanacağı uzun süredir bilinen bir olgu. Buna küresel ısınmanın yol açabileceği distopik felaket senaryolarının eklenmesiyle birlikte, sürdürülebilirlik (ve buna bağlı olarak ekonominin dönüştürülmesi) diskuru, birçok farklı disiplin ve ideolojik akımın içerisinde alabildiğine hızlı bir şekilde yayıldı.¹ Tartışma temelde iki boyutta seyreliyor diyebiliriz. Bir yanda sermaye sınıfı ve onun öncülüğündeki neoliberal kamp, yaşanması kaçınılmaz olan değişimlere ayak uydurmak, daha doğrusu geçişi *asgari hasarla* atlatabilmek için olası projeksiyonlar üzerine çalışıyor. Diğer yanda ise sosyal hareketlerin öncülüğündeki muhalifler, büyük bir çeşitlilik ve heterodoks yapı içerisinde, bu krizi insanlığın ortak çıkarları temelinde çözebilmek umuduyla arayışlarını yoğunlaştırıyor. Sosyalist hareket, yani toplumun ihtiyaçlarının demokratik, kolektif ve aynı zamanda merkezi bir şekilde planlanması ve karşılanması gerektiğini savunan kesim çok çeşitli sebeplerle muhalif kampta yeterince görünür durumda değil ve biraz da buna bağlı olarak tartışılan alternatifler içerisinde bireysel ve sistem içi çözümlerin büyük bir hegemonyası söz konusu. Oysa var olan kapitalist mekanizmaları incelediğimizde tekrar tekrar görüyoruz ki kâr ve fayda maksimizasyonu odaklı bir sistemin toplumsal refahı sürdürme kapasitesi kalmamış durumda. Kapitalizmin kendisi, giderek insanlığın önündeki en büyük tehdit haline geliyor.

Ekolojik ekonominin önde gelen isimlerinden Herman E. Daly'nin büyüme eleştirisini hatırlayalım. Yoksulluk, işsizlik, nüfusun hızlı artışı gibi problemlerin üstesinden gelmek için daha çok kalkınmak gerekir diyen ana-akım iktisatla tartışan Daly, ekonominin biyosferde bir alt-sistem olduğunu vurguluyor ve ekosisteme zarar vermeye başlayan büyümeyi “ekonomik olmayan büyüme” olarak tanımlıyordu. Daly'ye göre “(...) iyiden daha fazla ‘kötü’ üreten bu *ekonomik olmayan büyüme* bizi zenginleştirmeyecek, aksine daha da fakirleştirecek.”² Enerjinin ve maddenin korunumunu açıklayan termodinamiğin birinci yasasından hareket eden Daly'ye göre, ürünlerin ve

2 Daly, 2005.

hizmetlerin piyasa değerlerindeki artışı asıl amaç olarak gören ekonomi yaklaşımı ile ekoloji arasında bir uyumdan değil, olsa olsa bir çelişkiden bahsedilebilir. “Daha fazla insan ekonomisi (daha fazla insan ve ürün), daha az doğal ekosistem anlamına geliyor.”³ Ekonomik olmayan büyümeden çıkar elde eden, dolayısıyla değişimden herhangi bir yarar sağlamayacağı için buna karşı çıkacak olan büyük bir kesim olduğunun da farkında olan Daly, ekolojik çöküşün önüne geçmek için ekonomi politikasına dair bir dizi öneri yapıyor ve bu sayede toplumsal zihniyet değişikliğinin sağlanabileceğini, sürdürebilir ve kararlı, durgun bir ekonomiye geçiş yapılabileceğini savunuyor. Daly’nin ve kararlı durum ekonomisini savunan yazarların iklim krizi ekseninde ortaya attığı görüşler, kapitalizmin insanlık ve ekoloji için büyük bir yıkım anlamına geldiğini göstermesi açısından oldukça önemli. Fakat aynı zamanda dayandıkları bir dizi ön kabul, sundukları çerçeveyi soyut bir akademik düzleme hapsediyor ve önerilerini uygulanabilir olmaktan çıkarıyor. Ekonominin nasıl dönüşebileceğine, bunun nasıl mümkün kılınabileceğine dair söz söylemeden, ortaya bütünlüklü bir yaklaşım koyamazsınız.

Bu yazıda küresel ısınmanın baş aktörlerinden biri olan enerji sektörü ve sermayenin enerji ihtiyacı üzerinden, iklim krizine kalıcı bir çözüm bulmamızı sağlayabilecek büyük dönüşümün ne tür temellere dayanması gerektiğini ele alacağım. Bunu yaparken ekolojik ekonomi akımı içerisindeki bir dizi güncel tartışmaya değinmek ve bireysel çözümlerin iklim adaleti mücadelesi içindeki yerini irdelemek istiyorum. Gerçekten sosyal hareketler olarak toplumsal talebi farklılaştırmaya, tek tek bireylerin tüketim tercihlerini değiştirecek işler yapmaya odaklanırsak sistem içerisinde delikler açabilir miyiz? Niçin kapitalizm fosil yakıtlara bu kadar bağımlı? Tekelci şirketlerin, monopol-duopol piyasaların ve birbiriyle rekabet içindeki ülke bloklarının dünyasında düşük karbon ekonomisine geçişi nasıl sağlayacağız? Yazının gidişatına bu sorular yön verecek. İlk bölümde enerji sektörünün iklim değişikliği içinde nasıl bir paya sahip olduğuna dair bir çerçeve sunacağım. Ardından fosil yakıtların kapitalizm için bugüne dek oynadığı tarihsel role değinip, düşük karbon ekonomisine doğru bir dönüşümün önündeki engelleri, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin izledikleri dönüşüm stratejilerini, var olan mekanizmalar içerisinde büyüme için sürdürülen hamster yarışının akılcı bir yol olup olmadığını ve bizim bu dönüşüm sürecindeki rolümüzü tartışacağım.

Büyük Dönüşüm

Küresel iklim değişikliğinin asli sebeplerinden birinin fosil yakıtlar olduğu konusunda günümüz iklim bilimcileri için pek bir soru işareti bulunmuyor. Petrol

şirketlerinin oluşturduğu lobileri ve muhafazakâr, aşırı sağcı komplo teorisyenlerini bir kenarda bırakırsak, bilim insanları arasındaki tartışmanın iklim modelleri arasındaki ön kabul ve tahmin farklarından kaynaklandığını ve buna bağlı çeşitli projeksiyonlar üzerinden yürüdüğünü görüyoruz. Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC), raporlarında, genellikle maliyet-fayda analizine dayanan entegre değerlendirme modelleri ile yapılmış, fen bilimlerini ve sosyal bilimleri bir araya getiren çalışmaları baz alıyor. Çok basitleştirerek ifade edersek, bu modellerde iklim değişikliğinin yol açacağı ortalama sıcaklık artışının ekonomik maliyeti ve bunu önleyebilecek ekonomi politikalarının yaratacağı fayda çeşitli varyasyonlar içinde hesaplanarak optimal bir küresel dönüşüm senaryosu belirlenmeye çalışılıyor. Bugüne dek atmosfere saldıığımız sera gazları nedeniyle dünyanın ortalama sıcaklığı 1°C artmış durumda. Bilim insanlarının genel kabulü, bu artışın 1,5°C’nin üzerinde olması durumunda ortaya çıkacak uç iklim olaylarının, deniz seviyelerindeki yükselmenin ve biyoçeşitliliğin uğrayacağı zararın katlanılamayacak ölçülere geleceği yönünde. Böylesi bir felaketler zincirinin gıda üretimine ve sağlık sistemine ciddi zararlar vereceği, dünya çapında milyonlarca insanı yoksulluğa ve ölüme sürükleyebileceği tahmin ediliyor.⁴ 189 ülkenin katılımıyla 2015 yılında imzalanan Paris Anlaşması (Türkiye, İran ve Irak gibi az sayıda ülkeyle birlikte, parlamentosunda onaylamayarak başlangıçta imzalamadığı bu anlaşmanın dışında kalmayı tercih etmişti) küresel ortalama sıcaklık artışını endüstri öncesi seviyeye göre 1,5°C içinde tutmak için girişimlerin süreceğinin altını çizmiş, temel hedefin uzun vadede sıcaklık artışını 2°C ile sınırlandırmak olduğunu belirtmişti.

IPCC’nin, üniversitelerin ve diğer bilim kuruluşlarının yayınladığı raporlar, fosil yakıtların iklim değişikliğine etkisi konusunda çarpıcı verilerle dolu. 2017 yılında dünya çapında atmosfere salınan toplam CO₂ gazının yüzde 89’u kömür, petrol ve doğal gaz tüketiminden kaynaklanıyordu.⁵ Sadece kömür, bugüne kadar gerçekleşmiş olan 1°C’lik sıcaklık artışının en az 0,3°C’sinden sorumlu.⁶ Atmosfere saldıığımız sera gazının yaklaşık üçte biri petrol, yaklaşık beşte biri temiz olduğu reklamıyla bizlere sunulan doğal gaz tüketimi nedeniyle gerçekleşiyor.⁷ Dolayısıyla açık olan gerçek şu ki, iklim değişikliğini bir kader olmaktan çıkarmak, ancak fosil yakıt üretimini ve tüketimini radikal bir şekilde azaltmak ile mümkün olabilir. IPCC, Paris Anlaşması sonrası, Birleşmiş Milletler’in isteği

4 Edenhofer vd., 2014.

5 Olivier ve Peters, 2018, s. 9.

6 IEA – International Energy Agency, 2019a, s.7.

7 IEA – International Energy Agency, 2019b

3 a.g.e.

üzerine hazırlayıp 2018 yılında kamuoyuna açıkladığı “1,5°C’lik Küresel Isınma” başlıklı özel raporda, küresel sıcaklık artışını 1,5°C ile sınırlandırabilmek için, büyük ölçüde fosil yakıtlardan kaynaklanan sera gazı emisyonunu 2030 yılına kadar yarı yarıya indirmek zorunda olduğumuzu, 2050 yılına kadar ise net CO₂ emisyonunu sıfır düzeyine getirmemiz gerektiğini ifade ediyordu.⁸ Şunu da bir köşeye not etmekte fayda var ki bu bulgular bilim insanlarının yaptığı güncel çalışmaların genel bir ortalamasına ve hükümetlerin kabul ettiği oldukça ihtiyatlı ana-akım modellere dayanıyor. IPCC yetkilileri “1,5°C’lik Küresel Isınma” raporu için altı bin adet bilimsel çalışmayı bir havuzda topladıklarını, 133 yazarın katkısını ve binden fazla bilim insanının değerlendirmesini aldıklarını ifade ediyor.⁹ Yani iyimser olmayan bulguları dikkate alırsak, büyük iklim felaketlerinin önüne geçmek için çok daha ciddi tedbirlere ihtiyacımız var.

IPCC’nin açıkladığı azaltım hedeflerine ulaşabilmek için enerji, ulaşım, endüstri, tarım ve binalar gibi alanlarda bugüne dek görülmemiş keskinlikte bir dönüşümü hayata geçirmemiz gerekiyor. Bunun yanı sıra düşük karbon teknolojilerinin hızla yaygınlaştırılması, bu sürecin hem piyasa mekanizmalarıyla, hem de doğrudan düzenlemelerle, küresel bir koordinasyon içinde yürütülmesi bir zorunluluk. Peki, gerçekten 2030’a kadar başarmak zorunda olduğumuz bu büyük dönüşüm için (küresel ve yerel ölçekte) hükümetler gerekli hazırlıkları yapıyor, adımları atıyor mu? Kapitalizmin bize sunduğu araçlarla böylesi bir dönüşümü sağlayabilecek olanaklara sahip miyiz? Bu sorulara yanıt verebilmek için öncelikle küresel ısınmanın baş müsebbibi olan enerji alanına odaklanalım ve ardından bu alandaki dönüşümün dinamiklerini inceleyelim.

Enerji ve Fosil Yakıt Ekonomisi

Fosil yakıtların enerji sektörü içinde geleneksel olarak belirleyici bir ağırlığı var. Uluslararası Enerji Ajansı’nın 2012 yılı verilerine göre, dünya çapındaki birincil enerji arzının yüzde 33,1’i petrolden, yüzde 29,9’u kömürden, yüzde 23,9’u doğal gazdan, yüzde 6,7’si hidroelektrikten, yüzde 4,5’i nükleerden, yüzde 1,9’u ise yenilenebilir kaynaklardan elde ediliyor. Yani toplamda enerji arzının yüzde 87’si petrol, kömür ve doğal gazdan oluşan fosil yakıtlar ile sağlanıyor. Bu oranlar 1990 yılından günümüze kadar hemen hiç değişmeden geldi. Sadece kömürün oranının kısmen artışından, petrolün oranının ise biraz azalışından bahsetmek mümkün. Ancak küçük değişimler trendi etkileyecek bir fark yaratmıyor. 1990-2017 dönemi içinde dünyadaki enerji arzı ise yaklaşık yüzde 65 artışla 8 milyar

ton eşdeğer petrolden 14 milyar ton eşdeğer petrol seviyesine kadar yükseldi.

Peki üretilen bu enerjiyi kim kullanıyor? Yine Uluslararası Enerji Ajansı’nın verilerine bakarsak, 2015 yılında dünya çapında üretilen enerjinin yüzde 29,6’sı endüstri, yüzde 28,5’i ulaşım, yüzde 21,3’i evsel, yüzde 8,1’i ticari hizmetler ve kamu hizmetleri, yüzde 2,1’i tarım ve ormancılık, yüzde 0,1’i balıkçılık alanlarında kullanılıyordu. Evsel kullanımı ve petrolün enerji dışı alanlardaki kullanımını hariç tuttuğumuzda, enerjiye, büyük oranda üretim yapan sektörlerin ihtiyaç duyduğunu görüyoruz. Sektörlerin 1990 yılından bugüne kadarki enerji kullanım oranlarının trendleri, üretimde olduğu gibi büyük ölçüde sabit. Tüketim ise 1990 yılından bugüne yüzde 50 oranında artmış. Bu büyük resim bize, son 30 yılı temel alırsak, enerji üretim ve tüketim kalıplarının esnek bir yapıda olmadığını, hanelerin enerji talebinin toplam tüketim içerisinde nispeten küçük bir oranı temsil ettiğini ve kapitalizmin büyük oranda fosil yakıtlara bağımlı olduğunu gösteriyor.

Ana-akım enerji dönüşüm tartışmaları, konuyu genel olarak teknolojik inovasyona ve ekonomik altyapının, yatırımları arzu edilen hıza göre koşullamasına indirger. Oysa düşük karbon ekonomisine geçiş, birçok çelişkiyi ve karmaşık sosyal ilişkiyi içinde barındıran bir süreçtir. Huber (2009), kapitalizm için fosil yakıtların oynadığı merkezi rolü, bunun bir *kapitalist üretim tarzı* olması ile ilişkilendiriyor. Marx, kapitalist üretimin tarihsel olarak ortaya çıkışını, bir sosyal ilişkilene biçimi olarak ücretli emeğe bağlıyordu. Üretim araçlarına sahip olan kapitalistler emeğinden başka satacak bir şeyi olmayan işçilere, kapitalist üretim ise bir tarihsel süreç olarak proleterleşmeye muhtaçtı. “Emek süreçleri üzerine yaptığımız tüm incelemeler, üretici güçlerdeki gelişmenin, tarihin o anında üretimdeki sosyal ilişkilerle nasıl belirlendiğini açıklamaya çalışmak zorundadır.”¹⁰ Dolayısıyla Huber; kapitalizmin fosil çağdan çıkışına dair bir konsept oluşturabilmek için, öncelikle gücünü fosil yakıtlardan alan bir ekonomiye ve bununla birlikte gelişen endüstriyel kapitalist topluma ne tür ihtiyaçların sonucunda ve nasıl geçiş yapıldığını anlamak gerekir, diyor.

Endüstriyel kapitalizmin ortaya çıkışından önce, köleciler ve feodal çağlarda üretim büyük ölçüde insanlardan ve hayvanlardan sağlanan kas gücüne dayanıyordu. 19. yüzyılda yaşanan büyük dönüşüm ile üretimin odağındaki kas gücü, yerini fosil enerjiye ve makinelere bıraktı. Böylelikle emek, üretimi sağlayan fiziksel güç konumundan özgürleşti ve üretim kapasitesini artıracak kalifiye işgücünün oluşmasının yolu açıldı.¹¹ Ortaya çıkan yeni tipteki fabrika düzeni büyük ölçüde

8 Masson-Delmotte, 2018, s. 18.

9 Irfan, 2018.

10 Huber, 2009, s. 108.

11 a.g.e., s. 108.

kömür enerjisine ihtiyaç duyuyordu. Buna bağlı olarak madencilik büyük ve stratejik bir iş kolu haline geldi. Fosil yakıtların, kapitalizmin ortaya çıktığı ilk dönemde yaygın olan su değirmenlerine göre en önemli avantajı, enerjiyi mobil hale getirebilmesiydi. Bu sayede fabrikalar kentlerde organize edilebiliyordu ve işçileri üretim sürecine dâhil etmek kolaylaşıyordu.¹²

Elmar Altvater “Fosil Kapitalizmin Sosyal ve Doğal Çevresi” başlıklı makalesinde fosil enerjinin, diğer enerji kaynaklarına kıyasla kapitalist birikim sürecinin ihtiyaçlarına mükemmel bir şekilde uyum sağladığını belirtiyor. Enerjinin taşınabilmesi ile birlikte kapitalist üretimin dünyayı sarmasının önu açılıyor, küçük atölyeler giderek büyük birer kapitalist yapıya dönüşüyor, böylece üretim, tüketim ve taşıma esnek bir hale geliyordu. Ayrıca enerjiyi konsantre ve mobil halde elde etmenin, günün yirmi dört saatini üretim için planlama, zaman ve mekânı birikim süreçlerinin ihtiyaçları doğrultusunda kullanma gibi önemli avantajları vardı.¹³ Ortaya çıkan ekonomik büyüme ve birikim sayesinde artık “milletlerin zenginliği”nden bahsetmek mümkündü. Kapitalizm doğal koşullara bağılıktan ve onların sınırlamalarından kurtulmuştu. “Fosil enerjinin kapitalist sistem için sağladığı bu avantajlar, onu vazgeçilmez ve eşsiz kıldı.”¹⁴ Endüstri devrimi ile 18. yüzyılın sonuna kadar yaklaşık yıllık yüzde 0,2 olan ekonomik büyüme, yüzde 2 seviyesine sıçradı ve dünya nüfusu artmaya başladı. “Fakat endüstri devriminin ardından, üretkenlikteki ve buna bağlı olarak görece artı değer üretimindeki muazzam artış nedeniyle ekonomik büyüme nüfus artışından bağımsızlaştı.”¹⁵ Ülkeler arasındaki gelir önceden birbirine yakinken, endüstri devrimiyle birlikte fakir ve zengin milletler arasındaki makas giderek açılıyordu.

Fosil yakıtların beslediği endüstriler hâkim konuma gelmeden önce taşımacılık ve uluslararası ticaret oldukça basit koşullarda, yayan, at arabaları veya suyuyla gerçeleştiriliyordu. Fosil yakıtlarla birlikte tren sistemleri hızla gelişti ve kömürle çalışan buhar motorları gemilere entegre edilmeye başlandı. Bu sayede deniz taşımacılığının hem maliyeti inanılmaz ölçülerde azalıyor, hem de yolculukların hızı artıyordu. ABD’de bu gelişmeler sayesinde Iowa ve New York’taki buğday fiyatlarındaki fark 1870 ile 1914 yıllarında yüzde 69’dan yüzde 19’a geriledi. Amerika ve Avrupa arasındaki gemi seyahatlerinin süresi ise beş haftadan 12 güne düşmüştü.¹⁶

Huber, fosil yakıtlar ekseninde gelişen sistemi bir *kapitalist üretim tarzı* olarak tanımlarken, ürünlerin dolaşımını ve taşımacılığı bunun önemli bir parçası olarak gördüğünü söylüyor. Fosil yakıtlar neredeyse girdikleri her kapitalist süreci radikal bir biçimde dönüştürdü. Önce kömür, ardından daha enerji-yoğun ve taşınması daha kolay olan petrol, 19. yüzyıl kapitalizmi için tarihsel bir kopuşu temsil ediyordu. Bu arka planla düşünersek, var olan enerji sistemine ve fosil ekonomisine alternatifler oluşturmak, aynı zamanda iki yüzyıldır girift bir şekilde gelişmekte olan kapitalist ilişkiler bütününe yeniden tanımlamaktan geçiyor. Bu noktada dönüşüm için dayanmamız gereken temel şey, fosil yakıt kapitalizminin iç çelişkileri.

Bir Yol Haritası Var mı?

Buradan IPCC’nin küresel sıcaklık artışını 1,5°C içinde tutmak için fosil yakıtlardan kaynaklanan emisyonu önümüzdeki 10 yılda yarı yarıya azaltmak zorunda olduğumuz tespitine geri dönelim. Gerçekten Paris Anlaşmasıyla altına imza atılmış büyük bir dönüşümün arifesinde miyiz? Hükümetler böylesi bir değişiklik için hazırlık yapıp, adımlar atıyor mu?

Aralarında Birleşmiş Milletler Çevre Programı UNEP’in de olduğu bir dizi araştırma enstitüsü 2019 yılında yayınladıkları “Üretim Uçurumu: Ülkelerin planlanan fosil yakıt üretimi ve küresel ısınmayı 1,5 ya da 2°C’de sınırlı tutmak için gerekli olan küresel üretim arasındaki tutarsızlık” başlıklı raporda hükümetlerin dönüşüm planlarını inceliyor.¹⁷ Rapor, hükümetlerin 2030 yılına kadar yaptıkları üretim planlarında ısınmayı 2°C ile sınırlandıracak senaryonun gerektirdiğinden yüzde 50, ısınmayı 1,5°C ile sınırlandıracak senaryonun gerektirdiğinden yüzde 120 daha fazla fosil yakıt kullanmayı öngördüğünü söylüyor. En büyük aç farkını gördüğümüz enerji kaynağı ise kömür. Hükümetler 2°C senaryosunun gerektirdiğinden yüzde 150, 1,5°C senaryosunun gerektirdiğinden yüzde 280 daha fazla kömür tüketmeyi planlıyor. Petrol ve doğal gaz için planlanan yatırımlar da arzu edilen hedeflerin çok üzerinde. Bu çelişkili durumun temel nedeni olarak, emisyon azaltım planları ile üretim planları arasındaki uyumsuzluk gösteriliyor. Raporda incelenen yedi büyük fosil yakıt üreticisi ülke (Çin, ABD, Rusya, Hindistan, Avustralya, Endonezya ve Kanada) ile iddialı dönüşüm hedefleri olan üç büyük üretici ülke (Almanya, Norveç ve İngiltere) fosil yakıt üretimini çeşitli şekillerde desteklemeyi sürdürecekler. Bu destek, kaynak arayışına ve üretimine izin verilmesiyle, doğrudan yatırımlarla, araştırma ve geliştirme fonlarıyla, vergi harcamalarıyla ve teşviklerle gerçekleştirilecek. Bu bulgular bize fosil yakıtlara göbekten bağlı olan kapitalist ekonomileri dönüştürmenin ne denli zor, hatta imkânsız olduğunu

12 a.g.e., s. 111.

13 Altvater, 2006, s. 41.

14 a.g.e., s. 42.

15 a.g.e., s. 42.

16 Huber, 2009, s. 112.

17 SEI vd., 2019.

bir kez daha hatırlatıyor. Kapitalist ekonomilerden fosil yakıt endüstrisini yok etmelerini istemek, kangren olmuş bir hastaya kendi bacağına kesmesini söylemek gibi bir şey. Elbette bunu yapabilen bir kişi çıkabilir, ancak insanların genel eğilimi, ne yapıp edip bacağına kesmeden hayata devam etmeye çalışmak olacaktır.

David Harvey (2011), sermayenin dolaşımını ve birikimini engelleyen her şeyin kapitalizm için bir tehdit teşkil edeceğinin ve bunun sistemik bir krize yol açabileceğinin altını çiziyor. Harvey'in verdiği örneklerden biri ücretlerle ilgili.

Piyasada yeteri kadar işgücü olmadığı veya işçilerin çok iyi örgütlendiği bir durum, sermayenin serbest dolaşımı önünde engel yaratabilir. Ücretler, böylesi bir durumda kârın düşmesi pahasına yükselecektir. Ücret artışları, iş sözleşmesinin koşulları (çalışma gününün, haftasının ve çalışma yaşamının uzunluğu) ve sosyal yardım (sosyal ücret) için verilen sınıf mücadelesinin uzun tarihi, sermaye birikimini sınırlandırma potansiyelinin ne kadar önemli olduğunu kanıtlıyor. Bu çelişki 1960'ların sonlarında kapitalizmin önemli merkezlerinde ortaya çıkmıştı ve hâlihazırda ne yollarla yaptığını açıkladığım üzere, kapitalizm 1980'lerin ortasında bunun üstesinden gelmişti. Fakat yine de şunu tekrar belirtmem gerekir: Sermayenin emek problemi, sermayenin sınırların ötesine akmasının önündeki engelleri kaldıran finansal inovasyonlar olmadan çözülemezdi.¹⁸

Fosil yakıtların sınırlı olması (Altvater fosil yakıt kaynaklarının 40 yıl içinde tükeneceğini ileri sürüyor) ve küresel ısınma nedeniyle ortaya çıkan içsel çelişki, sermayenin dolaşımı önünde buna benzer bir krizi tetikleyecektir.

Kapitalizmin yarattığı mekanizmalar iklim krizinin üstesinden gelmek için gerekli olan araçları bize sunmuyor. Altvater'in dediği gibi, birikimin ve üretimin önündeki ekolojik engeller, kapitalist muhasebe mantığında sadece üretim ve dağıtım maliyetlerini artıran unsurlar olarak var.¹⁹ Üretimin toplum ve doğa üzerinde yarattığı maliyet, şirketlerin karar alma mekanizmaları için önemsiz, çünkü bunlar hesaplarda yer almayan 'dışsalıklar'. Eğer tersi olursa, yani doğanın taşıma kapasitesi iyice aşılsın ve üretim faaliyetleriyle doğaya verilen zarar şirketlerin maliyet hesaplarına eklenmek durumunda kalırsa, bu sefer de firmaların kârlılığı düşecek, birikim süreci zarar göreceği için, kapitalizm kaçınılmaz olarak sistemik bir krizin içine sürüklenecektir.

Altvater, ortaya atılan emisyon ticareti gibi dışsallıkları ortadan kaldırma veya 'temiz kalkınma mekanizması' gibi, gelişmekte olan ülkelerde düşük karbon

yatırımlarının desteklenmesine dönük mekanizmaların gerçekçi çözümler olmadığını vurguluyor. Çünkü bunlar "çevreden çok finans endüstrisine hizmet etmesi için tasarlanmış araçlardır."²⁰ Elimizde (en azından benim bildiğim kadarıyla) bu mekanizmaların işe yaradığına ve düşük karbon ekonomisine geçişe ön ayak olduğuna dair bir ipucu yok. Bunun da bir uzantısı olarak, gelişmekte olan ülkeler, fosil yakıt kapitalizminin hegemonyası altındaki dünyada, var olan birikim mekanizmalarını yeniden üretmek, aslında toplumsal yıkım yaratan enerji projelerinden toplumsal refah beklemek gibi beyhude çabaların içine giriyor.

Bireyler Olarak Ne Yapabiliriz?

Önceki bölümde üzerinde durduğumuz gibi, kapitalizm, fosil yakıtlar sayesinde elde ettiği üretkenlik artışına çok şey borçlu. Enerji kaynaklarının azaldığı ve enerji güvenliği için rekabetin arttığı bir dünyada devletlerin ve büyük şirketlerin ağırlığı giderek artıyor. ABD'nin ve diğer önde gelen kapitalist devletlerin petrol kaynakları üzerinde mutlak bir askeri ve ekonomik hâkimiyetleri var. Böylesi bir hâkimiyet nedeniyle rekabette avantajlı olan ülkelerin kendi kendilerine bu üstün konumdan vazgeçmelerini beklemek oldukça iyi niyetli ve naif bir düşünce, fakat maalesef böylesi bir kendiliğinden dönüşüm mümkün görünmüyor. Tam aksine, günümüzde üretim, insan ve canlı yaşamını mümkün kılan doğal sistemlerin giderek geri dönülmez zararlar görmesi pahasına yapılıyor ve 'dünyanın uzak yerlerinde' küresel ısınmadan kaynaklı felaketlerin yaşanması, eşitsiz petrol hiyerarşisinin tepesinde yer alan ülkelerin pek de umurunda olmuyor.

Kapitalizmin giderek çıkırından çıktığı bir ortamda alternatif tüketime ve dayanışma ekonomisine yönelmek, iklim adaleti hareketinde birçok aktivist için yapılması gereken en temel şey. Yeni tipte gıda kooperatifleri ve enerji kooperatifleri yaratmak, daha çok tüketimi değil, ekolojik üretimi teşvik eden kolektif şirketler açmak, tüketim alışkanlıklarımızı değiştirerek doğaya zarar veren ürün ve enerji türlerini tercih edilmez hale getirmek, yerel toplulukları canlandırmak, genel olarak ekonomiyi insanileştirmek gibi kulağa ilk planda hoş gelen işler yapan çok sayıda alternatif hareket, inisiyatif var. Fakat bugün odaklanmamız gereken şey, bu gibi küçük ve yerel zaferler kazanmak değil. Kapitalizm içinde adalar yaratamayız. Bilhassa iklim krizinin kasıp kavurduğu bir dünyada, bu tür adaların geçici zafer hissi vermek dışında bir işlevi olamaz. Kuraklık ve çölleşme dönüp dolaşıp sizin köy komününüzü de vuracaktır. Fosil yakıt endüstrisinin tetikleyeceği bir kriz ortamında yurttaşlar pahalıya mâl olan ekolojik ürünleri almak için para bulamayabilir.

18 Harvey, 2011, s. 8.

19 Altvater, 2006, s. 48.

20 a.g.e., s. 48.

Bugün yapmamız gereken asıl şey, kolektif eylemi temel alan ve kapitalizmin can damarı olan fosil yakıt endüstrisini derhal durdurmayı önüne koyan bir hareketi inşa etmek, toplumun geniş kesimlerini bu hareketin argümanlarına kazanmaktır. Fosil yakıt kapitalizmine ancak küresel direniş hareketinin inşası ile bir son verilebilir, ve yenilenebilir enerji devrimini gerçekleştirebiliriz. Kapitalizmin bize dayattığı sosyal ve ekonomik normları yıkabildiğimiz ölçüde, kâr için değil insan için üretimi hayata geçirmemiz mümkün olacaktır.

Kaynakça

- Altwater, E., 2006, "The social and natural environment of fosil capitalism", *Coming to terms with nature*, der. Panitch, L. ve Leys, C., Merlin, London, s. 37–60.
- Daly, Herman E., 2005, "Economics In A Full World", *Scientific American (September 2005)*, 293, s. 100-107, doi:10.1038/scientificamerican0905-100
- Drupp, Moritz A. vd., 2020, "Between Ostrom and Nordhaus: The research landscape of sustainability economics", *Ecological Economics*, Volume 172. doi:10.1016/j.ecolecon.2020.106620
- Edenhofer vd., 2014, *Climate Change 2014: Mitigation of Climate Change. Contribution of Working Group III to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, Der. Edenhofer vd. Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA.
- Harvey, D., 2011, "Roepke Lecture in Economic Geography-Crises, Geographic Disruptions and the Uneven Development of Political Responses", *Economic Geography*, 87(1), 1–22. doi:10.1111/j.1944-8287.2010.01105.x
- Huber, M. T., 2009, *Energizing historical materialism: Fossil fuels, space and the capitalist mode of production*. Geoforum, 40(1), 105–115. doi:10.1016/j.geoforum.2008.08.004
- IEA – International Energy Agency, 2019a, *Global Energy and CO2 Status Report – The Latest Trends in Energy and Emissions in 2018*, International Energy Agency
- IEA – International Energy Agency, 2019b, *World Energy Balances 2019* [https://www.iea.org/data-and-statistics?country=WORLD&fuel=Energy%20consumption&indicator=Total%20final%20consumption%20\(TFC\)%20by%20sector](https://www.iea.org/data-and-statistics?country=WORLD&fuel=Energy%20consumption&indicator=Total%20final%20consumption%20(TFC)%20by%20sector)
- Irfan, Umair, 2018, "Report: we have just 12 years to limit devastating global warming", *Vox*, <https://www.vox.com/2018/10/8/17948832/climate-change-global-warming-un-ipcc-report> (Erişim tarihi: 04.04.2020)
- Masson-Delmotte, V. vd., 2018, *Global Warming of 1.5°C. An IPCC Special Report on the impacts of global warming of 1.5°C above pre-industrial levels and related global greenhouse gas emission pathways, in the context of strengthening the global response to the threat of climate change, sustainable development, and efforts to eradicate poverty*, IPCC. <https://www.ipcc.ch/sr15/>
- Olivier, Jos G.J. ve Peters, Jeroen A.H.W., 2018, *Trends in global CO2 and total greenhouse gas emissions: 2018 Report*, Netherlands Environmental Assessment Agency, The Hague
- SEI vd., 2019, *The Production Gap: The discrepancy between countries' planned fossil fuel production and global production levels consistent with limiting warming to 1.5°C or 2°C*. <http://productiongap.org/>

Gezegende Çok Fazla İnsan mı Var?

Martin Empson

Ekim 2011 ile Mart 2012 arasında bir noktada dünya nüfusu 7 milyarı aştı. Ne zaman böyle bir dönüm noktası geride bırakılsa, dergilerde kontrolsüz nüfus artışının tehlikeleri konusunda uyarı üzerine uyarı yapan çok sayıda makale yayınlanır. Dünya nüfusu 2012'den bu yana 700 milyon kişi daha arttı. Bu durum bazı politikacıların, nüfus bilimcilerin ve medya yorumcularının paniğe kapılmasına neden oluyor. Çevreyle ilgili konularda kampanya yapmak istediğinizde, mutlaka birileri gelip size buna gerek olmadığını, çünkü asıl sorunun “çok fazla” insan olduğunu söylüyor.

Nüfusu çevresel bozulma, kaynak kullanımı ve açlıkla ilişkilendiren tartışmalar yeni değil. Bunlar, daha fazla sayıda insanın daha çok kaynak kullanımı anlamına geldiği basit fikrine dayanıyor. İngiliz ekonomist Thomas Robert Malthus'un 18. yüzyılın sonlarında yaptığı çalışmalara kadar giden bu argümanlar, günümüzde mevcut çevre krizi etrafında yaşanan tartışmaların parçası olarak yeniden ortaya çıkıyor. Nüfus artışını doğrudan iklim değişikliğine ve biyoçeşitlilik krizine bağlayanlar, bence maalesef gerçek sorumluların bu durumdan sıyrılmasını sağlıyor ve hareketin tehlikeli bir yöne sapmasına neden oluyor.

Kriz

Birleşmiş Milletler'in biyolojik çeşitlilik kriziyle ilgili raporunu ele alalım. Bu raporun vardığı sonuca göre, türlerin sekizde biri – yani bir milyon bitki ve hayvan türü – yok olma tehlikesi ile karşı karşıya. Rapor, “bu duruma yol açan dolaylı faktörlerin artan nüfusu ve kişi başına düşen tüketim miktarını, bazı durumlarda doğaya verilen zararı azaltırken bazı durumlarda da artıran teknolojik yeniliği ve eleştirel olarak yönetim ve hesap verebilirlik konularını da kapsadığını” söylüyor.

Bazı raporlarda, bu iç içe geçmiş ve karmaşık faktörler tek bir basit nedene, yani “nüfus fazlalığına” indirgeniyor. Örneğin, *Financial Times*'de “Akıllı bilim bir sonraki kitlesel yok oluşu tek başına önleyemez” başlıklı bir yazı yazan Camilla Cavendish, BM raporunun “insan nüfusunun fazla olmasının, hayatta kalmak için muhtaç olduğumuz bitki ve hayvan türlerine zarar verdiği uyarısında bulunduğunu” yazıyor.

Cavendish yazısını şöyle sonlandırıyor: “Bir yandan nüfus artışını teşvik ederken, diğer yandan BM raporunu onaylamak sorumsuzluk olur. Hayatta kalabilmek için doğa ile bir savaş başlattık. Fakat eğer hemen şimdi ateşkes yapmazsak, bu savaşı kaybeden biz olacağız.”

Cavendish, argümanında iki kavramsal sıçrama yapıyor. İlk olarak nüfus meselesini geniş bağlamının dışına çıkarıyor ve ikinci olarak da biyoçeşitlilik krizi sorununun insanlar tarafından “doğaya karşı başlatılan savaşın” bir ürünü olduğunu ima ediyor. Sorun şu ki bu argüman doğru değil.

Ancak Cavendish’in argümanı yeni değil. 1960’ların sonunda çevre sorunları ana akım haline gelmeye başladıkça, bazı yazarlar bunların nedenlerini tartışmaya başladı. Bu tartışmaya hâkim olanların arasında, nüfus artışını doğrudan çevresel yıkıma ve açlık gibi diğer sorunlara bağlayanlar oldu. Bunların en ünlü ve en etkili olanı, Amerikalı akademisyen Paul Ehrlich, 1968’de yayınladığı *The Population Bomb* adlı kitabında nüfus artışının zaten büyük çevresel sorunlara yol açtığını ve 1970’lerde milyonlarca insanın kıtlıktan ölmesine neden olacağını iddia ediyordu.

Ehrlich, bugün kullanılabilecek çok benzeyen kaba bir argüman da öne sürüyordu: “Bir ülkenin nüfusunun iki katına çıkmasının ne anlama geldiğini düşünün... İnsanların erişebildiği gıda miktarı da iki kat artmak zorunda. Her yapı ve yol iki kat artmak zorunda. Kullanılan elektrik miktarı iki kat artmak zorunda. Ulaşım sisteminin kapasitesi iki kat artmak zorunda. Eğitimli doktor, hemşire, öğretmen ve yönetici sayısı iki kat artmak zorunda.”

Bu argümanın mantıksal sonucu şudur: Böyle bir akıl yürütme, hızla aşırı nüfus ile ilgili kaygılar hakkında olmaktan çıkar ve nüfusun azalması gerektiğini iddia etmeye doğru gider. Etkili çevre yazarı ve bilim insanı James Lovelock, 2009’da BBC’nin kendisiyle yaptığı bir söyleşide “bizim yaşadığımız gibi yaşamak” için sürdürülebilir nüfus miktarı “bir milyarı geçmemeli, hatta muhtemelen bundan bile daha az olmalı” diyordu. David Attenborough, “dünyada daha az sayıda insan olsaydı, çevre ile ilgili bütün sorunlarımızı çözmek daha kolay olurdu, daha fazla sayıda insan ile daha zor – ve en nihayetinde imkansız – olurdu” diyordu. Hem Lovelock hem de Attenborough, eskiden Optimum Population Trust olarak bilinen ve adı şimdi Population Matters olan örgütün yöneticileri arasında yer alıyorlar.

Bu mantık, aşırı sağın elinde, gerici politikalar için ideolojik bir gerekçe haline gelebilir.

James Lovelock, David Attenborough veya Population Matters’in nüfusun zorla azaltılmasının gerektiğine dair bir önerileri olmasa da aşırı nüfus hakkındaki tartışmaların gerici siyasetten kaynaklandığını belirtmek gerekir.

Malthus, 1798 yılında *The Principles of Population* kitabını ilk kez yayınladığında, bunu çok özel bir nedenden ötürü yapmıştı. Malthus, bu eseri Fransız Devrimi’nden sonra özgürlük, eşitlik ve kaynaklara eşit erişimin olduğu bir dünya talep eden William Godwin gibi İngiliz radikallerine karşı kaleme almıştı. O, İngiliz burjuvazisi adına böyle bir dünyanın imkânsız olduğunu çünkü yoksulların sayısının kaçınılmaz olarak kontrolsüz bir şekilde artacağını ve bu nedenle her zaman yoksul kalacaklarını iddia ediyordu. Önce William Cobbett, sonra Karl Marx ve Friedrich Engels gibi çağdaş radikaller, Malthus’un gerici politikasına acımasızca saldırmıştı. Marx, Malthus’un iddialarını işçi sınıfına atılmış “büyük bir iftira” olarak niteliyordu. Cobbett, Malthus’a karşı daha da pervasızdı: “Bugüne kadar hayatımda birçok kişiden iğrendim, fakat senden iğrendiğim kadar hiç kimseden iğrenmedim.”

Korku

Daha yakın tarihli çalışmalar da genellikle kitlelere dair benzer bir korkuyu içerir; aşırı nüfus bir yandan devrim korkusuyla, öte yandan da kitlelerin başta gıda olmak üzere, kaynak yetersizliğinden dolayı yaşadıkları memnuniyetsizlikle ilişkilendirilir. Ehrlich’in *The Population Bomb*’a yazdığı kötü giriş, Delhi’de takside giderken nüfus fazlalığından “korkmaya” başladığı anı tasvir eder:

“Delhi’de iğrenç kokan sıcak bir akşam. Kalabalık bir gecekondu mahallesine girdik. İnsanlarla dolu sokaklar sanki canlıymış gibi görünüyordu. Yemek yiyen insanlar, yıkanan insanlar, uyuyan insanlar. Ziyaret eden, tartışan ve bağırان insanlar. Ellerini taksinin camından içeri uzatıp dilenen insanlar. Dışkılayan ve idrarını yapan insanlar... O geceden bu yana aşırı nüfusun ne demek olduğunu biliyorum.”

Aşırı nüfus ile göçmen politikaları ve ırkçılık arasındaki bağlantı anaakım siyasete bile sirayet etmiş durumda. Bu makale için araştırma yaparken, *Independent* gazetesinde 6 Haziran 2019’da yayınlanan bir habere denk geldim. Bu haber, Myanmar başbakanı Aung San Suu Kyi ile Macaristanlı aşırı sağcı siyasetçi Viktor Orban arasında geçen bir toplantıdan söz ediyordu. Her ikisi de “sürekli büyüyen Müslüman nüfusun” göçmenlikle birlikte ülkelerinin karşı karşıya olduğu “en büyük tehlike” olduğu konusunda hemfikir. Aung San Suu Kyi, 2017’de binlerce Müslüman’ın BM’ye göre soykırım olarak tanımlanabilecek Rohingya Katliamı’nda öldürülmesi esnasında harekete geçmediği için yoğun eleştirilere maruz kalmıştı.

Esas tehlike, bu nüfus fazlalığı teorilerinin aşırı sağın elinde gerici politikaları meşrulaştırmanın aracı haline gelen ırkçılık yanlısı ve işçi sınıfı karşıtı argümanların mazereti haline gelmesinde yatmaktadır. Ian Angus ve Simon Butler, *Too Many People?* adlı mükemmel kitaplarında, 1960’lar ve 1970’lerde “batılı popülasyoncu

grupların” Hindistan hükümetini nüfus artışı konusunda harekete geçmeye nasıl ikna ettiğini ortaya koyuyor. Hükümet, antidemokratik uygulamalar yapmak zorunda olduğunu ilan ediyor, başbakan Indira Gandhi, “ulusun yaşama hakkı, ilerleme hakkı gibi insan hakları için, bazı hakların askıya alınması gerekiyor” diyordu. 1975 ve 1976 yıllarında sekiz milyon Hindistanlı kısırlaştırıldı. Bazı köylerin erkek nüfusu olduğu gibi zorla kısırlaştırıldı. Aynı şekilde Çin’de de 1980’lerde o meş’um tek çocuk politikasının yürürlüğe girmesiyle birlikte, bütün iller kotalara kaydolmak zorunda bırakıldı, ikiden fazla çocuğu olan ebeveynler kısırlaştırıldı ve zorla kürtajlar yapıldı. Angus ve Butler, Tibet’teki benzer programları da “eşit derecede barbarca” olarak tarif ediyordu.

Kirlilik

Peki, ya nüfus artışını artan çevresel yıkıma bağlayan merkezi argüman hakkında ne denebilir? Yüzeysel olarak bu argüman oldukça mantıklı görünüyor. Ehrlich, 1971 yılında büyük bir güncel çevre sorununu tartışmaya açmıştı: Los Angeles’taki hava kirliliği. Ehrlich, bunun nedeninin şehrin büyümesi olduğunu iddia ediyordu. Daha fazla insan daha fazla araç, dolayısıyla bu araçların egzozlarından çıkan duman nedeniyle de daha kirli hava anlamına geliyordu.

Ancak bu yaklaşım, sorunu gerçek nedenlerinden soyutluyor. 1950’lere kadar Los Angeles geniş bir elektrikli tramvay şebekesinin hizmet verdiği bir şehirdi. Nüfus arttıkça şehir planlamacıları banliyöleri büyütme istedikler, ancak tramvay sistemini genişletmediler. Şehre devasa bir karayolu ağı entegre edildi ve ulaşım şirketleri, otobüslerin tramvaylardan daha kârlı olduğunu keşfettiler. Böylece şehrin büyümesi gerçekten de havanın daha fazla kirlenmesine neden oldu, ancak bunun sebebi nüfusun artması değil, ulaşımında havayı daha az kirlüten alternatifler yerine, arabalar ve otobüsler gibi daha fazla hava kirliliğine yol açan seçeneklere yönelinmesiydi.

Nüfus ve çevresel zarar arasında gerçekte bir ilişki mevcut değil. Bilim yazarı Fred Pearce, *People Quake* başlıklı mükemmel kitabında “gezegendeki en yoksul yaklaşık üç milyar insan (toplam nüfusun yaklaşık yüzde 40’ı) şu anki emisyonların sadece yüzde 7’sinden sorumlu iken, en zengin yüzde 7 (yaklaşık yarım milyar insan) emisyonların yüzde 50’sinden sorumlu” diyor.

Kabaca söylemek gerekirse, gelişmekte olan ülkelerdeki nüfus artışı, zengin ülkelerdeki nüfus artışından daha az etkili. Bu, nüfusu çevresel hasar ile doğrudan ilişkilendiren iddialara karşı iyi bir yanıt olsa da, sosyalistler bir adım daha ileri gitmek ve gerçek sorunun yapısal olduğunu ortaya koymak durumundadır.

Karl Marx, “aşırı nüfus, tarihsel olarak belirlenmiş bir ilişkidir, hiçbir şekilde soyut sayılarla veya yaşamın

gerekliliklerinin üretkenliğinin mutlak sınırı ile değil, belirli üretim koşullarının ortaya koyduğu sınırlarla belirlenir... Atinalılar için aşırı nüfus anlamına gelen rakamlar, bize ne kadar küçük görünüyor!” derken, bu durumu çok iyi ifade ediyordu.

1950 ila 2010 yılları arasında dünya nüfusu yaklaşık üç kat büyüdü, ancak ekonomi de on kat büyüdü. Çevresel hasarın gerçek belirleyicisi, kapitalist ekonominin doğasıdır. Yapılan bir çalışma, 1988’den bu yana karbon emisyonlarının yüzde 71’inden sadece 100 şirketin sorumlu olduğunu söylüyor. Shell, Chevron ve BP gibi çok uluslu şirketler, çevreye zarar verenlerin başında geliyor.

Ama bu şirketlerin tek yaptığı tüketici talebine cevap vermek değil mi? Nüfus artışı daha fazla tüketiciye yol açtığına göre, bu sorunun kaynağı insanlar değil mi? İşte bu yaklaşım da kapitalist üretimin itici gücünü görmezden geliyor. Kaynak kullanımının tekrar eden bir örneği, cep telefonu. Bu cihazlar pahalı ve nadir metallerden yapılır, bu nedenle değerli kaynakların tükenmesi ile ilişkilendirilebilir. Ancak tüketicileri defalarca daha fazla telefon almaya iten şey, yeni modeller yoluyla talep yaratılmasıdır. Bunu icat eden elbette ki cep telefonu şirketleri değil; moda, kıyafetlerden arabalara kadar her şey bize satın aldirmek için kullanıldı. 1950’li yıllarda Ford fabrikalarının bir yöneticisi, “Her yıl otomobillerin görüntüsünü bir miktar değiştiriyoruz, çünkü bu otomobil satışlarını artırıyor” itirafında bulunuyordu.

Kârı Maksimize Etmek

Daha önce tartışılan biyoçeşitlilik krizi örneğini ele alalım. Dünyanın birçok yerinde bu kriz, özellikle tarım uygulamaları tarafından yönlendiriliyor. Ancak ister yağmur ormanlarının, ister böceklerin, kuşların ve Avrupa’daki diğer hayvanların yok edilmesi olsun; bu durum, bireysel çiftçilerin artan bir nüfusu beslemek için umutsuzca toprağı [ağaçlardan ve böceklerden] temizlemesinin bir sonucu değildir. Bunun yerine, çokuluslu büyük gıda şirketlerinin kârını en üst düzeye çıkarmak için böcek ilacıyla kaplı ve büyük ölçüde yapay gübrelerle bağımlı geniş, tek ürün tarımı yapılan alanlara ihtiyaç duyan, endüstriyel tarımın doğasından kaynaklanmaktadır. Çevresel bozulma, sayıları artan insanların değil, kârını insanların ya da gezegenin ihtiyaçlarının önüne koyan bir sistemin sonucudur.

Günümüzde genellikle nüfus artışı kontrolden çıkmış gibi tarif ediliyor. Ancak konunun uzmanları, büyümenin dengelendiğini ortaya koyuyor. Ehrlich’in kitabının yayınlanmasından bu yana, dünya nüfusunun artış hızında ironik bir düşüş var. Malthus nüfus artışının kaçınılmaz olduğunu savunmuştu, ancak tüm kanıtlar bir toplum ne kadar zenginse doğurganlık oranının o kadar düşük olduğu yönünde. Eğitim, sağlık, doğum kontrolü, kürtaj ve kadınların işgücüne

katılımı doğurganlık oranlarının azalmasına katkıda bulunuyor; ancak bunların hepsi gelişmiş ekonomilerle ilişkili. Gelecek yüzyıl için tahmin edilen nüfus artışının neredeyse tamamı en yoksul ülkelerde, özellikle sahra altı Afrika'da gerçekleşecek.

Gerçekten de, Almanya ve İtalya gibi bazı Avrupa ülkeleri beklenmedik türde bir demografik sorunla karşı karşıya. Göç almadıkları takdirde, bu ülkelerin nüfusu giderek yaşlanacak ve azalacak. İtalyan demografi bilimcisi Massimo Livi Bacci, göç olmadan ülkesinin bugün 61 milyon olan nüfusunun 45 milyona düşerek "sürdürülemez bir azalmaya maruz kalacağını" yazıyor. İngiltere'de doğurganlık oranı yüzde 1,8. Nüfusu yenilemek için gerekli oran olan yüzde 2,1'in altında. Ayrıca küresel doğum oranı da düşüyor. 1950'de aile başına düşen ortalama çocuk sayısı 4,7 iken bugün bu oran 2,4. Dünyadaki ülkelerin yarısında doğum oranı 2'nin altında. Avrupa, Çin ve Japonya'nın nüfusunun 2050'den çok önce azalmaya başlaması bekleniyor. Göç karşıtı politikaların mantık dışı olmasının nedenlerinden biri de bu.

Malthus'un tahminleri ve daha yakın zamanda Ehrlich gibi kişilerin verdiği rakamlar son derece yanlış çıktı. Ehrlich, 1980'lerde dünyanın çoğunun açlıktan öleceğini, ancak açlık ve yetersiz beslenme devam ederken – büyük ölçüde yeni tarım bilimi sayesinde – aç insanların sayısının azalacağını söylüyordu. BM Gıda ve Tarım Örgütü'ne göre 1990'ların başında 991 milyon olan aç insan sayısı, 2015'te 791 milyona düştü. Ehrlich, 1980'lerde kitlesel kıtlıklar öngörmüştü ve bir dereceye kadar haklıydı da; Etiyopya gibi ülkeler çok acı çekti. Bununla birlikte, bu açlık, modern tarihte görülen neredeyse bütün kıtlıklar gibi, gıda azlığının değil, yoksulluğun sonucuydu.

Günümüzde üretilen gıda miktarı, mevcut nüfusu olduğu kadar, öngörülen artış ile birlikte ortaya çıkacak nüfusu beslemek için de yeterli. Ne yazık ki, endüstriyel tarım bu üretimi son derece sürdürülemez bir şekilde yapıyor. Ancak tarım uzmanı Timothy A. Wise'in, kısa süre önce yayınlanan *Eating Tomorrow* adlı kitabında vurguladığı gibi, daha sürdürülebilir tarım yöntemleri, büyük çok uluslu gıda şirketlerinin teşvik ettiği tarımdan daha yüksek verime sahip olabilir ve daha iyi gıda üretebilir.

Aşırı nüfusun çevre için en büyük tehdit olduğunu iddia edenler, iki büyük hata yapıyorlar. Birincisi, nüfusun ve doğurganlığın, daha fazla çocuğa sahip olmak için doğal bir biyolojik dürtünün değil, toplumsal bağlamın bir sonucu olduğunu görmezden geliyorlar. İkincisi, gerçek tehdidi, yani kâra öncelik veren ekonomik sistemi de görmezden geliyorlar. 2050 yılına kadar dünya nüfusu 9 ila 11 milyar arasında olacak, muhtemelen bundan sonra da dengeye kavuşacak.

Bu insanların neredeyse tamamı sistem tarafından sömürülen yoksul işçiler olacak. Ancak kapitalizme meydan okuyan radikal bir hareketlilik yaşanmadığı takdirde, çevresel felaket sonucunda yıkılmış bir dünyada yaşayacaklar. Kaynaklarını rasyonel olarak insanların kolektif çıkarları için kullanan bir dünya inşa edeceksek, o zaman işe, bu bireyleri birer sorun olarak değil de daha iyi bir dünya mücadelesinde birer müttefik olarak görmekle başlamalıyız.

Çeviri: Arife Köse

Okuma Önerileri:

- Angus, Ian ve Butler, Simon, 2011, *Too Many People?*, Haymarket.
 Pearce, Fred, 2010, *PeopleQuake*, Eden Project Books.
 Dorling, Danny, 2013, *Population 10 Billion*, Constable.
 Empson, Martin, 2013, *Land and Labour*, Bookmarks.
 Martin Empson, Bookmarks tarafından yayımlanan *System Change Not Climate Change: A Revolutionary Response to Environmental Crisis* adlı kitabın editörüdür.

Ekonomik Kriz, İklim Krizi, Salgın Krizi ve Biriken Öfke

Özdeş Özbay

Son birkaç yıldır felaket üzerine felaket yaşıyoruz. Amazonlarda, Rusya'nın ve Avusturya'nın geniş ormanlarında dev yangınlar, kutuplarda dev buzul kayıpları, sıklığı ve gücü artan kasırgalar, dünya ölçeğinde artan kuraklık, hava kirliliği ve salgınlar. Tüm bunlar, tek amacı sermaye birikimi olan ve bu nedenle de sürekli olarak büyümesi gereken şirketlerin ve ülke ekonomilerinin birbiri ardına neden olduğu ekolojik sorunlar.

Bilim insanları iklim değişiminin var olduğu konusunda uzlaşıyor, ancak bu, birkaç on yıl öncesine kadar böyle değildi. Aynı durum hemen hemen bütün diğer sorunlar için de geçerli. Yani bilimin arkasında birleşmek aslında her zaman geçerli olamıyor.

Fosil yakıt kullanımının sonucu olan karbon salımlarının küresel ısınmaya neden olabileceği 1800'lü yılların sonundan beri araştırılıyordu. Ancak bilim insanları tarafından, 1960'lardan itibaren ciddi bir konu olarak ele alınmaya başlandı. Dünyanın en büyük fosil yakıt şirketlerinden Exxon Mobil'in 1977 yılında yaptırdığı araştırmalar, küresel ısınmayı, o zamandan beri bildiğini ortaya çıkardı.¹ Ne var ki, Exxon Mobil 2000'li yılların ortasına kadar dünyanın en büyük iklim inkârcısı olmayı sürdürmüştü. Hatta küresel ısınmanın gerçek olmadığını "bilimsel olarak kanıtlayan" araştırmalara dev bütçeler sunuyordu ve bu araştırmalar uzun bir süre boyunca "bilimsel gerçeklik" olarak kabul gördü. Bilim insanlarının o dönemdeki ana argümanı, okyanusların karbondioksiti emme kapasiteleri üzerine kuruluydu. Bu fikirler 68 hareketi sonrası başlayan çevre hareketlerinin yarattığı basınç sayesinde geriledi ve egemen fikirlere meydan okuyacak olan bilim insanları da bu sayede cesaret buldu.

Koronavirüs salgını da aslında bazı bilim insanları tarafından öngörülüyordu. Şirketlerin eskiden balta girmemiş ormanlar denilen tropikal yağmur ormanlarına ve vahşi yaşam alanlarına kâr ve kaynak sömürüsü için girmesi, hayvancılık endüstrisinin küresel ölçekte yayılması ve küresel hava taşımacılığının hızla artması sonucu, yabani hayvanlardan insanlara yeni tür virüslerin geçebileceği ve bu virüslerin hızla dünya çapında salgınlara neden olabileceği son on yıldır yazılıyordu. Almanya'nın, örneğin, 2012 yılında Robert Koch Enstitüsü ve çok sayıda bilim insanından oluşan bir gruba

“Halkı Koruma Risk Analizi Raporu” hazırlattığı ve bu raporda dünyanın karşılaşılabileceği muhtemel sağlık krizleri arasında, dünya çapında bir koronavirüs salgının da olduğu ortaya çıktı. Öngörülen senaryoda, Güney Asya’da bir vahşi hayvan pazarından başlayarak dünyaya yayılan, üç yıl boyunca milyonları öldürecek bir koronavirüsten söz ediliyor.² Özellikle SARS salgını sonrasında bu konuda çok sayıda araştırma yapıldığı gibi, bilim kurgu filmlerine de konu olmuştu muhtemel salgınlar. 2011 yapımı *Contagion* filmi de yine uzak Asya’da bir vahşi hayvan pazarından tüm dünyaya yayılan bir koronavirüsün dünya genelinde milyonları öldürdüğü pandemide, ülkelerin sınırlarını ve ekonomiyi durdurmak zorunda kalacağını anlatıyordu.

Bilim insanları her ne kadar sorunları önceden öngörebilseler de, son tahlilde bilim de diğer her şeyde görülebilen muhafazakâr eğilimlerin güçlü olduğu bir alan ve yeni, radikal fikirlerin kabul görmesi zaman alabiliyor. Bilim dünyasında kabul gören fikirlerin pratikte hayata geçirilmesi ise tamamen politik bir mesele. Kapitalizm altında, ister demokratik ister otoriter olsun, tüm rejimlerde ekonomik gücü elinde bulunduran yüzde 1’lik kesim aynı zamanda politik iktidarlara da sahip. Teker teker ve devletler düzeyinde rekabet içerisinde olan bir sistem, bilim insanları ne kadar uyarırsa uyarısın, ekonomik çıkarları öncelmeden hiçbir adım atmıyor.

Küresel ısınmayı durdurmak konusunda küresel bir ortak tavır alamıyorlar çünkü bunlar, ekonomik rekabet içerisinde hareket eden devletler. Salgınla mücadelede de ortak tavır alamıyorlar; yine rekabet halindeler. Her biri bu durumdan en az ekonomik zararla çıkıp, ekonomisini bir an önce çalıştırmaya başlayarak, rakipleri üzerinde avantaj elde etmek istiyor.

Her şeye rağmen, kriz anları büyük çelişkilerin geniş kitlelerin gözünde çok daha net bir şekilde görülebildiği zamanlardır ve dünyanın böyle zamanlarda, daha önce hareketsiz olan kitlelerin mücadeleye girebildiklerine şahit olmuşluğu da var. 1918’de ortaya çıkan ama daha öncesinde başlamış olan İspanyol gribi dönemi; Rusya, Macaristan, Almanya ve İtalya’da işçi devrimlerinin yaşandığı bir dönemdi. Bu devrimler yenilseler de geride, faydalanabileceğimiz önemli bir deneyim bıraktılar.

Bugün, eleştirilere yıllarca kulağını tıkayan küresel örgütler de adeta muhalif örgütler gibi açıklamalar yapabiliyor. IMF toplumsal eşitsizliklere, Dünya Sağlık Örgütü (DTÖ) kamusal sağlık bütçelerinin önemine, dünyanın en büyük şirketlerinden oluşan Dünya Ekonomik Forumu ise iklim krizine dikkat çekebiliyor. Salgınla mücadele için dünyanın en sağcı neoliberal liderleri, bundan iki ay önce önerilmesi dahi imkânsız

olan fikirleri hayata geçirebiliyorlar. Trump her eve 1200 Dolar tutarında yardım çeki gönderiyor, Fransa Cumhurbaşkanı Macron Afrika’nın borçlarının silinmesi gerektiğini söylüyor, Birleşik Krallık Başbakanı Johnson işe gitmeyip evde kalan işçilere ücretlerini ödeyebiliyor.

Daha önce yapılan uyarıları ekonomik rekabet nedeniyle ciddiye almayan yönetimler, kriz vurduğunda her ne kadar yine şirketlerin çıkarlarını önceseler de artık diğer toplumsal sorunları görmezden gelemeyen oluyorlar. Bu nedenle, en ciddiye alınan sermaye yayın organlarında bile normal zamanlarda görülmeyecek ölçüde radikal yazılar yer alabiliyor. Mesela bir ekonomi kanalı olan Bloomberg’in internet sitesinde “Bu salgın sosyal devrime neden olabilir” başlıklı bir makale yayımlanabiliyor.³ Aslında sermayenin sesi olan, fakat aynı zamanda dünyanın en ciddi yayın organlarından biri de sayılan *Financial Times*’ta, aktivist Arundathi Roy kapitalizmden kurtulmak gerektiğini yazabiliyor.⁴

Çelişkilerin gözle görülür hale geldiği, kapitalizmin hızla itibarını kaybettiği ve daha şimdiden (karantina koşullarına rağmen) grevlerin, dayanışma ağlarının ortaya çıktığı bir dönem, radikal bir geçiş dönemidir, ama bu geçişin otomatikman daha iyi bir toplumsal sisteme doğru gerçekleşeceğini söyleyemeyiz. Böyle bir geçiş dönemine politik bir müdahalede bulunabilmek için, öncelikle içinde bulunduğumuz durumu analiz etmemiz ve sonrasında da mücadele olanaklarına bakmamız gerekiyor.

Salgının Ekonomiye Etkisi

İçinden geçtiğimiz salgın krizinde tüm devletlerin önceliği, beklenebileceği üzere, ekonomi oldu. Çin bu yüzden, Kasım’da farketttiği yeni koronavirüsünü dünyadan iki ay boyunca sakladı; ABD, Birleşik Krallık, Brezilya, Hindistan ve daha birçok ülke salgını inkâr ederek ya da “abartmayın” diyerek ekonomik faaliyetlerini sürdürdü. Ardından hemen hepsi sıkı önlemler almak zorunda kaldılar fakat bu sefer de şirketleri kurtarmak üzere hazırlanan bir takım kurtarma paketleriyle harekete geçtiler. Şimdi de ekonomilerini mümkün olan en kısa zamanda yeniden çalıştırmaya yönelik planlarını ilan ediyorlar.

Yaşanan krizin boyutunu anlamak için dünyanın en zengin ülkesi ve aynı zamanda en büyük emperyalist

3 Kluth, 2020.

4 Roy, salgın dönemi için “Bu belki de geçici bir süreç ancak kapitalizm motorunu daha yakından inceleyerek onu gerçekten onarmak isteyip istemediğimize ya da daha iyi bir motor sistemi isteyip istemediğimize karar verebilmemiz açısından oldukça uzun... hafif bagajlarımızla, başka bir dünyayı hayal etmeye ve onun için savaşmaya hazır olarak, onun içinde yavaş yavaş yürüyebiliriz” di-yordu yazısında.

gücü olan ABD’de yaşananlara şöyle bir bakmak yeterli olacaktır. Olağanüstü koşullar için aylar boyunca yetecek benzin depoları bulunan ABD’de maske sıkıntısı yaşanıyor. Sosyal sigorta sisteminin olmadığı, sağlık hizmetlerinin tamamen kâr güdümlü özel şirketlere bırakıldığı ülkenin hastanelerinde kaos hakim. Salgının en sert vurduğu New York’taki manzara, yoksul ülkelerdekinden bile kötü. Hastanelerde yeterli solunum cihazı yok, yeterli sayıda yatak yok, cenazelere yetecek kadar morg yok; hastane bahçelerinde, soğutuculu TIR’lar bekliyor. Cenazelerin parklara gömülmesi ya da yakılması bile gündeme gelebiliyor.

Noam Chomsky, bir röportajında, salgınla kapitalizm arasındaki ilişki hakkında, haklı olarak “gelecekteki bir felaketi engellemek kâr getirmez” düşüncesinin önemine vurgu yaptı. 2003’te görülen ve bir koronavirüs türü olan SARS salgınından bu yana, küresel salgın konusunda ısrarla uyarılar yapıldığını, ancak bunların dikkate alınmadığını, hatta SARS için aşilar geliştirilmiş olmasına rağmen şirketlerin bu yatırımları kârlı bulmadıkları için programları durdurduklarını hatırlattı. Benzer şekilde, ABD’nin 2014’te, solunum cihazı sıkıntısını fark ederek bir şirketle anlaştığını, fakat kârlılık sorunu nedeniyle cihazların teslim edilmediğini de ekledi; “Şirketlerin kârlarını yükseltmeye odaklanmaları, devletin gelecekteki bir krize hazırlanma hedefiyle her zaman uyuşmuyor.”⁵

Uluslararası Para Fonu (IMF) Başkanı Kristalina Georgieva, 9 Nisan’da yaptığı açıklamada şöyle diyordu; “Açıkçası Büyük Buhran’dan sonra en büyük ekonomik yıkımı bekliyoruz... Sadece üç ay önce 160’dan fazla ülkede pozitif gelir artışı bekliyorduk. Bugün ise 170’ten fazla ülkenin negatif gelir büyümesiyle karşı karşıya kalacağını öngörüyoruz.” Georgieva ayrıca 1 trilyon dolarlık bir borç verme potansiyeline sahip olduklarını, ancak 90’dan fazla ülkeden “acil yardım talebi” aldıklarını, bunun daha önce hiç görülmediğini vurguladı.⁶

IMF’in Nisan ayında yayınladığı “Büyük Kapatma” (The Great Lockdown) raporuna göre, dünya ekonomisi 2020 sonunda yüzde 3 küçülebilir. 2021 tahmini ise yüzde 5,8 büyüme olacağı yönünde. IMF daha kötü senaryoları da hesaplıyor raporunda. Salgının 2021’de tekrar yayılması ve sanayinin yeniden kapatılmasıyla, küresel küçülme, 2021’de yüzde 8’i bulabilir deniyor.⁷

Aynı raporda, ABD için daha öncesinde (Ocak raporunda) 2020 yılında yüzde 2 büyüme beklenirken, şimdi yüzde 5,9 küçülme; Çin için yüzde 6 büyüme beklenirken şimdi yüzde 1 büyüme ve Euro bölgesi

için yüzde 1,3 büyüme beklenirken şimdi yüzde 7,4 küçülme beklenmeye başlandığı görülüyor. Türkiye için ise, 2020’de yüzde 5 küçülme öngörüyor ki Ocak raporunda yüzde 3 büyüme bekleniyordu.⁸

Burada en önemli veri, Çin’in büyümesindeki radikal düşüş, çünkü 2008 küresel krizi sırasında dünya ekonomisini çökmekten kurtaran ülke Çin’di. Çin yüzde 10 gibi yüksek oranlarda büyüyerek küresel kapitalizmi bir ölçüde dengelemişti. Şimdi küresel kapitalizmi dengeleyebilecek bir ülke kalmamış görünüyor.

Küresel ekonomi karantina uygulamaları nedeniyle alarm verirken bir de bu duruma dev kurtarma paketlerinin etkisi eklendi. ABD, salgınla mücadele kapsamında 2,2 trilyon dolarlık bir paket ilan etti ki bu miktarın yetersiz kalacağı daha şimdiden ortada. Paket, işsizlik ödeneği ve hanelere maddi destek gibi bir takım uygulamaları içerse de, aslında şirketleri koruyor:

- Şirketler için 500 milyar dolarlık kredi.
- Küçük işletmeler için 367 milyar dolarlık kredi.
- Çöken piyasalara destek olması için Federal Rezervlere 454 milyar dolarlık destek.
- Hastanelere 130 milyar dolar destek.
- Emlak yatırımcıları için 170 milyar dolarlık vergi affı.
- Havayolu sanayi için 25 milyar dolar destek.
- Savunma anlaşmaları için 17 milyar dolar ek bütçe.⁹

Bu paketin ilanından hemen birkaç gün sonra, 9 Nisan’da, ABD Merkez Bankası 2,3 trilyon dolar ilave kredi paketi açıkladı. Bu krediden eyaletler ile küçük ve orta ölçekteki işletmeler faydalanacak.¹⁰ Ayrıca 2 trilyon dolarlık ek altyapı harcaması yapma planları üzerinde de çalışmaya başlandı.

Şirketlere ve piyasalara yüz milyarlarca dolarla destek olunurken, işsizlik oranları artmaya devam ediyor. ABD’de sadece Mart ayı sonunda, işsizlik maaşı almak için, bir haftada 3 milyondan fazla kişi başvurdu. Nisan ayında işsiz sayısı 22 milyona yükseldi. 2009’daki mali kriz sırasında işsizlik oranı rekor kırarak yüzde 10’a ulaşmıştı. Böyle devam ederse işsizlik oranının Mayıs ayına kadar yüzde 13’e çıkabileceği söyleniyor.¹¹

5 Polychroniou, 2020.

6 Independent Türkçe, 2020a.

7 Wolf, 2020.

8 Independent Türkçe, 2020b.

9 Cozzarelli, 2020.

10 Independent Türkçe, 2020c.

11 Deutsche Welle Türkçe, 2020.

Avrupa Birliği (AB) ülkeleri de salgının etkilerine karşı yaklaşık 540 milyar avroluk ekonomik pakette uzlaştı. Bu bütçenin 100 milyar avroluk kısmı istihdamı korumak için ücret destek programı olurken, üye ülkelerdeki kısa süreli çalışma programlarına mali katkı sağlanacak. 200 milyar avroluk kredi dilimi ise Avrupa Yatırım Bankası'nın (EIB) işletmelere vereceği destek. Üye ülkelere mali destek vermek için Salgın Kriz Desteği altında yaklaşık 240 milyar avroluk bir kredi programı daha kuruldu.¹²

Üretimin önemli ölçüde durduğu, uçuşların ve taşımacılığın radikal biçimde azaldığı bir dönemde enerji ve benzin tüketimi de azaldı. Bu durum fosil yakıt şirketlerini ve bu gelire bağımlı olan ülkeleri de krize soktu. Petrol üreticisi ülkelerin üçte birinin oluşturduğu petrol tekeli OPEC ile Rusya arasında Mart ayında yaşanan krizin ardından petrol fiyatları radikal şekilde düşmüştü. Salgınla birlikte petrol tüketiminin de azalması sonucunda, OPEC ve Rusya 9 Nisan'da uzlaştılar ve petrol fiyatları yeniden yükselmeye başladı.¹³ 12 Nisan'da ise OPEC ve diğer petrol üreticisi ülkeler, salgın nedeniyle azalan petrol kullanımı gerekçesiyle petrol üretimini yüzde 10 azalttıklarını açıkladılar.¹⁴ Bu, tarihte görülen en büyük petrol üretimi kesintisiydi. Ancak bu rekor üretim kesintisi bile petrol fiyatlarındaki düşüşü durduramadı, ve 20 Nisan'da ABD'de tüm yakıt depolarının dolmasıyla birlikte petrol fiyatları çakıldı. Batı Teksas tipi petrol, bir süre boyunca sıfır doların altında işlem gördü.

Ekonomideki bu hızlı çöküş elbette şirketlerden çok işçi sınıfını etkiledi. Uluslararası Emek Örgütü ILO, 2020 sonuna kadar, salgın nedeniyle küresel düzeyde 25 milyon kişinin işsiz kalabileceğini ve işçilerin 3,4 trilyon dolarlık gelir kaybına uğrayacağını tahmin ettiğini açıkladı.¹⁵ Ancak daha yakın tarihli bir başka raporunda, küresel ölçekte salgın nedeniyle kapanan işletmelerde ve işten çıkarmalar açısından yüksek riskli sektörlerde 195 milyon işçinin fiilen işsiz kalabileceğini söylüyordu.¹⁶ En temel ihtiyaçlarını gidermek için maddi desteğe ihtiyaç duyacak olan milyonlarca insan zaten kapitalist ekonomi çöküşteyken, beklediği devlet desteğine erişemeyecek. Dünyada, böyle bir desteği ancak birkaç ay boyunca verebilecek durumda olan çok az sayıda zengin ülke var.

Salgının yol açacağı ülkeler, sınıflar ve cinsiyetler arası eşitsizliklere dikkat çekmek üzere, uluslararası

yardım kuruluşu Oxfam da 9 Nisan'da "Yoksulluk Değil, Onurlu Bir Yaşam" adlı bir rapor yayınladı.¹⁷ Raporda, salgın nedeniyle, dünya genelinde 420 milyon ile 580 milyon kadar insanın yoksulluk sınırının altına itilebileceğinden bahsediliyor. Hâlihazırda, küresel düzeyde 2 milyar insanın enformal olarak çalıştığını, yani sigortasız olduklarını ve dolayısıyla ücretli izin ya da sağlık hizmetlerinden yararlanamadıkları da belirtilmiş.

Rapor cinsiyet eşitsizliğine özel bir vurgu yapıyor. Dünya genelinde, sağlık alanında çalışanların yüzde 70'inin kadınlar olduğunu ve bu grubun salgınla mücadelede en önde mücadele ederken, aynı zamanda en büyük risk grubunu da oluşturduğunu hatırlatıyor. Ayrıca ücretsiz ev bakım işlerinin de yüzde 75'i kadınlar tarafından yapılıyor. Yine temizlik çalışanlarının da büyük çoğunluğu kadınlardan oluşuyor. Kadınlar, salgınla mücadelede en ön saflarda yer alırken güvencesizlik, yoksulluk, koruma önlemi eksikliği ve elbette ev içi şiddet gibi nedenlerle, en olumsuz etkilenen toplumsal kesim durumunda.

Salgın, tüm bu raporlar ve senaryolarda tahmin edilen sonuçlara yol açacak olursa, bu durum, toplumsal eşitsizliklerin ve öfkenin küresel ölçekte büyüyecek olması anlamına gelir.

Salgının İklim Krizine Etkisi

Salgınla mücadelenin sürmekte olduğu son birkaç ayın genel ekonomik ve toplumsal tablosu böyleyken, küresel ısınma da tam gaz devam ediyor. 2015-2019 arasındaki beş yıl, arka arkaya dünyanın en sıcak beş yılı olmuştur. 2016, dünyanın en sıcak yılıydı, ardından da ikinci sıcaklık rekorunun kırıldığı 2019 geldi. 2019, aynı zamanda okyanus sıcaklıklarında da rekor kırılan yıl oldu. 2020'ye, bunların yanı sıra dev orman yangınlarıyla, Kuzey Kutbu'nda görülen rekor erimeyle ve Güney Kutbu'nda, tarihte ilk kez 20 derecenin üstünde kaydedilen bir sıcaklık rekoruyla girdik.

Copernicus İklim Değişikliği Servisi verilerine göre, Avrupa'da Mart ayı sıcaklık ortalamaları 1981-2010 ortalamasının neredeyse iki derece üzerindeydi. Kuzey Kutbu'nda buzul miktarında artış gerçekleşmesi gereken bir dönemden çıkılırken, beklenenden yüzde 6 oranında az deniz buzu olduğu belirlendi.¹⁸ Buna bir de rekor sıcaklık nedeniyle yaşanacak erime miktarları eklenecek bu yaz.

ABD merkezli Ulusal Okyanus ve Atmosfer Dairesi (NOAA) ise Nisan ayında metan gazı seviyelerinin, tüm zamanların en yüksek seviyesine ulaştığını açıkladı. Karbondioksitten yaklaşık 80 kat daha güçlü bir ısı

12 Gazete Duvar, 2020.

13 Independent Türkçe, 2020d.

14 Ambrose, 2020a.

15 ILO, 2020a.

16 ILO, 2020b.

17 Oxfam, 2020.

18 Wilks, 2020.

tutucu olan metan, atmosferde yüzyıllar boyunca kalan karbondioksitin aksine sadece on yıl kalıyor, ancak 80 kat fazla ısı tuttuğu için kısa zamanda, küresel ısınmada radikal bir artışa neden oluyor.¹⁹

Küresel ısınmayla mücadele konusunda devletler hiçbir somut adım atamamışken ortaya çıktı yeni koronavirüs salgını. Fakat küresel çapta uçuşların, trafiğin ve üretimin azalması, karbon salım oranlarında bazı değişikliklere de yol açtı.

The Guardian köşe yazarı Jonathan Watts'ın, Covid-19 salgını dönemindeki karbon salımı oranlarına dair derlemesinde, gelişmiş kapitalist ülkelerin arkaya, özellikle de Mart ayı içerisinde aldığı sınırlar ve kentleri kapatma kararı sonucunda, özel araç kullanımının, havayolu ulaşımının, sanayinin ve gemi taşımacılığının radikal ölçüde azaldığını belirtiyor. Ayrıca önemli bir hatırlatma daha yapıyor, ve azalan hava kirliliğinin kalp krizi, astım, solunum hastalıkları gibi kronik hastalar üzerinde olumlu etkisi olacağını söylüyor. Bunun ayrıca hava kirliliği kaynaklı ölümleri de engelleyebileceği anlaşıyor ki dünya genelinde yılda 7 milyon kişi, hava kirliliği kaynaklı hastalıklardan dolayı erken ölüyor. Karbon salımındaki azalma devam edecek olursa, kirlilik kaynaklı ölümler de azalacak.²⁰

Sadece Birleşik Krallık'ta, araç trafiğinin Mart ayında yüzde 70 azaldığını belirtiyor Watts. Çin'in karbon salımında, Şubat başından Mart ortasına kadar geçen sürede yüzde 18 gibi radikal bir düşüş yaşanmış. Bu da yaklaşık 250 milyon ton daha az karbon demek, ki bu miktar aynı zamanda Birleşik Krallık'ın bir yılda saldırdığı karbondan çok daha yüksek bir miktar. ABD'de dahi yolcu aracı trafiği yüzde 40 azalmış görünüyor. Böyle devam ederse, 2008-2009 küresel ekonomik krizinden sonra, ilk kez küresel karbon emisyonlarında bir azalma yaşanacak, diyor Watts. *The Guardian*'ın hazırladığı özel bir araştırma dosyası, sadece 23 Mart itibarıyla bir önceki yılın aynı gününe göre, dünya genelinde uçuşların yüzde 48 azaldığını bildiriyordu.²¹ Bu oran Mart ayından sonra muhtemelen daha da artmıştır.

Dünya genelinde her gün 99.700 ticari uçuş gerçekleşirken, salgın nedeniyle bunun, yıl sonunda dörtte bir azalmış olması bekleniyor. Araçların kullandığı benzin miktarının da yüzde 9,4 azalması beklenebilir.

Böyle devam edecek olursa, 2020 sonu karbon salım değerlerinde 2,5 milyar ton azalma olacak. Uzmanlar bu yılın sonunda fosil yakıt ve çimento üretiminden kaynaklı olarak, 36,8 milyar ton karbon salımı bekliyordu.

19 Deaton, 2020.

20 Watts, 2020.

21 Kommenda, 2020

Yani Paris İklim Anlaşması'na rağmen, bir önceki yıldan daha fazla karbon salımı gerçekleşecekti. Ancak şimdi bir yıllık karbon salımında yüzde 5 azalma olacağı öngörülüyor. Bu gerçekleşirse, küresel çapta, bugüne dek görülen en büyük düşüş yaşanacak.²²

Ancak gelişmelerden ümitlenebilecek durumda değiliz. Mart başında 36 ülkeden 181 bilim insanı tarafından, toplamda 300 bin ağacın yıllar boyunca düzenli olarak incelenmesiyle yürütülen bir araştırmanın sonuçları yayınlandı. Buna göre, dünyanın karbon yutakları olan yağmur ormanları, karbon tutma kapasitelerini yitiriyorlar.

1990-2000 yılları arasında, insan kaynaklı karbondioksitin yüzde 15'ini tropik ormanların yakaladığı görülüyor. Bu oran, karada yakalanan karbondioksitin yaklaşık yarısına denk geliyor çünkü dünya karbondioksitin yüzde 70'ini okyanuslar yutuyor. Araştırmacılar, tropik ormanların 1990'larda atmosferden 46 milyar ton karbon tutarken, 2010'larda bu kapasitenin 21 milyar tona düştüğünü ortaya çıkardılar. Kayıp miktar, Birleşik Krallık, Almanya, Fransa ve Kanada'nın on yıllık karbon salımlarının toplamına eşit.²³

Bu, ağaçların sıcaklık artışı yüzünden daha fazla oksijen tüketmeleri ve daha çabuk ölmelerinden dolayı yaşanıyor. Bunun yanına, geçtiğimiz yıl dünyanın en büyük yağmur ormanları olan Amazonlardaki dev yangınları, Rusya'daki orman yangınlarını ve son olarak da Avusturya kıtasında yaşanan, aylarca süren orman yangınlarını kattığımızda, salgın döneminde düşen karbon salımının kesinlikle gezegeni kurtaracak düzeyde olmadığı görülebilir.

Sean Woods, *Rolling Stones* dergisinde, haklı olarak, "Koronavirüs hızlı hareket eden bir iklim krizidir" diye yazıyordu. Kapitalizmi teşhir ettiği bu yazısında, Alexandria Ocasio-Cortez'in "konu aslında sadece bilim ile ilgili değil, bilime meydan okuma gücünü koruyan sistemlerle ilgili" sözlerine de yer verdi.²⁴

Bugün yaşanan pandemi, bilim insanları tarafından yıllar önce öngörülmüş olsa da gereken tedbirlerin alınmamış olmasının sonuçlarını yaşıyoruz. Üstelik bu koşullar bile şirketler tarafından fırsata çevrilebiliyor ve eğer mücadele etmezsek salgın öncesinden çok daha kötü bir durumla karşı karşıya kalabiliriz.

Şok Doktrini

Naomi Klein *Şok Doktrini* kitabında, şirketlerin krizleri nasıl fırsata çevirdiğini anlatır. "Felaket kapitalizmi"

22 Ambrose, 2020b.

23 Hubau, Lewis, Phillips ve diğerleri, 2020.

24 Woods, 2020.

olarak adlandırdığı sistemde, hemen her tür ekolojik felaket, doğa olayı veya bugünkü gibi salgınlar, bazı şirketlerin sömürü seviyelerini artırmasına yarayabiliyor.

Klein, felaketlerin kapitalizme içkin oldukları gerçeğini vurguluyor. Kapitalizmin sürekli büyüme zorunluluğu, kaçınılmaz olarak, giderek azalan doğal kaynakların ve işçilerin daha vahşi bir şekilde sömürülmesine yol açıyor. Bu sürdürülemez durumun ekonomik krizler ve ekolojik felaketler yaratması da kaçınılmaz. Buraya kadar söylediklerinde yeni olan bir şey yok. Ancak buradan yola çıkarak, neoliberalizmin felaket anlarında “şok doktrini” uyguladığından bahsediyor; savaş, kriz veya doğal felaket anlarında, toplumun yaşadığı kolektif şoku “şok terapisi” denilen bir yöntemle, şirketler ve piyasa çıkarlarına yönelik sert uygulamalara dönüştürmesi. Şok doktrini şöyle bir yol izliyor; bir krizin gelmesini bekle, olağanüstü yöntemleri ilan et, çeşitli demokratik normları askıya al ve sonra da şirket çıkarlarını savunan politikaları hızla yürürlüğe koy.²⁵

2008 ekonomik krizi sonrasında uygulanan kemer sıkma politikaları da Türkiye’de 15 Temmuz darbe girişimi sonrası uygulanan gösteri ve grev yasakları da bu şok doktrininin örnekleri. Koronavirüs felaketi de aynı şekilde kullanılıyor.

Salgınla mücadele için öne sürülen bütçelerin çok büyük bir kısmı şirketleri kurtarmak için kullanılmış olsa bile, emin olabiliriz ki eğer güçlü bir işçi hareketi ortaya çıkmazsa, bu bütçeler salgın sonrasında yine kemer sıkma politikaları yoluyla emekçilerden tahsil edilecek.

Ayrıca daha şimdiden felaketi fırsata çeviren şirketler de var. Amazon, örneğin, internet üzerinden satış rekorları kırarak kârlarını artırdı, ancak gereken sağlıklı çalışma koşullarını sağlayamadığı için işçileri eylemler düzenlemeye başladı. Artan iş yükünden ve uzun çalışma saatlerinden de yakınıyorlar. Amazon şirketi ise buna, eylemlerin başını çeken bir işçiyi işten çıkararak yanıt verdi.

Covid-19 salgınına fırsata çeviren başka şirketler de var. Mesela ABD Başkanı Trump şirketlerin çevresel kısıtlamaları uygulama zorunluluğunu askıya aldı. Yerli halkların ve aktivistlerin mücadelesiyle durdurulan Keystone XL boru hattı projesi, sokağa çıkma yasağının hemen ardından yeniden başlatıldı. Kentucky, Güney Dakota ve Batı Virginia eyaletleri Mart ayı boyunca, yani ülke salgınla boğuşurken boru hattı protestolarını suç sayan bazı yasalar getirdi.²⁶ Zor günler geçiren fosil yakıt şirketleri devletlerden dev bütçe destekleri alırken, üretimlerini kısıtlayan çevre kanunları bu sırada kaldırılıyor.

²⁵ Klein, 2017.

²⁶ Kaufman, 2020.

Türkiye’de de benzer fırsatçı uygulamalara şahit olduk. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, önlemlerin alınmaya başlandığı 13 Mart tarihinden Mart’ın sonuna kadar geçen iki haftalık sürede 37 adet ‘ÇED Olumlu’ kararı verdi. Yani 37 şirkete, çevre etki değerlendirme izni verilerek “projelerinize başlayın” dendi. Bu 37 projeden biri Afşin’e yapılacak üçüncü termik santraldi.

Artvin’deki maden ve HES çalışmaları da hızlandı. Cengiz Holding’e ait Eti Bakır’ın işlettiği Cerattepe ve Murgul’daki maden sahalarında, halka “evde kal” çağrısı yapılmış olmasına rağmen, tüm inşaat faaliyetleri hız kesmeden sürdürülüyor. Yusufeli’nde ise halkın itiraz ettiği HES projesi çalışmalarına başlandı. Bursa’nın Kirazlı Yayla köyünde, daha önce köylüler tarafından durdurulan HES şirketi, inşaat, sokağa çıkma yasaklarından sonra başladı. Salda Gölü’nü ‘millet bahçesi’ yapma çalışmaları tam da sokağa çıkma yasağı günlerinde yürürlüğe kondu. Gölden tonlarca kum çekildi, ayakkabıyla bile basılmaması gereken göl kenarına inşaat araçları sokuldu. Cumhurbaşkanı kararıyla, Adana’da dokuz, Artvin’de bir, Bolu’da üç, Erzurum’da yedi bölge (toplamda 14 bin dönümlük arazi) ‘yayla alanı’ olmaktan çıkarıldı.²⁷

Tüm bu gelişmeler zaten büyük bir ekonomik darboğaz içerisinde olan emekçi kitleler tarafından kaygıyla izleniyor ve devletlerin şirketlerden yana koydukları net tavır, bir öfkenin de birikmesine neden oluyor. Bu da bizi, bu koşullar altında mücadelenin potansiyelleri konusuna getiriyor.

Fiziksel Mesafe - Sosyal Mücadele

Devletler, salgınla mücadelede otoriter uygulamaları hayata geçirmek için fırsat bulmuşken, şirketler de direnişin mümkün olmadığı koşullardan faydalanmaya çalışıyor. Ancak her krizde olduğu gibi, salgında da tüm çelişkiler çok daha net görünür hale geliyor. Bu, mücadele ve dayanışma fırsatlarını da ortaya çıkarıyor.

Trump’ın 2,2 trilyon dolarlık salgınla mücadele paketine karşı, içinde 350.org, Sunrise Hareketi, Halkların İklim Hareketi ve BlueGreen Koalisyonu’nun da yer aldığı yüzlerce örgüt, hareket ve kampanyadan ortak bir bildiri geldi. “Halkların Kurtarma Paketi” adını verdikleri beş maddelik bir program açıkladılar. Özetle, herkes için ücretsiz sağlık hizmeti, yoksullara ve işçilere ekonomik yardım, iklim dostu işlere yatırım ve şirketlere verilen ekonomik desteklerde karbon salımında azaltmaya gitme taahhüdü istenmesi, kirli endüstrinin terk edilmesi ve salgınla mücadelede demokratik süreçlerden vazgeçilmemesi talepleri yer alıyor. Hemen ardından da yine yüzlerce bilim insanı, akademisyen, entelektüel ve aktivist tarafından, “Ekonomiyi Yeniden İnşa Etmek İçin Yeşil

²⁷ Diken, 2020.

Teşvik” adlı bir program duyuruldu.²⁸ Son derece ayrıntılı olan program elbette Trump yönetimi tarafından ciddiye alınmış değil, ancak Sanders kampanyası sayesinde çevreci talepler giderek daha yaygın kabul görmeye başladı.

3 Nisan’da Fridays For Future Türkiye (Gelecek İçin Cumalar, Türkiye) ve Sıfır Gelecek tarafından organize edilen dijital iklim grevine 250 kişi katılmıştı, yaklaşık 2000 kişi bu canlı yayını çevrimiçi izledi, hareket için belirlenen etiketi kullanan 10 bin kadar tweet atıldı. 1970 yılından bu yana her 22 Nisan’da gerçekleşen Dünya Günü eylemleri bu yıl çevrimiçi olarak organize edildi. Fridays For Future hareketinin 24 Nisan’da küresel iklim grevi çağrısıyla birleşerek 22-24 Nisan tarihleri arasında dünya çapında onbinlerce aktivistin dahil olduğu toplantılar ve sosyal medya kampanyaları gerçekleştirildi. Bu eylemlerde iklim adaleti talep edildi, fosil yakıt şirketlerini kurtaran, onlara yeni avantajlar sağlayan ‘kurtarma paketleri’ eleştirildi.

Basın açıklamaları ve çevrimiçi eylemler dışında, ayrıca bir takım dayanışma pratikleri de ortaya çıktı. Hindistan’da yoksullar için erzak dağıtan gönüllüler ordusu kapı kapı dolaşüyor. Güney Afrika’da gıda, ilaç ve temel ihtiyaç maddesi dağıtan ağlar oluşuyor. Birleşik Krallık’ta binlerce gönüllü, yaşlılar için alışveriş yapıp evlerine bırakıyor, ilaçlarını getiriyor ve numaralarını verip onlarla canları sıkılmasın diye sohbet ediyor. ABD’de gönüllü uzman ve doktorlar yoksul mahallelerde koronovirüs testleri yapıyor. Çin’in Wuhan kentinde toplu taşıma yasaklandığında, sağlık çalışanları, gönüllü şoförlerin oluşturduğu topluluk taşımacılığı ağı ile hastanelere taşındı. ABD’de Hospital Hero adlı bir site üzerinden, sağlık çalışanlarının ev yemeği ve ev temizliği gibi ihtiyaçları, onlar çalışırken, gönüllüler tarafından karşılanıyor. Sağlık çalışanlarına, hastane yakınında konaklama hizmeti de sunulabiliyor. Norveç’te Covid-19 tedavisi görüp iyileşenler artık bağışıklığa sahip oldukları için, hastanelerde gönüllü olarak çalışıyor, sağlık çalışanlarına destek veriyor. Prag’da öğrenciler, sağlık çalışanları hastanedeyken, yine gönüllü olarak onların çocuklarına bakıyor.

Dünyanın birçok ülkesinde koruyucu sağlık malzemesi gönüllüler tarafından üretiliyor. Üç boyutlu yazıcısı olanlar örgütlenerek sağlık çalışanları ve market çalışanları için koruyucu yüz maskeleri, manuel solunum cihazları üretiliyor. Çeşitli mühendis grupları hızlıca ve düşük maliyetli üretilebilecek solunum cihazı prototipleri (the OxVent, Ventilator PAL gibi) geliştirip nasıl üretilbileceğini anlatan videolar yayınlayarak, bunları tüm dünyayla paylaşıyorlar.²⁹

28 Cohen, 2020.

29 Monbiot, 2020.

Salgın, sınıfsal eşitsizliklerin çok büyük olduğu ve 2008 küresel finans krizinin etkisinin de sürdüğü bir döneme denk geldiği için, dünya çapında sokağa çıkma yasaklarının başladığı Mart ayından hemen bir ay sonra, yine sokak eylemlerinin ve isyanların da ortaya çıkmasına neden oluyor.

Paris’in yoksul banliyölerinde, çoğu siyahlardan ve göçmenlerden oluşan yüzlerce kişi polisle çatıştı; İsrail’de yolsuzluğa karşı fiziksel mesafeyi koruyarak yapılan ilk kitle gösterisi gerçekleşti; Lübnan’da halk, yolsuzluk ve ekonomik sorunlar karşısında caddelere döküldü, otomobilleriyle yolları kapattı; Polonya’da kürtaç yasasına karşı onlarca kadın birkaç metre mesafeyle protesto düzenledi; Yunanistan’da sağlık emekçileri bütün hastanelerde ortak eylemler örgütledi. Hong Kong’ta 2.500 sağlık emekçisi, Çin’den girişlerin tamamen durdurulması talebiyle greve gitti. Grevi örgütleyen sağlık emekçileri sendikası geçtiğimiz yıl gerçekleşen kitle protestoları sırasında kurulmuştu. Hareketin liderleri şimdiden 1 Temmuz’da bir sokak gösterisi için izin başvurusu yapmışlar bile.

Bu sokak hareketlerinin yanı sıra, farklı yeni eylem yolları da buldu aktivistler. Örneğin, Şili’de 2019 sonundaki dev eylemlerin görüntüleri kent sokaklarına yansıtıldı. Kolombiya’da ise yoksullar, hükümete yiyecek ihtiyaçlarını duyurmak için balkonlara ve camlarına kırmızı t-shirtler ve bez parçaları astı.³⁰

Buna karşın, salgınla mücadelede uygulanan yöntemler, 2008 krizinden beri çatlaklarla ayakta duran neoliberalizmi darmadağın etti. Zaten neoliberal kapitalizmin bu krizden nasıl çıkacağı bilinmiyordu. Şimdi bireysel çıkarın yerini kolektif ya da toplumsal çıkarların alması, İspanya’da özel hastanelerin kamulaştırılması, Portekiz’de tüm göçmenlere geçici oturma izni verilerek sağlık hizmetlerinden ücretsiz yararlanmalarının sağlanması, birçok ülkede yurttaşlara karşılıksız gelir bağlanması gibi, iki ay öncesine kadar mümkün görülmemeyen sosyal uygulamalar da hayata geçirildi. Oysa neoliberalizm, bu tür sosyal uygulamaların verimsiz olduğunu ve kamunun bunlarla, hantal, tembelliğe neden olan bir çıkmaza sürükleneceğini iddia edip, “başka yol yok” diyerek her şeyin piyasaya terk edilmesini savunuyordu. “Toplum yoktur, birey vardır” şiarıyla harekete geçirilen neoliberal politikalar, şimdi kolektif çözümlere yönelmek zorunda kalıyor. İstese de istemese de!

Kapitalizm iklim krizini, ekonomik krizi ve salgın krizini aynı anda, bir arada yaşıyor. Son derece bariz bir şekilde uygulanan adaletsiz politikaların dünya emekçilerinde yarattığı baskı, Nisan ayında yeni bir harekete dönüşmeye başladı, ve bu yeni kıpırdanmalar, sistem karşıtı bir hareketin fitilini ateşleyebilir.

30 Wang, Abi-Habib ve Yee, 2020.

Benzer bir dönem olan 1918-1922 yılları arasında da savaşlar, İspanyol gribi salgını ve ekonomik çöküş yaşanıyordu; Rusya, Almanya, İtalya, Macaristan gibi çok sayıda ülkede işçi devrimleri ve isyanları patlamıştı. Benzer bir devrimci kalkışmanın dünyayı sarsma ihtimali elbette mevcut, ama hiçbir isyan politik bir program ve örgütlenme olmadan zafere ulaşmıyor. Bu nedenle, bu koşullar altında da patlaması muhtemel olan bir isyan için, hareketten öğrenmeye devam etmek ve örgütlenmeyi sürdürmek gerekiyor.

Kaynakça

- Ambrose, Jillian, 2020a, "Major oil-producing nations agree historic 10% cut in output", *The Guardian*, (12 Nisan), <https://www.theguardian.com/business/2020/apr/12/major-oil-producing-nations-agree-historic-10-cut-in-output>
- Ambrose, Jillian, 2020b, "Carbon emissions from fossil fuels could fall by 2.5bn tonnes in 2020", *The Guardian*, (12 Nisan), <https://www.theguardian.com/environment/2020/apr/12/global-carbon-emissions-could-fall-by-record-25bn-tonnes-in-2020>
- Banerjee, Neela; Song, Lisa; Hamsyer, David, 2015, "Exxon's Own Research Confirmed Fossil Fuels' Role in Global Warming Decades Ago", *Inside Climate News*, <https://insideclimatenews.org/news/15092015/Exxons-own-research-confirmed-fossil-fuels-role-in-global-warming>
- Cohen, Rachel M., 2020, "The Last Stimulus Ignored Climate Activists Are Determined That Won't Happen in the Next One", *Common Dreams*, (12 Nisan), <https://www.commondreams.org/views/2020/04/12/last-stimulus-ignored-climate-activists-are-determined-wont-happen-next-one>
- Cozzarelli, Tatiana, 2020, "Sanders Voted for the Latest Corporate Bailout: What This Reveals for Socialists", *Left Voice*, <https://www.leftvoice.org/sanders-votes-500-billion-corporate-bailout-what-this-reveals-for-socialists>
- Deaton, Jeremy, 2020, "Methane Levels Reach an All-Time High", *Scientific American*, (12 Nisan), <https://www.scientificamerican.com/article/methane-levels-reach-an-all-time-high/>
- Deutsche Welle* Türkçe, 2020, "ABD'de işsizlik rekor kırabilir", (26 Mart), <https://www.dw.com/tr/abdde-i%C5%9Fisizlik-rekor-k%C4%B1rabilir/a-52931144>
- Diken*, 2020, "CHP: Doğa talanını 'corona' bile durduramadı, krizi fırsata çevirdiler", (8 Nisan), <http://www.diken.com.tr/chp-do-ga-talanini-corona-bile-durduramadi-krizi-firsata-cevirdiler/>
- Gazete Duvar*, 2020, AB ülkeleri 540 milyar euroluk kurtarma paketinde anlaştı, (9 Nisan), <https://www.gazeteduvar.com.tr/dunya/2020/04/10/ab-ulkeleri-540-milyar-avroluk-kurtarma-paketinde-anlasti/>
- Hubau, W., Lewis, S.L., Phillips, O.L. ve diğerleri, 2020, "Asynchronous carbon sink saturation in African and Amazonian tropical forests", *Nature*, 579, s. 80–87.
- ILO, 2020a, "COVID-19 has exposed the fragility of our economies", (27 Mart), https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_739961/lang--en/index.htm
- ILO, 2020b, "ILO: COVID-19 causes devastating losses in working hours and employment", (7 Nisan), https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_740893/lang--en/index.htm
- Independent Türkçe*, 2020a, IMF Başkanı: Türkiye dahil tüm üye ülkelerle yapıcı temaslarımız var, (9 Nisan), <https://www.independentturkish.com/node/160876/ekonomi%CC%87/imf-ba%C5%9Fkan%C4%B1-t%C3%BCrkiye-dahil-t%C3%BCm-%C3%BCye-%C3%BClkelerle-yap%C4%B1c%C4%B1-temaslar%C4%B1m%C4%B1z-var>
- Independent Türkçe*, 2020b, "IMF: Türkiye 2020'de yüzde 5 küçülecek, 2021'de yüzde 5 büyüyecek", (14 Nisan), <https://www.independentturkish.com/node/163551/ekonomi%CC%87/imf-t%C3%BCrkiye-2020%E2%80%99de-y%C3%BCzde-5-k%C3%BC%C3%A7%C3%BClecek-2021%E2%80%99de-y%C3%BCzde-5-b%C3%BCy%C3%BCyecek>
- Independent Türkçe*, 2020c, "Amerikan Merkez Bankası'ndan 2,3 trilyon dolarlık ilave kredi paketi", (9 Nisan), <https://www.independentturkish.com/node/160966/amerikan-merkez-bankas%C4%B1%E2%80%99ndan-23-trilyon-dolarl%C4%B1k-ilave-kredi-paketi>
- Independent Türkçe*, 2020d, "Suudi Arabistan ve Rusya petrol üretimi kesintisinde anlaştı, petrol fiyatı yüzde 12 yükseldi", (9 Nisan), <https://www.independentturkish.com/node/160926/ekonomi%CC%87/suudi-arabistan-ve-rusya-petrol-%C3%BCretimi-kesintisinde-anla%C5%9Ft%C4%B1-petrol-fiyat-%C4%B1>
- Kaufman, Alexander C., 2020, "States Quietly Pass Laws Criminalizing Fossil Fuel Protests Amid Coronavirus Chaos", *Huffington Post*, (27 Mart), https://www.huffingtonpost.co.uk/entry/pipeline-protest-laws-coronavirus_n_5e7e7570c5b6256a7a2aab41
- Klein, Naomi, 2017, "Naomi Klein: how power profits from disaster", *The Guardian*, (6 Temmuz), <https://www.theguardian.com/us-news/2017/jul/06/naomi-klein-how-power-profits-from-disaster>
- Kluth, Andreas, 2020, "This Pandemic Will Lead to Social Revolutions", *Bloomberg*, (11 Nisan), <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2020-04-11/coronavirus-this-pandemic-will-lead-to-social-revolutions>
- Kommenda, Niko, 2020, "How is the coronavirus affecting global air traffic?", *The Guardian*, (3 Nisan), <https://www.theguardian.com/world/ng-interactive/2020/apr/03/how-is-the-coronavirus-affecting-global-air-traffic>
- Monbiot, George, 2020, "The horror films got it wrong. This virus has turned us into caring neighbours", *The Guardian*, (31 Mart), <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/mar/31/virus-neighbours-covid-19>
- Oxfam, 2020, "Dignity not Destitution", (9 Nisan), <https://oxfam-library.openrepository.com/bitstream/handle/10546/620976/mb-dignity%20not%20destitution-an-economic-rescue-plan-for-all-090420-en.pdf>
- Polychroniou, C. J., 2020, "Chomsky: Solunum cihazı eksikliği kapitalizmin zalimliğidir", *Gazete Duvar*, (8 Nisan), <https://www.gazeteduvar.com.tr/dunya-forum/2020/04/08/chomsky-solunum-cihaz-i-eksikligi-kapitalizmin-zalimligidir/>
- T24*, 2020, "Merkel'e 8 yıl önce sunulan rapordan: SARS-Koronavirüs mutasyona uğrayacak, Asya'da bir hayvan pazarında çıkacak, tüm dünyayı saracak, üç yıl sürecek", (25 Mart), <https://t24.com.tr/haber/merkel-e-8-yil-once-sunulan-rapordan-sars-koronavirus-mutasyona-ugrayacak-asya-da-bir-hayvan-pazarinda-cikacak-tum-dunyayi-saracak-uc-yil-surecek,868566>
- Wilks, Jeremy, 2020, "Climate Now: Covid-19 krizinin çevre, hava kirliliği ve iklim değişikliği üzerinde etkisi oldu mu?", *Euro News*, (13 Nisan), <https://tr.euronews.com/2020/04/13/climate-now-covid-19-krizinin-cevre-hava-kirliligi-ve-iklim-degisikligi-uzerinde-etkisi-ol>
- Wang, Vivian; Abi-Habib, Maria ve Yee, Vivian, 2020, "This Government Is Lucky: Coronavirus Quiets Global Protest Movements", *New York Times*, (23 Nisan), <https://www.nytimes.com/2020/04/23/world/asia/coronavirus-protest-hong-kong-in-dia-lebanon.html>

Watts, Jonathan, 2020, “Climate crisis: in coronavirus lockdown, nature bounces back – but for how long?”, *The Guardian*, (9 Nisan), <https://www.theguardian.com/world/2020/apr/09/climate-crisis-amid-coronavirus-lockdown-nature-bounces-back-but-for-how-long>

Woods, Sean, 2020, “The Coronavirus Is a Fast-Motion Climate Crisis”, (27 Mart), <https://www.rollingstone.com/politics/political-commentary/the-coronavirus-is-a-fast-motion-climate-crisis-973859/>

Wolf, Martin, 2020, “The world economy is now collapsing”, *Financial Times*, (15 Nisan), <https://www.ft.com/content/d5f05b5c-7db8-11ea-8fdb-7ec06ede-ef84>

Eşitlik Arayışının İki Uğrağındaki Göçmenler ve Mezar Kazıcıları Olarak Milliyetçiler

Polat S. Alpman

I. Siyasal Olanın Yeniden Siyasallaştırılması

Siyaset sosyolojisi ya da teorisi ile uğraşanların çoğu, Türkiye'deki siyasal alan üzerine düşünmenin kendine özgü zorlukları olduğundan söz edildiğine sıklıkla tanık olmuştur. Bu önerme pek doğru sayılmaz ve Türkiye, dünyadaki birçok ülkeyle benzer siyasal gelişmeleri tecrübe eden, geç modernleşmenin ve uluslaşmanın krizlerini yaşayan ülkelerden biridir. Ortalama okur-yazarlık niteliğinin, ülkedeki yaygın vasatlık ile belirlendiği düşünüldüğünde Türkiye'nin biricikliğine ilişkin atfedilen olumlu-olumsuz bütün özcü yakıştırmaları anlamak mümkündür, ancak bu durum, Türkiye'de olup bitenleri anlamayı zorlaştırmaktan başka bir işe yaramaz.

Özcülükle malul bu biriciklik arayışının, Türkiye'deki siyasal alanı açıklamaya yönelik bazı imkânlar sunduğu konusundaki yaygın kanaatin nedenlerinden ilki, siyaset yapma tekniklerindeki küresel eğilimlerin yeni biçimleriyle yakından ilişkilidir. Bu küresel eğilimler olgusal düzlemde genellikle faşizm, nasyonalizm/milliyetçilik, otoriterleşme ve aslında toparlayıcı bir kavram olarak popülizm ve bunların türevleriyle açıklanmaya çalışılıyor. Bu kavramlara eşlik eden ırkçılık, aşırı-sağcılık, milliyetçilik ve göçmen düşmanlığı gibi tanımlamalar ise olgusal düzlemdeki gelişmeleri bu eksenle analiz etmenin imkânlarını sunuyor.

Peki, içinde yaşadığımız yüzyılın siyasal niteliğine yön veren gelişmeleri açıklamak için işlevsel olan bu kavramlar gerçekte kimleri niteliyor, kimleri ilgilendiriyor, kimlerin işine yarıyor ve hangi ihtiyaçları karşılıyor? Bu kavramlar gerçekten içinde yaşadığımız gerçekliği açıklamak için yeterli derinliği ve analiz gücünü içeriyor mu? Siyasal olanın, bu kavramlar üzerinden yeniden siyasallaştırılması, siyasî-iktisadî mücadeleler açısından ne anlama geliyor?

Bunlar, cevaplanması kolay olmayan, ancak üzerinde düşünmekten vazgeçilmemesi gereken sorulardır. Bu soruların cevaplanabilmesi için, öncelikle bir kriz çağında yaşadığımız hususunda yapılan uzun analizlerin gerçekçiliğini, tarihsel ve sosyal bağlamını tartışmak gerekir. Aslında günümüzde yaşanan küresel gerilemeyi popülizm ve sağcılıkla ilişkilendirmek tek başına yeterli değildir. Bu gelişmeler, küresel kapitalizmden ve milli/

ulus-devlet rejimlerinin siyasal krizinden bağımsız düşünülemediğine göre, her türden açıklama girişiminin küresel iktisadi analizlere eşlik eden siyasal değerlendirmelere dönüşmesi kaçınılmazdır. Ancak tartışmayı popülizm ve sağcılıkla ilgili analizler düzlemine sıkıştırıp iktisadi ilişkilerin geniş ve dönüştürücü etkisi üzerine ciddi ve gerçekçi analizlere girilmemesi, siyasal alana ilişkin kavram şişkinliğinden fazla bir sonuç üretmez.

Bu sorularla bağlantılı bir diğer mesele, kavramların refleksiyon potansiyeli ile ilgilidir. Siyasal alana ilişkin kullanılan kavramlar, kendine bakarken karanlık bir aynaya çarpmış gibi davranmakta ve yansımalarını yitirmektedir. Bu durum, bilinen ve aşına olunduğu varsayılan kavramların bile tersine dönerek karşılanmasına neden olabilmektedir. Mekânsal ayrışma ve kapanma ile yeni iletişim teknolojileri karşısında gittikçe parçalanan ve kolektif niteliğini yitiren kişiler, kendi sosyo-kültürel çevrelerine kapanmakta ve dahası bu kapanmayı zorlayan algoritmada şiddetini yeniden üreten içerik malzemesine dönüşmektedir. Siyasi ya da iktisadi alana ilişkin, gündelik yaşamın gerçekliğini hedefleyen her açıklama girişimi, kendini, tersinmiş bir halde bulabilmektedir. Örneğin, üretim araçları üzerindeki özel mülkiyet sahipliğinin eleştirisi, devletin üretim araçlarına sahip olması gerekliliğini savunmaya, hatta daha da geri bir konumu savunma biçimine dönüşebilir. Türkiye’de yaygın olduğu haliyle örneklendirecek olursak, “eğitim reformu”, pekâlâ eğitim hakkının ve bilimsel eğitimin ortadan kaldırılması anlamında kullanılabilir. Demokrasi, hızla muhalif siyasetçileri tutuklama gerekçesine dönüşebilir. “Kara ayna etkisi” dediğimiz bu gelişme, siyasal alana ilişkin analizlerde kullanılan kavramların kim tarafından ve hangi amaçla kullanıldığı gibi ‘post-modern’ göreceliliklere kolaylıkla kapılma imtiyazı oluşturmaktadır.

Türkiye’de kolaylıkla gözlemlendiği üzere, her şeyin siyasallaştırılması bu tür sorulara cevap vermeyi zorlaştıran bir diğer nedendir. Somutun soyut analizi düzeyinde bakıldığında, elbette her şey siyasaldır. Ancak buradaki “her şey” ve “siyasal” ifadesi, iki büyük tümel kategoridir ve tarihsizdir. Bizim gibi tikel-tarihsel varlıkların bütünlüğünü açıklamak için bu kadar genel kategoriler inşa etmek, kişinin iradî sınırlarını ve imkânlarını göz ardı etmek ve onu şeyleştirmek anlamına gelir. Bu nedenle ‘her şey siyasaldır’ önermesi ile popülist siyasal iktidarların her şeyi siyasallaştırması birbirinden farklı şeylerdir. Türkiye özelinden söz edilecek olursa, meslekten siyasetçilerin pratiklerini ve siyasal alandaki gelişmeleri açıklamaya yönelik girişimlerin eleştirisi, arka planda yer alan ama akılda tutulması gereken radikal ve geri döndürülemez bir dizi gelişmeyi hesaba katmak zorundadır. Bunlardan ilki küresel ölçekte monolitik hale gelen siyasal ve iktisadi otoriterliğin popülist inşası ile bu süreçte eşlik eden modernist, Aydınlanmacı ve Kemalist statükonun yıkımı ve yerine ikame edilen yeni rejimin yeni düzenlemeleridir. İkincisi, yine küresel ölçekte kültür savaşları retorığının egemen-kapitalist ideolojiye eklenmesi, Türkiye

özelinde ise bu süreçte eşlik eden milliyetçilik, neo-muhafazakârlık, İslamlaşma bileşkesindeki sağcılığın büyük koalisyonu kavuşmasını sağlayan ve 12 Eylül’den bu yana, uzun zamandır devam eden eski-yeni düzenlemelerin sonuç vermesini sağlayan politikalardır. Bunu Türkiye’nin kurucu ethosu olan totaliterliğin sürekliliğini sağlayan bir süreç olarak da değerlendirebiliriz. Üçüncüsü ise tarihsel blokun ordu, bürokrasi, siyaset dışında kalan kesimlerin de egemen iktidar blokuna eklenmesini sağlayan zor-rıza araçlarının yaratılması olarak ifade edilebilir.

Siyasal alana ilişkin bir soruşturmada kullanılan kavramlar, kişileri ya da olayları kendi gerçekliklerinden soyutlarken, onları gerçekliğin farklı bir biçimi olarak inşa eder. Ancak bu inşa faaliyetinde tarafsız olunabileceği anlamına gelmez. Bu nedenle, siyasal alana ilişkin herhangi bir değerlendirme, eleştiri ya da analiz için tercih edilen kavramlar gelişigüzel kullanılmazlar. Bazen sayılarla doldurulmuş bir istatistik yığını, bazen hamasi bir fetih nutku, bazen soyut kavramların zihni bulandıran açıklamalarıyla dolu olsalar da, bu tür girişimlerin asıl amacı siyasal olanın, kavramlar üzerinden – ve genellikle egemenin lehine – yeniden siyasallaştırılmasıdır. İrkçılık, milliyetçilik, demokrasi, yurttaş, ulus, millet, halk, insan hakları, ulus-devlet ya da demokratik-devlet gibi kavramların siyasal alanı açıklama gücünün sınırları, ilişkilendirildikleri olguların gerçekliği ile sınırlıdır. Siyasal alan üzerine düşünmek, bunun eleştirisini inşa etmek ya da bir müdahale biçimi olarak siyaset yapma pratiği, bu sınırı aşmaya cüret edildiğinde başlar.

Bu çalışmada Türkiye’deki siyasal tutumun zihniyetini oluşturan basit örneklerden hareketle, teorik bir tartışmayı sürdürmeye çalışacağım. Türkiye’de neden ırkçılığın olmadığı, daha doğrusu Türk sağının bu iddiayı dile getirme ve bunu anlama biçimlerini, bilimsellik iddiasındaki analitik inşa olarak ortaya atılan ırk kavramına folklorik bir malzeme olarak eklenen kültürçülüğün millet kategorisi haline dönüşmesini, bu milletin popülizm marifetiyle nefret ekseninde yeniden örgütlenmesini ve yurttaşlık ile evrensel insan hakları arasındaki boşluk tarafından mücrim ilan edilen göçmenlerin dünyayı nasıl değiştirdiğini tartışmaya çalışacağım.

II. Bizde Niye İrkçılık Olmaz?

Eğer siyasal alana ilişkin analizleri anlamak ve açıklamak için kullanılan kavramların tarafsız, masum ve nötr olmadığı konusundaki önermede haklılık payı varsa, kavramların güç ilişkilerinin bileşkesinde ortaya çıktığı ve dolaşıma girme gücü ile açıklama potansiyelinin güç ilişkilerinin dolayımına bağlı olduğu konusunda uzlaşmaya varabiliriz. Böylesi bir uzlaşmanın ırkçılık, milliyetçilik, yurttaşlık ya da göçmenlik hakkında bir tartışma için sunduğu analitik çerçeve, kavramlara ait içerik, kapsam ve sınırlılıklar ile siyaset, kimlik/kültür ve sınıf olgularını süreklilik-kopuş içinde ve ilişkisel olarak analiz etmeyi

gerektirir. Böylesi bir anlama çabasının tarihsel bağlamdan ve güncel gelişmelerden kopuk gerçekleştirilemeyecek olması, toplumdaki yaygın zihniyet formunu dikkatle incelemeyi zorunlu hale getirir. Bir başka ifadeyle, şimdi ve burada olmakta olanı zihniyetlere bakarak anlamaya çalışmak, tarihsel olan ile aktüel olanın belli bir tür zihniyette bulunduğu varsayımına dayanır.

Bunu bir örnek üzerinden izlemeye çalışalım. Türkiye'nin siyaset dağarcığında kendine mahsus bir yer edinmiş olan “bizde/Türkiye’de ırkçılık yoktur” cümlesinin, Türkiye’deki sıradan vatandaşların ortalama zihniyet formu ve kalıbı açısından ne anlama geldiği, bu önermedeki ırk kelimesinin neyi işaret ettiği, Türkiye’deki bir ırkın seçkin, seçilmiş, necip ve üstün olup olmadığı konusunda bu cümlelerin ne söylediği, cümlelerin dile getirildiği dönemle sınırlandırılacak bir mesele değildir.

“Türkiye’de ırkçılık yoktur” cümlesini siyasi bir analiz olarak dile getirenlerin ırkçılıkla ilgili analiz becerilerinin sınırı belli ki basit bir gözleme dayanıyor. Bu tartışmaya birazdan tekrar geri döneceğiz ama burada hatırlatılması gereken bir mesele var. İki dünya savaşı arasında yükselen *Mihver* devletlerdeki (başta Almanya, İtalya ve Japonya ile birçok Balkan ülkesi) Faşizm ve onun en katı hali olan Nazizm ideolojilerinin militarist politikalarının sonuçsuz kalması ve savaş cephelerinde yenilgiye uğraması, zafer kazanan *Müttefik* devletlerin (İngiltere, Fransa, SSCB, ABD ve Çin Halk Cumhuriyeti) bu siyasal girişimi ideolojik alanda da mağlup etmek için onu vülgarize edip karikatürleşmesine neden oldu. Böylece Faşizm (ve Nazizm), ideolojik ve siyasal gelişmelerin bir sonucu olmaktan daha çok, ırkçılık denilen ve biyolojik nedenlerle insan türü arasında ayrımcılık yapma girişimine indirgendir. Buna Amerikan tarım havzalarındaki siyah insanların köleleştirilmesine ilişkin anakronizmle sakatlanmış retrospektif bir okumanın dramatik anlatısı da eklendi ve zaten yeteri kadar karikatürize edilen ırkçılık; yenilmiş, başarısız, ahmak ve “kötü” ya da kötülöklere sebep olan bir düşünce olarak damgalandı. Haliyle ırkçılığın kötü olduğunu konuşmaya gerek kalmadığı gibi, ırkçılık yapanlar da toplumdaki arızı ya da marjinal gruplar olarak görüldü. (Almanya’nın bazı eyaletlerinde örgütlü olan neo-Naziler ya da Kuzey Amerika, Avustralya ve bazı Avrupa ülkelerindeki beyazların ırksal ve kültürel üstünlüğünü savunan White Supremacy denilen gruplar bu duruma örnek verilebilir. Bu grupların ne kadar marjinal ve bir tür sosyal sapma olarak kabul edildiği meselesini şimdilik konunun dışında bırakalım.)

Faşizm ile ideolojik mücadele etmek isteyenlerin tercih ettikleri stratejiler nedeniyle Türkiye’nin ve benzer birçok ülkenin yurttaşlarına ırkçılık denildiğinde halen akıllarına gelen şey, Amerika’daki siyahlara ten renginden dolayı yapılan ayrımcılık ve karikatür halindeki Nazizm’in siyasi – askeri alandaki başarısızlıkları, yenilgisi ile bir tür deli-dahi figür olarak resmedilen Adolf Hitler -biraz daha ilgili olanlar içinse Benito Mussolini’nin- portresi.

Francisca Franco, Jorge Videla, Slobodan Miloseviç gibi kendi zamanlarının Faşist karizmatik liderleri pek hatırlanmaz, hatta bilinmez. Sonuç olarak ırkçılık denildiğinde, sıradan vatandaşların zihnindeki imaj, ırkçılığın ve ona neden olan siyasal-iktisadi propagandanın nasıl bir gerçek kötülük olduğundan ziyade, seçilerek türetilmiş ve kişisel projeksiyonun kitlesel histerisi gibi sunulmaktadır. Komşuları etno-dinsel kimlikleri nedeniyle yaka paça evlerinden götürülürken perdeleri sıkıca kapatan ya da boşalan evi yağmalayan kişilerin üzerindeki sorumluluğu liderin karizmatik kişiliğine sıkıştırıp görünmezleştirme çabası...

Konuya tekrar geri dönelim ve Türk sağının ünlü mottolarından biri olan “Türkiye’de ırkçılık yoktur” cümlesinin ne anlama geldiğini sorgulamaya, bu cümleye büyük bir inançla sarılan zihniyetin motivasyonlarını anlamaya çalışalım. ırkçılık yoktur, çünkü Türkiye’de gönül rahatlığıyla ırkçılık yapılabilecek yeteri kadar siyah yoktur. Bu nedenle, siyahları ten renginden dolayı aşağı görmemekle övünmek ve bunu çalımı biçimde ifade etmek de kolaylaşıyor. Bir de Afro-Türkiyeliler ve Afrika kıtasındaki farklı ülkelerden Türkiye’ye göç edenler, kendilerine ayrımcılık yapıldığında bunu dile getirebilecek kadar örgütlü ve sayıca kalabalık topluluklar olmadıkları için, “gündüz feneri, Arap, Arap bacı, zenci, Esmeray, Pele...” gibi küçümseme, horlama, aşağılama ifadelerinin¹ ya da derin yoksulluk ve sosyal dışlanmanın çeşitli biçimlerinin herhangi bir görünürlüğüne olmadığı, bu tür ayrımcılıkların dile getirilmesinin toplumda bir karşılığının bulunmadığı ve anadili Türkçe olan “renge bozukların” bu topraklarda yaşamalarına izin verildiği için şükretmeleri gerektiğine yönelik, (Türklük gurur ve şuuru ile donanmış kişilerin pek çoğunda) güçlü bir kanaat vardır ve bu kanaatin ırkçılıkla herhangi bir ilişkisi kurulamaz.

Sıradan bir Türk milliyetçisi açısından ırkçılıktan anlaşılan şey – geçmişte askeri alanda yenilmiş olan – Faşizm ise, o da Kapitalizm ve Sosyalizm gibi kahredilmesi gereken bir şeydir, bu nedenle başlangıçtaki önermeye geri dönmek her zaman kolaydır: “Bizde ırkçılık olmaz.” ırkçılık bahsinde sürekli temize çekilebilen bu egemen kimlik, ırkçılığı ten rengi ayrımcılığı ve basmakalıp Nazilik olarak tanımlarken kendini bunlardan ayırmakla kalmaz, aynı zamanda bu kötülüklerin sorumlularını da işaret eder. Türk sağının bir diğer ünlü mottosundan söz ediyorum: “Önce kendilerine baksınlar!” Dikkatli okuyucuların bu veciz cümlede de yukarıdakine benzer bir kolaycılığı sezdiğini düşünüyorum.

Bu şığ cümle, kendi suçunu örtbas etmeye çalışan çocuksu bir siyasallık ve hamaseti, kokuşmuşluğun üstüne çekilebilecek bir örtü gibi kullanmanın vasat örneklerinden biridir. İçinde ikrar barındıran bu cümle birkaç

1 Tarih Vakfı, 2008

biçimde okunabilir. Mesela “biz yaptıysak yapmamız gerektiği için yaptık, onlar kötü oldukları için yaptı” ya da “biz yaptık ama onlar daha çok yaptı” diyerek eylemlerini haklı çıkarma çabası. Bu tür örnekler güncel örneklerle de çoğaltılabilir. Hepsinin dayandığı ortak nokta ya da bu sığıltaki önermelerin toplamından çıkan şey, kendinde gördüğü özü saf ve temiz olarak sunmak için ötekini kirli, kötü olarak gösterme çabasıdır. Ötekinin kim olduğu döneme ve duruma göre değişebilir ama onlara atfedilen kötülük bâkidir, değişmez.

Bu zihniyet biçimini destekleyen siyasal habitusun saldırganlığı, şiddeti, kini ve öfkesi hem alışkanlıklarını hem de duygu, düşünce ve davranışlarını yeniden üretir ve gerek duyulan işlevleri kazanması için maddi-manevi cihazlarla onu donatır. Bunu anlamının yollarından biri, Türk sağının kendinde gördüğü biricikliğin kaynağını aramak değil, kendisine benzemeyenleri ve benzetmediklerini nasıl gördüğünü kavramaktır. Türk sağının karşısına öteki olarak aldığı nesneyi kavrama biçimi, o nesnenin kendisinden daha çok Türk sağının kendini kavrama ve tanıma biçimini ve biraz daha ilerisini izlemeyi kolaylaştırır. Bunu biraz somutlaştırmak lazım. Türkiye’de kendini milliyetçi olarak tanımlayan birinin dost-düşman kategorileri gerçek insanlardan ve kişilerden oluşmaz. Bir kurgu, boş bir küme olarak orada durur. Onun öfkesi ve nefreti kendi deneyimlerinin sonucunda ortaya çıkan ya da gerçek deneyimlere dayanan tecrübi bir şey değildir. Buna rağmen egemen ideolojinin manipülasyon araçlarının tümünün saldırısına açıktır ve bu mesajları doğrudan benimseyecek donanımlara sahiptir. Okuldan orduya, aileden işyerine, siyasetten hukuka, dinden sanata kadar her şey, onun kendisi dışındaki her şeyi nasıl görmesi gerektiğini düzenler. Ancak bu görme biçimi, kendisini de nasıl gördüğünü, hissettiğini ve kendine bakarken neyi görmek istediğini ve fazlasını gösterir. *Diriliş Ertuğrul* dizisini izlerken başına geçirdiği tencere kapağı ile biçimsiz bir Don Kişot eskizi değildir. Bundan çok daha fazlasıdır... Her ne kadar buradaki tartışmanın konusu olmasa da, modern Türkiye’deki siyasal alanın kurucu dinamiklerindeki özcü ve monolitik ırkçılık ile bunun farklı dönemlerde aldığı biçimler, Türkiye’deki siyasal alana ilişkin düşünürken hesaba katılmalıdır.

Elbette ırkçılık konusu deri pigmentinin yoğunluğuna indirgenemeyecek kadar katmanlı, çetrefilli ve çok boyutludur. ırkçılık genellikle bir sistem olduğu gibi aynı zamanda daha büyük bir sistemin bütünleyenisidir. ırkçılık aynı zamanda tahakküm mekanizmasının bir tümleyenidir ve kendisi dışındaki diğer tahakküm alanlarıyla birlikte örgütlenmektedir. Bu nedenle ırkçılık söz konusu olduğunda ‘bizde olmaz’ kolaycılığının ırkçı bir zeminden türediğini, kendisi dışındaki diğer tahakküm biçimleriyle ilişkisinin gösterilmesi gerektiğini ve ırkçılığın basmakalıp imajlarının dışındaki tezahürlerinin gündelik yaşamın içerisinde örgütlendiğini öne süren her türden yaklaşım, ırkçılığın tehdidi altına girmektedir.

III. Analitik İnşanın Folklorik Kategorisi: Irk ve Millet

Bir yeni-ırkçılıktan söz etmek ne derece uygundur? Günümüzün olayları bu soruyu bize, bir ülkeden diğerine biraz değişen ama uluslarüstü bir görüngünün varlığını telkin eden çeşitli biçimlerle dayatmaktadır. Ancak bu iki anlamda anlaşılabilir. Bir yanda; ırkçı hareket ve politikaların, bir kriz konjonktürüyle ya da başka nedenlerle açıklanabilecek tarihsel bir *baharına* mı tanık oluyoruz? Diğer yandan; temaları ve toplumsal anlatımlarıyla önceki ‘modellere’ indirgenemeyecek *yeni* bir ırkçılık mı, yoksa basit bir uyum sağlama taktiği mi söz konusu?²

Siyahların biyolojik olarak insan olduklarını inkâr eden çok az sayıda ırkçı kalmış veya hiç kalmamış olduğu son derece açıkken, günümüzdeki ırkçılar bütün insanların eşit olduğuna inandıklarını ifade ederken, nasıl oluyor da aynı zamanda Siyahlara [buradaki ‘Siyahlar’ ifadesi yerine herkes kendi yaşadığı yerdeki ırkçı pratikleri koyabilir (p.s.a)] kendilerinden aşağı varlıklar gibi muamele ediyorlar.³

Burada iki kavramın sosyo-politik analizi üzerinden kısa bir tartışma yürütmeye çalışacağız. Wallerstein ve Balibar⁴, henüz 1990’larda, ırkçılığın özgülüğünün ne olduğuna ilişkin yanıtlar aradıkları eserlerinde “ırkçılığın gerilemediğini, tersine ilerlediğini” öne sürerek, ırkçılık ve cinsiyetçilik görünümündeki ayrımcılıkların oluşturduğu sistemi tartışır. ırkçılığın ortadan kalkmadığı, yeni bir ırkçılık (ve cinsiyetçilik) sisteminin egemen hale geldiği yönündeki yaklaşımların biyolojiden kopup kültürel kimlikler eksenine yerleşmesi, yeni ırkçılığın çelişik biçimler altında gözlemlenen politik yabancılaşmasının tezahürlerinden biri olduğu kadar post-modern teorisinin son cephesi olarak da yorumlanabilir.

ırkçılık bahsi üzerine geniş bir döküm yapılabilir, ancak bu tür bir kronoloji yerine iki dünya savaşı arasındaki dönemi milat alınarak, ırkçılığın hangi somut koşulların zihinsel formu olarak ortaya çıktığı tartışılabilir. Savaş öncesinde biyolojik bazı önermelerle ortaya çıkan ırkçılık düşüncesi, insan türünün fizyolojik ve kültürel farklılıklarını gözle görülür fiziksel farklar ve biyolojik yasalar ile açıklama eğilimindeydi. Hatta henüz nüve halindeki Nazizm hareketine ait ırkçı retoriğin politik bir dile tercüme edilmesine ve ona bilimsellik görünümü verenlerin başında antropologların, daha doğrusu sosyal bilimcilerin gelmesi ve bazı bilimsel açıklama modellerinin ırkçılıkla şekillenmesi⁵ zımni olarak siyasal bir modele de karşılık geliyordu. Açıkçası o dönemlerde Türkiye akademisindeki

2 Balibar ve Wallerstein, 2000, s. 24

3 Bernasconi, 2015, s. 142

4 2000.

5 Evans, 2010.

vaziyetin de Avrupa'daki egemen akademik eğilimden pek farklı olduğu söylenemez.⁶ Avrupa'daki Faşist siyasi hareketlerin yükselişinden alınan ilhamla, Türkiye'de ırkın ideolojikleştirilmesi ve ırk paradigmasının siyasal alanda kurucu bir ilkeye dönüşmesi için gereken bilimsel malzemenin oluşturulması, yurttaşlık bilincinin edinilmesi ve yurttaşlar kümesinin sınırlarının kalınca çizilmesi için de işlevseldi.

Daha önce ifade edildiği üzere, Faşizmin ve onun en örgütlü ve sert biçimlerinden biri olan Nazizm'in askeri yenilgisiyle birlikte biyolojik ırkçılığın bir tabu haline getirilmek istenmesi ve bu yöndeki propagandalar büyük ölçüde işe yarasa da, bu tür ırkçılığın ortadan kalkmasını sağlamadı. Henüz 1939 yılında, Horkheimer'in "kapitalizmi eleştirmek istemeyenlerin faşizmi eleştirmeye haklarının olmadığını" söylemesinin nedeni de buydu. Faşizm gibi bir düşüncenin toplumun bütün sınıfsal katmanlarında bir seferberlik duygusu uyandırabilmesinin nedenleri Faşizmin kendisinde aranmayacağına, yani kendinde Faşizm gibi bir şey düşünülmemeyeceğine göre, Faşizm eleştirisinin tek başına herhangi bir anlamı yoktu.

Zaten kısa süre içerisinde kafatası ve kemik yapısı, alın ve boyun ölçüsü, ten ve kıl/tüy rengi gibi belirgin fiziksel ölçütlerden ve özelliklerden hareketle oluşturulan bu ırkçılık biçimi görece geriledi. Bunun yerine ırkçılığın farklı biçimleri gelişti ve örneğin kişilerin isimlerine, ibadet biçimlerine, hijyen kültürlerine, beslenme alışkanlıklarına kadar uzanan yeni ırkçılık biçimleri ortaya çıktı.

Milliyetçilik ideolojisi bu dönemdeki kırılmalardan biri olarak yorumlanabilir. Irkçılık ile milliyetçilik arasındaki ilişkiden ileride söz edeceğiz, ancak şimdilik ırkçılığın milliyetçiliğin sinesinden türediğini ama bunun tek yönlü bir hat olmadığını ve milliyetçiliğin de ırkçılığın yetiştiği yatağa yerleştiğini hatırlatmak gerekir. Burada ifade edilen milliyetçilik ortak kök üzerinden çok çeşitli ve geniş bir yelpazeye ayrılan, ancak kabaca etnik ve sivil (*civic*) olarak ikiye ayrılan ideolojik konumlanmaları içermektedir. Bu konumlanmalar "Batı/Doğu, mülki/soykütüksel, siyasi/kültürel, ilerici/gerici, akılcı/romantik, liberal/otoriter, iyi/kötü"⁷ gibi ikilikler üzerinden kategorilere ayrılacak milliyetçilik siyasetlerinin zihniyet formunu üretir. Bunlardan ilki; kültür, ırk, soy, dil (ve din-mezhep) ortaklığına, diğeri ise vatandaşlık statüsü, toprak birliği, ortak hukuk ilkesine vurgu yapmaktadır.

Bu vurguların hiçbirisi ırkçılığın "milliyetçilik zemininde" ya da milliyetçiliğin olası versiyonlarından biri olarak geliştiği gerçeğini değiştirmez. Burada ifade edilen ırkçılık, – her an siyasal egemenlik arayışı olarak geri dönmesi muhtemel olan – biyolojik ırkçılıktan ve ırklar arasındaki üstünlük fikrinden uzaklaşp, onu

kültürcülüğe yaklaştırmak istemekte ve böylece ırkçılık ile milliyetçilik arasında – sınırlarını kendisinin çizdiği – bir fark gözetmektedir. Milliyetçilik açısından bu tür bir fark gözetmenin siyasal alanda belli bir anlamı olacaktır ve milliyetçilik, kendini ırkçılıktan ayrı bir yerde konumlandırma hassasiyetini devletin diğer araçları sayesinde sürdürdüğü sürece, ırkçılığı kendi içinde masnetmeye, soğurmaya devam ederken ondan ayrışabilmeyi başaracaktır. Milliyetçilik, ulus-devlet modelinin sunduğu araçlar ve imkânlar sayesinde bilimi ve sanatı siyasal istenci doğrultusunda suistimal ettikçe, kendisine benzemeyene karşı saldırgan ve sömürgeci heveslerini retorik ve icraat düzeyinde sürdürdükçe ve milliyetçiliğe ilişkin anlatılar resmi düzenlemelerle güvence altına alındıkça, ırkçılık, hem kurumsal hem de egemen zihniyet formu olarak gündelik yaşamın içerisinde yeniden örgütlenmeye devam edebilmektedir.

On dokuzuncu yüzyıldaki evrim teorisini, yirminci yüzyılın ilk yarısında sömürgeci saldırganlığın bilimsel mazereti olarak programlaştırılan, yorumlanan ve tümüyle kapalı bir önermeler sistemi olarak kurulan "biyolojik ırk" anlatısı, antropolojinin politik amaçlar için seferber edilmesiyle birlikte, sosyal gerçekliği açıklayan başlıca argümanlardan birine dönüştü.⁸ Bu dönüşümün "arı halklar" üzerindeki başlıca etkisi, bir seçkin cemaat olarak kendilerini ve siyasal-iktisadi çıkarlarını, biyolojik donanımlarının doğal bir sonucu olarak tasarlamaya imkan vermesiydi. Yirminci yüzyılın ikinci yarısı bu sapmanın ortadan kalktığı değil, yeniden düzenlendiği bir dönemi içeriyordu, kısa süre içinde buna anti-komünist propaganda da eklenecekti. Savaş sonrası ırkçılık-karşıtı ve hümanist-kozmopolitçi tezlerin büyük bölümü, post-modern teoriler eşliğinde kültürlerin göreliliğinden ve çeşitliliğinden söz ederken, milliyetçilik siyasetleri bunu, eşitsizliğin yeniden üretilmesini sağlayan tahakküm mekanizmalarının düzenlenmesi için kullanacaktı. Irkçılık biçim değiştirirken milliyetçilik çelikten bir şemsiye olarak eğitimden hukuka, sağlıktan siyasete kadar uzanan ırkçılığın sosyal alanlardaki gelişimini muhafaza ediyordu.

Böylelikle yüzyıllık süreç içerisinde bilimsel ve analitik bir kategori olarak ortaya atılan ırk düşüncesinin siyasal mücadeleler için araçsallaşmasından, her kültürün kendine özgü olduğu ve kültürlere özerk değerler-anlamlar biçim kültürel özcülüğe varıldı. Buradaki kültürcü özcülüğün, örneğin Afrika'daki bir ülkede yaşanan iç savaşta birbirlerini palalarla öldüren kabilelere silah satılmamasını tavsiye eden türden bir özcülük olduğunu hatırlatmakta fayda var. "Yerli" ya da "geleneksel" usullerle elmas madenlerinde uzun saatler ve insanlık dışı çalışma koşullarında çalışmaya zorlanan kişilerin bedenlerine zımbalanan bir kültürcülük, kültürel görelilik konforu bu. Oysa aynı bakış açısı pazar ilişkileri söz konusu olduğunda kimsenin aklına gelmiyordu; orası rasyonalitenin alanıydı ve her şey

6 Münüsoğlu, 2017.

7 Akman, 2009, s. 81-90.

8 Gingrich, 2010.

akıllıca olmaydı, çünkü ekonomi, tıpkı geçen yüzyılda olduğu gibi, bu tartışma alanlarının dışında yer alıyordu.

Bir analitik inşa olan ırkçılıktan kurtulup folklorik bir kategori olarak kültürcülüğe, kültürün yüceliğine, göreliliğine erişilmesini neredeyse “gerçek demokrasi” olarak tanımlayan düşünürlerin ve siyasetçilerin kalabalık metinleri ve söylevleri çokkültürcülük ve benzeri modellerle dolup taşmasına rağmen, milliyetçiliğin hala var olmasını ve hatta yükselişini açıklamak ne kadar mümkün? Aydınlanmadan ilhamla bir eşitlik talebi olarak gündeme gelen milliyetçilik ile yirminci yüzyılda ortaya çıkan ırkçılık ve oradan da günümüz milliyetçiliğine uzanan “istisnalar” kurallaştırken vardığımız yirmi birinci yüzyıl, popülizm denilen yeni bir ırkçı-cinsiyetçi Faşizm türüyle karşılaşmamıza sahne oldu. Elbette nefret nesnesi çeşitlenmişti. Farklı diller, dinler, tenler ve kültürler ile kendilerine “göçmen” denilen kişiler Doğu’nun sarp dağlarını aşarak Batı’nın bereketli serbest piyasasına yürüyordu. Atılan bombalardan kaçanlar, yıkılan evlerini terk edenler yeni bir yurt arıyordu. Göçmenlik dünyanın her yerinde zor ve meşakkatliyen, savaş, şiddet, hastalık, açlık, adaletsizlik, yoksullukla sarmalanmış olanların doğdukları yeri terk edebilecek cesareti gösterip daha insanca bir hayat için bildiği, tanıdığı her şeyden farklı diyarlara yolculuk etmesi bile başlı başına bir meseleyken, vardıkları yerlerde popülist siyasetçilerin hedef tahtasına yerleştirilmek bu çağın lanetiydi.

IV. Popülizm: Sıradanlığın Öfkesini Örgütlemek

Faşist siyasal hareketler kitleleri seferber etmek üzerine kuruludur. Ancak bu seferberliğe hazır olan, bunu talep eden, hatta bunu zorlayan ve dayatan bir kitle olmaksızın Faşizmin güçlenebileceğini söylemek pek mümkün değil. Bu nedenle Faşizmin aşağıdan yukarıya doğru bir tazyikle geliştiği, alt ve orta sınıfların çıkarları etrafında örgütlenen bir “halk hareketi” olduğu söylenebilir. Bir başka ifadeyle faşist hareketler, kaybedecekleri kazanımlara sahip olanlar ile bazı kazançlar ve kazanımlar elde etme fırsatına sahip olanların kulak kesildikleri hareketlerdir. Faşizm ideolojisi ve faşist siyasal hareketler aklı ya da rasyonel olma ihtiyacında değildir. Bunun yerine fizyolojik reflekse benzer davranışlarla hareket ederler ve buna korku, alarmizm, kaygı ve endişe duygularına eklenen kahramanlık, asalet, hak edilmişlik, seçilmişlik retoriklerini eklerler. Kendine, benliğine yücelik atfetme ile eylemlerine duygusalılık giydirme (kendini tutamama, vatanını/milletini çok sevmeye, onuruna yedirememe, ırkının-milletinin geleceğinden endişe etme vb.) aynı zamanda bir refleksdir, üzerinde düşünüp doğruluğuna karar verdiği için değil, o an ve orada ancak öyle tepki verebildiği için, o odur. Ayrıca bütün faşist siyasetler “güçlü lider” kültürüne sahiptir. Bu hareketler her zaman iç ve dış düşmana ihtiyaç duyarlar ve bulamadıklarında onu icat ederler. Faşizmin anti-komünist ve demokrasi karşıtı tutumu kadar dile getirilmeyen hususlardan biri de

anti-modernist ve anti-kapitalist olmasıdır. Milliyetçilik, kelimenin gerçek anlamıyla modernist ve kapitalist bir harekettir. Modernizm ve kapitalizm karşıtlığı retorik düzeyindedir; bir değinme ya da ideolojik hasımlarından geri kalmamak için temas edilen, siyasal retoriklerini düzenlerken yozlaşma ve çürüme göstergesi olarak sunulan dolgu malzemesidir. Bu nedenle, ahlaklıklarını modernizm ve kapitalizm eleştirisi üzerine inşa ederler.⁹

Faşist siyasetlere yönelik bu özeti neden, bazı düşünürlerin günümüzdeki popülizmi faşizm olarak tanımlaması, bazılarının ise birbirine benzeyen bu iki akımın farklılıklarını vurgulaması¹⁰ ya da popülizmi Faşizme giden yol olarak tarif etmesidir.¹¹ Anlaşılan popülizm ile Faşizm arasındaki ilişkinin niteliğine yönelik tartışmalarda bazı farklılıklar olsa bile popülist siyaset tekniği ile Faşist ideoloji ve siyaset arasında içsel bağların olduğu, eleştirel düşünürlerin çoğu tarafından kabul edilmektedir. Popülizmin, yirmi birinci yüzyılın faşizminin bir türevi ya da ona sürükleyen bir siyaset tekniği olduğu konusundaki yorumlarda haklılık payı varsa, geçen yüzyılın faşizmlerine özgü bazı özellikleri popülist siyasal hareketlerde de görülmesi olağandır. Bu yakınlığı görmek çok zor değil, yine de Faşizm ile popülizm arasındaki en büyük fark, düşmana yönelik tutumda ortaya çıkıyor. Faşizm gerçek anlamda iç ve dış düşman olarak saldırı ve nefret nesnesine dönüştürdüğü kesimlere ve ülkelere, onları yok etmek üzere fiziksel olarak ve en ağır araçlar, silahlar ile saldırırken, popülistler bu düşmanın varlığına ihtiyaç duyuyorlar. Zayıf, kırılabilir, görece paralyze hale gelmiş, ama hâlâ orada durmaya devam etmesi gereken bu düşman, kitlelerin rızasını sürdürebilmek ve yönetim rejiminden kaynaklanan krizleri yönetebilmek için gerekli. Bu durum, her an “düşmanı” yok etme girişimine dönüşebilir, her an kitlesel kıyımlar gerçekleşebilir ve korkunç şeyler yaşanabilir. Bu ihtimali göz ardı etmemek gerek. Ancak yine de popülist siyaset tekniğinin genel yöneliminin daha çok gerilimleri, çatışmaları ve nefreti düzenlemek, kontrol altında tutmaya devam etmek olduğu, asıl marifetinin “gerginlik yönetimi” olduğu söylenebilir.

Popülist siyasetlerin kalabalıkları örgütlemeye başarısının arkasında, Faşizme (ve Nazizm’e) benzer biçimde, sıradanlığı ya da vasatlığı bir tür değere dönüştürmesi yer alıyor. Bunun en açık halini entelektüel düşmanlığında ve nefretinde görüyoruz. Milliyetçiliğin bilgiye bakışındaki çarpıklık kısa süre içerisinde bilene ya da bilgiye dönük bir saldırıya dönüşüyor. Bunun tipik örneklerinden birini “yabancı ideoloji” tamlamasında görebiliriz. Bilgi gibi evrensel olması beklenen ortak insani eylemi yerli-yabancı gibi bir ikilik içerisinde anlamak ya da herhangi bir

9 Michel, 2017; Breuer, 2017.

10 Finchelstein, 2019.

11 Belge, 2018, s. 267-292.

siyasal düşünceye, talebe veya teklife yabancılık atfetmek, yabancı olduğu için öyle düşünülmemeyeceğini iddia etmek, daha fenası kendi siyasal görüşünü, düşüncesini ve bilgisini yabancılıktan azade şahsına münhasır addetmek sağcılığın alamet-i farikasıdır. Yabancılığın bilgiyi değersizleştireceğinin varsayıldığı ve yabancı olanın bilgisinin tehdit olarak algılandığı bir tür sapmadan, cehaletin övüldüğü, cehalette bir tür saflık ve erdemin arandığı ve cehaleti öven, ona kıymet veren retorikleri samimi ve “gerçek” bilgelik sayan bu tutumun, popülist siyasetçiler marifetiyle nefretle buluşturulması çok zor değil. Bu nedenle popülist liderler ve siyasal temsilciler sıradan kişilerin, tam da içinde yaşadıkları sosyo-ekonomik ve politik düzen nedeniyle, sahip olamadıkları statülere yönelik öfkelerini örgütler ve onlara nefret etmeleri gereken kesimleri gösterir. Böylelikle bir kısmı gerçekten seçkin olan, ancak daha büyük bir kısmı seçkin olmamakla birlikte görece eğitilmiş, popülist liderlerin siyasal vaazlarını pek inandırıcı bulmayan, küreselleşme istidatı olan ve yerelin dar kalıplarını yüceltmek konusunda isteksiz kesimler seçkin ve elit olarak damgalanarak nefret nesnesine dönüştürülür ve popülist liderler tarafından bütün sosyal, siyasal, ekonomik sorunların kaynağı olarak işaret edilir.

Popülist siyaset tekniğinin Faşizm ile ortak bir diğer müdahalesi yurttaşın; otantik yerli-milli kimliğin taşıyıcısı olan yurttaşın yeniden yaratılmasıdır. Aydınlanmacı anlamda vatandaşlık ya da yurttaşlık bir eşitlik iddiası olarak ortaya çıktığında, aynı toprak ve egemenlik altında yaşayan herkesin – istisnasız herkesin – eşit olduğu varsayımına dayalıydı. Siyasal ve sosyal statüde eşit olanların geri kalan farklılıklarının hepsinin, sosyal ilişkilerde herhangi bir imtiyaza neden olmayacağı ve yurttaşlığın kişiler arasında eşitliği sağlayacağı varsayılıyordu. Bu varsayımın yüzleşmek zorunda olduğu ilk sorun ise sınıftı. Sınıflı toplumlarda yurttaşlığın eşitlik idealinin nasıl sürdürüleceği ve sınıfsal eşitsizliklerin yapılaşma eğilimindeki hareketlerinin yurttaşlık konseptiyle nasıl bağdaştırılacağına gerçekçi bir çözüme kavuşturulamaması¹², bu eşitlik arayışını önemli ölçüde aşındırdı.

Yurttaşlık konseptinin sağlayamadığı eşitlik, popülist siyasetler yoluyla yurttaşlığı kendi içinde parçaladı. Bu parçalanmış yurttaşlık içerisinde egemen sınıflarla ortak çıkar birliğinde buluşabilen etno-dinsel kimlikler kendilerini otantik yerli-milli kimlik olarak restore ederken, bu kimlik kümesine dahil olamayanlar popülist siyasi hareketlerin ihtiyaç duyduğu yeni nefret nesneleri olarak işaretlendi. Küresel ölçekte yaşanan bu gerilemenin Türkiye’deki tanımlanma biçimlerinden birinin kutuplaşma olduğunu biliyoruz. Kutuplaşma pozitif ve negatif yüklü cisimlerin birbirine yaklaşması neticesinde iletkin üzerindeki net yükün sıfır olduğu duruma verilen bir isim olmasına rağmen, bu kavram, siyasal kavramlar dağarcığına, farklı siyasal görüşlerin (yüklerin) birbirini

itmesi şeklinde girdi. Fizikteki eşitlik yanıltıcı olmasın; Türkiye’deki kutuplaşmada kutuplar, fizikteki gibi birbirini nötrleyip yüklerini boşaltmadı. Devlet gücünü elinde bulunduran iktidar bloğu, neredeyse diğer bütün kesimlerin siyasal yörüngesini belirledi. Yani analogiyi zorlamaya devam edersek, ikisi de aynı yükte yüklü olan cisimlerden, güçlü olan zayıf olanı, kendi yörüngesinde hareket etmeye zorladı.

Bu belirleme gücünü sağlayan şeylerden biri de popülist siyaset tekniğinin, vasatlığı ve sıradanlığı otantik yerli-milli kimliğin gösterişli bir formu olarak sunmasıydı. Böylelikle yurttaşlar, içinde bulundukları ekonomik, siyasal, hukuki, sosyal yetersizlikler nedeniyle kimleri suçlamaları gerektiğini kolaylıkla öğrenebiliyor, “büyük resmi” görmekte zorlanmıyordu. Otantik yerli-milli kimlikleri dışında hiçbir sığınağı kalmayan ve gelecek projeksiyonu kurabilecek imkânlardan yoksun olanların sağ-ideolojinin hamasi arınma ritüellerinden medet umması ile bu sürece eşlik eden fütühatçı arzu retorikleri, kitle iletişim araçları, eğitim kurumları, cemaatler, tarikatlar, bürokrasi, medya ve mümkün olan bütün olanaklar ile yaygınlaştırıldı. Kinlenmek, öfkelenmek, nefret etmek, horlamak, aşağı görmek, büyükmek gibi duygusal şiddet kataloğundaki bütün malzemenin siyaset namına tezgâha çıkartılması, milliyetçilik gibi kurucu bir zemin üzerinde inşa edilen sosyo-politik aklı yeniden üretti. Öyle ki, bir sabah herkes e-devletin “Alt-Üst Soy Bilgisi Sorgulama” sistemi sayesinde kim olduğunu, kimlerden olduğunu öğrenebilecek hale geldi.

V. Bir Göçmene Nereli Olduğu Sorulur mu?

Elbette “Türkiye’de ırkçılık yoktur” ve ‘Arap’ köpeklere de verilebilen bir isimdir. Yine de bu bölüme bir soruyla başlayalım: Günümüzdeki *İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi*’nin öncülü olan bildirgelerde söz edilen “insan hakları” ifadesindeki ‘insan’ kimdir?

Fransız devriminin önde gelen isimlerinden biri olan ve devrim sonrası yaşananları sert dille eleştirdiği için giyotinle idam edilen Olympe de Gouges’e göre (1748-1793) kadınların yurttaşlık ve insanlık dairesinden devrim eliyle dışlandıkları açıktı. Tarihteki ilk *Kadının ve Kadın Yurttaşın Hakları Bildirgesi*’ni yazan Gouges, bildirgeye şöyle başlıyordu: “Adam [erkek], sen, adil olabilir misin”.¹³ Bu insanlık tarihindeki ilk kadın hakları bildirgesiydi.

Komünist Marx da *Yahudi Sorunu* isimli eserinde bu soruya burjuva-erkek cevabını vermiş ve Fransa’daki *İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi* üzerinden insan haklarına ilişkin hazırlanan bildirgelerin eleştirisini yapmış, yurttaşlık kavramıyla insan kavramı arasındaki çelişkiyi uzun uzadıya açıklamıştı. Ona göre bu tür evrensellik iddiaları kişileri mülkiyet rejiminden, dinsel baskıdan, sınıfsal tahakkümden ve burjuva sınıfının hukukundan

12 Marshall, 2009.

13 Gouges, 2019.

kurtarmadığı gibi, birey özgürlüğü adına bencilliğini, çıkarıcılığını düzenlemekteydi.¹⁴

Bu eleştiriyi Marx ile sınırlamak haksızlık olur, ondan çok daha önce liberal J. Bentham ve muhafazakâr E. Burke’ün de insan hakları ve onun evrenselliğine ilişkin eleştirileri vardı. Aslında evrenselci hak kavramına ve bireye ilişkin eleştiriler *Sözleşmeciler*’e, özelde ise Hobbes ve Locke’a kadar geri götürülebilecek olan “normatif söylem açısından on yedinci yüzyıl devriminin temelini” oluştuyordu.¹⁵

Yine de Burke’ün *Fransa’daki Devrim Üzerine Düşünceler* (Reflections on the Revolution in France), Bentham’ın *Anarşik Yanılgılar* (Anarchical Fallacies) ve Marx’ın *Yahudi Sorunu* metinlerinin uzlaştıkları nokta; evrensellik iddiasındaki insan hakları kavrayışının “soyut” olması ve topluluk yerine bireye odaklanması, evrensellik kavramı kadar hak ve birey kavramının da sosyal bağlamını yeniden düşünmek için önemliydi. Bu nedenle hak (*right*), birey (*individual*) ve topluluk (*community*) gibi kavramlara ilişkin farklı görüşlere sahip olsalar bile, insan hakları konusunda benzer bir noktaya varmış olmalarını anlamak zor değil.¹⁶

İnsan haklarına ilişkin bir diğer eleştiri hattının ise sıra dışı bir liberal olan Hannah Arendt’tan geldiğini biliyoruz. Marx’a benzer biçimde, o da evrensel insan hakları kavramı ile yurttaşlık arasındaki ilişki üzerine düşünerek başlar. *Totalitarizmin Kökenleri* isimli kitabında kişilerin ‘insan’ olarak haklarının korunmasının bir ulusun uyruğuna girmekle mümkün olduğunu, yurttaşlığın “haklara sahip olma hakkını” belirlediğini ve elbette işe yarayamayacak kadar “soyut” olduğunu söyledi. Arendt’e göre, bu soyutluğun ne kadar ciddi ve somut bir sorun olduğu, savaş sırasındaki göç sürecinde anlaşılmıştı. Yurttaştan insana dönüşmek bir tür çaresizlikti. Yurttaşlığı yitirmek, kişilerin sahip oldukları gerçek hakları kaybettikleri anlamına geliyor ve onları yurttaşlık haklarının kötü kopyası ya da taklidi olan ‘insan haklarına’ sığınmak zorunda bırakıyordu.¹⁷

Oysa insan hakları, evrensel bir iddia olarak ortaya çıktığında eşitlik arayışının bir sonucuydu. Tıpkı yurttaşlık gibi, bu haklar, kişiler arasındaki imtiyazların en aza inmesi ve eşitliğin bir sosyal norm haline gelmesi için verilen mücadelenin bir parçasıydı. İnsan hakları ve yurttaşlık gibi düzenlemeler eşitlik konusunda pek işe yaramadı... ve eşitlik arayışına yönelik bu iki girişim yirminci yüzyılın ortalarına gelinmeden aşıldı. Dünya

savaşları, bu eşitlik arayışlarına egemen sınıfların verdiği yanıtlardan biri olduğu kadar toplumların saplandıkları sosyo-politik ve sosyo-ekonomik buhranı da göstermesi bakımından önemliydi. Bauman’dan¹⁸ ilhamla şunu söyleyebiliriz; içinde bulunduğumuz çağın “maddi ve manevi ürünleri arasında” bedensel olarak insan olan, ancak ‘insan’ olarak hiçbir değeri olmayanların, sınır önlerinde gaz bombalarıyla karşılanmaları medeniyetimizin bir aşamasıdır. Oysa yirminci yüzyılın ikinci yarısı, ilk yarısında yaşanan felaketleri ve krizleri aşmaya yönelik çabaların tarihi olarak anlatılmıştı. Ancak Berlin Duvarı yıkılıp (1989) SSCB çökerken (1991) zaferini ilan eden küresel kapitalizm, savaş meydanlarında yendiği ırkçılığın, neon ışıklarla süslü alışveriş mağazalarına giden sokaklarda yeniden yükselmesi için gerekli zemini güçlendirdiğinden bahsedenleri, tedavülden kalkmış solcu fikirlerin temsilcisi olarak küçümsüyordu.

Almanya’da evi yakılan Türkler, Yunanistan’da dövülerek öldürülen Pakistanlılar ve aralarında Türkiye’nin de olduğu birçok ülkede yaşanan ırkçı-milliyetçi nefret, şiddet, tehdit, linç ve saldırı popülizmin ya da Faşizmin bir türünün siyasal egemenlik arayışında olmasının meşruiyetinden besleniyor. Kötü ırkçılık, iyi milliyetçilik arayışının ürettiği illüzyonun arkasında gerçeğin bu yalın şiddeti yer alıyor. Bu gerçeği örtmenin ya da retorik oyunları ile gizlemenin imkânsız olduğu yer, Suriye iç savaşı sonrasında ülkelerini terk eden, geride bırakan kişilerin yaşadıkları tecrübelerle bakarak anlaşılabilir. Herkesin gözü önünde yaşanan ama çoğunluğun görmediği, göz ardı ettiği bu dramatik süreç, yurttaş olmak ile insan olmak arasındaki boşluğun nasıl doldurulduğunu göstermektedir.

İki eşitlik arayışından söz ettik. Yurttaş olmak, hukuktan ekonomiye, siyasetten eğitime bütün sosyal alanlarda eşitlik üretilmedi ve bunu fırsat bilen popülist siyasetçiler yurttaşlığı parçalayarak otantik yerli-milli kimliği yeni yurttaşlık formu olarak yarattı. Bu durumun hukuki bir anlamı ve işlevi olmasa bile, hukuk dâhil bütün sosyal alanlarda, egemen kimlik formunun restore edilmesini sağladı. Vatandaş olmak yetmiyordu, başka türden bir vatandaş olmak gerekiyordu; millet-i hâkime *demos*’a haddini bildirme görevine eskisinden daha istekli ve pervasızca devam ediyordu.

Eşitlik arayışının diğer ucunda ise insan hakları vardı. Yurttaş olup olmamaktan bağımsız olarak, bu yer küreye insan olarak gelmekten dolayı var olduğu varsayılan haklar. Bir biçimde uyruğunu yitirenleri koruyacak herhangi bir güç kalmadığında bile insan olmaktan dolayı haklara sahip olmak düşüncesinin bu yüzyılda ne anlama geldiğini ve bu hakların Ege Denizinde boğularak ölmeyi engellemediğini fark etmek uzun sürmedi. İnsan olmanın ilk kuralının yurttaş olmak olduğunu, yurttaş olmanın zemininin ise giderek kayganlaştığını fark edenler, miadi

14 Marx, 1997.

15 Dworkin, 1978; Taylor, 1979: 39-62.

16 Tuck, 1979; Nozick 1974; Waldron, 1987.

17 Arendt, 1973.

18 1997.

dolmuş bu iki eşitlik biçimi arayışının arasında oluşan boşluğu ise milliyetçilik ile doldurmakta gecikmedi. Bir anda siyasal alana doluşan popülist liderlerin her şeyden ve herkesten nefret ederek yaptıkları konuşmalar, bir zamanların anlı-şanlı liderleri, duşeleri ya da führerleri kadar havalı olmasa da en az onlar kadar tehlikeli. Ama onlar ırkçı değil... onlar gibi ırkçı değil.

‘Milliyetçilik ile ırkçılık arasındaki fark nedir’ sorusuna siyaset sosyolojisi ve teorisi bakımından cevap vermek zor değil. Kategorik olarak birbirinden ayrıştırılabilir, benzerlikleri ve farklılıkları listelenebilir. Siyaset sosyolojisi açısından birbiri içerisine bu kadar giren iki kavramdan birinin, milliyetçiliğin, ırkçılığın yerleştiği zemin olması ise yapılan her analizi belli bir tarihsel bağlama yerleştirme zorunluluğunu beraberinde getirmektedir. Yine de açıklayıcı bir genelleme olarak ırkçılığı var eden ideolojik ve politik alanın milliyetçilik tarafından döşenen zeminin üzerinde yükseldiği öne sürülebilir. ırkçılığın olumsuz imajı ve görece itibarsızlığına karşı milliyetçiliğin ulus-devletlerin ve ulus ethosunun kurucu söylemlerinden biri olması, milliyetçilik hesabına yapılabilecek her türden ırkçılığı olağanlaştırmamanın işlevsel araçlarından biridir. Öyle ki “Türkiye’de ırkçılık yoktur” cümlesini büyük bir inançla söylerken hissedilen şevk ve hamaset, “Türk’ün Türkten başka dostu yoktur” cümlesiyle birlikte zikredilebilir.

ırkçı örgütler milliyetçiliği sahiplenerek ve iki kavramın (ırkçılığın ve milliyetçiliğin) birbirine indirgenemeyeceğini ilan ederek en çok da ırkçı olarak nitelenmeyi reddederler. Bu bir gizleme taktiği midir, yoksa ırkçı tutumun doğasında bulunan bir kelimelerden korkma semptomu mudur? Aslında, ırk ve ulus söylemleri bir inkâr biçimi altında da olsa hiçbir zaman birbirinden çok uzak olmamıştır; böylece ulusal topraklarda ‘göçmen’lerin varlığı ‘Fransız karşıtı bir ırkçılığın’ nedeni olacaktır. Kelimelerdeki bu dalgalanma bize, milliyetçiliğin belli siyasal hareketlerde örgütlenmesinin, en azından kuruluşunu tamamlamış bir ulusal devlette ırkçılığı kaçınılmaz olarak gözden sakladığını telkin etmektedir.¹⁹

Göçmenler, yurttaşlıktan ve insanlıktan mahrum edilenler, ırkçı olduklarını kabul etmek istemeyen geniş kalabalıkların yerli-milli hassasiyetlerine dokunan her şeyi ‘milli şuur’ sayesinde hızla idrak edebilmeleri ve mahallelerine sığınmış olanlara saldırmak konusunda bu kadar rahat davranabilmeleri, ulus-devlet rejimlerinin milliyetçilik siyasetinin kurumsallaşmış biçimi olmasındandır. Etnisite denilerek altı çizilen farklılıklar yoluyla estetize edilen ırkçılık ya da kültürel görelilik ile farklı tahakkümlerin olağanlaşması ve doğallaştırılması, göçmenlerin insan olarak kim ya da ne oldukları sorusuyla ilgilidir. Bunun kısa yoldan bir çözümü olmadığı gibi, hazır bir reçetesinin de olmadığını ifade etmek gerekir.

Bugünün dünyası küresel salgınlar, ekonomik krizler, iç ve bölgesel savaşlar, yeni cinsiyetçi saldırılar, iş cinayetleri, yeni tür eşitsizlik ve ayrımcılık rejimleriyle görünür hale gelirken, bu distopik hikâyenin merkezinde göçmenler duruyor. Göçmenler, sığınmacılar ve mülteciler sadece çalışmak için ülkelerimize gelen iyi niyetli ve saf insanlar olarak değil, en az herhangi bir yurttaş kadar istekleri, arzuları, beklentileri, hayalleri ve hevesleri olan kişiler olarak aramıza karışmaya devam edecekler. Onlar yerkürede gezdikçe ulus-devlet rejimlerinin siyasallığını oluşturan zihniyet formunun çözüldüğünü ve milliyetçilik ideolojisiyle tıka basa dolduran idrâklerimiz kendi içine çöküşünü izleyeceğiz.

Kaynakça

- Akman, A., 2009, “Milliyetçilik Kuramında Etnik/Sivil Milliyetçilik Karşılığı”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce 4: Milliyetçilik* içinde, edi. T. Bora, M. Gültekinil, İstanbul: İletişim.
- Arendt, H., 1973, *The Origins of Totalitarianism*, New York: Harvest Books.
- Balibar, E.; I. Wallerstein, 2000, *ırk, Ulus, Sınıf: Belirsiz Kimlikler*, çev. Nazlı Ökten, İstanbul: Metis.
- Bauman, Z., 1997, *Modernite ve Holocast*, çev. Süha Sertabiboğlu, İstanbul: Sarmal.
- Belge, M., 2018, “Siz isterseniz...”: *Popülizm Üzerine Yazılar*, İstanbul: İletişim.
- Bernasconi, R., 2015, *ırk Kavramını Kim icat Etti*, çev. Z. Direk, İstanbul: Metis.
- Breuer, S., 2017, *Milliyetçilikler ve Faşizmler. Fransa, İtalya ve Almanya Örnekleri*, çev. Ç. C. Dikmen, İstanbul: İletişim.
- Dworkin, R., 1978, *Taking Rights Seriously*, London: Duckworth.
- Evans, D. A., 2010, “Science behind the Lines: The Effects of World War I on Anthropology in Germany”, *Doing Anthropology in Wartime and War Zones* içinde, (eds.) R. Johler, C. Marchetti, M. Scheer, Biefeld: Transcript. 99-122
- Finchelstein, F., 2019, *Faşizmden Popülizme*, çev. A. Karatay, İstanbul: İletişim.
- Gingrich, A., 2010, “After the Great War: National Reconfigurations of Anthropology in Late Colonial Times” *Doing Anthropology in Wartime and War Zones* içinde, (eds.) R. Johler, C. Marchetti, M. Scheer, Biefeld: Transcript. 355-80
- Gouges, O., 2019, “Kadın Uyan!” *Kadın ve Kadın Yurttaş Hakları Bildirisi*, çev. B. Günen, İstanbul: Kırmızı Kedi.
- Marshall, T. H., 2009, “Citizenship and Social Class”, *Inequality and Society: Social Science Perspectives on Social Stratification* içinde, (eds.) J. Manza, M. Sauder, New York: Norton.
- Marx, K., 1997, *Yahudi Sorunu*, çev. N. Berkes, Ankara: Sol.
- Michel, H., 2017, *Faşizmler*, çev. Füsun Üstel, İstanbul: İletişim.
- Münisoğlu, H., 2017, *ırk Lekesi*, Ankara: Heretik.
- Nozick, R., 1974, *Anarchy, State and Utopia*, Oxford: Basil Blackwell.
- Tarih Vakfı, 2008, *Sessiz Bir Geçmişten Sesler: Afrika Kökenli Türk Olmanın Dünü ve Bugünü*, İstanbul: Tarih Vakfı.
- Taylor, C., 1979, “Atomism”, *Powers, Possessions and Freedom* içinde, (edi.) A. Kontos, Toronto: University of Toronto.
- Tuck, R., 1979, *Natural Rights Theories: Their Origins and Development*, Cambridge: Cambridge University.
- Waldron, J., 1987, *Nonsense upon Stilts: Bentham, Burke and Marx on the Rights of Man*, London: Methuen.

19 Balibar & Wallerstein, 2010, s. 51.

Putin ve Günden Güne Otoriterleşen Rusya

Melike Işık

Vladimir Putin, 2018 devlet başkanlığı seçimlerinde oyların yüzde 77'sini alarak şimdiye kadar aldığı en yüksek oy oranıyla dördüncü kez aynı koltuğa oturdu. Popülaritesinin günden güne artmasında, 1990'lardaki siyasi istikrarsızlıklara karşı büyük ve güçlü Rusya hayalini yeniden gündeme getirmesi, Kırım'ı ilhak etmesi gibi birçok etmen var. Bu etmenlerin hepsi güçlü lider ve güçlü devlet söylemlerinde birleşiyor.

Medyanın kontrolü elinde olduğu ve neredeyse onun izni olmayan hiçbir şey yayınlanmadığı için Putin'e dair mizansenler daha da etkileyici hale geliyor. Üstü çıplak balık tutan Putin, judoda rakibini yere seren Putin, Sibiryada avlanan Putin, buzlu suyun içinde yüzen Putin, bir ayının üstüne çıkan Putin... Bu görüntülerin hepsi Putin'in umursamıyor izlenimi verdiği "Rusya'nın güçlü adamı" sloganıyla ifade edilebilecek kampanyasına katkıda bulunuyor. Levada Merkezi'nin araştırmacılarından Lev Gudkov'un da ifade ettiği gibi: "Bu, imal edilmiş bir karizma. Rusya gibi otoriter bir rejimde gerçekte hiçbir ilgisi bulunmayan toplumsal bir imaj yaratılmaya çalışılıyor."¹

Putin bu karizmasını muhalifleri bastırmak ve Rusya'nın kendisinden başka bir alternatifi olmadığını göstermek için kullanıyor. 2018 yılının haziran ayında emeklilik yaşını erkekler için 60'tan 65'e, kadınlar için ise 55'ten 63'e çıkaran bir tasarı sunuldu. Bu tasarıya göre aynı zamanda katma değer vergisi yüzde 18'den yüzde 20'ye çıkarılıyordu. 2018 yılı eylül ayında 80 şehirde gösteriler yapıldı. Gösterilere şiddet ve tutuklamalarla karşılık verildi. 11 yaşında ve 80 yaşında göstericilerin de dahil olduğu 1200 kişi tutuklandı.² Bu gösterilere verilen aşırı tepki Kremlin'in muhalif herhangi bir eyleme karşı tahammülsüzlüğünün somut bir örneği.

Tarihin Araçsallaştırılması

1990'larda Rusya'da baş gösteren ekonomik kriz, bugün hala Putin'in iktidarını güçlendiren etmenlerden biri. Ekonomik krizin etkisiyle "demokrasi" sözcüğü Ruslar arasında "kaos" ile özdeşleşti. Putin'in iktidara gelişiyle Rusya ekonomik olarak kalkınırken demokrasinin geri plana atılması, refah seviyesinin artması için verilmesi gereken bir taviz olarak görüldü. Halk tekrar refah seviyesinin düşük olduğu, karmaşanın egemen olduğu

eski günlere dönmekten öylesine korkuyor ki Putin'in politikaları değiştirilmez bir konuma geliyor.

Putin de Rus tarihindeki bu dönemi kendi iktidarını meşrulaştırmak için kullanıyor. İktidara geldiğinden beri 1990'lardaki krize sık sık vurgu yapıyor, kendini "anti-Yeltsinist"³ olarak tanımlıyor. "İstikrar" ve "düzen" kelimelerini anahtar kelimeler haline getirerek kendisiyle beraber Rusya'nın 90'lardaki kaostan kurtulup Sovyetler döneminde sahip olduğu güce tekrar eriştiği mesajını veriyor. Bu mesajın Rus toplumunda oldukça güçlü bir karşılığı var.

Putin, her ne kadar 1990'ların kaosunun karşısına, kendi dönemindeki istikrar ve düzeni koyarak iktidarını meşrulaştırıyorsa da, iktidarını her zaman karşıtlıklar üzerinden inşa etmiyor. Tarih kimi zaman da bugüne örnek teşkil eden bir araç olarak kullanılıyor. Bu, en açık şekilde Sovyetler döneminde, bilhassa Stalin'in iktidarında kendisini gösteriyor. Putin'in Stalin'e ve onun izlediği baskıcı politikalara karşı tutarlı bir duruşu olduğunu söylemek çok zor. İktidara geldiğinden beri kimi zaman Stalin'i övdü, kimi zaman ise onun dönemindeki baskıları eleştirerek bir daha o döneme dönülmeyeceğini söyledi.

2017'de SSCB'deki Siyasi Baskı Kurbanlarını Anma Günü'nde, Moskovada Stalin döneminde Gulag sistemi altında faaliyet gösteren esir kamplarının parçalarıyla yapılan Keder Duvarı'nın açılışını yaptı ve bu açılıшта Stalin dönemi için Putin şu ifadeleri kullandı:

Milyonlarca insan halk düşmanı olarak yaftalandı, infaz edildi, sakatlandı, hapishanelerde işkencelere maruz kaldı ve sürgün edildi. Bu korkunç geçmiş ulusal hafızamızdan silinemez ve hiçbir şekilde haklı çıkarılamaz. Milyonlarca insan öldü, acı çekti. Bunu görmek ve açıklamayı olmadığını anlamak için ülkemizde çok sayıda olan toplu mezarları görmek yeterli.⁴

Putin bir yandan bu eleştirileri yaparken, bir yandan da çeşitli eleştirilere karşı Stalin'i savundu. 2019'da "Stalin, ona yaklaşımınız nasıl olursa olsun, Hitler'le doğrudan iletişim kurarak adına leke getirmedir. Onunla görüşmedi. Ancak Avrupa'nın en büyük devletlerinin liderleri bunu yaptı" dedi.⁵ Stalin'in doğumunun 120. yılında onun şerefine kadeh kaldırdı.⁶ Onu "halkların babası" olarak isimlendirdi.⁷ Tüm bunlar, Stalin'in itibarını sağlamlaştıran

söylem ve uygulamalar oldu. Bugün Rusya'da Stalin'in itibarının git gide arttığı görülüyor. 2018'de Levada Merkezi tarafından yapılan bir ankette katılımcıların yüzde 70'i, Stalin'in Rus tarihinde olumlu bir rol oynadığına inandığını söyledi. Bu oran 2016'da yüzde 54'tü.⁸ Levada Merkezi'nin kaydettiğine göre Rusların Stalin'e bakışında üç farklı dönem görülüyor: olumsuz bir bakışın hâkim olduğu 2001-2006 dönemi, daha çok kayıtsızlığın hâkim olduğu 2008-2012 ve son olarak olumlu bir bakışın hâkim olduğu 2014-2018 dönemi. 2001-2006 yıllarında Stalin'e karşı "antipati", "korku" ve "iğrenme" gibi olumsuz cevapların oranı yüzde 43 iken 2014'ten sonra katılımcıların yaklaşık yüzde 17-20'si Stalin'e karşı bu duygulardan birini taşıdığını ifade etti. 2018'de yapılan ankette ise bu oranlar yüzde 12'lere inerek asgari düzeye ulaştı. Stalin'in milyonlarca masum insanı öldürmekten suçlu olduğunu kabul edenlerin oranı 2016'da yüzde 62 iken, 2018'de yüzde 44'e düştü.⁹

Putin'in Stalin'e dair çelişkili ifadelerinden de anlaşılacağı üzere mevcut hükümet, Sovyet dönemini hafızalardan silme politikasının aksine, onu, güncel politikalara göre kullanmayı tercih ediyor. Bu tercihin merkezinde ise Büyük Vatanseverlik Savaşı olarak isimlendirilen 1941-1945 tarihleri arasında Nazi Almanyası ve diğer Mihver Devletlerine karşı verilen savaş var. Bu savaş Rusya için o kadar önemli ki, Rusya Dışişleri Bakanlığı'nın Twitter'da yaptığı her üç paylaşımından yaklaşık biri, İkinci Dünya Savaşı'ndaki olaylarla ilgili.¹⁰

Putin de Büyük Vatanseverlik Savaşı ile ilgili şu ifadeleri kullandı: "Muzaffer nesillerden gurur duyuyoruz, onların kahramanca edimlerine saygı gösteriyoruz. Hafızamız sadece kahramanca geçmişimize saygının bir göstergesi olmakla kalmıyor, aynı zamanda geleceğimize hizmet ediyor, bize ilham veriyor ve birliğimizi güçlendiriyor. Zafer'le ilgili gerçeği savunmak zorundayız."¹¹ Buradan da anlaşılacağı üzere resmi tarih anlatısı, Putin'in Rusya'sı için yalnız bir geçmiş değil, aynı zamanda bir gelecek inşa etmek anlamına geliyor. Putin her ne kadar zaman zaman önemli tarihi şahıslara eleştirilerde bulunsa da iktidarını sağlamlaştırmak, Rus halkının hayallerini süsleyen "güçlü Rusya" idealine başvurmak için tarihten güç almak, ne kadar eleştirirse eleştirsün günün sonunda Rus tarihindeki "kahramanlarla" barışmak zorunda.

Bunun bir sonucu olarak bugün Rusya'da Büyük Vatanseverlik Savaşı'na dair resmi anlatıdan farklı her türlü yorum reddediliyor. Bu resmi anlatıyı savunmak

3 Kastouéva-Jean, 2018.

4 Sputnik, 2017.

5 Putin, 2020.

6 Novaia Gazeta, 1999.

7 Sputnik, 2019

8 News.err.ee, 2020.

9 Levada-Center, 2018.

10 Mihkelson, 2020.

11 Mihkelson, 2020.

için 2009'da "Rusya'nın çıkarlarına zarar veren yanlış tarih anlatısına karşı" bir komisyon kuruldu ve bu komisyon 2012'ye kadar varlığını sürdürdü. Bu yıllarda Sovyetler Birliği'nin İkinci Dünya Savaşı'ndaki eylemlerini eleştirenleri cezalandıran bir yasa yürürlüğe girdi.¹² Putin "Eğer yalanların hastalık gibi yayılmasına izin verirsek çocuklarımıza ne anlatacağız?"¹³ diyerek bu yasaları savundu.

Büyük Vatanseverlik Savaşı'nın eğitimdeki yeri de tartışmasız çok önemli. Putin 2013'te alternatif tüm görüşleri dışlayan "tek tarih kitabı" uygulaması getirmek istedi. Fakat gerçekleştirilmesi o kadar zordu ki, proje gerçekleştirilmeden iptal edildi.¹⁴ Buna rağmen "tek tarih" projesi Rusya'nın büyüklüğünü ve Stalin'in kahramanlığını anlatan sayısız kitap, film, ders kitabı ile kısmen gerçekleştirilmiş durumda. Bugün billboardlarda metro duvarlarında ve kitapçıların pencerelerinde Stalin'in yüzüne rastlamak oldukça olağan.¹⁵

Sovyet arşivlerinin büyük bir kısmı hala gizli tutulduğu için toplumun, özellikle de çocukların ve gençlerin tarih bilgisi hükümetin dayattığı tarih anlatısından ibaret. 1980'lerin sonu ve 1990'ların başını kapsayan dönemde sansürün azalması, arşivlerin açılmasıyla Stalinist tarih anlatısı değişmeye başlamıştı.

Putin iktidara gelmeden arşivler tekrar kapatıldı. Bugün ise arşivlere ulaşmak git gide daha zor haline geliyor. "Hassas" sınıftaki dosyalara özel izin alınmadığı sürece erişilemiyor, bu özel izin ise yurt dışı yasağı konulması gibi bir risk taşıyor. Putin'in iktidarında Sovyet dönemi, özellikle de İkinci Dünya Savaşı, yeniden Stalinist perspektifle ele alınmaya başlandı. Okullar tarih derslerinde eski müfredata geri döndü.¹⁶ Kremlin'in propagandaları neticesinde Stalin bir kez daha hem Rusların gururu hem de askeri ve endüstriyel ihtişamın sembolü haline geldi. Tıpkı tarih kitaplarında yer aldığı gibi bugün birçok Rus'un gözünde Stalin, görkemli Sovyet tarihinin bir simgesi.¹⁷

1990'larda Sovyetler Birliği dönemindeki adaletsizliklere duyulan büyük öfke artık Putin döneminde önemli ölçüde kayboldu. Halka artık kitlesel cinayetleri unutmaları, bunun yerine Stalin'in Rusya'yı kalkındırmasına ve İkinci Dünya Savaşı'ndan zaferle çıkılmasına

yoğunlaşmaları gerektiği aşılanıyor. 1980'lerin sonunda ve 1990'larda baskı rejiminin kurbanlarıyla ilgili delil toplayan ve bunlar için tazminat almayı umanlar, şimdi artık unutulduklarını söylüyorlar.¹⁸

1989'da Sovyetler Birliği genelinde yüzlerce aktivisti bir araya getiren insan hakları örgütü Memorial kurulmuştu. Örgüt, amacını "Stalin'in kurbanlarını hatırlatmak ve bunu kamuya açıklamak" olarak tanımladı. Bir kısmı çalışma kampı ya da sürgünden dönmüş muhaliflerdi. Kimi üyeler bizzat Gulaglarda bulunmuştu.¹⁹ Memorial'ın ortaya çıktığı siyasi iklim Stalinizmin öylesine güç kaybettiği bir dönemdi ki, Memorial'ın kurucu üyesi Irina Sherbakova 1989'da öğrencilere Gulag mahkûmlarına dair verdiği söyleşide, 20 yaşında bir öğrencinin kendisine daha önce hiç gerçek bir Stalin yandaşıyla tanışıp tanışmadığını sorduğunu aktarıyor.²⁰ Sherbakova bir zamanların en güçlü fikirlerinin yeni dönemde bir gencin dünyasında yer almadığını göerek bunun karşısında şaşırıp kalıyor. Fakat bu, yalnız çalışma kamplarında bulunmuş muhalifler için değil; bugün Putin'in Rusya'sında yaşayan biri için de oldukça şaşırtıcı bir soru. Bugün Stalin, gençler arasında o kadar ilgi çekici bir figür ki Moskova'nın hipster bölgelerinde Stalin'in modaya uygun siyah-beyaz bir fular ile yakışıklı ve genç olarak resmedilmiş duvar portresini görebilirsiniz. Bu görüntüsüyle Stalin, kimseye baskı ve adaletsizlikleri hatırlatmıyor, aksine berberler tarafından bir çeşit pazarlama yöntemi olarak kullanılabilir kadar ilgi çekici bir figür. Bugünkü tablo bir bakıma Putin'in ve onun siyasi müttefiklerinin başarısı.²¹

Vatanseverlik ve Etnik Milliyetçilik

1990'lar boyunca Yeltsin yönetimi, Rusya'yı vatandaşlık temeline dayanan bir ulus devlet olarak inşa etmeye çalıştı. Etnik kimliği ne olursa olsun Rusya'da yaşayan tüm halklar Rusya'ya ait görülüyordu.²² 2000'lerin başında Ruslar arasında etnik milliyetçilik yükselişe geçti.²³ Fakat Putin etnik milliyetçiliğe mesafeli durarak söylemlerini "vatanseverlik" üzerinde yoğunlaştırdı. Aşırı milliyetçilere karşı bir tutum sergileyip onları "ülkesinin dağılmasına çanak tutan mağara adamı" olarak adlandırdı.²⁴ Etnik milliyetçiliğe karşı bir çeşit yeni "faydalı" bir milliyetçilik

12 Kastouéva-Jean, 2018.

13 News.err.ee, 2020.

14 Kastouéva-Jean, 2018.

15 Sherbakova, 2019.

16 Mihkelson, 2020.

17 Kolesnikov, 2019.

18 Garrels, 2019, s. 41.

19 Sherbakova, 2019.

20 A.g.e.

21 Kolesnikov, 2019.

22 Kılavuz, 2019.

23 Kastouéva-Jean, 2018.

24 Memri, 2018.

anlayışı oluşturdu. Rusya vatandaşlığı kimliğini daha Ruslaştırdı, Rusya vatandaşlığının temelini Rus diline, Rus kültürüne, değerlerine dayandırdı. Hem Çarlık Rusyası hem de Sovyet liderlerini benimseyen bir milliyetçilik modelini güçlendirmeye çalıştı. Milliyetçilik temalı konuşmalarında Putin'in, hem Avrasyacıların hem de etnik milliyetçilerin söylemlerini seçici olarak kullandığı görülmektedir. Kremlin açısından Avrasyacılığın yararı, "yakın çevre"de Rus etkisini genişletmeyi hedefleyen bir dış politikaya ideolojik olarak katkı sağlayabilecek olmasından ileri gelmektedir.²⁵

Putin sık sık etnik milliyetçiliği ülkenin dağılmasına sebep olabilecek bir etmen olarak değerlendirdi. Buna karşılık farklı etnik kimliklerin Rusya'yı güçlendirdiğini, karma evliliklerin daha güçlü bir genetik kod meydana getirdiğini savundu. 1941 yılında Moskova'nın kuzeyinde Nazi işgalcileri püskürten Kazak kökenli Sovyet askerlerinden saygıyla bahsetmiş, İkinci Dünya Savaşı'nda çok sayıda halkın Rus halkıyla birlikte faşizme karşı beraber savaştığını anlatmıştı.²⁶

Her ne kadar Putin farklı etnik gruplardan destek görmek için, farklı etnik kimliklerin Rusya'yı daha güçlü kıldığını savunsa da, etnik Rusları daima Rusya'nın çekirdeği olarak görmüş, onları "devlet oluşturan millet" olarak tanımlamıştır. Ocak 2012'de, Mart 2012'de yapılacak başkanlık seçimleri öncesinde *Nezavisimaya Gazeta*'ya yazdığı bir makalede, Rusya'da yaşayan diğer halkları Rus nüfusa entegre olmaya çağırıyor, Rus diline ve kültürüne dayanan bir yaklaşımı savunuyordu. Bu yaklaşıma göre Rus olmayan halklar Ruslarla "birleşip çimento haline" gelecekti.²⁷

Putin'in araya mesafe koyduğu her türlü milliyetçilik anlayışının birleştiği, farklı anlayışlar arasındaki sınırların bulanıklaştığı olay, 2014'te Kırım'ın Rusya tarafından ilhak edilmesi oldu. Bir zamanlar kendilerine "muhalif" diyenler de dahil olmak üzere çeşitli siyasi grupların desteğini aldı. Önceden Putin'e karşı olan farklı milliyetçi gruplar da bu olay üzerine Putin'i desteklemeye başladı. Kırım'da etnik Ruslar çoğunlukta idi, bu yüzden bu insanların Rusya'ya katılması etnik milliyetçilerin hayaliydi. Tüm Slavların Rusya'ya katılmasını isteyen milliyetçiler de Kırım'ın ilhakını coşkuyla destekledi, zira Kırım'da hem çoğunluk konumundaki Rusların hem de azınlık konumundaki Ukraynalıların Rusya'ya katılmasını istiyorlardı. Bunun yanı sıra Kırım'ın ilhakıyla Rusya topraklarını Sovyet sınırlarına doğru genişletmiş oluyordu. Bu da eski Sovyet sınırlarını geri isteyenleri memnun eden bir hareketti. Kırım'ın ilhakı, Putin'in popülaritesini arttıran en önemli etmenlerden

birisi olmuştur, Putin 2014'ten sonra, o zamana kadar hiç ulaşmadığı oranlarda destek aldı.²⁸

Putin 2014'te *rossiskiy* (Rusya vatandaşı) ifadesinden daha sık *ruskii* (etnik Rus) ifadesine başvurmaya başladı.²⁹ Etnik Rus ve Rusya vatandaşlığı arasındaki sınırlar bulanıklaştırıldı. Bu *ruskii* (etnik Rus) ifadesini belirleyen şey ise etnik milliyetçilerin başvurduğu anlamdan çok daha kullanışlı bir anlam kazanmıştı. Artık etnisiteden nispeten bağımsız olarak *ruskii* kimliğinin sınırları, Kremlin tarafından desteklenen değer temelli Rus kimliğine katılmak isteyen herkesi içine alacak şekilde genişledi.³⁰ Bunun yanı sıra, *ruskii* terimine başvurarak, söylemlerini o dönemlerde yükselmekte olan etnik milliyetçiliğe dahil etmeyi hedeflediği de düşünülebilir. Öyle ki bir zamanlar milliyetçiliği yeren Putin, 2018'de kendisini "en doğru, dürüst ve gerçek milliyetçi" olarak tanımladı.³¹

Göçmen Düşmanlığı ve Irkçılık

Her ne kadar etnik milliyetçiliğe karşı vatandaşlığa dayalı bir "vatanseverlik" oluşturulmaya çalışıldıysa da bu vatanseverlik günün sonunda yine yabancıların, göçmenlerin hedef haline getirilmesine sebep oldu. Anketler de göçmen düşmanlığının vatandaşlığa dayalı bir milliyetçilikle çözülemediğini gösteriyor; göçmenler 10 yıl öncesine kıyasla artık daha kötü karşılanıyor.³²

Rusya'da göçmen politikaları iş gücü ihtiyacını kapamak, asker açığını kapatmak ve emeklilik sistemine kaynak oluşturmak etrafında şekilleniyor. Fakat Rusya her türlü göçmeni istemiyor. Putin, eski Sovyet cumhuriyetlerinde yaşayan Rusları, Rusya'ya gelmeleri için teşvik etmeye çalışıyor. Fakat göç edenlerin çoğu elbette yoksul Güney Kafkas ülkelerinden ya da Orta Asya'dan geldi. Slav olmayan göçmenler, ırkçılığın ve göçmen düşmanlığının başlıca mağduru. Özbekistan, Kırgızistan gibi Orta Asya ülkelerinden gelen göçmenler, Rus vatandaşlığını elde etseler ve Rusçayı akıcı bir şekilde konuşsalar bile, fiziksel özellikleri Ruslara benzemediği için iş sahibi olmanın ya da ev kiralamanın mümkün olmadığını ifade ediyorlar.

Bu göçlerin yaşanmasıyla ırkçı ya da Putin'in ifadesiyle "vatansever" fikirler hem medya hem de siyasetçiler tarafından daha sık kullanılmaya başlandı. 2012'de ülkedeki altı ulusal televizyon kanalının ve gazetecilerinin devlet denetimi altına alınmasıyla, medya komplo teorileri ve Batı karşıtı propagandanın taşıyıcısı haline geldi. 2013

25 Kılavuz, 2019.

26 Seferov, 2018.

27 Kılavuz, 2019.

28 A.g.e.

29 Zakem, Saunders ve Antoun, 2015.

30 Kılavuz, 2019.

31 Memri, 2018.

32 Manuylova, 2019.

yılında göçmen düşmanlığı doruk seviyesine ulaştı. Bugün hala görevde olan Moskova Belediye Başkanı Sergey Sobyenin, Mayıs 2013'te "Rusçası kötü olan, başka bir kültüre sahip insanların, kendi ülkelerinde yaşamaları daha iyi olur." ifadelerini kullandı.³³

Putin'in de farklı dil ve kültürlerle daha açık olduğu söylenemez. 2019'da verdiği bir röportajda çok kültürlülük gibi fikirlerin artık "savunulabilir" olmadığını iddia etti. Mültecilere yerleşme izni verdiği iddiasıyla Angela Merkel'i eleştirerek, "Göçmenler hesap vermeden öldürebilir, yağmayabilir" dedi.³⁴ Rus televizyon kanalları bir yandan ABD'deki ırkçılığı eleştirirken bir yandan da ABD'deki etnik çeşitliliğin olumsuz sonuçlar doğurduğuna ilişkin programlar yayınladı. Bu programların hedefindeki grup ise şüphesiz Rusya'daki Slav olmayan, "Rusya'yı kirleten" göçmenlerdi.³⁵

Emek Gücünün Yeniden Üretimi

Sovyetler Birliği dağılınca Rusya, devasa bir ülkede az bir nüfusla baş başa kaldı. Bugün Rusya'nın neredeyse yarısı büyüklüğündeki ABD'de 328 milyon insan yaşarken, Rusya'da yalnızca 144 milyon insan yaşıyor. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından yıllarca Rusya nüfusunun 50 ya da 60 yıl sonra ne hale gelebileceğiyle ilgili karamsar öngörüler yapıldı. Bu risk her şeyden önce iş gücünün azalması tehlikesini yanında getiriyordu. Bu karamsar öngörüler gerçekleşmemiş olsa da Rusya'nın istediği görkem ve büyüklüğe ulaşmak için hala çok işçiye ihtiyacı var. Vladimir Putin 2008'de nüfusun azalmasını ülkenin en vahim krizi olarak tanımladı ve nüfusu arttırmak için ciddi bir çaba harcanması gerektiğini söyledi.³⁶ Dinamik nüfusun azalma tehlikesi emek gücünün yeniden üretimi için yoğun bir çalışmayı gerektirdi ve bu noktada kadınların payına daha çok doğurma baskısı düştü.

Putin, Sevgililer Günü'ne ek olarak, benzer bir konseptte sahip bir günü resmî tatil ilan etti ve bu tatilde çiftlerin "vatanseverlik görevlerini yerine getirmelerini", yani bebek yapmalarını söyledi. Ulusal bir bayram olan Rusya Günü'nde doğum yapma şansını elde eden çiftlere buzdolabı, televizyon gibi çeşitli ödüller verildi. Bu yarışma sayesinde Rusya Günü'nde doğan bebek sayısı, ortalama bir günde doğan bebek sayısının üç katına ulaştı.³⁷ Putin'in doğum yapmayı vatanseverlikle özdeşleştiren bu buluşu, Stalin'in 1944'te icat ettiği çocuk sayısına göre farklı varyasyonları bulunan Analık Şanı Nişanı'nı

hatırlatıyor. Her ikisinin bulunduğu nokta, üretimi arttırmak için doğum yapmayı bir vatanseverlik kriteri ilan ederek, kadın bedeni üzerinde baskı kurması.

Putin döneminde hükümet ilk bakışta çocuk sahibi olan kadınlara konfor sağlıyor gibi görünebilecek bazı kararlar aldı. Bu kararlar neticesinde annelik izni alan kadınlar 140 gün boyunca tam ücretini alıp, ardından da evde kaldığı üç yıl boyunca maaşının yüzde 40'ını alabiliyor. Fakat bu uygulama çalışan kadınların çalışma koşullarını iyileştirmekten ziyade kadınların çalışma hayatından dışlanmasıyla sonuçlanıyor. İşverenler kadınları, özellikle de doğum yapma "riski" olan kadınları işe almıyor. İşe alınacak personel için cinsiyet ve yaş sınırlamaları oldukça yaygın.³⁸ Rusya'da kadınlar erkeklerin maaşlarına kıyasla yüzde 25-30 daha düşük ücrete çalıştırılıyor.³⁹ Bu sebeple kadınlar doğum sonrası üç yıl boyunca maaşlarının yüzde 40'ının ödenmesi uygulamasını, "Hiçbir şeyin yüzde 40'ı hiçbir şeydir" diyerek eleştiriyor ve bu uygulamaların yetersizliğine vurgu yapıyorlar. Annelik izninin yanı sıra aileler her yeni çocuk için nakit bir ödeme alıyor.⁴⁰ Bu uygulamaların hepsi daha çok çocuğa, daha çok işçiye ve daha çok askere ulaşmaya yönelik, kadınları eve hapseden uygulamalar.

Geleneksel Aile Yapısının Yüceltilmesi

Daha çok çocuk baskısı ve kadınların eve kapatılmasının elbette toplumda da ciddi bir yansıması oldu. Rus toplumu git gide daha fazla muhafazakârlaştı. Kadını eve, erkeği fabrikaya hapseden geleneksel iş bölümünün, geleneksel aile yapısının övüldüğü muhafazakâr eğilimlerde artış gözlemlendi. Kürtaj marjinalleşti, LGBTİ+lara karşı olumsuz tepkiler arttı. Levada Merkezi'nin yaptığı ankete göre 1998'de katılımcıların yüzde 64'ü, geliri bir çocuğa daha sahip olmaya yetmediği için bir kadının kürtaj yaptırmasında hiçbir yanlışlık olmadığını söylerken, bu oran 2017'de yüzde 26'ya düştü. Aynı anket sonucunda hemcins iki yetişkinin cinsel ilişkisinin olmasını her koşulda yanlış bulan Rusların oranı 1998'de yüzde 54 iken, 2017'de yüzde 69'a yükseldiği ortaya çıktı.⁴¹

Duma 2016'da (tekrarlanmadığı sürece) ev içi şiddeti suç olmaktan çıkaran bir yasa kabul etti. Yasayı savunan Yelena Mizulina gibi kimi aşırı muhafazakâr meclis üyeleri, devletin ailenin işlerine karışmaması gerektiğini savundu ve ev içi şiddeti cezalandıran yasayı "ailenin yapısını bozan Rus geleneklerine aykırı, Batılı bir program"

33 Kastouéva-Jean, 2018.

34 BBC, 2019

35 Garrels, 2019.

36 ABC News, 2009.

37 A.g.e.

38 Garrels, 2019, s.69.

39 Kastouéva-Jean, 2018.

40 Garrels, 2019.

41 Levada Center, 2018.

olarak nitelendirdi.⁴² Mizulina'nın kadına ve çocuğa şiddeti meşrulaştıran bu ifadesi, yalnız kendi görüşünü değil; Putin döneminde hükümetin kadın sorunlarına yaklaşımını temsil ediyor.

2013'te "reşit olmayanlara eşcinsellik propagandası yapılması" resmen yasaklandı.⁴³ Çocukları korumayı amaçladığını iddia eden ulusal düzenlemenin aslında Rusya'da henüz doğum sürecinde olan LGBTİ+ hareketini bastırmayı amaçladığı düşünülüyor. Yasadaki müphem ifadeler bir LGBTİ+ yürüyüşünün dahi suç olarak yorumlanmasına neden olabilir.

Sonuç

Bugün Putin, Rusya'nın devlet başkanı olmaktan öte, başlı başına devletin somut hali olarak görülüyor. Putin'in eski yardımcısı Vyacheslav Volodin, Putin'in siyasi karizmasını şu şekilde özetliyor: "Putin olduğu sürece Rusya da var. Putin yoksa Rusya da yok." Bugün Rusya'da liberal, milliyetçi olabilir ya da devletin ekonomiye müdahale etmesi gerektiğini savunabilirsiniz, fakat Putin'e muhalif olmanız politik spektrumun dışında "vatan haini" kategorisinde yer almanıza sebep olur. Putin de tüm söylemlerini bunun üzerine kurdu ve özellikle Kırım'ın ilhakına karşı çıkan muhalifleri vatan haini ilan etti.⁴⁴

Yalnız gazeteci ve siyasetçiler değil; memnuniyetsizliğini sokağa çıkarak gösteren, muhalif eylemlere katılanlar da ciddi bir baskı altında. Kadın ve LGBTİ+ hakları savunucuları ve demokrasi yanlıları sistematik olarak Rusya'ya zarar vermek isteyen düşmanlar olarak damgalanıyor. Demokrasi, ülkeye güvensizlik ve terör getirecek bir unsur olarak gösterilerek seçimlerdeki usulsüzlükler ve medyadaki sansür, Rusya'yı bir arada tutmak için gereken önlemler olarak dayatılıyor.

Kaynakça

- Balmforth, Tom. *Russian Duma Approves Bill To Soften Penalty For Domestic Violence*. 2017. <https://www.rferl.org/a/russia-domestic-violence-law-passed-duma/28262780.html> (erişildi: Nisan 15, 2020).
- Garrels, Anne. *Putin Ülkesi: Gerçek Rusya'ya Bir Yolculuk*. Düzenleyen: Sıla Arlı. Çeviren Yüksel Taşkın. İstanbul: Doğan Kitap, 2019.
- Kastouéva-Jean, Tatiana. *La Russie de Poutine en 100 questions*. Paris: Edition Tallandier, 2018.
- Kılavuz, İdil Tunçer. «Gorbaçov'dan Putin'e Rus Milliyetçiliğinin Gelişimi.» *Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi* 7, no. 1 (2019): 90-114.
- Kolesnikov, Andrei. *Why Russia Is Making Stalin Great Again*. 2019.
- MAHUZIER, Marc. *Autocrate cynique ou patriote sincère, qui est vraiment Vladimir Poutine?* 2018. <https://www.ouest-france.fr/europe/russie/vladimir-poutine/autocrate-cynique-ou-homme-ordinaire-qui-est-vraiment-vladimir-poutine-5623420> (erişildi: Nisan

2020, 2020).

- Manuylova, Anastasya. *Russia needs workers. Its migration system is keeping them out*. 2019. <https://eurasianet.org/russia-needs-workers-its-migration-system-is-keeping-them-out> (erişildi: Nisan 09, 2020).
- Mihkelson, Marko. *Marko Mihkelson: Why Stalinist history matters to Putin*. 24 Ocak 2020. <https://news.err.ee/1027722/marko-mihkelson-why-stalinist-history-matters-to-putin> (erişildi: Mart 14, 2020).
- Novaia Gazeta. 27 Aralık 1999.
- Poutine, patriotisme et manœuvres politiques. 2016. <https://npa2009.org/arguments/international/poutine-patriotisme-et-manoeuvres-politiques> (erişildi: Nisan 15, 2020).
- Putin At Annual Valdai Discussion Club Meeting: 'I Am The Most Proper And True Nationalist'. 2018. https://www.memri.org/reports/putin-annual-valdai-discussion-club-meeting-i-am-most-proper-and-true-nationalist#_edn1 (erişildi: Mart 19, 2020).
- Putin Financial Times'a konuştu: Liberalizm hükümsüz hale geldi. 2018. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-48796575> (erişildi: Mart 19, 2020).
- Putin, Vladimir, röportaj yapan: Andrey Vandenko. *20 questions with Vladimir Putin* (tarih yok).
- Putin: SSCB'deki Stalin dönemi baskısı mazur görülmez. 2017. <https://tr.sputniknews.com/rusya/201710311030817250-vladimir-putin-stalin-donemi-baskisi-mazur-gorulemez/> (erişildi: Mart 14, 2020).
- Putin'den Kuril Adaları cevabı: Babacık (Stalin) her şeyi aldı, bu iş bitmiştir. 7 Eylül 2019. <https://tr.sputniknews.com/rusya/201909071040112288-putinden-kuril-adalari-cevabi-babacik-stalin-her-seyi-aldi-bu-is-bitmistir/> (erişildi: Mart 14, 2020).
- Russia: Make Love, Have Baby, Get Money. 2009. <https://abcnews.go.com/GMA/story?id=3590764> (erişildi: Nisan 14, 2020).
- Seferov, Fuad. *Putin milliyetçiliği*. 2018. <http://medyagunlugu.com/haber/putin-milliyetciligi-44310> (erişildi: Mart 19, 2020).
- Seidel, Kate. *PUTIN'S REAL FRAUD RIPS OFF RUSSIAN RETIREES*. 2018. <https://socialistworker.org/2018/09/12/putins-real-fraud-rips-off-russian-retirees> (erişildi: Nisan 15, 2020).
- Sherbakova, Irina. *Vladimir Putin's Russia is rehabilitating Stalin. We must not let it happen*. 2019.
- TABU. 2018. <https://www.levada.ru/en/2018/02/02/tabu/> (erişildi: Nisan 14, 2020).
- THE PERCEPTION OF STALIN. Anket, Levada Center, Press-Releases, 2018.
- Walker, Shaun. *Vladimir Putin: I don't have bad days because I'm not a woman*. 2017. <https://www.theguardian.com/world/2017/jun/07/vladimir-putin-i-dont-have-bad-days-because-im-not-a-woman> (erişildi: Nisan 14, 2020).
- Zakem, Vera, Paul Saunders, ve Daniel Antoun. *Mobilizing Compatriots: Russia's Strategy, Tactics, and Influence in the Former Soviet Union*. 2015.

42 Balmforth 2017.

43 Kastouéva-Jean, 2018.

44 NPA, 2016.

Trump, Bolsonaro, Orban: Otoriter Dehşet

Çağla Oflas

Her gerçek devlet yozlaşmıştır.
Ralph Waldo Emerson

Kuşkusuz dünya siyasetinin bu kadar sağa kaymasındaki en büyük pay dünya ekonomisinin lideri Trump'a ait. Trump, derin bir kriz içindeki kapitalizmin, emekçi kitlelere baskıdan, hak gasplarından, ırkçılıktan, savaştan, doğanın kâr uğruna talanından, fosil yakıtların sonuna kadar kullanılarak, gezegenin de korkunç bir yıkıma sürüklenmesinden başka bir şey vermeyeceğinin en önde duran temsilcisi.

2008 krizi sonrasında, yeni liberalizmin “birinci sınıf olabilirsiniz” vaadinin öfkeye dönüştüğü, solun da bir alternatif olamadığı koşullarda, Trump sahneye çıkıp “Ben kuşatılmış çalışan insanın savunuculuğunu yapacağım” demişti.

2008'de yaşanan krizin ardından, yüzde birin dışında kalan orta kesimlerin durumu kötüleşti. Sağlık harcamalarını karşılayamadılar. Bir ev sahibi olabilmek imkânları büyük ölçüde kısıtlandı. Ayrıca bir kısım mavi yakalı beyaz işçi son birkaç yıl içinde iyi ücretli, sendikali işlerini kaybetti. Demagojik bir dille neo-liberal elit olmakla ilgisi yokmuş gibi davranan Trump, Wall Street'e yüklendi. Trump, burjuva siyasetinin lümpen haliyle “Ben size üretim alanındaki bu işleri geri getireceğim. Ben bu serbest ticaret anlaşmalarından kurtulacağım. Ben sizi yeniden güçlü kılacağım. Ben sizi yeniden gerçek biri yapacağım. Sıkıcı sorulara gerek kalmadan kadınları elde etmenizi sağlayacağım ” dedi.¹ “Amerikan kurulu düzenine kafa tutan” Trump, başkanlık koltuğuna oturduğunda *Forbes*'in “Milyarderler Listesi”ne 566. sıradan girecek kadar zengin biriydi. İki yıl sonra 200 sıra gerileyerek, 766. zengin oldu. Ama hâlâ ayrıcalıklılar listesinin en tepelerinde yerini koruyor.²

Trump, 2008 krizinden sonra Wall Street'i işgal eden hareketin öfkesinin yöneldiği şeyin ete kemiğe bürünmüş hali. Trump'ın milyonerlerden ve savaş suçlularından oluşan kabinesi, dünya halklarına karşı açılan savaşın ilk işaretiydi. Trump, dünyanın en büyük tekellerinden biri olan Exxon Mobil'in CEO'su Rex Tillerson'ı Dışişleri Bakanı, en büyük

fastfood şirketlerinden birinin CEO'su Andrew Puzder'i Çalışma Bakanı yaptı. "Asgari ücrette ciddi artışlar için verilen mücadele, yaşanabilir bir maaş sağlamak yerine milyonlarca kişiyi tamamen maaşsız bırakabilir" görüşünü savunan Puzder'in yıllık maaşı 1 milyon doların üzerinde. Savunma Bakanlığı'na ise "Kuduz köpek" lakaplı emekli General James Mattis'i getirdi. Afganistan ve Irak işgallerinde önemli görevler yapan Mattis, 2004'de Felluce'de yapılan katliamı yönetmişti. Kendisi askerlere yaptığı bir konuşmada "Bazı insanlara ateş etmek eğlenceli" diyecek kadar gözü dönmüş bir katil. Başkan Yardımcısı Mice Pence ise göçmenlere, eşcinsel ve kürtaj hakkına karşı, "küresel ısınmanın" çevreci örgütlerin uydurduğu bir masal olduğunu ileri süren bir kişi.³

Trump'ın İlk İcraatları

Trump, "perşembenin gelişi çarşambadan" bellidir misali, başkanlık koltuğuna oturur oturmaz Obamacare olarak anılan sağlık sigortasının lağvedilmesine ilişkin bir kararname yayınladı. Beyaz Saray'ın internet sitesinden iklim değişikliğiyle ilgili bölümü kaldırdı. İnsan hakları, demokrasiyle ilgili ve "hemen kurtulunması" gerektiğini düşündüğü sayfaları da kaldırdı. Yerine "güvenlik toplumu" adı altında devleti, polisi, militarizmi savunan metinler koydurdu. İran, Irak, Suriye, Yemen, Libya, Sudan ve Somali'den gelenlerin vizelerinin askıya alınmasını, kayıt dışı göçmenlerin sınır dışı edilmesini ve Meksika sınırına duvar örülmesini öngören bir kararname imzaladı. Beyaz Saray'ın internet sitesinden 35 milyon Amerikalının konuştuğu İspanyolca bölümünü kaldırttı. ABD büyükelçiliğini Tel Aviv'den Kudüs'e taşıyacağını söyleyen Trump, Filistin halkının elinde kalan toprakların da elinden alınması konusunda İsrail devletine açık çek sundu.

İklim Karşı Savaş

Trump, artık bir krize dönüşen iklim sorununun çözümü noktasında atılması gereken adımların önündeki en büyük engel olarak durmakta. Fosil yakıt kullanımını sonlandırmak bir yana dursun, "Önce Amerika Enerji Planı"nda kömüre, kaya gazı ve petrole ağırlık veriyor. Bu temel enerji politikası, karbon salımını artırarak iklim değişikliğini hızlandırıyor. İklim Eylem Planı'nı ise zararlı ve gereksiz bir politika olarak nitelendiriyor. Trump, Ocak 2017'de Obama döneminde büyük tartışmalara ve protestolara yol açan baskılar sonucunda inşaatı durdurulan Keystone XL ve Dakota Petrol Boru Hattı projelerini imzaladı. Mart ayında ise iklim değişikliğiyle ilgili mücadele kapsamında ortaya konan düzenlemeleri ortadan kaldıran Enerji Bağımsızlığı Kararnamesi'ni imzaladı. Bu kararnameyle Temiz Enerji Planı ve Temiz Su Planı gibi programların askıya alınmalarının önü açıldı.

3 (<https://www.ntv.com.tr/galeri/dunya/trumpin-kabinesinde-kim-neyi-temsil-ediyor,qJlKIdXo1kenkGsDZ583VA/X92WwLRcvUK1OcwclwglEg>)

Kömür üreticilerini sevince boğan bu kararnameyle fosil yakıtlar ile çalışan enerji santrallerine yapılan karbon emisyonu kısıtlamaları gevşetildi. Haziran 2017'de Paris İklim Anlaşması'ndan çekileceğini açıkladı. Nisan 2018'de de Karbon İzleme Sistemi'ne (CMS) ayrılan bütçeyi kesti. Bu sistem ile NASA, uydu ve uçaklara yerleştirilen aletler aracılığı ile sera gazları emisyonunu ölçüyordu. Paris Anlaşması gereğince, ABD de ulusal sera gazı ölçümü yükümlülüğünü yerine getiriyordu.⁴

Ocak 2018'de Trump'ın talimatı üzerine ABD İçişleri Bakanlığı, ABD kara sularında petrol ve doğalgaz aramak için açık deniz sondajına izin verileceğine dair planı açıkladı. Plana göre Pasifik Okyanusu, Meksika Körfezi ve Kuzey Kutbu bölgelerinde sondaj platformları kurulması hedefleniyor. Özellikle Alaska'da koruma altında bulunan sahalara, soyları tükenme tehlikesi altında olan kutup ayılarının inlerinin bulunduğu bölgeleri ve yaban kirpilerinin yavrulama alanlarını da içeren 1,6 dönümlük sahil şeridi, sondaj çalışmaları için uzun vadeli olarak kiralanacak. Sondaj çalışmaları, geçimlerini avcılık ve balıkçılıkla sağlayan yerli halkların da göç etmesine neden olacak.⁵

"Trump'ın Büyük Anlatısının" Hedefindeki Göçmen Düşmanlığı

Seçim stratejisini "ülkeyi gerçek sahipleri olan beyaz adama yeniden teslim edeceği" üzerine kuran Trump, başkan olduktan sonra da ırkçılara, faşistlere güç veren açıklamalar ve tutumlar sergiledi. Göçmenlere kin kustu. Müslümanları, Ortadoğuluları, kadınlar dahil olmak üzere ezilen tüm kesimleri aşağıladı. Her fırsatta Amerika'yı Amerikalı olmayanlardan temizlemek istediğini belirten Trump'ın göçmen düşmanlığı hükümet krizine dönüştü. Trump, 2015 yılında seçim çalışmaları sırasında Meksika-Amerika sınırına duvar örmekten bahsetmiş, o dönem başkan seçilmesini bile olanaksız görenlere "Çok güzel bir duvar öreceğiz. Bunun parasını da Meksika ödeyecek"⁶ demişti.

Ancak Meksika bütçesinden ödenmesi öngörülen duvar, federal bütçe tarafından karşılanması gereken bir projeye dönüştü. Sonrası Cumhuriyetçilerle Demokratlar arasında pazarlığa ve giderek devleti de işleyemez duruma getiren bir kriz yaşandı. Trump'ın kararıyla hükümet çalışmayı durdurdu.⁷ 2018 yılında Honduras,

4 (<https://yesilgazete.org/blog/2018/10/06/trumpin-cevre-politikalari-karnesi-meryem-dutoglu/>)

5 (<https://www.milliyet.com.tr/dunya/trump-alaskada-koruma-altindaki-bolgelerde-petrol-sondajina-izin-verecek-6033268>)

6 (https://www.youtube.com/watch?v=IO3wH8_n1LE)

7 (<https://www.nytimes.com/2018/12/22/us/politics/shut-down-trump-senate.html>)

Guatemala, Nikaragua ve El Salvador'dan yola çıkan göçmenler, Meksika sınırından Amerika'ya geçmek üzere harekete geçtiklerinde, Trump durumu "işgal" olarak değerlendirdi ve "Ulusal Acil Durum" ilan etti. Faşist çeteleri göçmenlere saldırması için yönlendirdi. Oysa, göçmenler, Amerika'nın arka bahçesi olarak anılan bu ülkelerden, ABD'nin yürüttüğü savaşlar sonucu ortaya çıkan, baskıcı rejimlerin yarattığı kaos, şiddet ve yoksulluktan kaçıyorlardı.⁸ Trump, bir göçmen ülkesi olan ABD'de göçmen kitlelerini dışarıdan gelen çete üyeleri, hırslılar, suçlular ve George Soros tarafından fonlanan Ortadoğulu teröristler olarak hedef gösteriyor.

Faşistlere Açık Çek

Trump'ın retoriğinden cesaret alan ırkçı yapılar ve faşistler, katliamlar gerçekleştirmekten çekinmiyor. Nitekim, 2018 yılında Pittsburg'da bir sinagoga yaptığı saldırı sonucunda 11 kişiyi öldüren Robert D. Bowers'ın sosyal medya hesaplarında Yahudi karşıtı paylaşımlar yaptığı kaydedildi. Katliam öncesinde de sosyal medyada "Halkımın katledilmesini bekleyemem, ben içeri giriyorum" şeklinde yazılar yazdı. ABD'nin önde gelen Yahudi karşıtlığı ve ırkçılıkla mücadele kuruluşlarından İftira ve İnkârla Mücadele Birliği (ADL) tarafından yayınlanan rapora göre, 2018 yılında, 11 kişinin öldüğü sinagog saldırısı dahil, ABD'de 50 kişi yaşamını yitirdi. Yine aynı araştırma bu cinayetlerin sorumlularının tamamının en az bir sağcı hareketle bağlantısı olduğunu belirtiyor.⁹

Trump'ın seçilmesinden bu güne ırkçılık ve aşırı sağ ABD'de ivme kazandı. Başkanlık seçimleri sırasında ırkçılığı, Yahudi ve İslam karşıtlığını bolca kullandı. Trump'ın seçilmesinden sonra *Alt-right* (Alternatif Sağ) adlı aşırı sağ hareket de kadınlara, Yahudilere, Müslümanlara, göçmenlere ve eşcinsellere düşmanlığını her fırsatta ortaya koyuyor. Söz konusu faşistler, ABD'nin pek çok eyaletinde internet üzerinden örgütleniyor. Ayrıca Amerikan İç Savaşı'ndan sonra KKK (Ku Klux Klan) üye sayısında da artış gözlemleniyor.

Beyazların üstünlüğüne inanan ırkçılar, neo-Naziler, KKK üyelerinden oluşan faşist gruplar Trump'tan cesaret alarak meydanlara çıkıyorlar. 2017 yılında ABD'nin Virginia Eyaleti'ne bağlı Charlottesville kentinde ırkçılar ellerinde meşalelerle yaptıkları gösteride, "Tek halk, tek millet, göçmenliğe son", "Bizim yerimizi alamazsınız" sloganları atıldılar. Ertesi gün "sağı birleştirin" adı altında

tekrar bir gösteri yaptılar. Polis koruması altında yapılan bu gösteriler silahlı KKK üyelerinin nezaretinde gerçekleştirildi. Her iki gösteriyi de anti-faşist gruplar sokaklara çıkarak protesto ettiler. Bu gösterilerden birinde genç bir faşist kalabalığın üzerine otomobilini sürmesi sonucunda 1 kişi öldü, 30 kişi yaralandı. Trump olayla ilgili, faşistleri aklayan "pek çok tarafın sergilediği nefret, bağnazlık ve şiddeti kınadığını" belirten ifadeler kullandı. Trump'ın seçtiği "tarafsız" dil ABD kamuoyunda tepkiye yol açtı. Ve ırkçılığa karşı mücadeleyi arttırdı.

Amerika'yı Yeniden Büyük Yapmak

ABD, İkinci Dünya Savaşı sonrasında savaşlar ve ekonomik bunalım nedeniyle kesintiye uğramış olan dünya kapitalist sisteminin yeniden sürekliliğinin sağlayabilecek tek devlettir. Yüzyılın geri kalanında muazzam emperyalist sonuçlar doğurmasına yol açacak devasa bir askeri güce dönüşmüştü. Savaş sırasında üretkenliğini iki katına çıkarmış, takım ve tezgah üretimi yediye katlanmış, savaş sonunda da askeri araç ve uçak üretimi derhal sivil üretime dönüştürülerek otomobil, sivil uçak ve ev aletleri başta olmak üzere, çok çeşitli eşya ve yedek parça üretilmeye başlanmıştı.¹⁰

ABD, İkinci Dünya Savaşı esnasında büyük bir askeri güce dönüşmüştü. 1950 yılında dünya üretiminin neredeyse yarısı ABD'de gerçekleşiyordu. Bu ekonomik ve askeri güç ABD'ye sermaye ihracı, çok uluslu şirketlerin yaygınlaşmasını destekleme sürecinde kapitalizmin uluslararası ölçekte yayılması, yeniden üretilmesi için siyasal ve yasal koşulların yaratılması gibi bir dizi imkân sağladı. ABD devletinin ve sermayesinin çıkarlarını savunmak dışında uluslararası ilişkilerin evrensel hukuk, insan hakları gibi burjuva değerlere göre yeniden düzenlenmesi de buna dâhildi. Neredeyse 20. yüzyılın tümü boyunca da, sermaye birikim koşullarının uluslararası ölçekte düzenlenmesinde belirleyici bir rol oynadı.

Ancak 20. yüzyılın sonu, 21. yüzyılın başında ABD'nin dünya liderliğini sarsan gelişmeler yaşandı. Rusya ve Doğu Bloku ülkelerinin yıkılmasının ardından, ABD artık dünyadaki tek süper güç olarak öne çıksa da, kısa bir zaman sonra bu düşüncenin yanıltıcı olduğu anlaşıldı. ABD, 1945 yılında dünyanın toplam gelirinin yüzde 50'sine sahipken, bu oran 2000'li yılların başında yüzde 20'ye geriledi. 1,5 milyar nüfusuyla dünyanın neredeyse atölyesine dönüşen bulunan Çin, ABD'yle rekabet eden büyük bir emperyalist güce dönüşmüş durumda. Asya'dan Afrika'ya kadar geniş bir coğrafyada siyasi hegemonyasını arttıran Çin, ABD için güçlü bir rakip. Rusya'da 1989'da yaşanan çöküşün ardından toparlanarak, dünyanın en önemli enerji kaynaklarının üzerinde yer aldığı Asya ve Ortadoğu bölgesinde ciddi bir güç haline gelmiş durumda.

8 Ekonomik kriz koşullarında "herkese yetecek kadar yok" diyen pek çok otoriter rejim, sınırlara duvar örerek, binlerce askeri yığınak yaparak "ulusal güvenlik" adı altında göçmenlere karşı savaş açtı.

9 <https://www.amerikaninsesi.com/a/abd-de-a%C5%9F%C4%B1r%C4%B1l%C4%B1k-yanl%C4%B1lar%C4%B1n%C4%B1n-CC%87%C5%9Fledi%C4%B1-cinayetler-art%C4%B1yor/4850090.html>,

10 Panitch ve Gindin, 2012, s. 95.

Almanya ise 1989'da yaşanan çöküşten en kazançlı çıkan devlet. Doğu Almanya ile birleştikten sonra 80 milyonluk bir nüfusa sahip Almanya, Avrupa'nın en güçlü devleti haline geldi.

Sarsılan hegemonyasını yeniden tesis etmek için ABD egemen sınıfının tek seçeneği, savaş ve silahlanma olarak duruyor. ABD'nin yürüttüğü hegemonya savaşı Ortadoğu'da çok daha kanlı ve yıkıcı bir hal alırken, dünyanın geri kalan coğrafyasında yaşayan halklar için de büyük bir tehdit oluşturuyor.

Trump, ABD tarafından oluşturulan devletler sisteminin altını oyan adımlar atmakta. Adeta bir "haydut devlet" gibi davranmakta. Kuzey Kore'yi yok etmekle tehdit etti. Ocak ayında İran'ın önemli komutanlarından Kasım Süleymani'ye suikast düzenledi. Şubat ayında İsrail'le "barış anlaşması" adı altında, Filistinlilerin topraklarından vazgeçerek, kendilerini savunma hakkını elinden alan bir anlaşma yaptı.¹¹

Bir Güç Savaşı Aracı Olarak Yaptırımlar

Trump, Vietnam, Irak, Afganistan savaşında gördüğümüz siyasal yaptırımları devletler arasındaki ilişkilerde daha sık gündeme getiriyor. Rakip devletleri dize getirmek için sık sık yaptırım silahını kullanıyor. ABD İran, Suriye, Kuzey Kore, Küba, Suriye ve Sudan'a, Türkiye, Rusya ve Venezuela'ya yaptırımlar uyguladı. Yaptırımlar, doğrudan müdahale ve savaşların yol açtığı maliyetleri ve kamuoyu tepkisi gibi mali ve siyasi risklere karşı bir alternatif çözüm olarak görülüyor. Askeri yöntem dışında bir araç olarak yürütülen güç mücadelesi, Amerika'nın dünya halklarına karşı sürdürdüğü başka bir savaş yöntemi. Sonuçları açısından devletlerarası ilişkileri daha da istikrarsızlaşmasına yol açmakla birlikte, yaptırımların etkili olduğu söylenemez. Venezuela, Putin ve İran'daki gibi baskıcı rejimleri bertaraf etmek bir yana, bu rejimler bu yaptırımlar sayesinde iktidarlarını sürdürebiliyor. Ancak, yaptırımlar nedeniyle yoksul ve işçi kesimlerin zaten sınırlı olan gıda, sağlık gibi temel ihtiyaçlara ulaşımı zorlaşırken, dünya siyasal açıdan çok daha istikrarsız bir hale geliyor.

Küreselleşme Yerine Devletleşme

Çok değil, bundan 40 yıl önce, Rusya ve Doğu Bloku ülkeleri yıkıldıktan sonra, kapitalizm zaferini ilan etmişti. 90'lı yıllarda emperyalizm, küreselleşme adı altında sürüme girerken, barış, özgürlük ve demokrasinin teminatı olarak piyasa gösterildi. Gümrük duvarlarının

yerini serbest ticaret aldı. Ancak 2008 ekonomik krizi sonrasında bu söylemler hızla terk edildi. Yerine "Amerikan malı al, Amerikalı işçi çalıştır" gibi milliyetçi söylemler geldi. Serbest ticaret yerini korumacı politikalara, ticaret savaşlarına bıraktı. ABD Trump'la birlikte yürürken, AB'ye ilk darbe Fransa'dan geldi. Fransa'da faşist Le Pen AB'nin öldüğünü ama bunun farkında olmadığını ilan etti. Ardından İngiltere bu ölüyü gömmek için harekete geçti.

Trump, ABD'li şirketlerin çıkarlarını savunmak için pek çok koruyucu adımlar attı. Trans-Pasifik Ortaklığı (TPP) Anlaşması'ndan çekilme ve NAFTA'yı (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması) gözden geçirme kararı aldı. Bir süre önce de NAFTA yerine ABD-Meksika-Kanada Ticaret Anlaşması'nı (USMCA) imzaladı. USMCA kapsamında otomobil ve kamyon parçalarının yüzde 40-45'inin saatlik en az 16 dolar kazanan işçiler tarafından üretilmesi zorunluluğu getirildi. Böylece maliyetleri nedeniyle otomobil üretiminin Meksika'ya kaydırılması engellendi. Ayrıca Kanada ve Meksika'dan vergisiz ithal edeceği araç sayısına 2,6 milyon adet sınırı getirdi. Trump, Amerika'da fabrikaların kapanmasının, işçilerin işsiz kalmasının, ücretlerinin düşmesinin sorumlusunun sermaye değil de, serbest ticaretten faydalanan diğer ülkelerin işçileri ve göçmen işçiler olduğunu söylüyor. Oysa bugün işsizliğin temel nedeni, kâr oranlarında yaşanan gerileme. Fabrikaları aynı nedenle işgücünün daha az maliyetli bölgelere taşıyan sermaye yeni yatırımlar yerine daha kazançlı bulduğu finansal alanlara yöneliyor. Trump, işçi sınıfını milliyetçilik temelinde bölerek, işsizliğin ve düşük ücretlerde sermayenin sorumluluğunu gizlemeye çalışıyor.

Dünya Ticaret Savaşı

Trump, Çin'e karşı ABD'nin çıkarı doğrultusunda bir ticaret savaşı açtı. "Milli güvenlik" gerekçe gösterilerek, Çin'den ithal çelik ve alüminyuma sırasıyla yüzde 25 ve yüzde 10 ek gümrük vergisi getirileceği duyuruldu.¹² Sonra cephe genişletilerek, Çin dışında AB, Kanada, Meksika, Türkiye ve Güney Kore gibi "müttefiklerden" gelen ürünler gümrük vergileri konuldu. Güney Kore, ihracatında önemli bir kesintiyi göze alarak ABD'nin kotasını zaman kaybetmeden kabul etti, AB'nin ABD'den bu uygulamalarının 294 milyar dolara ulaşan karşı tedbirlere neden olabileceği belirtmesi üzerine Trump, AB "bu vergileri kaldırmazsa ABD'ye gelen tüm otomobillerine yüzde 20 ek vergi uygulayacağını" söyledi.¹³ ABD, toplamda 250 milyar dolarlık Çin malına ek gümrük vergisi getirdi. Bu rakam Çin'den ithalatın yarısına denk

11 Anne Alexander anlaşmayla Batı Şeria'daki mevcut yasadışı yerleşimler İsrail'in olmadığını, Ürdün Vadisi'nin ortasından kesilmiş Filistin devletine ait yerleşim alanlarını tamamen İsrail topraklarıyla çevrili bıraktığını belirtiyor. Ve anlaşmanın Filistin topraklarından daha fazla vazgeçmeye zorladığını, Filistin devletinin askersizleştirerek kendilerini savunma hakkını da elinden almayı hedeflediğini söylüyor. Alexander, 2020.

12 <https://www.dw.com/tr/abdden-ithal-%C3%A7elik-ve-al-%C3%BCminyuma-ek-vergi/a-428987908>

13 <https://www.ntv.com.tr/dunya/trumpan-abye-yeni-vergi-tehdi-di,4txOC7H430erQhpxvi311A>

geliyordu. Çin de toplamda 50 milyar dolarlık ABD malına yüzde 25 ek gümrük vergisi getirdi. Trump, gemileri yakarak, Çin'i 2017 yılında gerçekleşen yaklaşık 500 milyar dolarlık tüm ithalata ek vergi getirmeye hazır olduğunu açıkladı. Ocak ayında ABD ile Çin arasında yapılan birinci faz ticaret anlaşmasıyla taraflar arasında şimdilik "ateşkes" ilan edildi.

ABD'nin özellikle Çin'e karşı açtığı ticaret savaşları dünya ekonomisinin daralmasına ve istikrarsızlaşmasına yol açtı. Uluslararası Para Fonu (IMF) 2019 ve 2020 için küresel büyüme tahminlerini küresel ticaretteki olumsuzluklar yüzünden yüzde 0,1 aşağı çekti. Dünya Ticaret Örgütü 2019 yılı için küresel ticaret büyüme beklentisini yüzde 2,6'dan yüzde 1,2'ye, 2020 yılı için de yüzde 3'ten yüzde 2,7'ye düşürdü.¹⁴

Öte yandan ticaret savaşlarının adı konulmamış Üçüncü Dünya Savaşı'nın bir parçası, yeni bir boyutu olduğunda altını çizmekte fayda var. Devletler arasındaki ekonomik ilişkilerin bu kadar iç içe geçtiği bir sistemde birbirine bağlı iki ekonominin mücadele etmesi şaşırtıcı. Zira ABD ve Çin yürümekte olan hegemonya mücadelesinin en önemli aktörlerinden. Üstelik Asya-Pasifik hattı başta olmak üzere çeşitli bölgelerde her iki ülke kafa kafaya gelmiş vaziyetler.

Kapitalizm varoluşsal bir kriz yaşıyor. Ekonomik büyüme İkinci Dünya Savaşı sonrası büyüme rakamlarına artık ulaşamıyor, bu durum da kronikleşen bir durgunluğa yol açıyor. Bu nedenle büyük güçler arasında kıran kırana bir rekabet yaşanıyor. Ticaret savaşı birbirleriyle kıyasıya rekabet eden emperyalist güçler arasındaki mücadelenin ekonomi alanındaki yansımalarından başka bir şey değil. Çin ile ABD arasındaki ticaret anlaşması kalplere biraz serin su serpebilir ama günümüz dünyasında kâğıt üzerinde yapılan anlaşmaların, kâğıtta kaldığına ilişkin pek çok örnek var. Hal böyleyken ticaret savaşlarının biteceğini düşünmek saflık olur. Bugünün dünyasında Lenin'in sözlerini aklımızdan hiç çıkarmamamız gerekir: "Emperyalizm barış değil, savaş getirir"

Egemenler Arasındaki Çatışmalar ve Umud

Trump'ın iktidara geldiği andan itibaren devlet yönetiminde pek çok krize yol açtı. Kendi üzerinde yükseldiği kurumu aşındıracak pek çok icraat bulundu. Bu durum müesses nizamda hoşnutsuzluklara yol açtı, halen de açıyor. Kendi yarattığı krizler halkın desteğini azaltırken, Trump karşıtı sermaye grupları ve devlet bürokratları da soruşturma başlattı. Bunlardan Temsilciler Meclisi Başkanı Nancy Pelosi tarafından Eylül 2019'da, "ABD ulusal güvenliğine zarar verdiği, başkanlık yemini ihnet ettiği" gerekçesiyle başlatılan azil soruşturması, 6 Şubat 2020 tarihinde Cumhuriyetçilerin çoğunlukta olduğu Senato'da Trump'ın aklanmasıyla sonuçlandı. Bu süreç, egemen

sınıf içinde çatışmalara güvenmenin yanıltıcı olduğunu gösterdi. Nitekim Trump'a karşı bu hamle, Trump'ın güçlenmesine yol açtı. Kamuoyu şirketi Gallup'un verilerine göre Trump'ın desteği yüzde 49'a çıktı.¹⁵

Trump başkanlık koltuğuna oturur oturmaz sokağa çıkan kadınların mücadelesi, ırkçılığa, iklim inkarcılığına karşı gün geçtikçe sesleri yükselen hareket, Trump'ı yenmek için nereye bakmamız gerektiğini gösteriyor. Trump iktidara geldiğinde, ABD tarihindeki en geniş katılımı protesto gösterileri gerçekleştirildi. Başta Washington, New York, Los Angeles, Chicago, Boston olmak üzere 500'den fazla kent ve kasabada düzenlenen "Kadın Yürüyüşleri"ne, 4 milyon insan katıldı. Ayrıca İngiltere, Kuzey İrlanda, Meksika, Fransa, Almanya, Avustralya, Japonya'nın da aralarında bulunduğu çok sayıda ülkede de yüz binler Trump'ı protesto etti.

Müslüman ülkelerin vatandaşlarının ABD'ye girişini yasaklayan kararnamenin imzalanmasının ardından pek çok protesto gerçekleşti. Özellikle havaalanlarında yaratılan kriz durumu nedeniyle, Federal Mahkeme Trump'ın kararını geçici olarak askıya almak zorunda kaldı. Yine ABD'de tacizciyi ifşa eden *Me Too* hareketinin etkisi dünya çapında kadınlara güç verdi. *Black Lives Matter* etrafında kitleler mobilize oldu. Silahlanmaya karşı liselilerin başlattıkları kampanya sonucunda bir milyon kişilik gösteri gerçekleştirildi. ABD'de emekçilerin mücadelesi kesintisiz devam ediyor. Bu mücadele siyasal alanda da önemli kazanımlar elde etti. Bernie Sanders'in başına çektiği Demokratik Sosyalistler'in siyah ve kadın adayları, Temsilciler Meclisi'ne girmeyi başardı. Daha sonra adaylıktan çekilse de Bernie Sanders siyaset sahnesinde farklı ve ezilenlerden yana bir heyecan yaratabildi.

İşçi Sınıfı ve Ezilenlere Karşı Tehdit:

Jair Bolsonaro

2018 yılında seçilen Brezilya'da aşırı sağcı Sosyal Liberal Parti'nin (PSL) başkanı Jair Bolsonaro'yu uluslararası medya kuruluşları "Tropiklerin Trump'ı" şeklinde tanımlıyor. Gerçekten Bolsonaro da, 2013 sonrasında Brezilya'da yaşanan derin bir kriz ve mevcut reformist iktidarın kitlelerde yarattığı hayal kırıklığı koşullarında demogojik bir "sistem karşıtı" propaganda yöntemi kullandı. "Brezilya her şeyden önce gelir, Tanrı hepsinin üzerindedir" sloganıyla ekonomik, politik ve krizlerle boğuşan orta sınıflara seslenerek, "muhteşem güzel günlere" döneceğini vaat etti.

Kadın Düşmanı, LGBTİ+ Düşmanı, Irkçı

Bolsonaro'nun bu anlamdaki en favori dönemi, 1964-1985 yılları arasındaki askeri diktatörlük yılları. Bolsonaro açıkça askeri diktatörlük dönemini savunuyor. Seçim kampanyasında darbenin en önemli eksiğinin solculara

14 Nuroğlu, 2019.

15 Özbay, 2020.

işkenceyle yetinmek olduğunu, başkan olursa solcuları temizleyeceğini söyledi. Göreve geldikten hemen sonra hükümet idari kadrolarında “cadı avı” başlattı. Bakanlıkta çalışan 300 görevlinin işine son verildi.¹⁶ 2013 yılında eşcinsel evliliklerin yasal hale geldiği ülkede eşcinsellere karşı açıkça nefret dili kullanan Bolsonaro, 2002’de yayınladığı bir röportajında “Kimseye ayrımcılık yapmam. Ama sokakta öpüşen iki erkek görürsem ikisini de döverim” dedi. Haziran 2011’de de Playboy Dergisi’nin sorusunu “Eşcinsel bir oğlum olsaydı sevmezdim. Eşcinsel olmasındansa trafik kazasında ölmesini tercih ederim” diyerek cevapladı. Kadın düşmanlığında da sınır tanımayan Bolsonaro, kürtajla ilgili görüşlerini “Brezilyalıların parası bu işi özendiren sivil toplum kuruluşları için kullanılmayacak” dediği bir tweet’te açıkladı. İşçi Partisi üyesi bir kadın milletvekiline “Sana asla tecavüz etmezdim. Çünkü buna layık değilsin” sözleriyle tecavüzcü olduğunu ilan etti. Kadına yönelik şiddetle ilgili yasaları budayacağını, sosyal politikaları sona erdireceğini söyledi. Suçlulara karşı polisiye mücadele yöntemlerini sertleştireceğini söyledi. Geçen yıl Kongreye “suçluları” öldüren güvenlik güçlerine ve sivillere yargı muafiyeti getiren kanun tasarısının onaylanması çağrısını yapan Bolsonaro, “Bu yasa sayesinde suçlular sokaklarda hama-böcekleri gibi ölecekler” dedi. Bolivya, Suriye, Paraguay, Haiti ve Suriye’den gelen göçmenlere kapılarını kapatacağını söyledi. Brezilya’da bulunan Filistin büyük elçiliğini de kapatmak isteyen Bolsonaro, “Filistin bir ülke mi? Filistin bir ülke değil, o zaman burada bir bütünelçiliğin de olmaması gerekir”¹⁷ diyor.

Amazonlar Sermayenin Talanına Açıldı

Zengin toprak sahipleri ve çiftçilerin desteğini alan Bolsonaro daha iktidara gelmeden ormanların koruma statüsünü kaldıracağını ilan etti. Soya üretiminde dünya liderliğine oynayan sermayenin yolunu açmak için orman arazilerinin soya fasulyesi ekimine ve hayvan yetiştiriciliğine açılacağını söyledi. İktidara geldiğinde ise ilk işi çevre koruma ve tarım alanlarını açmayla ilgili yasalarda değişiklik yapmak oldu. Böylece, dünyanın akciğerleri yağmur ormanlarını sermaye tarafından yağmalanmasının önündeki her türlü engel kaldırıldı. Sonrasında da büyük toprak sahipleri ve çiftçiler, yerel suç örgütlerini arazi kapma yarışına soktu ve orman yangınları teşvik edildi. Hükümet ormana zarar veren kişilerin cezalarını da indirince yangınlar rekor seviyelere ulaştı, 2019 yılında yüzde 85 oranında arttı. Aynı yıl Brezilya Çevre Kurumu’na (IBAMA) ayrılan bütçe yüzde 24 oranında azaltıldı. Kesintiler nedeniyle IBAMA, maliyetlerini karşılayamaz oldu, devriye ve icra işlerini yapabileceği kaynaklardan yoksun kaldı.

Geçen yıl Temmuz ve Ağustos aylarındaki orman yangınları tehlikeli boyutlara ulaştı. Yangınları söndürmek için hiçbir şey yapmayan Bolsonaro’ya karşı ulusal ve uluslararası düzlemde büyük tepkiler oluştu. Bolsonaro da büyük bir pişkinlikle Amazon ormanlarında çıkan yangınlara STK’ların yol açtığını söyledi. Brezilya Uzay Ajansı (INPE), Temmuz ayında geçen yılın aynı dönemine oranla orman yangınlarında tahribatta yüzde 278 artış olduğunu uydu verileriyle ortaya koydu. Ardından Bolsonaro’dan çok tanıdık bir hareket geldi. Raporların STK’ların hizmetinde çalıştığı gerekçesiyle ajansın başkanını görevden aldı.¹⁸

Bolsonaro Nasıl İktidara Geldi?

Bolsonaro da diğer otoriter figürler gibi kapitalist sistemin küllerinden doğdu. Kuşkusuz bu doğumdaki en büyük katkıyı, ülkeyi 13 yıldır yönetmekte olan PT (Brezilya İşçi Partisi) yaptı. PT sermayeyi ürkütmek için emekçilerin sorunlarını çözebilecek radikal politikalarından uzak durdu. Kendisini var eden emekçilerin taleplerine sırtını çevirdi. 2013 yılında ekonomik kriz çıktığında faturayı işçi sınıfına kesti. Sosyal yardımları azalttı. Ev sahipliği yaptığı dünya kupası için milyarlarca dolar harcadı. Toplu taşımaya yaptığı zam ise bardağı taşıran son damla oldu. Gezi direnişiyle aynı günlerde Brezilya’nın başlıca 17 şehrinde milyonlarca insan hükümeti protesto etmek için sokaklara çıktı, genel grev ilan etti.

PT hükümeti bu harekete düşmanca yaklaştı. 2016 yılında Başkan Dilma Rousseff yolsuzluk nedeniyle azledildi. Ardından Michel Temer başkan oldu. 2017 yılında Michel Temer, Dilma Rousseff’in tam olarak uygulayamadığı kemer sıkma planlarını hayata geçirmek istedi. İşçi sınıfı bu saldırıya genel grevle cevap verdi. Milyonlarca insan sokaklara çıktı. Hayat durdu. PT hükümeti döneminde polis şiddeti ve kadınlara yönelik şiddet nedeniyle ölümlerin sayısı tırmandı. Gecekondu mahallelerine karşı adeta bir savaş hali vardı. Özellikle Rio de Janeiro’daki en büyük gecekondu mahalleleri polis şiddetiyle baskı altına alınmak isteniyordu. Bu yolda işlenen cinayetlerin en bilineni 14 Mart 2018’de Sosyalizm ve Özgürlük Partisi (PSOL) belediye meclis üyesi Marielle Franco suikastidir. Franco siyah ve eşcinsel bir kadın olarak Bolsonaro’nun nefret söylemlerinin hedefinde yer almaktaydı. Ancak bu cinayetler Franco ile sınırlı değil. 2017 yılında polis şiddeti ve özellikle kadınlara yönelik şiddet nedeniyle 63.880 cinayet işlendi. 2016 yılında ise bu rakam 62.517’ydi. Araştırmalara göre; 2006-2016 arası 553.000 kişi cinayete kurban gitti.¹⁹ Temer, Rio de Janeiro’nun yönetimini orduya devretti. Ülke bir yandan cinayetler, yolsuzluk skandallarıyla sarsılırken,

16 (<https://tr.euronews.com/2019/01/04/brezilya-da-bakanliklar-da-solculari-hedef-olan-cadi-avi-basladi>)

17 Tuncer, 2019.

18 Sullivan, 2019.

19 https://tr.sputniknews.com/guney_amerika/201808101034685382-brezilya-cinayet-64-bin/10.08.2018

öte yandan seçmen tabanını oluşturan işçi sınıfının öfkesini hükümete yöneldi. PT hükümeti tam bir kriz yaşamaktaydı. İşçi sınıfının, yoksul emekçi kesimlerin öfkesini örgütleyen alternatif devrimci bir odağın olmadığı koşullarda, Kriz, PT'nin sağındaki güçlerin de harekete geçmesi için olanak sundu. Dilma'nın, hapis cezasının ardından, seçilme şansı yüksek, Lula da Silva'nın ise yolsuzluk suçlamasından yattığı hapis cezası 12 yıl 11 ay daha uzatıldı. Böylece Bolsonaro'nun önü açılmış oldu.

Bolsonaro, derin bir ekonomik krizin yaşandığı ülkede, yolsuzluk ve kamu güçlerinin şiddet nedeniyle devlet kurumlarında ciddi aşınmalar meydana geldiği koşullarda iktidara geldi.

Yolsuzluk, ekonomik kriz, şiddet ve güçlü bir işçi hareketiyle sarsılan orta sınıfların desteğini almak için eğitim kurumlarında daha fazla disiplin, ordunun haklarının savunulması, "suçla mücadele" için polisin yetkilerinin artırılması, bireysel silahların taşınmasının önündeki tüm engellerin kaldırılması, özel mülkiyet haklarının savunulması ve Hristiyan değerleri ve geleneksel bir aile modelinden oluşan bir "düzen" vaat etti. Nitekim kendisini Bolsonarocu olarak tanımlayan bir genç şöyle diyor: "O başkanlığı önemsemiyor. Ülkeyi önemsiyor. Bir Bolsonariano olmanın anlamı işte bu. Biz kuralların olmadığı bir ülkeydik artık kurallar olacak. Bu değişimin bir parçası olduğum için kendimi çok şanslı hissediyorum."²⁰

Bolsonaro'ya Karşı Mücadele

Bolsonaro ile Trump'ın pek çok ortak özelliği var. Otoriter olmakla birlikte, seçimle iktidara geldiler. Her ikisi de sosyal medyayı aktif bir şekilde kullanıyor. Otoriter, ırkçı, yabancı düşmanı, homofobik, kadın düşmanı ve iklim düşmanları. Orta sınıfların, özellikle muhafazakâr Hristiyan toplulukların desteğini aldılar.²¹

Ancak Jair Bolsonaro'nun Trump'tan farklı ve riskli özellikleri de var. Bolsonaro'yu soya üreticileri gibi büyük toprak sahipleri destekledi. Ekonomi politikaları

20 Özbay, 2018.

21 Newsinger, 2020 Trump'ın 2016 yılında Hristiyan haklarının oylarıyla Amerika Birleşik Devletleri başkanlığına seçildiğini, toplam seçmenlerin üçte birini oluşturan Evanjelik Hristiyanların yüzde 81'inin destek verdiğini, ayrıca Protestan Hristiyanların büyük bir çoğunluğunun ona oy vermekle kalmayıp, on binlerce kişinin onun için aktif kampanya yürüttüğünü ve seçilmesinin gerçek bir mucize olarak memnuniyetle karşıladıklarını anlatıyor. Jair Bolsonaro'nun Portresi - Brezilya Federatif Cumhuriyeti Başkanı Blog, <https://www.institutmontaigne.org/en/blog/portrait-jair-bolsonaro-president-federative-republic-brazil> adresli sitede Jair Bolsonaro da sosyal medya üzerinde sürdürdüğü kampanyayla din ve değerlere seslenerek Hristiyan oylarına odaklandığını, tanrı sözünü yerine getirmeye iten bir güç olarak söyleminde daha dikkat çekici hale geldiğini belirtiyor.

otoriter figürlerin neoliberal yaklaşımıyla örtüşüyor. Seçilmeden önce, kamuda israfı azaltacağını vaat etti. Piyasa ekonomisine devlet müdahalesini azaltma sözü verdi. Bu şekilde de bankaların ve uluslararası sermayenin desteğini kazanabildi. Ancak zaman zaman ulusal çıkarlar için stratejik önemi olan sektörlerin devlet kontrolünde kalması gerektiğine ilişkin açıklamalar yapıyor.

Trump, 2008 krizi koşullarında göçmenleri hedef alarak iktidara geldi. Brezilya'da ABD'de olduğundan daha derin bir kriz var. Bolsonaro'nun profili, demokratik hakları geri almaktan çok daha fazlası sayılabilecek sürecin bir parçası. Demokratik kurumlara, insan haklarına ve temel özgürlüklere düşmanlığını göz önüne aldığımızda, Bolsonaro burjuva demokrasinin ortadan kaldırılması ve bir çeşit diktatörlüğe dönüşmesi açısından Trump'a göre daha riskli bir figür. Ancak Bolsonaro da diğer otoriter figürler gibi meşruiyetini parlamenter sistemden aldı. Ayrıca Bolsonaro'nun seçilmesiyle toplumsal muhalefet darbe aldı ama yenilmedi. Seçimlerden hemen sonra Bolsonaro'ya karşı yapılan kadınların başını çektiği güçlü bir miting bunu gösterdi. Brezilya'da sistem karşıtı hareketler hâlâ diri ve yerinde duruyorlar. İşçi sınıfı örgütleri dağıtılabilmiş değil, Topraksız Köylüler Hareketi (MST), LGBTİ+ hareketi ve 2108 seçimlerinde "O değil" kampanyasını yapan çok güçlü bir kadın hareketi var. Merkezinde işçi sınıfının yer aldığı bu hareketler birleştiğinde hem emekçilere azgınca saldıran sermayeyi, hem de temsilcisi Bolsonaro'yu yenmek mümkün olabilir.

Macaristan'ın "Büyük Kurtarıcısı": Viktor Orban

Kitlelere yönelik demagojik bir "antikapitalist" söylem ardına saklanan otoriter figürler, geleneksel merkezi kurumların, parlamento, seçim sisteminin, demokrasinin, bir dizi alandaki hak eşitsizliklerinin tümünün birden eleştirisi üzerinden oy almayı başarabiliyorlar. Kuralsızlığın, yoksullaşmanın, iklim değişikliğinin ve savaşların yarattığı belirsizlik ve kaos atmosferinde öne çıkarak, durumları iyice kötüleşen orta sınıfların desteğini kazanabiliyorlar. Özellikle Suriye'de devam eden savaşın olduğu koşullarda, göçmen düşmanlığı otoriter figürler için kullanışlı bir alan yarattı. Macaristan'daki Fidesz Partisi'nin lideri Victor Orban da Avrupa'yı "istila" olarak adlandırdığı göçmen akınından kurtaracağını vaat ediyor. 2010 yılında iktidara gelen Orban otoriterleşmeyi "demokrasi"nin kanıtı "milli irade"ye yaslanarak gerçekleştirdi. Orban, burjuva demokrasisinin temelinde yer alan kuvvetler ayrılığı ilkesinde hasarlara yol açan adımlar attı, anayasayı değiştirdi. Seçim sisteminde kendi lehine değişiklikler yaptı. Medya yasasını değiştirdi. Anayasa mahkemesinin yetkilerinin tırpanlanmasından, özel savcılarının yetkilerinin artırılmasına, yargıyı yürütmeye bağlayan bir dizi değişiklik gerçekleştirdi.

Fidesz Partisi parlamentodaki milletvekili sayısının

üçte ikilik çoğunluğu alan Orban, tam yetkiye sahip. Elinde topladığı yetkilerle kürtağın yasaklanmasına, üniversitelerden toplumsal cinsiyet eşitsizliğine, eğitimin kaldırılmasından, sokakta yatan evsizlerin hapse atılmasına, pek çok temel hak ve özgürlüklerin kısıtlanmasına kadar çok sayıda yeni düzenleme gerçekleştirdi.

Medya Baskı Altına Alındı

Orban medyayı kendi denetimi altına alacak bir dizi adım attı. Medya yasasının parlamentodan geçmesiyle birlikte, yazılı-görsel basın ve internet yayıncılığı büyük oranda iktidarın kontrolünde işlemeye başladı. Siyasi iktidar ülkedeki medyanın neredeyse yüzde 90'ını kontrol ediyor. Baskılar yüzünden pek çok gazete ve televizyon kanalı işleyemez hale geldi veya kapatıldı. Medyanın büyük bir çoğunluğu ise Orban'ın direktifleriyle hareket ediyor. 2018 yılında hükümet yanlısı medya tekeli oluşturdu. Hükümet çizgisindeki on yayıncı kuruluşa ait yaklaşık 500 gazete, televizyon, radyo, web sitesi tek bir holding çatısı altında bir araya getirildi. Ülkedeki tüm basın Ulusal Medya ve İletişim Kurulu tarafından denetleniyor. Yayın organları, "milli kimliği" güçlendirmeye yönelik haber yapmadıkları gerekçesiyle baskıyla yüz yüze kalıyorlar. Neyin mili olup neyin olmadığını ise Orban'ın ağzından çıkan cümleler belirliyor. Pek çok muhalif yayın, televizyon, gazete ve radyoda çalışanı, işten atılma, para cezaları ve yayın durdurma gibi baskıcı uygulamalara maruz kalmakta. Sınır Tanımayan Gazeteciler örgütünün raporuna göre Macaristan basın özgürlüğü açısından 180 ülke arasında 71'inci sırada. Orban'ın Fidesz partisi iktidara geldiğinde ülke listede 23'üncü sıradaydı.²²

Ekonomide "Yerli ve Milli" Dönemi

Macaristan'da yaşanan derin ekonomik kriz koşulları, ülkeyi neredeyse rejimin çöküşünden beri yöneten sosyal demokrat partinin çökmesine yol açarken, Orban'ı iktidara taşıdı. 2004 yılında AB'ye üye olan Macaristan dış sermaye yatırımlarına bağlı büyüme modeline sahip. 2008 krizi sonrasında ekonomisi daralınca borçlarını ödeyemez hale gelen Macaristan, IMF ve AB'den kredi aldı. Ülke, 2008 krizi sonrasında yüzde 12,4 yoksullaştı. Öte yandan Macaristan'da altyapı ve fabrikaların özelleştirilmesi sonucu işsizlik arttı. İşsizliğin artışıyla beraber hiçbir kamu ve özel yatırım yapılmayan, metropollerden uzak yerleşim birimlerinde yaşayanların sayısı çoğaldı. Bu bireylere yönelik sosyal yardımlar kısıldı. Emeklilik ödemeleri, sosyal konut harcamaları ve eğitim alanlarındaki yatırımların yetersizliği yaşlıların yoksulluk sınırı altında yaşamalarına, evsizlik sorununun katlanarak artmasına ve eğitimin giderek kalitesizleşmesine yol açtı. Üstüne üstlük kriz nedeniyle borçlanmaya dayalı tüketim harcamalarının yarattığı sorunlar yoksullaşmayı derinleştirirken, orta sınıfların durumu da

kötüleşti. Öyle ki, devlet kapitalizminden piyasa sistemine geçtikten sonraki 20 yılda ekonomik durumlarının daha kötüye gittiğini ileri sürenlerin sayısı ülke genelinde yüzde 72 arttı. 2010 yılında seçilen Orban'ın ekonomiye ilişkin aldığı bir dizi önlem, orta sınıfların ve yerel burjuvazinin desteğini almasını sağladı. Orban hükümeti 2013 yılında IMF'ye olan borcunu kapattı. 2010'daki seçimi izleyen yıllarda elektrik, su, gaz gibi hizmetler sağlayan şirketleri hane halklarından alacaklarını azaltmaya ve bankaları da döviz cinsinden ipotekleri olan müşterilerinin kayıplarını belli ölçüde karşılamaya zorladı. Ek kaynak yaratmak için zorunlu bireysel emeklilik fonlarını kamulaştırdı, ayrıca, "kriz vergileri" adı altında yabancı sermayeden ve çok uluslu şirketlerden ek vergi alarak yerel sermayeye rekabet gücü kazandırdı.²³

Göçmen Düşmanlığı ve Irkçılık

Kutuplaştırma, Macaristan'da siyasetin otoriterleşmiş olmasında önemli bir yer tutuyor. Muhafazakâr orta sınıflara seslenen Orban, ekonomide "küreselleşme" karşısında "yerli ve milli" politikaları savunuyor. Orban, siyasal hegemonyasını "dış güçler" olarak gördüğü göçmenleri düşmanlaştırmak suretiyle bir tür "beka kaygısı" üzerinden kurmakta. Her fırsatta Avrupalı meslektaşlarını Avrupa medeniyetini yok etmeyi planlamakla suçluyor. 2018 yılında Fidesz ve faşist Jobbik Partisi'nin desteğiyle anayasaya bir dizi ırkçı madde girdi. Orban, küreselleşmeye karşı "ulus devleti" savunurken, demagogik "anti-kapitalist" bir retorikle göçmenleri hedefe koyuyor.

"Küreselleşmenin güçleri bizi kapılarımızı açmaya zorluyor ve biz Macarları 'Brüksel ırkına' dönüştürmeye çalışıyor. Bugün küreselleşmenin izinde birçok finans imparatorluğu doğdu. Brüksel'i ve birçok üye devleti esir alan bu finans imparatorluğunun spekülasyonlarıdır. Bizi bu modern kitle hareketiyle, milyonlarca mülteciyle, yeni mülteci istilasıyla karşı karşıya bırakan bu imparatorluktur. Avrupa'yı karışık nüfuslu bir kıtaya döndürme planı geliştirdiler. Şimdi onlara karşı tek başımıza mücadele ediyoruz."²⁴

Nefret Söylemi ve Anti-Semitizm

2018 yılındaki seçim kampanyasında Fidesz Partisi'nden bir milletvekili, sosyal medyada başı kesilmiş ve üzerinde milyarlar Soros'un isminin yazılı olduğu bir domuz resmi paylaştı. Bu paylaşım ülkedeki nefret ve ırkçılıktan oluşan iklim konusunda fikir vermesi açısından çok iyi bir örnek. İktidar partisi Soros'u hedef alan iki kampanya başlattı. Bunlardan ilki çok iyi bilinen anti-semit motiflere dayanan propaganda. Soros'u "Macaristan

22 <https://www.dw.com/tr/orban-h%C3%BCk%C3%BCmet-yan-l%C4%B1s%C4%B1-medya%C4%B1-tek-elde-toplad%C4%B1-a-46532322> 30.11.2018

23 Duman, 2019

24 <https://tr.euronews.com/2017/11/23/macaristan-dusman-send-romu> 23.11.2017

karşısı komplo cephesinin başı ve idarecisi” olarak suçlandı. Kampanyanın sloganı ise “son gülenin Soros olmasına izin vermeyelim” idi. İkincisi ise Soros’un Macaristan ve Avrupa’yı milyonlarca mülteci ile boğmak istemesi ve bunun için bir plan hazırladığı iddiasıydı. Orban ve Fidesz mensubu politikacıların nefret söylemleri Soros ile sınırlı kalmıyor. Roman vatandaşlar her fırsatta kanun tanımaz ve tembel olarak yaftalanmakta. İdam cezasının geri getirilmesi talepleri ve LGBTİ+’ların aşağılanması da Fidesz’in olağan politikası haline geldi. Orban ayrıca faşist parti Jobbik’in lideri Gábor Vona’ya yönelik homofobik söylemlerde de bulunuyor.²⁵

2019 Direniş Yılı

Macaristan hükümeti, çalışma saatlerini düzenleyen bir yasayı Aralık ayında meclisten geçirdi ve 1 Ocak 2019 tarihinde yürürlüğe soktu. “Kölelik yasası” olarak adlandırılan yasayla yıllık fazla çalışma süresi 250 saatten 400 saate yükseldi. Fazla çalışma ücretinin işçilere ödenme süresi ise 3 yıla kadar uzatıldı.²⁶

Macaristan’ın pek çok kentinde sendikalar, sivil toplum kuruluşları, yasanın geri çekilmesi ve demokrasi talebiyle gösteriler düzenlediler. Orban gösteri yapan kitleyi “dış mihrakların” tahriklerine kapılmakla suçladı. Sokağa çıkan işçiler, “kölelik yasasının” geri çekilmesini talep ederek “demokrasi” yazan dövizler taşıdılar. Yasaya karşı mücadele 2018 yılında oyların yüzde 48 alan iktidar partisinin de desteğinin azalmasına yol açtı. 2019 yılında yapılan yerel seçimlerde “Birleşik muhalefetin adayı Budapestte belediye başkanlığını kazandı. Bunun yanı sıra 23 ilçe belediyesinden de 14’ünü aldı.²⁷

Fidesz temsilcileri de oyların yarısından biraz fazlasını kazandı. Ancak önceki seçimlerde, neredeyse ülkenin tamamını kazanan Fidesz’in standartlarında bu hissedilir bir zayıflama anlamına geliyor. Muhalefet, Türkiye’de olduğu gibi, Orban ve Fidesz’den kurtulmak için 2022 yılındaki seçimleri bekliyor. Ve bu arada muhalefetin oluşturduğu birliğin bozulmamasını umuyor. İşçi sınıfının mücadelesiyle, siyasal talepleri birleştiren kitlesel mücadele Orban’ı yenmenin olanaklarını açtı. İşçi sınıfının kitlesel eylemleri Fidesz iktidarının sarsılmasına yol açtı. Orban’ı sandık değil, işçi sınıfının mücadelesi yenecektir.

Kaynakça

- Klein, Naomi, 2017, *Hayır Demek Yetmez*, çev. Osman Akinbay, Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Dutoğlu, Meryem, 2018, “Trump’ın Çevre Politikaları Karnesi”, <https://yesilgazete.org/blog/2018/10/06/trumpin-cevre-politikalari-karnesi-meryem-dutoglu/>, 6 Ekim 2018)
- Panitch, Leo ve Gindin, Sam, 2012 *Küresel Kapitalizmin Oluşturulması*, çev. Ümit Şenesen. Yordam: İstanbul.
- Alexander, Anne, 2020 “Trump Deal Disaster Palestinians”, <http://socialistreview.org.uk/454/trumps-deal-disaster-palestinians>
- Nuroğlu, Elif, 2019, “Ticaret Savaşları Sona mı Eriyor?”, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/ticaret-savaslari-sona-mi-eriyor/1685209>
- Özbay, Özdeş, 2020, *Sosyalist İşçi*, Sayı 653.
- Tuncer, Gökçen 2019, “Brezilya’nın Yeni Devlet Başkanı Neden ‘Tropiklerin Trump’ı?” <https://www.independentturkish.com/node/6511/d%C3%BCnya/brezilya%E2%80%99n%C4%B1n-yeni-devlet-ba%C5%9Fkan%C4%B1-neden-%E2%80%9Ctropiklerin-trump%E2%80%99%C4%B1%E2%80%9D>
- Sullivan, Zoe 2019, “Why The Amazon is On Fire?”, <https://time.com/5661162/why-the-amazon-is-on-fire/>
- Özbay, Özdeş, 2018, “Brezilya’da Aşırı Sağ Seçimleri kazandı, İşçi Hareketi Henüz Yenilmedi” <https://marksist.org/icerik/Yazar/10703/Brezilyada-asiri-sag-secimleri-kazandi-Isci-hareketi-henuz-yenilmedi>
- Newsinger, John, 2020, “The Christian right, the Republican Party and Donald Trump”, *International Socialism Journal* 165, s. 107-129 .
- Duman, Anıl, 2019, “Küresel Kriz ve Macaristan’ın Liberal Olmayan Demokrasisi”, <https://www.birikimdergisi.com/guncel/9311/kuresel-kriz-ve-macaristan-in-liberal-olmayan-demokrasisi>
- Karakaş, Şenol, 2018, “Ulusalçılar kimlerdir ve ‘Yetmez ama evet’çilere Karşı Nasıl Mücadele Ederler?”, *Enternasyonal Sosyalizm*, Sayı: 2, s. 8-22.
- Akyıldırım, Volkan, 2018, “Krizin Faturasını Patronlar Ödesin”, *Enternasyonal Sosyalizm*, Sayı: 3. s. 6-12.
- Bedirhanoglu, Pınar, 2019, “Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi ve Türkiye’de ekonomi yönetiminin dönüşümü, Neo-liberalizmin sonu mu?”, *Nuray Ergündes için yazılar: Finansallaşma, Kadın Emeği ve Devlet*, Sav yayınları, s. 211-230.
- Akyıldırım, Volkan, 2019, “AKP’nin Suriye zikzakları ve ‘Güvenli Bölge’” <https://marksist.org/icerik/Yazar/12770/mobileRedirect>
- Gökşin, Ozan Ekin, 2019 , “Egemenler Ezilenler ve Göçmenler”, *Enternasyonal Sosyalizm*, Sayı: 4, s.33-41

25 <https://www.dw.com/tr/macaristandaki-se%C3%A7im-kampanyas%C4%B1nda-nefret-r%C3%BCzg%C3%A2rlar%C4%B1/a-41801909>

26 <https://www.dw.com/tr/macaristanda-muhalefet-2019u-direni%C5%9F-y%C4%B1%C4%B1-ilan-etti/a-469538213>

27 <https://www.eurotopics.net/tr/228626/macar-muhalefeti-budapestte-yi-aldi> 14 Ekim 2019

Lenin'den Kaçmak mı? Neden?

Şenol Karakaş

Türkiye'de de, dünyada da, solda konumlandığını düşünen çok sayıda yazar ve çevrenin sosyalizm tartışmalarına katılmalarında belirleyici unsur Leninizm'e yönelik eleştirileri oluyor. Tüm Lenin eleştirilerinin odağını ise 1917 yılı sonrası Rusyası'nda yaşanan gelişmeler oluşturuyor. Ekim Devrimi'nden sonra, 1920'lerin hemen başlarında rejimin tek parti rejimine dönüşmesi şu eleştiriyi, Lenin ve sosyalizm tartışmalarının Allah tarafından peygamberlere yollanan vahiyler gibi tartışılmaz doğrusu haline getiriyor: "Tek parti rejiminde, diktatörlüğün temelinde Leninizm'in tohumları vardır. Stalinizm'in bütün olumsuzlukları aslında Leninizm'e içkindir." 1917 yılına kadar Lenin'in verdiği mücadele, görüşleri, binlerce sayfa tutan yazıları ve tartışmaları da, 1917 sonrası Stalinizm'e yol açan Leninist fikirler anlatısını güçlendirmek için işlevsel olduğu ölçüde devreye sokuluyor.

Lenin'i savunan bir makalesinde John Molyneux'un dediği gibi:

... burjuvazi ve burjuvazinin akademik apolojistleri [savunucuları] için Lenin'i gözden düşürmek her zaman çok önemli olmuştur. Bu çaba hatırı sayılır miktarda kişisel karakter katli içermiştir ama asıl suçlama Leninizmin, neredeyse kaçınılmaz biçimde, Stalinizme yol açtığı ve bu sürekliliğin temel unsurunu da Leninist Parti'nin oluşturduğudur. Yıllar boyunca eski Menşeviklerden Amerikalı ve İngiliz soğuk savaş 'akademisyenlerine' uzanan birçok kalem tarafından ortaklaşa biçimlendirildiğinden, bu argüman sağ kanat muhafazakarlardan liberallere, sosyal demokratlardan anarşistlere uzanan geniş bir politik yelpazede kayda değer bir uzlaşma yaratmayı başarmıştır. Kendi tarzlarıyla Stalinist komünistler bile bu argümana katılmıştır. Troçkistler gerçekte tek muhalif unsuru oluşturmuştur.¹

Ekim Devrimi'nin 100. yılını anmak için elinizdeki derginin ilk sayısına Yıldız Önen'le birlikte yazdığımız makalede, bu eleştirilerin Türkiye solunda aldığı biçimleri şöyle ele almıştık:

1990'ların başında, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de sosyalist sol, sosyalizmin sorunlarını tartışmaya başladı. Bu kaçınılmazdı, zira sosyalizm duvarın altında kalmıştı. Duvarın

1 Molyneux, 2017, s. 4

altından çıkış için akla gelen ilk formül, çoğulculuk olmuştur, çoğulculuk tartışması, giderek demokrasiye, demokrasi de sosyalist demokrasi tartışmasına bürünmüştü. Sosyalist demokrasi tartışmalarıyla Doğu Bloku rejimlerinin yıkılışını açıklamaya çalışmak, iki yanlı aynı anda yapmaya neden oldu. Yanlışlardan birisi, 1960'ların sonu ve 1970'ler, 1980'ler boyunca mücadele eden örgütlü sol güçlerin örgütlenme modeli, Leninist parti anlayışının bir ürünü olarak kavranmış, kodlanmış ve bu örgütlerin ezici çoğunluğunun sahip olduğu monolitik yapıdan Bolşevik Partisi'nin örgütlenme anlayışının sorumlu tutulmuş olmasıydı. İkincisi ise Doğu Bloku rejimlerinin tek parti diktatörlüğü yerine çoğulcu bir sosyalizmi tercih etselerdi, çökmekten kurtulma şansı taşıdıklarının düşünülmesiydi. Bu, aynı zamanda, çöken rejimlerin şu ya da bu derecede Leninist partilerin diktatörlüğü altında hareket eden şu ya da bu derecede sosyalist toplumlar olduğunu da kabul etmek anlamına geliyordu.²

Lenin'e ve Leninizm'e yönelik bu eleştiriler en yumuşak tabirle hatalıdır. Neoliberal çağın tüm kurumlarıyla tüm gezegen için çöküş anlamına geldiğini keskin bir şekilde ortaya çıkartan Covid-19 salgını ve bu salgından daha da ağır bir tehdit olan küresel iklim krizi koşullarında, olağanüstü siyasal gelişmelere yanıt vermek için, 150. doğum yılında Lenin'i bir kez daha hatırlamak ve Leninizm diye özetlenen geleneği bir kez daha ele almak büyük bir önem taşıyor. Önem taşıyor, çünkü geçen yüzyılın başında, başka bir küresel yıkımın, yine salgın hastalıklar ve Birinci Dünya Savaşı'nın göbeğinde insanlığın bu yıkımı geride bırakacağı demokratik ve özgürlükçü siyasal hamle, Lenin'in örgütlenmesine yardımcı olmaya tüm yaşamını adanmış işçi sınıfından geldi. Bugün benzer bir hamle yaşamsal öneme sahip. Lenin'in entelektüel, siyasal ve örgütsel mirasını kavramak bu yüzden her zamankinden önemli. Söz konusu Lenin olduğu için, bu mirası 1917 yılında işçi sınıfının dünya tarihsel eylemini doruğunda ele almaya çalışmakta fayda var.

Devrime Uyarlanmak

Lenin, tüm siyasal perspektifini, Marx'ın şu yaklaşımına ayaklarını sağlam bir şekilde basarak geliştiriyordu: "Kapitalist toplumla komünist toplum arasında, kapitalist toplumdan komünist topluma devrimci dönüşümler dönemi yer alır. Buna, devletin proletaryanın devrimci diktatörlüğünden başka bir şey olamayacağı bir politik geçiş dönemi karşılık düşer."³ Bu tez, sosyalizm mücadelesi içinde devrimci geleneğin üzerinde yükseldiği perspektifi sunuyor gerçekten de. Sınıfsız, her bireyin özgürlüğünün dayanımcı toplumun bütünü tarafından garanti altına alındığı ve üretim araçları üzerindeki

sömürüye neden olan özel mülkiyet ilişkilerinin kaldırıldığı bir toplum, kapitalist üretim tarzının gönüllü ve kendiliğinden bir şekilde dağılmasıyla kurulmayacak ne yazık ki. İçinde yaşadığımız toplumsal örgütlenmenin egemen güçleri, sınıf egemenliklerinden vaz geçmekte gezegenin toptan çöküşünü göze alabileceklerini defalarca gösterdiler. Devrim, iki nedenden dolayı, birincisi kapitalist devlet aygıtını parçalamanın başka bir yolu keşfedilmemiş olduğundan, ikincisi ise işçi sınıfının ve ezilenlerin kendi aralarındaki bölünmüşlükten ve üzerlerindeki egemen sınıf hegemonyasından ancak bir devrimci ayaklanmayla kurtulmaları mümkün olduğu için gerekli.⁴

Toplumsal ve siyasal gelişmelere bu temel perspektifle bakan bir siyasal örgütlenme, her gelişmeyi, olağan ve istikrarlı gibi görünen tüm süreçleri, iç çelişkilerini görerek kavramaya çalışır. Her olağan gelişmenin, olağanüstü bir gelişmeye gebe olduğunu görmek, istikrarlı gibi görünen süreçlerin içindeki istikrarsızlık öğelerini kavramak ve siyasal propagandanın merkezine bu kavrayışı oturtmak, işçi sınıfının tüm örgütlenme sürecine bambaşka bir karakter kazandırır. Üstelik, istikrarlı görünümlerinin altına gizlemeyi hiçbir zaman başaramadığı patlamalı krizleri, savaşları ve yarattığı sürekli yıkımla kapitalizm, kendi temel işleyiş mekanizmalarıyla kriz üreten bir sistemdir.

Lenin'in teorik parlaklığı, dünya ekonomisi içinde Çarlık Rusyası'nın ekonomi-politiğini analiz ederken sonuçlarına da uyarlama ve çoğu yerde bu kavramları geliştirebilme yeteneği göstermesindedir. 1905 Devrimi'nden 12 yıl sonra, Birinci Dünya Savaşı'nın dünya çapında yarattığı kan ve yıkımın ortasında, Rus Devrimi hiçbir partinin yönlendirmesi olmadan başlamıştı. Devrim, yedi aylık baş döndürücü bir süre içinde Lenin'in en başından beri merkezinde yer aldığı bir öncü işçiler örgütlenmesinin ve kapitalizmin çelişkili, sıçramalı, patlamalı doğasından haberdar olan, bu sosyal patlamalara kendisini uyarlamak için örgütlenen aktivist işçilerin varlığının ne kadar önemli olduğunu gösterdi. Şubat-Ekim 1917 dönemini en parlak şekilde ele alan ve Türkçe yazılan eserler arasında en doyurucu çalışma olan Doğan Tarkan'ın⁵, "1917 Şubat-Ekim Rus Devrimleri" başlıklı makalede yer alan şu tespitin

2 Önen-Karakaş, 2017, s. 87-88.

3 Lenin, 1976, s. 81

4 Bu devrim ise, bir yandan, eski üretim tarzının, ekonomik ilişkilerinin ve sosyal yapısının sahip olduğu kudreti bertaraf edecek ; öte yandan, devrimi sonuna kadar götürebilmek için gerekli olan şeyi yani proletaryanın evrensel karakterini ve enerjisini geliştirecektir. Ve nihayet, bu devrim içinde, proletarya, eski sosyal durumundan kendisine kalmış olan herşeyden sıyrılacaktır [kurtulacaktır]. Marx-Engels, 1968, s. 120.

5 Doğan Tarkan o dönemin yasal sınırlamaları nedeniyle yurtdışında sürgündeydi ve makalede Recep Gökırmak adını kullanmıştı.

altını çizmekte yarar var: “Bolşeviklerin iki belirleyici üstünlükleri vardı: 1) Devrimci sınıfın, proletaryanın tam anlamı ile organik bir parçası olmaları, 2) Bu birinci üstünlüklerinin ürünü, sonucu olarak tavizsiz bir biçimde proletaryanın çıkarlarını savunmaları, onun taleplerini formüle etmeleri.”⁶

Bolşevik Partisi'nin bu üstünlüğe ulaşmasında, Lenin belirleyici bir rol oynadı. Devrimden iki sene önce “*İkinci Enternasyonal'in Çöküşü*” başlıklı makalesinde devrimin olabilirliğinin koşullarını şöyle anlatıyordu:

Marksistler için devrimci bir durum olmadan devrimin olabilmesi tartışılmaz, daha da öteye, her devrimci durum bir devrime yol açmaz. Genel olarak konuşacak olursak, devrimci durumun özellikleri nelerdir? Aşağıdaki üç önemli özelliği belirtirsek kesinlikle yanılmış olmayız. (1) Egemen sınıflar için bir değişiklik yapmadan egemenliklerini sürdürmeleri mümkün olmadığı zaman; ‘üstteki sınıflar’ arasında şu veya bu biçimde bir kriz olduğu zaman; bu kriz egemen sınıfın politikalarında ezilen sınıfların hoşnutsuzluk ve kırınglıklarının ortaya çıkmasını sağlayacak bir yara açtığı zaman. Bir devrimin olabilmesi için ‘alttaki sınıfların’ eski biçimde yaşamak ‘istememeleri’ yetmez, ‘üstteki sınıfların’da eski biçimde ‘yaşayamaz duruma’ gelmeleri gerekir; (2) Ezilen sınıfların çektikleri ve gereksinimleri her zamankinden daha şiddetle büyüdüğü zaman; (3) Yukarıdaki nedenlerin bir sonucu olarak ‘barış döneminde’ soyulmalarına sessizce katlanan ama ortalık karıştığında hem krizin yarattığı koşullar hem de bizzat ‘üstteki sınıflarca’ bağımsız tarihsel bir eyleme sürüklenmeleri ile, yığınların faaliyetinde önemli bir yükseliş olduğu zaman.⁷

Bu, sadece iki sene Rusya’da sınıfların yaşayacağı sarsıntının özlü bir anlatımı değil, birkaç yıl boyunca tüm Avrupa’da yaşanan sınıf mücadelesinin ulaşacağı boyutu gösteren bir analizdi. Savaşın başlangıcında kendi egemen sınıflarını savunmaya, şovenist fikirlerin propagandasını yapmaya ve parlamentoda varlık göstermeye indirgenen dünya sol hareketinden kopma yeteneği Bolşeviklerin politik sıçramaları arasında en belirleyici olanıdır. Bu kopuş, Bolşeviklerin işçileri de etkisi altına alan egemen sınıf milliyetçiliğine karşı taviz vermeden durmasını sağlamakla kalmadı; aynı zamanda, işçi devrimiyle bir saniye gecikmeden kontak kurmasını, hareketin liderliğinin kim olduğuna bakmaksızın harekete katılmasını, hareketin en aktif unsuru haline gelmesini sağladı.

Rusya’da 1917 Şubat’ında devrim oldu ama savaşın yarattığı yoksulluk ve öfke, işçi mücadelesinin 1915’ten itibaren yükselmesine neden olmuştu. 1916 yılında hareket yükselmeye devam etti. Yıl boyu, 243’ü politik olmak üzere 1410 grev gerçekleşti. Bir önceki

yıla oranla grev sayısında yüzde 50 artış yaşandı. Greve katılanların sayısı 539 binden, 1 milyonun üzerine çıktı. Grevlerin süresi uzadı.⁸ 1917 yılının Şubat ayına gelindiğinde hareket günbegün büyümeye başlamıştı. 18 Şubat günü Putilov fabrikasının bazı bölümlerinde çalışan işçiler ücretlerine yüzde 50 zam istediler. Fabrika yönetimi bu talebi reddedince diğer bölümlerin de katıldığı bir grev başladı. 21 Şubat’ta fabrika yönetimi bütün fabrikada lokavt ilan etti. Böylece sokakta emekçilerin hareketliliğinin geliştiği bir ortamda, örgütlülük düzeyi çok yüksek olan Putilov’un 30 bin işçisi sokağa çıktı. Bu olay Şubat Devrimi’nin gelişmelerine büyük bir etkiye bulundu. Şubat Devrimi’nin asıl kıvılcımı Petersburglu kadın işçilerin eylemidir. 23 Şubat’ta Uluslararası Kadınlar Günü’nün anılması için, kadın işçiler fabrikalarda hazırlığa başladılar ve sonunda grev kararı alındı. 23 Şubat günü kadın işçiler sokağa fırladılar. “Ekmek” başlıca slogandı. Sağda solda kızıl bayraklar açıldı ve “Kahrolsun Otokrazi” sloganları duyuldu. Çar’ın gizli polis örgütü Okrahana raporlarına göre sabah Vyborg bölgesinde başlayan grev, öğleden sonra her tarafa yayılıyordu. “50 fabrikadan 87.534 işçi grevdeydi.”⁹

Askerler komutanların, komutanlar bir üst komutanın emrine uymayı; grevci, gösterici işçilere ateş açmayı reddettikçe devrim ilerlemeye başladı.

Petrograd’da 1905 modelinde bir sovyeti yeniden kurma hedefiyle İşçi Vekilleri Sovyeti çağrısını düzenlemeleri için bir komite seçildi. Aynı akşam Sovyet toplantısı yapılacağı duyurusu hemen fabrikalara gönderildi ve 27 Şubat gecesi yapılan bu toplantıyla Petrograd İşçi ve Asker Vekilleri Sovyeti ve Sovyet Yürütme Komitesi resmen kurulmuş oldu. Devam eden aylarda Tüm-Rusya’da özerk yönetim kurumları oluşturuldu.¹⁰

Çarlık rejimi hiç kimsenin beklemediği bir hız ve kesinlikle, bir hafta içinde çöktü. Patlama halindeki işçilerin sadece rejimi çökertmekle yetinmemesi, çökenin yerine doğrudan işçi yönetiminin siyasal mekanizmalarını da yaratmış olması şaşırtıcı bir gelişmeydi. Şaşırtıcı olan bir diğer gelişme ise, ne bu yeni işçi iktidarı şekillenmesinin ne de Çarlık rejimini deviren hareketin siyasal bir önderliğinin olmasıydı. Hiçbir parti, hiçbir siyasi kadro, 1917 yılının Şubat ayında başlayan işçi hareketinin rejimle nihai bir hesaplaşma anlamına geldiğini tahmin etmemişti. Bu partiler arasında, Lenin gibi devrimin hangi koşullarda patlayabileceğine dair keskin öngörülerde bulunan bir üyeye sahip, işçi sınıfının öncülerinin hafızasında çoktan yer edinmiş

8 a.g.e, s. 13.

9 a.g.e, s. 14.

10 Rabinowitch, 2014, s. 28.

6 Tarkan, 1985, s. 9.

7 a.g.e, s.11.

olan, hareket içinde daima devrimin çıkarlarını savunan Bolşevik Partisi'nin durumu özel olarak dikkat çekicidir.

Şubat Devrimi'nin hareketliliği içinde, Bolşevik militanlar muazzam görevler yerine getirdiler. Şubat 1917'de 30 bin işçinin çalıştığı Putilov fabrikasında 150 Bolşevik vardı. Petersburg'un en yoğun sanayi bölgesi olan Vyborg'da ise Bolşeviklerin sayısı sadece 500'dü.

Bu sayısal küçüklüklerine rağmen Şubat devrimini inceleyen pek çok tarihçi, Bolşevik militanların grevlerin ve gösterilerin örgütlenmesinde oynadıkları rollerin öneminde birleşmektedirler. Ancak, Bolşeviklerin bu aktif rolü Bolşevik Partisi için geçerli değildi. Birçok Bolşevik'in o günlerde ya da daha sonra belirttikleri gibi, partililer partinin yönlendirmesinden tamamen mahrumdular.¹¹

Hareketin içerisinde partili işçiler olmasına rağmen, hiçbir partinin liderliğini yapmadığı ve bu anlamda kendiliğinden bir sınıf patlaması olan 1917 Şubat Devrimi'nin bugünün mücadelesine katacağı çok önemli üç temel tartışma var.

Bu tartışmalardan birisi, bugünkü hareketin ihtiyaç duyduğu fikrî berraklık sorunu. Covid-19 nedeniyle kesintiye uğramış görünse de, kısa sürede hep birlikte yeniden farkına varacağız ki salgınla birlikte mevcut mücadeleler daha da öfkeli bir karakter kazanacak. Üstelik bu sadece, özellikle son bir yıldır dünyayı kasıp kavuran hareket için de geçerli değil. 2000'li yılların başında, önce kapitalizmin küresel ölçekte yarattığı eşitsizlik ve adaletsizliklere, ardından George W. Bush'un ABD'nin hegemonyası için Afganistan ve Irak'a karşı ilan ettiği intikam savaşlarını durdurmak için başlayan dünya çapında yığınsal mücadele için de geçerli.

Hareket İçinde Fikirlerin Önemi

2020 yılına, gerçekten de Joseph Choonara'nın tarif ettiği gibi girmiştik:

Yükselen bir küresel isyan dalgasının damgasını vurduğu yılı geride bıraktık. İşaretleri ilkbaharda belirmeye başlamıştı.¹ Nisan'da Cezayir ve Sudan orduları, ülkelerinin liderlerini, önce Abdülaziz Buteflika, ardından Ömer el-Beşir'i, devrime giden sürecin tıkanmaması için devirmek zorunda kaldılar. Haziran'da Hong Kong'da 2,3 milyon kişi, yani toplam nüfusun dörtte biri, demokratik bir değişim talebiyle seferber oldu. Temmuz'da protestocular Porto Riko valisi Ricardo Rossello'yu devirdi. Kışın başlarında Şili, Ekvator, Kolombiya, Lübnan, Haiti, Gine, Kazakistan, Irak, İran ve Katalonya'da intifadalar ve kitlesel gösteriler vuku buldu. Ben bu satırları yazarken, Frans'a da toplumsal dönüşüm için bir yıldır eylem yapmakta olan – ve belki de sonradan Avrupa'nın içine doğru yayılan isyan dalgasının

başlangıcını temsil eden – Sarı Yelekliler'in de kimi bölgelerde katılım sağladığı gösteriler sürerken, bir de genel grev cereyan ediyor.¹²

2000'lerin başıyla Choonara'nın altını çizdiği bu son dalga arasında, bir başka isyan dalgası daha vardı üstelik. Bazılarımızın “Arap Baharı” dediği ve diktatörlükleri devirmeyi amaçlayan, başlangıçta bu yönde önemli adımlar da atan bir hareketti.

Küresel eylem dalgasının son deneyimleri, son 20 yılın tüm deneyimlerini özümlemiş gibi görünüyor. Bir yandan antikapitalist hareketin “birlik içinde çeşitlilik” yanını içeriyor ama aynı anda, karşısında olduğu rejimleri devirmeyi de hedefliyor. Son hareket hem 20 Eylül-27 Eylül arasında olduğu gibi, tüm kıtalarda binlerce şehirde sokaklara çıkan 7 milyon iklim aktivistini kapsıyor, hem de milyonlarca kadının küresel eylem ağlarında bir araya gelmek için yaptığı tartışmaları, eylemleri ve kadın grevi girişimlerini. Yedi milyon inanılmaz güçlü bir sayı olarak görünebilir. Ama yine de 250 milyondan küçük. 250 milyon, Hindistan'da bu yılın başında greve çıkan işçi sayısı.¹³ Yedi milyonluk iklim hareketi işçileri, kadın özgürlüğü hareketinin aktivistlerini kapsıyor; 250 milyonluk işçi grevi, Hindistan'ın tüm ezilenlerine umut oluyor; kadın eylemleri, Sudan'da diktatörlüğe karşı patlayan isyanda kadınların belirleyici olduğu bambaşka bir dinamığa ilham veriyor.

Sudan'da kapitalizmin eşitsiz ve bileşik gelişiminin ürettiği korkunç yıkım, eşitsizlik, yoksulluk ve işsizlik, bu eşitsiz ve bileşik gelişimin bir başka ürünü olan işçi sınıfının ekmek zamlarına karşı patlayan öfkesi El-Beşir diktatörlüğünü devirdi. 2019 yılının Nisan ayında Cezayir'de devlet başkanını deviren hareketten kısa bir süre sonra Sudan'da El Beşir rejiminin “şeriat” adı altında uyguladığı baskıcı rejimin devrilmesi, Anne Alexander tarafından etkili bir şekilde anlatılıyor.¹⁴ “Cezayir ve Sudan devrimleri de bugün ‘ezilenlerin şöleni’ haline gelmiş durumda. Kadınlar akın akın sokaklara hücum ederken çeşitli ırki ve kültürel üstünlük ideolojileriyle meşrulaştırılan sistematik ayrımcılık mağduru gruplar, bu kitle hareketlerinin ayrılmaz bir parçası.”¹⁵

İki sene önce bir yazıda özetlemeye çalışmıştım. Bu heyecan veren eylemler döngüsünün ilkinde, özellikle 15 Şubat 2000'de benzer bir şenlik havası hâkim olmuştu. ABD başkanından söz eden herkes ya “katil”

12 Choonara, 2019, <https://marksist.org/icerik/Teori/13331/Yeni-bir-isyan-dalgasi>

13 <https://marksist.org/icerik/Dunya/13376/Hindistan-Asiri-sagci-Modiye-karsi-250-milyonluk-grev>

14 Alexandre, 2019.

15 a.g.e.

11 Tarkan, 1985, s. 16.

ya da “yalancı” diyerek başlıyordu söze. Gerçekten de 1990'lı yılların sonunda tüm gezegen yepyeni bir kuşağın harekete geçmesi sayesinde soluklandı, kitle eylemleri bazen büyük şirketleri, bazen Dünya Bankası gibi kuruluşları ve bazen de George W. Bush gibi seri katilleri köşeye sıkıştırdı. Dünyanın bir ucu bir başka ucundaki haksızlıklarla dayanışmak için varını yığını ortaya koydu. Daha geniş kapsamlı dayanışma ağları da kuruldu, dünyanın en merkezi gündemleri etrafında politik kampanyalar örgütlendi ve örneğin ABD'nin 2003 yılında gerçekleştirdiği Irak işgalinde olduğu gibi, hem bu işgali geciktirdi hem de ABD'nin Irak'taki yenilgisine küresel bir siyasi zemin hazırladı.¹⁶

Bu kuşak, hem yeni bir hareketi örgütledi hem de eski hareketin aktivistlerini, daha yaşlı kuşağı ve hatta bütün bir solu kapalı devre politika yapmaktan kurtararak milyonlarca insanla buluşturdu. Yenilenmeyi başarabilenler antikapitalist hareketin bir parçası, zaman zaman sözcüsü olabildiler. Zamanla, hareket devrimci bir kitlesel liderliği inşa edemediği, işçi sınıfının aktif liderliğine ve hareketine yaslanmadığı için bürokratlaştı, yaşlandı, yoruldu ve geri çekildi. Bu hareketin artçıları, Arap Baharı'nın etkisiyle parlayan meydan işgalleri oldu. Bu işgal hareketleri ise, özellikle Yunanistan ve İspanya'da, siyasi ifadesini yeni sol reformist partilerde buldu.

Şimdi küresel salgının kesintiye uğrattığı bu hareketin yaşamsal ihtiyaçlarını tartışıyoruz. Leninizm bu yüzden, bu hareketin yaşamsal ihtiyaçlarına başka herhangi bir siyasal gelenekten çok daha gerçekçi bir yanıt verebildiği için gündemimizde olmalı ve sağcı ya da sol içindeki sağcı eleştirilenlerin Lenin eleştirisinin kofluğuna açığa çıkartılmalı.

Arap Baharı'nın geri çekilmesi, Mısır'da darbe, Suriye'de sınıf şekillenmesini kıran ve yıllara yayılan iç savaş, IŞİD isimli bir belanın yarattığı kaygı ve özellikle ABD ve Rusya gibi güçlerin Ortadoğu'da at koşturması, 2008 küresel krizinin etkisiyle şekillendi. Bu krize tepki örgütlenme yeteneğini kaybeden ve bir dizi başlıkta bölünen antikapitalist hareketin müdahale edememesi nedeniyle, siyasi atmosfere sağcılık ve karamsarlık hâkim oldu.

15 Şubat 2002'de, 600 kentte toplam 20 milyon kişi savaşa karşı sokaklara çıktı. Avrupa Sosyal Forumları, Dünya Sosyal Forumu gibi etkinliklerde kitlesel birleşik tartışma platformları yaratıldı.¹⁷ Hareket, tek tek birçok ülkede işçi sınıfı örgütlerini harekete geçirmesine, gençlik içinde binlerce aktivisti öne çekmesine rağmen kapitalizmi aşabilecek bir boyuta sıçrayamadı. Tıpkı, bir sonrakinde, yani Tahrir Meydanı'nda Mübarek'i

deviren yığinsal ve sürekli eylemlerden bir buçuk yıl sonra askeri darbenin gerçekleşmesinde olduğu gibi, kitle hareketleri işçi sınıfının kalıcı iktidarları yönünde ilerleyemedi.

Bu, bizi, yeniden işçi sınıfının tarihsel deneyiminden dersler çıkartmanın önemine; ilk kalıcı işçi iktidarını kuran 1917 Rusya'sının işçi sınıfının mücadelesine getiriyor. Bu açıdan Molyneux'un yukarıda adını andığım broşüründe yer alan, Lenin'in günümüzdeki önemi tartışmasında öne çıkarttığı başlıkların¹⁸ altını bir kez daha çizmek önemli. Molyneux, günümüzde Leninizm'in önemini; 1900'lü yılların başında yaşanan savaş ve emperyalizm, devlet ve parti örgütlenmesinin gerekliliği ve niteliği bağlamındaki tartışmaları ele alarak güncelliyor. Parti örgütlenmesi bağlamında önemli görülebilecek bir diğer konu, kitle hareketleri içinde işçi sınıfının öncülerinin devrimci fikirlerin propagandası konusu. Lenin'i bütün çağdaşlarından ayırtıran “özelliklerden” biri; kitle hareketinin nabzını tutabilmesi, bu hareketin yönünü öngörebilmesi, hareketin içinde şekillenen kurumsal yapıların ve örgütlenmelerin dinamizmini herkesten önce kavrayabilmesi, ve milyonların gümbür gümbür gelişen eylemi içinde daima en örgütlü, en kavgacı ve genellikle en yoksul işçi kesimlerinin çıkarını savunabilmesiydi.

1917 yılının Şubat ayından Ekim ayına kadar geçen süre, devrimin kaderinin her gün yeniden belirlendiği bir dönemdi. Bu dönemde, Lenin, devrimin her bir gününde kitlelerin temel ihtiyaçlarını sezip, bu ihtiyaçlara politik şekiller vermek konusundaki yeteneğini zirveye taşıdı. Bunda, 1917'nin bir provası olduğu söylenebilecek 1905 Rus Devrimi sürecinde elde ettiği deneyimlerin belirleyici bir rol oynadığı çok açıktı. Lenin, 1905 Devrimi sırasında kitle hareketinin yaratıcılığını tüm çağdaşlarından başka bir düzeyde kavrayabildiğini kanıtladı. Leninizm, donuk bir parti hayatına dair modellerin tartışılması değil; canlı, yaratıcı, milyonları kapsayan kitle hareketinin iç dinamiklerinin kavranmasıdır.

Kitle hareketleri yüzbinleri, giderek milyonları içine çeken devrimci sınıf patlamalarının içerdiği yaratıcı niteliği kavramak için, bu hareketlere bakma ve eylemlerin sayısal olarak istatistikî hesabını yapma yeteneğinden başka bir özellik daha gerekir. Lenin gibi sonuçlar çıkartmanın tek yolu; yine Lenin gibi, o hareketin organik bir parçası olmayı, hareketle yaşamayı, şekillenmeyi ve hareketin iç bölünmelerine müdahale edecek birikimde olmayı başarmaktır.

1905 Devrimi de, tıpkı 1917 Şubat Devrimi gibi kendiliğindendi. Hiçbir partinin yönlendirici olmadığı, tersine, işçileri denetlemek için polisler tarafından

¹⁶ Karakaş, 2005.

¹⁷ Karakaş, 2005, s. 167.

¹⁸ Molyneux, 2017.

kurulmuş sendikalar ve polis ajanı bir papaz tarafından örgütlenen bir eylemle başladı. Papaz Gapon'un önderlik ettiği yurttaşlık hakları gösterisinde eylemciler başkent St. Petersburg'da çarın sarayına yürüdüler. Göstericiler parlamento, oy hakkı, özgür eğitim ve sekiz saatlik iş günü talep ediyorlardı. "Kanlı Pazar" olarak adlandırılan bu olayda, çarın askerleri göstericilere ateş açtı ve yüzlerce kişi öldü. Bu, Rus İmparatorluğu'nun her yerinde yoğun bir mücadele döneminin başlamasına neden oldu. Büyük şehirlerde grevler ve kırsal kesimlerde köylü ayaklanmaları gerçekleşti. Kanlı Pazar'dan on beş gün sonra Rus Devrimi St. Petersburg'dan Polonya'ya, Ukrayna'dan Baltık Devletleri'ne kadar çok geniş bir alana yayılmıştı.¹⁹

1906'da yayınladığı "Kitle Grevleri, Politik Parti ve Sendikalar" broşüründe Rosa Luxemburg şöyle anlatıyor:

Sınıf duygusu ve sınıf bilinci sanki ilk kez bir elektrik şokuyla uyanmış gibiydi... Milyonlardan oluşan işçi sınıfı kitleleri, aniden ve çok net bir şekilde, on yıllardır kapitalizmin zincirleri içinde sabırla katlanmak zorunda kaldıkları toplumsal ve ekonomik varoluşun aslında ne kadar dayanılmaz olduğunu anlamışlardı... Böylece bu zincirler kendiliğinden sarsılmaya başladı.²⁰

Devrimin yayılması, çatışmalar, barikatlar yaygınlık kazanırken, devrim içinden doğan yeni türden bir örgütlenme de mücadele içinde yer alan sosyalistler arasında can alıcı bir tartışmanın fitilini ateşlemişti.

Elbette biliyoruz ki her halk, her sınıf ve hatta her parti öncelikle kendi deneyimlerinden ders alır. Ancak bu, diğer ülkelerin, sınıfların ve partilerin deneylerinin de fazla önem taşımadığı anlamına gelmez kesinlikle. Büyük Fransız Devrimi'ni, 1848 Devrimi'ni ve Paris Komünü'nü incelemeseydik, 1905 deneyimine sahip olduğumuz halde Ekim Devrimi'ni hiçbir zaman gerçekleştiremezdik: Gerçekten de bu deneyimi geçmiş devrimlerin derslerine dayanarak ve onların tarihi çizgisini sürdürerek gerçekleştirdik. Tüm karşı devrim dönemi 1905 deneyinin incelenmesiyle doluydu.²¹

Lenin, 1905 tartışmalarına, herkesten farklı bir pencereden yaklaştı. İşçi sınıfının Çarlığa karşı kendiliğinden mücadelesinin içinde doğan ve Sovyet adı verilen örgütlenme karşısında nasıl tutum alınacağı konusu, Bolşevik Partisi'nin üyeleri arasında sert bir tartışma yarattı. Bolşevikler, Sovyeti parti örgütlenmesine bir tehdit olarak gördüler. Lenin ise bu yaklaşımın yanlış olduğunu söyleyerek işe başladı. Sovyet'in doğasını kavrayamayan, onu parti politikalarını izlemesi gereken

bir örgüt olarak görme tutumundan hızla vazgeçilmesi gerekirdi:

...İşçi Temsilcileri Sovyeti mi, parti mi? Bence soruyu bu şekilde koymak yanlış ve karar kesinlikle hem İşçi Temsilcileri hem de parti olmalı... Bence, Sovyet'in tamamen herhangi tek bir partiye bağlı olması makul olamaz... Bu konuda da, bence İşçi Temsilcileri Sovyeti'nin sosyal demokratik programı kabul etmesi ve Sosyal Demokratik İşçi Partisi'ne katılması gerektiğini talep etmek makul değildir. Bana öyle geliyor ki, siyasi mücadeleye önderlik etmek için hem Sovyet hem de parti eşit derecede, kesinlikle gereklidir.²²

Sovyet, çok özel koşullarda, işçi sınıfı eyleminin bir ifadesi olarak doğan bir örgütlenme. Lenin aynı tartışmada, "İşçi Temsilcileri Sovyetleri, dolaysız kitle mücadelesinin organlarıdır. Bunlar grev mücadelesinin organları olarak ortaya çıktılar" diyordu; "Koşulların zorlamasıyla, çok çabuk hükümete karşı genel devrimci mücadelenin organları haline geldiler. Olayların gelişimi ve grevden ayaklanmaya geçiş, kaçınılmaz olarak bunları ayaklanmanın organlarına dönüştürdü."²³

Grevler, kitle eylemleri, işyeri direnişleri, sokak çatışmaları, işçi sınıfının tümünü yanına çekemese ve bu anlamda işçi sınıfının içerisinde azınlık olarak kalsa da, kitlesel bir azınlık olarak davranan devrimci işçilerin militanlığı büyük bir enerji patlaması anlamına gelir. Bu patlama, örgütlenmelere, hareket içindeki bireyler ve hem örgüt hem de hareketin içinde yer alan aktivistlere, içinde yoğrulmak zorunda oldukları geniş tartışma ve mücadele alanını yaratır. İşyerleri, fabrikalar, hastaneler, okullar, ofisler, tarlalar, depolar, toplu ulaşım, trafik, kent meydanları, devlet binaları, ordu tabanı, her yer bu devrimci enerjinin basıncıyla altüst olmaya, bir örgütlenme alanına dönüşmeye başlar. Kurulu her ilişki devrimin birkaç saatinde tuzla buz olur. Hareketin daha derinlerinde yoksul kadınlar, kent yoksulları da öne fırlamaya başlar. Eylemlerin tarihsel derinliği artıkça, bütün hareketin karşısına aynı sorun çıkmak zorundadır: Şimdi ne olacak?

1905 devrimi işçi sınıfının çoğunluğunu kazanamadığı için, bu soruya verilen yanıt, direnişin kahramanca bir karakter kazanmasından öteye gidemedi. Ama 1905 devrimi, yenilgiye uğrasa da, 1917 devriminde bağrında büyüyeceği toprağı buldu. 1917 yılında, kitle hareketleri saniyeler içinde Çarlık rejimini yıkacak bir karakter kazanırken, sayısal olarak bu hareket içinde azınlık olsalar da Bolşevikler "şimdi ne yapacaklarını" daha net seziyorlardı. Karşı devrim günlerinde, rejimin ağır baskısı altında, Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı milliyetçi, sol-milliyetçi gericilik yıllarında

19 Campell, 2011.

20 a.g.e.

21 Troçki, 2019, s. 2.

22 Cliff, 1990, s. 175.

23 a.g.e. s. 177.

örgütlenmelerinin sürekliliğini korumaya çalışan Bolşevik işçiler, ayaklanma günlerinde, bir yandan tek tek ele alındıklarında ayaklanmanın en önde duran, en birleştirici aktivistleri oldular, öte yandan da ayaklanmanın bir sonraki hedefleri konusunda, “Şimdi ne olacak?” sorusuna yanıt verecek örgütsel-politik ve teorik donanımın dinamik bir şekilde gelişmesini sağladılar.

Lenin'in katkıları, hareketin en önünde duran kadın ve erkek işçilerin deneyimiyle birleşti, bu deneyimlerden öğrenip, ama deneyim sahiplerine yardımcı olacak kavramları, sloganları da genelleştirerek, sadece Çarlık rejiminin geri dönmesini engellemekte değil, kapitalist egemenlik ilişkilerinin yıkılmasında da belirleyici oldu.

Devlet Denilen Makine

1905 ve 1917'de Rus işçilerinin karşılaştığı sorun ve Lenin'in işçilerin deneyiminden yola çıkarak bu soruna getirdiği çözüm, son 20 yılda küresel hareketin her bir evresinde aktivistlerin karşılaştığı ve tartıştığı bir sorun olmaya devam ediyor. Bunu, “mevcut devleti ne yapacağımız sorunu” olarak ele alabiliriz.

İngiltere'de yığınsal ve doğrudan eylemlere imza atan Yokoluş İsyanı²⁴ hareketi de, birkaç kişinin Cuma günleri okulları boykot etmesiyle küresel bir kitle hareketine dönüşen Gelecek için Cumalar da aynı sorunla karşı karşıyalar: “Devlet ne olacak?”

Arap halklarının isyanında, “Halk rejimin devrilmesini istiyor!” sloganı, her bir ülkede, diktatörlere meydan okuyan ana slogandı. Gerçekten de bazı rejimler devrildi. Tunus'ta ve Mısır'da diktatörler hızla devrildi. Ama bir diktatörün devrilmesi, devlet mekanizmasının da devrilmesi anlamına gelmiyor. Mısır'da devlet, birkaç yıllık parlamenter deneyimden sonra yeniden işçi sınıfı, kadınlar ve yoksulları diktatörce yöntemlerle ezmeğe başladı.

1999 yılının Kasım ayında Seattle'da Dünya Ticaret Örgütü'nün toplantısını bloke etmek isteyen göstericilere, yoğunlaştırılmış bir polis şiddeti uygulandı. Yeni antikapitalist hareket, devlet tartışmasını o andan sonra gündemine aldı. Bu gündemin ne kadar can alıcı olduğu iklim eylemlerinde de açığa çıkıyor. Öğrencilerin aralıksız sürdürdüğü iklim mücadelesinin ilk uluslararası eylem günü ise 2019'un 15 Mart'ındaydı. Tam 123 ülkede, 1 milyon 700 bin öğrenci sokaklara çıktı. 24 Mayıs'ta ikinci uluslararası okul grevinde yine milyonlarca genç sokaklardaydı. 20 Eylül'de ise, daha önce de söylediğim gibi, 7 milyon kişi sokaklara çıktı. Ardından İspanya'da yapılan 25. Birleşmiş Milletler İklim

Değişikliği Taraflar Konferansı (COP25) zirvesinde, polis, bazı protesto eylemlerinde göstericilere saldırdı.²⁵

Türkiye'de 2013 yılında yaşanan Gezi direnişi, tüm dünyayı etkisi altına alan meydan işgalleri, diktatörlüklere karşı başlayan Arap Baharı eylemleri, 2019 yılındaki bir dizi kitlesel gösteri – örneğin Lübnan'daki eylemlerde olduğu gibi – sık sık polis ya da ordunun şiddetine maruz kaldı. Devlet şiddeti, tüm bu eylemlerin ritmini belirledi. Gençlerin iklim krizine karşı kitlesel mücadelesi, bir aşamada şirketleri gerçekten de iş yapamaz duruma getirecek olan örgütlü işçi sınıfının hareketiyle birleştiğinde, devlet şiddetinin daha yüksek bir gösterisine tanık olacak. Latin Amerika'da öğrenciler, Fransa'da Sarı Yelekliler eylemlerinde, devlet şiddetiyle dalga dalga karşılaştı protestocular. İngiltere'de Yokoluş İsyanı hareketinin aktivistleri, doğrudan eylemlerinde, neredeyse bir kural olarak gözaltına alınıyorlar. Son on yılın mücadelelerinin bütün aktivistleri açısından ve özellikle son birkaç yılda devletlere meydan okuyan genç iklim hareketi açısından devlet tartışması, bir diğer deyişle Lenin'in devlet üzerine yazdıkları can alıcı bir öneme sahip.

Lenin, toplumsal işbölümü, toplumsal artığın korunması için örgütlenen gelişiminden bu artığın özel mülkiyete dönüştürülmesi ve korunması için örgütlenen karmaşık bir işbölümü halini aldıça, devletin nasıl geliştiğini de Marx'ın devlet üzerine yaptığı tartışmalardan yola çıkarak güncellemişti. Doğrudan üretim sürecinden kopuk profesyonel yöneticiler ve hem üretim sürecinde kullanılan üretim aletlerini hem de üretilen artık ürünü korumak üzere örgütlenen silahlı birliklerin varlığı, yönetim sürecinin ayrıcalıklı bir iş hâline gelmesine yol açtı. Üretim araçları üzerindeki özel mülkiyet, nüfusun ne kadar küçük ve üretimden kopuk bir kesiminin elinde birikiyorsa, siyaset alanındaki karmaşa, profesyonelleşme, uzmanlaşma ve yoğunlaşma da o kadar şiddetle artıyordu. Kapitalizm bu yoğunlaşmanın zirvesini temsil ediyor. Kapitalist devlet, işte bu zirvenin örgütsel ifadesi.

Daha önce başka yerde yazdığım ve sık sık tekrarladığım gibi; üretim ve hizmet üretimi kitlesel ve kolektif bir karakter kazandıkça, farklı sermayelerin organik bileşimi anlamına gelen küresel piyasalarda oluşan

24 Bu hareketin İngiltere'de yarattığı etki ve tartışmalar için Enternasyonal Sosyalizm'in 5. sayısında yer alan Alex Callinicos imzalı “Sonsuz Kayıp Üzerine Bahse Girmek” başlıklı makaleye bakmakta büyük bir yarar var.

25 Eyleme Türkiye'den katılan ve gelişmeleri yakından takip eden Özdeş Özbay şunları aktarıyordu: “Eylemlerin en büyüğü 6 Aralık'ta gerçekleşen yürüyüştü. 500 bin kişi katıldı. En önde yerli halkların temsilcileri yürüdü. Kortejlerin birçoğunda Şili'de sokakları dolduran yüzbinlerle dayanışma vardı. Bunun nedeni zirvenin aslında Şili'de gerçekleşecekken sokağa inen öğrenci ve işçilere yönelik devlet şiddeti sonrası zirvenin Madrid'e alınmasıydı. Zirve sahibi hâlâ Şili devleti görünüyordu. Buna karşı da eylemciler ve karşı zirveyi örgütleyenler Şili'deki mücadeleyi sahiplendi.” <https://marksist.org/icerik/Doga/13312/COPa-guvenme-harekete-guven>

karmaşa, tek tek her sermaye grubunun ulusal ölçekte korunması için güçlü bir itki yarattı. Tepede, sermayelerin korunması için politik iktidarın merkezileşmesi ve hızlı kararlar alan baskıcı bir devlet iktidarı şeklinde örgütlenmesi için basınç oluşurken, aşağıda, kitlesel olarak üretim sürecinde yer alan mülksüzler arasında kendi sınıf çıkarlarını, yaşam standardını ve güvenliğini sağlama almak için iktidarı etkilemek yönünde bir başka basınç hissediliyordu. Bu basınç, sadece toprak ve mülk sahiplerinin oy verebildiği seçimlerden, önce erkek mülksüzlerin, sonra bütün kadınların oy verme hakkının garanti altına alındığı “genel oy” hakkı için mücadeleye dönüştü. Mücadele sürecinin her bir evresi mülksüz çoğunluğun siyasî iktidara etki etme düzeyinde belirleyici oldu.²⁶

Bu etkinin en güçlü olduğu parlamenter demokrasi, aynı zamanda sınıf hiyerarşisinde en alt katta duran mülksüz büyük çoğunluğun politik iktidarı etkileme yeteneğinin sınırlarını da kesin çizgilerle tayin etti. Genel oy hakkının kazanıldığı her ülkede demokrasi, seçim dönemlerinde seçim kampanyası yapmak ve oy vermek özgürlüğüne indirgendi. Kapitalist demokrasinin en gelişkin biçimlerinde bile, politik iktidarın işleyişinde görev almak, ayrıcalıklara sahip profesyonel bir yönetici olmak demektir. Üstelik devlet örgütlenmesi, seçimle tayin edilen hükümetlerden daha farklı bir sürekliliğe sahip olduğu için, seçimler, sürekli faaliyet halinde olan bir profesyonel yöneticiler ordusuyla uyumlu çalışacak bir profesyonel seçilmişler grubunun belirlendiği anlara indirgenmiş oluyordu. Üretim süreciyle siyasal alanın birbirinden kopması, siyasal alanın kendi içinde karmaşılaşması, sayısız ve farklı örgütlerin toplamından oluşan devlet örgütlenmesinin sürekliliğinin sağlanması, politik iktidarı sıradan fanilerin erişiminin imkânsız olduğu bir zirveye dönüştürdü.

“Askerlik bir sanattır”, “yargı muazzam bir uzmanlık ister”, polis kolejleri, meclis iç tüzüğü, hapishaneler, yüz binlerce askerin yönetilmesi, özel kuvvetler, mavi bere-liler, özel timler, yüksek yargı, danıştaylar, sayıştaylar, meclis grupları, bakanlıklar, müsteşarlar, milletvekilleri ve milletvekili danışmanlar ağırları, önergeler, valiler, savcılar ve başsavcılar... Devlet, her biri nesnel olarak egemen sınıfın egemenliğinin yeniden üretimini garanti altına almak için çalışan bir komite gibi hareket eden bu bölümlerin oluşturduğu karmaşık bir organizma. Sahip olduğu bu karmaşıklığın, demokrasinin düzeyini de belirleyen temel nedeni ise toplumun küçük bir azınlığını oluşturan bir sınıfın iktidar aracı olması.

Lenin'in *Devlet ve Devrim* çalışmasında uzun uzun anlattığı bu fikirler, bugün en çok da kitlesel mücadele içinde devlet şiddetiyle göğüs göğse gelen aktivistlerin işine yarayacak. Salgın öncesinde, şunun gibi haberler

Londra açısından oldukça sıradandı: “Yokoluş İsyanı adlı çevre aktivistlerinin Pazartesi günü başlaması planlanan eylemleri öncesi Londra polisi gözaltı operasyonlarına Cumartesi günü başladı.”²⁷ İngiltere devleti, önleyici gözaltı “doktrini” uyarınca, eylemden önce aktivistlerin hazırlık yaptığı depoya baskın düzenleyebiliyor. İstanbul'da ise Gezi direnişi, polisin, çadırların bulunduğu alana kelimenin tam anlamıyla hunharca saldırmasıyla sonlandı: Yüzlerce gaz bombası atıldı.

1917 yılının Şubat ve Ekim ayları arasında işçi sınıfının mücadelesinin gelgitlerini, bu süreçte kadın ve erkek öncü işçilerin, Bolşevik Partisi'nin ve özellikle Mart ayında Rusya'ya döndükten sonra Lenin'in, hem fikri hem de örgütsel düzeylerde verdikleri kavranın, 2020'lerin aktivistleri açısından önemi anlatmakla bitmez. Devlet denilen aygıt, bütün uzantılarıyla dağıtılmadan ve ezilenlerin kendi siyasal ve ekonomik kaderlerini özyönetim organlarıyla aşağıdan yukarıya kendi ellerine alacakları işçi devletleri tek başına iktidar olmadan, kapitalizmin karabasanlarından kurtulmak mümkün değil. Rus Devrimi'nin bütün bu günleri boyunca Rus burjuvazisi, Rus bürokrasisi, iktidarı ezilenlere vermemek, savaşı ve sömürüyü sürdürmek için her yöntemi denedi. İşçileri erken bir mücadeleye atılmaya zorlayan tahriklerden askeri darbe girişimine ve savaşı daha da tırmandırma politikalarına kadar.

Bu müdahalelerin her birine karşı, ve müdahale anından önce; burjuvazi, medya-para-devlet gücü üstümüze yıkıcı darbeyi vurmadan, hazırlıklı olmaya ihtiyacımız var. Devletin reforme edilemeyeceği, demokratikleştirilemeyeceği, iklim krizinden savaşlara kadar, gezegeni yıkıma uğratan sermaye sınıflarının bir aracı olduğu konusundaki tartışmalara hazırlıklı olmak için Lenin'e dönmekte fayda var.

Kapitalizmin barbarlık anlamına geldiğini, tüm kıtalarda haykırıların sayısının artması çok olumlu. Ama bu barbarlık, kapitalist devletlerin rekabet halindeki kendi ulusal sermayelerini korumak için yaptıkları müdahalelerle yayılıyor. Hayvanların katledilmesi, denizlere dökülen atıklar, sera gazı emisyonlarını azaltmak için verilen sözlerinin tutulmaması, petrol ve kömür şirketlerine aktarılan kaynaklar, kapitalist tarımcılığın Covid-19 gibi bir tehdide neden olması ve dört ayda 2,5 milyon insanın hastalığa yakalanıp, bu makale yazılırken yaklaşık 180 bin insanın ölmüş olması... Bunlar, gerçekten de kapitalist sisteme dışarıdan bulaşan arızalar değil; devletler eliyle yaratılan, ekonomik çılgınlıklarına yol açmaya müsait kapitalist üretim tarzının doğasından kaynaklı felaketler.

15 Nisan'da dünyanın ikinci büyük buzulu olan Grönland'a ilişkin yeni bir rapor yayınlandı. 1948

26 Karakaş, 2019.

27 <https://www.bbc.com/turkce/49945804>

yılından beri kayıtları tutulan Grönland buzullarının buz tabakasının geçtiğimiz yıl rekor seviyede küçüldüğü, 600 milyar ton su kaybı yaşandığı ve bu miktarın deniz seviyesinin 1,5 milimetre yükselmesine yol açtığı ifade ediliyor. Grönland buz tabakası, adanın yüzde 80'ini kapsıyor ve tamamının erimesi halinde küresel deniz seviyesinin yaklaşık yedi metre yükselebileceği uyarısı da yapılıyor. Bu korkunç, dehşet verici bir tablo.²⁸

Birleşmiş Milletler'e bağlı Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (İLO) verilerine göre, tam zamanlı çalışan 195 milyon kişinin, 2020'nin ikinci yarısında işsiz kalması bekleniyor. Çeşitli raporlar, kaç kişinin aç, kaç çocuğun temiz suya erişmeden, kaç milyon kişinin günde 2 dolara yaşamaya çalıştığını ortaya seriyor. Kapitalizm, bildiğimiz canlı yaşamını, hayatın zenginliğini her geçen gün ve sistematik bir şekilde yok ediyor. Lenin'in, gelişmesine çok önemli bir katkı yaptığı Marksist devlet teorisinin üzerinde yükselmek, sadece bu yıkımın devletler eliyle örgütlendiğini kavramamıza yardımcı olmaz, aynı zamanda, düpedüz bir ekolojik/insani yıkımdan ve savaşlardan suçlu olan şirketlere karşı verilen mücadelenin de önünde sonunda devlet şiddetiyle yüzleşmek zorunda olduğunu kavramamıza yardımcı olur. Bu yüzden, Leninizm sadece savunulması gereken bir siyasal gelenek değildir; Lenin ve dönemin tüm Marksistlerinin 1900'lü yılların başında dünyayı anlamak ve değiştirmek için verdikleri mücadeleler, yaptıkları tartışmalar, bugünün dünyasını anlamak ve değiştirmek için hayati önem taşımaktadır.

Hangi hedefe yöneldiğine bakmaksızın, bütün yığınsal hareketlerin içinde kapitalist devletin niteliğini bilen ve ancak işçi sınıfının sistemin bütününe meydan okuması ve ezilenlerin tüm taleplerinin savunmasıyla şekillenebilecek bir işçi devletinin dünya ölçeğinde iktidarı alması gerektiğini savunan aktivistlerin, örgütlü bir şekilde yer alması bir zorunluluktur. Yoksa, hareketin en keskin anında da sistemi onarmak ve egemen sınıfla kesin bir uzlaşma yapmak yönündeki fikirlerin çoğunluğu kazanma ihtimali görmezden gelinmiş olur. Bir sonraki adım ne olacak? Sadece ayda bir havaalanlarını ve kent meydanlarını işgal etmek, doğrudan eylemlerle kendimizi gözaltına aldirmek yeterli olacak mı? Bu eylemlerin bir aşamasında hareket yorulmayacak mı? İşçi sınıfının yığınsal örgütlerini bu harekete çekmek zorunda değil miyiz? Meydan hareketleri, işyerlerinde yükselecek grevlerle desteklenirse daha kalıcı kazanımlar elde edemez miyiz? Hareket büyüdüğünde, tıpkı Mısır ve Sudan'da olduğu gibi, hem bu ülkelerin egemen sınıfları hem de emperyalist ülkelerin talep ettiği gibi, ordu daha bağımsız bir görüntüyle, objektif ama halktan yana tavır alıyormuş gibi görünür. Bu halktan yana görüntü, halkın mücadeleye elde ettiği tüm kazanımların

elinden sökülüp alınırken suskun kalması için verilen bir sakinleştirici gibidir. Bu yüzden, daha sonra askerlerin iktidara çöreklenmesi eğilimine karşı, en başından tutum almak zorunda bu hareket. Diktatör Mübarek devrildiği gün, Tahrir Meydanı'nda 'tankların içindeki askerler halkla kucaklaşıyor' görüntüsü hâkimdi. O askerler çok geçmeden darbe yaptılar.²⁹ Binlerce insanı öldürdüler. 1917 yılının Ağustos ayında General Kornilov da darbe yapmaya çalıştı. Ama işçi sınıfı içinde, askeri darbelerle karşı birleşik mücadeleyi öne çıkartan kitlesel bir sosyalist partinin varlığı³⁰, darbe girişiminin yenilmesini sağladı. Sadece 1917 yılının Rusyası değil, 1920 yılının Almanyası da işçi sınıfı direnişinin, bir askeri darbenin püskürtülmesinde oynadığı role şahitlik etti.³¹

29 Devrimden aylar sonra gerçekleşen askeri darbeden önce, egemen sınıfların, hükümetlerin, diktatörlerin hangi araçları kullanarak kitle eylemlerini bastırabileceğini Sameh Naguib şöyle anlatıyordu: "Mübarek önderliğindeki bir dizi önde gelen milyarder, NDP lideri ve gizli polis yetkilileri, göstericilere yönelik kökten bir saldırı planı hazırladılar. Her bir işadamı şirketlerinden ve fabrikalarından mümkün olduğunca fazla sayıda insan toplamaya ve çetecileri ve Arapça'da 'baltagiyya' olarak bilinen, para için her şeyi yapmaya hazır lümpen işçileri bir araya getirmeye söz verdi. Bu sırada, İçişleri Bakanı da gizli polisin en namlı yetkililerini, Çarşamba günü için planlanan karşı devrimci protestolarda yer alarak demokrasi yanlısı göstericilere saldırmaları için yeniden yapılandırdı... Alanda planı yönetmekle yükümlü ondan fazla güvenlik yetkilisi, para ve başkanlıktan gelecek olan, suçlarına yönelik af vaadiyle bir önceki Cumartesi hapisten kaçmış olan tehlikeli eski mahkûmları topladı... 3000'den fazla baltacı Tahrir Meydanı'na çıkan iki girişten saldırıya başladılar. Meydanda toplanan on binlerce barışçıl göstericinin üzerine binlerce taş fırlatırken, pek çok saldırgan kendilerine geri fırlatılan taşlara karşı kalkanlarla kendilerini koruyorlardı. Birkaç tanesi silahlı olmak üzere, bütün baltacılar sopalar, palalar, usturalar, bıçaklar ve başka keskin cisimlerle silahlıydı." 2011, s. 25-26.

30 Ayrıntılı tartışma için bkz. Cliff, 2013, s. 281-286 arasındaki bölüme bakabilir.

31 Alanya'da 1919'da gerçekleşen devrimden bir süre sonra reformist liderlik, işçi sınıfına ihanet etti. Elleriindeki gücü devretmek istemeyen - Bremen veya Münih gibi - konseyler, ya da - Berlin'de olduğu gibi - devrimin güçlenmesi için mücadele etmeye devam eden devrimciler, reformist solcularla "eski güçler" ittifakı tarafından kanlı bir saldırıya uğradılar. Sonraki yıllarda devrimci mücadele tekrar tekrar alevlendi. Savaşan işçiler barikatın diğer tarafında her defasında reformist partiyi buldular. Ancak Mart 1920'de sosyal demokrat partinin son yıllarda oynadığı oyunun ne kadar tehlikeli olduğu ortaya çıktı: Ordu birlikleri ve Freikorps çeteleri - kısmen gamalı haçlı bayrakların altında - SPD liderliğindeki hükümete karşı darbe girişiminde bulundular ve hükümet üyeleri Berlin'den kaçmak zorunda kaldı. Sosyal demokrat liderlik, Kapp darbesi adı verilen bu girişim karşısında çaresiz kalmıştı: Sola karşı verdiği savaşta dayandığı ordu aygıtı, sağa karşı vereceği savaşta onun yanında yer almayı reddediyordu: "Reichswehr, Reichswehr'e ateş etmez!" diyordu Kurmay Başkanı Hans von Seeckt.

28 Yüce, 2020, s. 11.

Son yıllarda Mısır'da darbe, Bolivya'da darbe, Venezuela ve Türkiye'de darbe girişimleri yaşandı. Sayısız gösteri, ordu güçlerinin şiddetiyle dağıtıldı. Kapitalist devletin işçiler tarafından devralınmayacağı, kısacası, mevcut devlet aygıtının işçiler lehine demokratikleştirilemeyeceği, en azından 1871 Paris Komünü'nden beri biliniyor. Engels'in, Marx'ın Paris Komünü hakkındaki müthiş kitabına yirmi yıl sonra yazdığı Önsöz'de dediği gibi; "Komün ta başlangıçta işçi sınıfının başa geçtikten sonra eski devlet mekanizmasını sürdürmeyeceğini görmek zorunda kaldı."³² Sadece darbe de değil, egemen sınıfın varoluşunu korumak için geliştirdiği her bir hamleye karşı, ezilenler lehine hamle belirlemek ve ezilen çoğunluğun desteğini kazanmak, güncel bir sorun olarak duruyor karşımızda.

Bu yüzden, onun temel eserlerinin, genç kuşakların hiçbir şekilde tanımadıkları, hatırlamadıkları bürokratik ve donuk SSCB'ye ilham verdiğini düşünerek Lenin'den kaçmaktan kaçınmak gerekiyor. Hareketlerin kritik karar anları geldiğinde, kitleleri ikna edecek aktivistler o an çıkmayacak sahneye. Yıllarca süren mücadele içinde şekillenen, hareketin her kuşaktan aktivistinin hafızasında yer edinenler, doğru fikirlerin hareketin fikirleri olmasını sağlayacak bir ikna ağını devreye sokabilirler.

Milyonları kapsayan bir işçi hareketi, iklim hareketi ya da kadın hareketi, egemen sınıf tarafından mutlaka bölünmeye çalışılacaktır. Her hareket, bir hareket adını alacak kadar birleşik olmasının yanı sıra, hareketin aktivistlerinin fikirlerindeki, eğilimlerindeki ve harekete yön vermek konusundaki pratik kararlarındaki farklılık nedeniyle bölünmüş olarak da tanımlanabilir. Egemen sınıflar, hareketleri tam da bu bölünmüş olduğunu düşündükleri fay hatlarından sarsmaya çalışırlar. Bu fay hatlarının başında milliyetçilik gelir. Egemen sınıflar, bir hareketi zayıflatmak için "milli birliğe" vurgu yapmaya, bu vurguyu gündem haline getirecek gelişmeleri ön plana çıkartmaya başlar. Tıpkı, küresel Covid-19 salgını karşısında hemen hemen tüm hükümetlerin milli birlik çağrılarını yapmış olmasındaki gibi. Covid-19 öfkesi, salgın hastalık karşısında hükümetlerin sermayeyi kollayan uygulamalarına karşı birikiyor ve hükümetler şimdiden bu öfke birikimine karşı tedbir alıyorlar. "Aynı gemide olduğumuzun" biteviye dile getirilmesi bu yüzden.

İklim krizi karşısında da aynı gemide olduğumuz

Cumhuriyeti kurtaranlar, bir kez daha Almanya tarihinin en büyük genel grevini yapan işçiler oldu. Bir kez daha konseyler kuruldu, silahlı işçiler monarşist ordu birliklerine saldırdılar. Grevin gücü altında ezilen darbe, birkaç gün içinde dağıldı. <https://marksist.org/icerik/Teori/3259/1918-Kasim-Devrimi-Baska-bir-dunya-mumkundur>

32 Marx, 2011, s. 54.

tekrarlanıyor, deprem felaketi yaşandığında da... Bülent Somay, bu gemi metaforunun sol içinde de kullanılması şöyle eleştirmişti:

...sorun krizin sorumlularıyla kurbanlarının aynı gemide olmasında değil, geminin olmamasında. 'Gemi' dediğimiz şeyin hayali, kurgulanmış bir nesne olmasında. O yüzden 'Gemi yok!' Bu, gemi (dedikleri şey) battığında bize bir şey olmayacak anlamına gelmiyor tabii. Ama bize olacaklar, her halükarda olacak; her gün oluyordu zaten. Bunu bir yana bırakıp hep birlikte bir 'Gemi kurtarma' operasyonuna girersek, başarabileceğimiz tek şey gemiyi o hale getiren kaptanı, kırbacı sallayan tayfa başını, kâr-zarar hesapları yapan gemi sahiplerini ve köle tüccarlarını kurtarmak olur.³³

Somay, Benedict Anderson'un *Hayali Cemaatler* kitabında anlattıklarından yola çıkarak "insan topluluklarının kapitalizm var olmadan önce 'milletler' olarak bölünmediğini ve kan bağı, dil, yaşam alanı, ortak inanç gibi parametrelere bağlı bir biçimde örgütlendiğini" söylüyor. Millet sonsuz yüzyıllardan beri var olan ve sonsuza kadar yaşamını sürdürecektir bir kategori değil: "Kapitalizm 'millet'i icat etti."³⁴

Bir kere geminin olmadığını kavradığımızda, aynı gemide olduğumuz fikrinin üzerimizde hiçbir etkisi olamaz. Bu iddianın, ezilenleri, ezenlerin sömürü mekanizmasına uyum sağlamaya ikna etmeye yarayan bir egemen sınıf yalanı olduğunu kavrayanların sayısı bir hareket içerisinde ne kadar büyükse, egemen sınıfların, devlet ve medya aracılığıyla bu hareketleri bölmesi o kadar zor olur.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Bolşevikler milliyetçilik ve sol milliyetçilikle bağlarını geri dönüşü olmayan bir sertlikle koparttıkları için, Çarlık rejiminin ve daha sonra Şubat Devrimi'nin ardından kurulan Sovyetlerdeki reformist liderliklerin savaşı destekleyen, işçiler, köylüler ve yoksullarla hükümetlerin ve sermaye sınıflarının aynı gemide olduğu propagandasına karşı daha donanımlıydılar. Böylece, savaştan bezmiş olan işçilerin barış yönündeki taleplerini "amasız" savunabildiler ve savaşa karşı çıkan milyonlarca insanın örgütlü sesi haline gelebildiler. Bolşeviklerin bu adımı atabilmesinin nedeni çok açık ki Birinci Dünya Savaşı başladığında Lenin'nin geliştirdiği savaş karşıtı tezlerdi.

Lenin'in bütün çabaları teorik araştırma, aralıksız münakaşa, sürekli kalem tartışması yoluyla (...) tek bir davaya hizmet amacını güdüyordu: Uluslararası ve emperyalist bir savaşı bir iç ve devrimci savaş haline sokmak... Gerçekten Lenin... Yalnız savaşın emperyalist niteliğini açıklamakla yetinmedi. Yurtlarının savunucuları kılığa giren bütün

33 Somay, 2018.

34 a.g.e.

sosyalistlere de saldırdı. Bunların tutumları 'sosyalizme açıktan açığa ihanet'ten başka bir şey değildi.³⁵

Dünya savaşının yırtıcı milliyetçi atmosferi içinde, egemen sınıf milliyetçiliğini, kendi kapitalist hükümetlerinin ezilenler üzerindeki baskısına karşı enternasyonalist bir yanıt üretmesi gerektiğini savunan çizgi olmasaydı, bu çizgi işçi sınıfının ve ezilenlerin her günkü mücadelesinde güven verici bir siyasal ve örgütsel zemin olarak öne çıkmasaydı, Birinci Dünya Savaşı'na son veren Rus ve Alman işçi devrimleri de gerçekleşmezdi.

Kaynakça

- Alexandre, Anne, 2019, "Living on revolution time: understanding the dynamics of the uprisings in Sudan and Algeria", *International Socialism Journal* 163.
- Choonara, Joseph 2019, "Yeni Bir İsyan Dalgası", *Marksist.org* <https://marksist.org/icerik/Teori/13331/Yeni-bir-isyan-dalgasi>
- Cliff, Tony, 2013, *Troçki 1: Ekime'e Doğru*, Çev. Ali Çakıroğlu, Marx-21, İstanbul.
- Karakaş, Şenol, 2005, *Biz Bu Savaş Durdurabiliriz*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Karakaş, Şenol, 2019, "'İşçi Devleti' Nedir?", *Altüst*, Sayı 31.
- Lenin, 1976, *Proleter Devrimi ve Dönek Kautsky*, çev. Arif Gelen, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, İstanbul.
- Liebman, Marcel, 2017, *Rus Devrimi: Bolşevik Zaferinin Kökenleri, Aşamaları ve Anlamı*, Çev. Semih Tiryakioğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Marx, Karl ve Engels, Friedrich, *Alman İdeolojisi*, 1968, çev. Selahattin Hilav, Sosyal Yayınlar, İstanbul.
- Marx, Karl, 2011, *Fransa'da İç Savaş*, Çev. Arda Dağlar, Yazın Yayıncılık, İstanbul.
- Molyneux, John, 2017, *Leninizmin Savunusu*, çev. Canan Şahin-Onur Devrim Üçbaş, Z Yayınları, İstanbul.
- Naguip, Sameh, 2011, *Mısır Devrimi'nin Dersleri ve Mücadelenin Geleceği*, Z Yayınları, Çev. Melih Mol, İstanbul.
- Önen, Yıldız ve Karakaş, Şenol, 2017, "Bolşevik Partisi Müzelik Bir Deneyim Midir?", *Enternasyonal Sosyalizm*, Sayı 1. .
- Rabinowitch, Alexander, 2014, *Devrime Doğru*, , çev. Serpil Pehlivan, Yordam Kitap, İstanbul.
- Somay, Bülent, 2018, "Gemi yok!", *Gazete Duvar*, <https://www.gazeteduvar.com.tr/forum/2018/08/14/gemi-yok/>
- Tarkan, Doğan, 1985, "1917 Şubat-Ekim Rus devrimleri", *Sosyalist Tartışma* Sayı 1., İstanbul.
- Yüce, Nuran, 2020, "İklim krizini unutmayalım", *Sosyalist İşçi Dijital*, Sayı 3.

35 Liebman, 2017, s. 101-103.

Tarihten Yapraklar: Tek Ülkede Sosyalizm

Dilek Fırat

Lenin'in ölümünden sonra başlayan 'tek ülkede sosyalizm' tartışması, sadece Marksist doktrine ilişkin bir teorik tartışma olmaktan öte anlam taşır. Tek ülkede sosyalizmin kurulabileceği tezinin geçerlilik kazanması, uluslararası sosyalizmin tarihi içinde çok önemli olan iki gelişmeye öngelmiştir. Birincisi, Sovyetler Birliği Komünist Partisi içinde Stalin ve ekibinin hegemonyalarını kurması ve ikincisi, Komintern'in dünya partisi olmaktan çıkıp, ne pahasına olursa olsun Sovyetler Birliği devletinin korunmasının ve buna ilişkin dış politikaların çeşitli ülkelerdeki takipçisi hâline getirilmesidir.

Şüphesiz, Stalin yaptığı her şeyde olduğu gibi bunda da Lenin'i kendine şahit tutmaya çalışmıştır. Zaman, mekân ve politik bağlamından tamamen boşaltılıp dogmalar dizisi hâline getirilmiş bir Leninizm, bu konuda da muhaliflere karşı bir ideolojik baskı aracı olarak kullanılmıştır.

Marx ve Engels için olduğu gibi, Lenin için de sosyalist devrim bir dünya devrimidir; her ne kadar, kapitalizmin eşitsiz gelişme yasası yüzünden iktidar sorunu bütün ülkelerde veya birkaç ülkede bile eşzamanlı olarak gündeme gelemeyecek olsa da... Sosyalizmin dünya ölçekli karakteri, modern üretici güçlerin kapitalizmi dünya ölçekli bir üretim tarzı yapmasından ve bundan doğacak ve gelişecek yeni bir üretim tarzının da ancak dünya ölçekli olabileceğinden kaynaklanır. Bugün, söylemeye gerek yok ki kapitalizmin bu karakteri geçmişte tahmin edilebilecekleri misliyle aşmış durumdadır. Bir tek firma düzeyinde bile bu noktaya ulaşıldığının bolca örneği görülmektedir. Örneğin, İngiltere'de Ford otomobil fabrikasındaki bir grev, aynı firmanın Belçika, İspanya ve Almanya'daki fabrikalarının üretim planlarını ve stoklarını altüst edebilir.

Marx'ta ileri sürüldüğü şekliyle, kapitalist toplumun kendisinden doğacak ve gelişecek sınıfsız toplumun patlak vereceği yerler, onun gelişmesinin koşullarının da var olacağı yerler olmalıydı. Bundan dolayıdır ki, 19. yüzyılın dünyasında ancak Avrupa'nın gelişmiş kapitalist ülkeleri sosyalist devrimin ülkeleri olabilirdi. Sosyalist devrimin hangi ülkelerde olabileceği konusundaki fikirleri aynı kalmakla beraber, hem

Marx hem Engels — özellikle yaşamlarının sonuna doğru — Avrupa'nın gelişmiş kapitalist ülkeleri olmayan bölgelerdeki gelişen işçi sınıfı mücadelelerine ve ulusal kurtuluş mücadelelerine (Polonya, İrlanda vb.) büyük önem atfetmişler ve bu mücadelelerin Avrupa gericiliğinin kalelerini yıkarak sosyalist devrimlere ivme kazandıracağını söylemişlerdir. Buradan Lenin'e atlayacak olursak, 1917 Şubat Devrimi'ne kadar onun Rusya'da sosyalist devrimi olası görmemiş olmasında, Rusya'nın durumu kadar, Marx ve Engels'in bu düşüncelerinin de payı vardır.

Önce konu açısından önemli olan bazı kavramları açmakta yarar var: Bir siyasal devrim olarak sosyalist devrimle, bir sosyal devrim olarak sosyalist devrim. Bu kavramlar Stalin tarafından karmakarışık edilerek, birbirinin içine geçirilerek kullanılmış ve bugün de aynı şekilde kullanılmaktadır. Bir sosyal devrim olarak sosyalist devrim, ekonomik ve sosyal yapılar ile politik ve kültürel üstyapıların sosyalist dönüşümü demektir. Bir siyasal devrim olarak sosyalist devrim ise siyasal iktidarın ele geçirilmesi demektir. Birincisi, yani sosyal devrim ikincisini kesinlikle içerir. İster burjuva isterse sosyalist, bütün sosyal devrimler zorunlu bir siyasal devrim aşamasını içerirler. İkincisi, yani siyasal devrim ise, birincisini kısmen içerir. İktidarın aynı egemen grubun bir fraksiyonu, bölümü tarafından ele geçirildiği hükümet darbeleri hariç, her siyasal devrim şu ya da bu ölçüde bir sosyal içeriğe sahiptir. Fakat bu ilk adım, inşa edilecek şeyin ilk taşı olan siyasal devrim, insanın tabi olacağı yasalardan oldukça farklı olan yasaların ve koşulların ürünüdür.

1917 Şubat Öncesi

Lenin'in 1917'deki Şubat Devrimi'ne kadar Rusya'da sosyalist devrimi olası görmediğini söyledim. 1905 Devrimi patladıktan sonra yazdığı bir makalesini ise "... Rus siyasal devrimini Avrupa'daki sosyalist devrimin başlangıcı yapacağız"¹ diye bitirir. İlk Bolşevik kuşağın en önemli karakteristiklerinden biri de, onların Avrupa'daki büyük işçi sınıfı mücadelelerinin, partilerinin ve teorisyenlerinin geleneğini çok iyi özümlemiş ve kendilerini hep bu geleneğin bir parçası görmüş olmalarıdır. Lenin de bu kuşağa dâhildir ve Avrupa devrimi, dünya devrimi perspektifini hiç kaybetmemiştir. Nitekim hem 1905'te hem de 1917'de Rusya'da bir devrimin olasılık kazandığı ve gerçekleştiği anlarda, bu devrimlerin Avrupa ülkelerindeki sosyalist devrimleri başlatacağı fikrini taşımıştır.

1905 sonunda yazdığı "Devrimin Aşamaları, Eğitimleri ve Beklentileri" adlı makalede Lenin şöyle der:

...Rus proletaryası artı Avrupa proletaryası devrimi örgütleyecekler. Böylesi koşullarda Rus proletaryası bir ikinci zafer kazanabilir. Dava hiç de umutsuz değildir. İkinci zafer

Avrupa'da sosyalist devrim olacak. Avrupalı işçiler bize 'nasıl yapılacağını' gösterecekler ve sonra onlarla beraber sosyalist devrimi yapacağız.²

Yine aynı mantığı görüyoruz: Rusya'daki demokratik devrim, Avrupa'da sosyalist devrimler başlatacak ve sonra Rusya'da sosyalist devrim olacak.

Birinci Dünya Savaşı patladıktan sonra, Ağustos 1915'te yazdığı "Avrupa Birleşik Devletleri" adlı makalesinde Lenin şöyle der:

...Ancak kendi başına bir slogan olarak. Dünya Birleşik Devletleri pek doğru olmayacaktır; çünkü birincisi, sosyalizmle iç içe geçmektedir; ikincisi, tek bir ülkede sosyalizmin mümkün olamayacağı şeklinde yorumlanabilir ve böyle bir ülkenin diğerleriyle ilişkisi konusunda yanlış kavramlara yol açabilir. Eşitsiz ekonomik ve politik gelişme, kapitalizmin mutlak bir yasasıdır. Bu yüzden, önce ... birkaç hatta bir tek kapitalist ülkede sosyalizmin zaferi mümkündür. Kapitalistleri mülksüzleştirdikten ve kendi sosyalist üretimini örgütledikten sonra, söz konusu ülkenin muzaffer proletaryası dünyanın geri kalanına karşı - kapitalist dünyaya - ayağa kalkacak, diğer ülkelerin ezilen sınıflarını kendi davasına çekecek... Proletaryanın burjuvaziyi alt etmede muzaffer olduğu toplumun politik biçimi demokratik cumhuriyet olacak ve bu cumhuriyet henüz sosyalizme geçmemiş devletlere karşı mücadelede, söz konusu ulusun veya ulusların proletaryasının güçlerini artarak yoğunlaştıracak.³

Bu alıntı önemli, çünkü Stalin'in ve Stalinistlerin 'tek ülkede sosyalizm'in olabileceğine dair inançlarına Lenin'den kanıt göstermeye sıra geldiğinde en sık kullandıkları yer bu. Dolayısıyla bu alıntı üzerinde biraz durmak gerekiyor. Birincisi, "sosyalizmin zaferi" ile kastedilenin ne olduğuna bakalım: "Kapitalistlerin mülksüzleştirilmesi ve sosyalist üretimin örgütlenmesi." Biliyoruz ki, ikisi bir arada kesinlikle sosyalist devrim gerektirir. Hâlbuki Lenin o sırada Rusya için sosyalist devrimi savunmamaktadır. Dolayısıyla bu olasılık Rusya için geçerli değildir. İkincisi ise, sayılan bütün görevler sosyalist devrimin görevleri iken "proletaryanın burjuvaziyi alt etmede muzaffer olduğu toplumun politik biçimi" olarak demokratik bir cumhuriyetten bahsedilmektedir. Bu teorik olarak mümkün olmadığı gibi, politik-tarihsel olarak da yaşanmamıştır. Demek ki, dikkate alınabilir kısım ilk kısımdır. İlk kısımda "sosyalizmin zaferi" ile kastedilenler, sosyalist siyasal devrim artı sosyalist üretimin örgütlenmesi, yani sosyalizmin inşa edilmesine başlanmasıdır. Yoksa, sınıfsız topluma geçilebilmesinin koşullarının yaratılmış ve sosyalist insanın tamamlanmış olduğu anlamındaki bir sosyalizmin zaferinden bahsedilmemektedir.

2 Lenin, 1962b, s. 92.

3 Lenin, 1964a, s. 342.

1 Lenin, 1962a, s. 303.

1917 Şubat-Mart Sonrası

Bildiğimiz gibi, Lenin 1917 Şubat Devrimi'nden sonra Rusya'ya döndüğünde ifadesini "Bütün İktidar Sovyetlere" sloganında bulan sosyalist devrime geçişi savunur. Ünlü *Nisan Tezleri*'nin ardından, 10 Nisan'da yazdığı "Devrimimizde Proletaryanın Görevleri" adlı broşürde şöyle der:

Şubat-Mart 1917 Rus Devrimi, emperyalist savaşın iç savaşa dönüştürülmesinin başlangıcıydı. Bu devrim, savaşı sona erdirmeye doğru ilk adımı attı; fakat savaşın bitişini kesinleştirmek ikinci bir adımı (...) (...) gerektiriyor. Bu dünya ölçekli bir 'fırlayışın' ve kapitalist çıkarlar cephesinde bir kopuşun başlangıcı olacak, ve yalnızca bu cepheyi kırarak, proletarya, insanlığı savaşın dehşetlerinden kurtarabilir ve barış gelebilir.⁴

Rus Devrimi'nin karakteri konusunda "fikrini değiştirmiş"⁵ olan Lenin, karakteri ne olursa olsun Rus Devrimi'nin dünyada oynayacağı rol hakkında fikrini değiştirmemiştir. Rus Devrimi'ni, devrimin bizzat yaşandığı günlerde dünya kapitalist çıkarlar cephesindeki bir kopuşun ilk patlaması olarak görmektedir.

Bolşevikler 1923'teki son yenilgisine kadar heyecanla ve coşkuyla Almanya'da devrim beklerler. Bu öylesine derin kökleri olan bir bekleyiştir ki, Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht'in 1919'un başında öldürüldükleri tarihe kadar, Lenin'in çok az makalesi vardır ki bu iki seçkin devrimciden ve onların önderlik ettiği Alman Devrimi'nin "gelmekte" olduğundan bahsetmesin. Bolşevik geleneğin örgütlenme, devrimin hazırlık çalışması gibi çok önemli sorunlardaki gelişkinliği ve Almanya hakkındaki yakın bilgilenmeleri dikkate alındığında, — en azından 1918-19'da — Almanya'da olacak başarılı bir devrimden bu kadar emin gözükmelelerinin biraz şaşırtıcı olduğunu söylemeliyim. Dünya'nın ve Avrupa'nın değerlendirilmesinde ve savaşla beraber devrimler döneminin başladığında yanıldılar. Gerçekten de Almanya başta olmak üzere, pek çok Avrupa ülkesinde işçi sınıfı hamle etti. Ama bu ülkelerin hiçbirinde Rusya'daki gibi bir parti yoktu.

Şubat-Mart arasındaki ikili iktidar döneminde keskinleşen sınıf mücadelesinin etrafında döndüğü en önemli konu, savaşın sona erdirilmesidir. Bu dönemin ciddi siyasal krizleri bu sorun etrafında döner. Lenin, Nisan ayının sonunda yazdığı "Krizin Dersleri" adlı makalede "... Dünyanın durumu giderek daha çok karışıyor. Tek çıkar yol bir dünya işçi devrimidir, şimdi Rusya'da başka herhangi bir ülkede olduğundan daha ileri durumda olan bir devrim, fakat açıktır ki, Almanya'da da yükselmektedir (grevler, kardeşleşme),"⁶ der. Yine aynı günlerde toplanan Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi, Bütün Rusya 7. Konferansı'nın

açılış konuşmasını Lenin şu sözlerle bitirir: "Devrimi başlatmanın büyük onuru Rus proletaryasına düştü. Fakat Rus proletaryası unutmamalı ki, onun hareketi ve devrimi sadece, örneğin Almanya'da her geçen gün ivme kazanmakta olan, bir dünya devrimci proletarya hareketinin parçasıdır. Görevlerimizi yalnızca bu açıdan tanımlayabiliriz."⁷

Aynı fikri burada da görmek mümkün; Rus Devrimi sadece bir başlangıçtır. Hatta bundan da öteye, örneğin Almanya'daki bir devrimin olabileceği biçiminde bir başlangıç değil; kendisini devam ettirebilmesi için Avrupa devrimine kesinlikle ihtiyaç duyan bir başlangıçtır. Bu fikri daha ileride açıklıkla göreceğiz.

Ekim Devrimi ve Sonrası

Lenin, 25 Ekim (7 Kasım) 1917'de yapılan Petrograd İşçi ve Asker Sovyetleri toplantısına sunduğu "Sovyet İktidarının Görevleri Üzerine Rapor"u şöyle bitirir: "... Her şeyin üstesinden gelecek ve proletaryayı dünya devrimine götürecek olan kitle örgütünün gücüne sahibiz. Şimdi Rusya'da bir proleter sosyalist devletin inşasına başlamalıyız. Yaşasın dünya sosyalist devrimi!"⁸ Yine aynı toplantıda onaylanan ve Lenin'in kaleme aldığı "Karar" ise şu sözlerle biter: "Sovyet; Batı Avrupa ülkelerinin proletaryasının, sosyalizm davasında tam ve kalıcı zafere ulaşmakta bize yardım edeceğinden emindir."⁹

Devrimden sonra, yeni devletin karşılaştığı en önemli sorunlardan birisi, varlığını ciddi bir şekilde tehdit eden Alman saldırısıydı. Çarlıkla savaşa tutuşmuş olan Alman emperyalizmi henüz doğmuş olan devrimci iktidarın zaaflarını bilmekte ve en büyük toprak parçasını koparmak için saldırısını arttırmaktadır. Aynı dönem, içeride de devrilmiş olan burjuvazinin iç savaş hazırlıkları yaptığı dönemdir. Patlayacağına kesin gözüyle bakılan Alman devrimini beklemeden ve çabaları onunla birleştirmeden, Alman devleti ile ayrıca bir barış anlaşması yapıp yapılamayacağı konusu gündeme gelir. "Ayrı ve İlhakçı Bir Barışın Acil Olarak Sonuçlandırılması Üzerine Tezler"de Lenin: "... Avrupada sosyalist devrimin olması gerektiğine ve olacağına şüphe yoktur," der; "Sosyalizmin nihai zafere dair bütün umutlarımız bu kesinlik ve bu bilimsel teşhise dayanmaktadır."¹⁰ Alman emperyalizmine karşı "devrimci savaşın" sürdürülmesini savunan Sol Komünistlere ise aynı tezlerde şöyle seslenir:

7 a.g.e., s. 227.

8 Lenin, 1964c, s. 240.

9 a.g.e., s. 242.

10 a.g.e., s. 343.

6 Lenin, 1964b, s. 215.

Ancak, eğer, birkaç ay içinde Alman devrimi olmaz ve savaş devam ederse, olayların gidişi ölümcül yenilgilere yol açacak ve bu yenilgilerin sonucunda Rusya çok daha kötü koşullarda bir barış imzalamaya zorlanacaktır. Daha da öteye, bu barış bir sosyalist hükümet tarafından değil, başka bir hükümet tarafından imzalanacaktır (örneğin, bir burjuva Rada ve Chernov takipçileri bloku tarafından veya benzeri bir şey). Çünkü savaşın tükettiği köylü ordusu ilk yenilgilerden sonra — ve büyük bir olasılıkla bu birkaç haftalık bir meseledir, birkaç aylık değil — sosyalist işçilerin hükümetini devirecektir.¹¹

Görüldüğü gibi, Lenin “ayrı bir barış” düşünürken Alman devriminin elzemliğinden herhangi bir kuşkusu olduğu için değil, tam tersine bu olana kadar Rusya’nın dayanması gerektiğinden hareketle bunu düşünmektedir. Çünkü eğer hemen olmaz ve savaş devam ederse, köylü ordusu işçi hükümetini boğacaktır; Alman devrimi için ölmeyi göze almayacaktır.

Mart 1918’de toplanan RKP (B) Olağanüstü 7. Kongresi’nde, Merkez Komitesi adına kongreye sunduğu raporda, hem sosyalizmin inşasının ekonomik gelişmişlikle ilişkisi bağlamında hem de Rusya’da sosyalizmin inşası ve nihai zaferi hakkında söyledikleri oldukça aydınlatıcıdır:

...Avrupa’da sosyalist devrimin öngereklilikleri üzerine dikkatlice düşünmüş olan herkes, Avrupa’da başlangıcın ölçülemez derecede zor olacağı konusunda açık olmalı, halbuki bizde ise başlangıç ölçülemeyecek kadar kolay oldu; fakat devrimi devam ettirmek bizim için orada olduğundan daha zor olacak. Bu nesnel durumu yaşamak, tarihin yaptığı olağanüstü keskin ve zor dönüş tarafından bize dayatıldı... Tarih bizi olağanüstü zor bir konuma soktu; benzeri görülmemiş zorluktaki bir örgütlenme işinin ortasında bir dizi acı yenilgiler yaşayacağız. Dünya-tarihsel bakış açısından ele alındığında, eğer diğer ülkelerde devrimci hareketler olmazsa, eğer yalnız kalırsak, devrimimizin nihai zaferinin şansının olmadığına hiç şüphe yoktur... Tekrar ediyorum, bütün bu zorluklardan kurtuluşumuz bütün Avrupa devrimindedir... Mutlak doğru odur ki, bir Alman devrimi olmazsa hakkımızdaki hüküm verilmiş demektir... Eğer Alman devrimi gelmezse, her halükarda, akla gelebilecek bütün koşullar altında hükmümüz verilmiştir.¹²

Bu sözlerde, Rus Devrimi’nin nihai kaderinin, yani sosyalizmin nihai zaferinin tamamıyla Avrupa’nın gelişmiş ülkelerindeki devrime bağlı olduğu ayan beyan ortadadır. Lenin’in sosyalizmin inşasına dair söylediği pek çok şeyi de biliyoruz. Bazıları belki de bu konuda edilmiş sözleri örnek verip, Lenin’in, tek ülkede sosyalizmin kurulabileceğini düşündüğünü ileri süreceklerdir. Her kim bunu denerse, boşuna denemiş olur.

11 a.g.e, s. 448.

12 Lenin, 1965a, s. 93,95, 98.

Elbette ki, Lenin tarafından sosyalizmin inşasına dair pek çok önemli şey söylenmiş ve yapılmıştır. Ama bunların hepsi, nihai zaferin koşullarının yaratılmasının ancak Avrupa devrimine bağlı olduğu yönündeki kesin kanaati ve perspektifi ile söylenmiş ve yapılmışlardır. Onun içindir ki, iflas etmiş olan İkinci Enternasyonal’in yerine derhal bir Üçüncü Enternasyonal’in örgütlenmesine girilmiştir. 1919’daki ilk kongresi oldukça cılız bir temsil yeteneğine sahipken toplanmış olan Komintern giderek güçlenmişti. Her yıl muntazam olarak toplanan ilk dört kongresine Lenin’in de katıldığı, tartışmalarına katkıda bulunmayı ve görev almayı önemli saydığı Komintern, dünya devriminin ve işçi hareketinin forumu, enternasyonalizm ilkesinin gerçekleşmiş haliydi. Lenin’in ölümcül bir şekilde hastalandığı 1923’ten, Stalin tarafından 1943’te kapatılana kadar geçen 20 yıl içerisinde ise Komintern Kongresi sadece üç defa toplanmıştır!

Avrupa devrimine yalnızca Avrupa ülkelerinde siyasi iktidarın ele geçirilmesi ve böylece Rusya’daki sovyet iktidarının sosyalizmi inşa etmesine fiilen yardıma gelmesi anlamında bakılmadı. Henüz fiilen bir iktidar devri olmasa bile, güçlü işçi sınıfı hareketleri dünyanın her yerinde Sovyet Rusya’nın en önemli müttefikleri olarak görülmüş ve Rusya’daki sovyet iktidarının siyasal terimler açısından yaşaması bile, dünya işçi sınıfı hareketinin desteğine bağlı görülmüştür.

Lenin’in 1 Ekim 1918’de Sverdlov ve Troçki’ye çektiği telgraf, Avrupa devriminin o sırada ne kadar hayati bir önemi olduğunu görmek bakımından en iyi örneği teşkil eder:

Almanya’da başlamış olan devrimi ilerletmelerinde Alman işçilerine yardım etmek için, hepimiz ölmeye hazırız.

Sonuç:

1) Tahıl emniyete almakta on defa daha fazla çaba (hem bizim için hem de Alman işçileri için bütün stokları temizleyin),

2) Orduya kayıtları on defa daha arttırın. Uluslararası işçi devrimine yardım etmek için bahardan itibaren üç milyonluk bir ordumuz olmalı...¹³

Marksist sosyalizm teorisi bilimsel bir teoridir. Avrupa ve dünya devrimi beklentisi ile duyulan özlem ve coşku kendi başlarına değil, bu bilimsel teorisinin sonuçları olmaları itibarıyla anlam taşırlar. Rusya tek başına ve tecrit edilmiş bir şekilde kaldığında, Lenin’in, orada sosyalizmin inşasının tamamlanamayacağından hiç kuşkusu olmamıştır. Avrupa dillerine çevrilmiş olan toplu eserlerinde Avrupa ve dünya devrimi ve bunun Rus Devrimi ile bağlantısı üzerine çok şey bulmak mümkün. Fakat tek ülkede sosyalizmin inşa edilemeyeceği konusunda söyledikleri, toplu eserlerinin dördüncü

13 Lenin, 1966, s. 364-365.

Rusça baskısından sonraki baskılarda tahrif edilmiştir. Ve Avrupa dillerine çevirisi de bu tahrif edilmiş baskılardan yapıldığı için, tam da bu konuda söylemiş olduklarını bulmak zorlaşıyor. Elbette bu, teorik içeriğe, arka plana dikkat etmekten çok biçime, lafza bakanlar için sorun olmaktadır. Ama hem böyle bir geleneğin hakim olduğu bir ülkenin sosyalistleri olduğumuz için, hem de yapılan tahrifi göstermesi bakımından bir-iki örnek vereceğim.

Lenin, Mart 1919'da Petrograd Sovyeti toplantısında yaptığı konuşmada şöyle diyor:

Sovyetlerin rolünü ancak dünya ölçüsünde değerlendirdiğimizde, iç işlerimizin ayrıntılarını ortaya koyabilecek ve zamanında düzenleyebileceğiz. İnşa çalışması tamamıyla, Avrupa'nın en önemli ülkelerinde devrimin zaferinin hızına bağlıdır. Ancak böyle bir zaferden sonra ciddi olarak inşa çalışmasına girişebileceğiz.¹⁴

6 Kasım 1920'de devrimin üçüncü yıldönümü dolayısıyla Moskova İşçi, Köylü ve Asker Temsilcileri Sovyeti, RKP (B) Moskova Komitesi ve Moskova Şehri Sendika Konseyi'nin ortak toplantısında söyledikleri ise daha da açıktır: "Enternasyonal bir bakış açımız olduğunu ve sosyalist devrim gibi bir davaya bir tek ülkede ulaşılamayacağını daima vurguladık."¹⁵

Alıntıları aktardığım Sovyetler Birliği'ndeki ünlü rejim muhalifi Roy Medvedev şöyle diyor: "Bu alıntılar orijinal kaynaklarından alınmışlardır. Lenin'in toplu eserlerinin dördüncü ve beşinci (Rusça) baskılarında söyledikleri tahrif edilmiştir"¹⁶

Gerçekten de toplu eserlerin mevcut İngilizce baskısında, yukarıdaki iki alıntıda altı çizili olarak yer alan kısımlar bulunmaz. En son makalelerinden biri olan ve 1922 Şubatı'nın sonunda yazılan "Bir Yayıncının Notları"nda Lenin, Sovyet iktidarının olağanüstü politik-tarihsel kazanımlarını saydıktan sonra, bu kazanımlarla başı dönerek çok önemli bir gerçekliğe gözü kapatmanın ölümcüllüğüne şöyle dikkat çeker:

Fakat biz henüz sosyalist ekonominin temellerini inşa etmeyi bile bitiremedik ve çürüyen kapitalizmin düşman güçleri bizi hala bundan alıkoymaktadırlar. Bunu açıklıkla değerlendirmeli ve samimiyetle kabullenmeliyiz; çünkü illüzyonlardan daha tehlikeli bir şey yoktur. Ve bu doğruyu kabul etmekte, en hafifinden bile olsa yeise kapılmaya meşru sebepler kazandırmaktan daha korkunç olan bir şey kesinlikle yoktur. Çünkü biz Marksizmin elementer doğrusunu her zaman ileri sürdük ve tekrarladık — sosyalizmin

zaferi için, birkaç ileri ülkenin işçilerinin ortak çabası gerekmektedir.¹⁷

İşçi sınıfının sosyalizmi inşa yöntemleri ve temposu üç koşul tarafından belirlenir:

- i) Ekonominin hem bir bütün olarak hem de tek dallarında üretici güçlerin ulaşmış olduğu gelişmişlik seviyesi ve sanayi ile tarım arasındaki karşılıklı ilişki, ve buna bağlı olarak işçi sınıfı ile köylülüğün birbirleri karşısındaki konumları;
- ii) İşçi sınıfının kültür ve örgütlenme seviyesi;
- iii) İşçi sınıfının iktidar sorununu çözdükten sonra karşı karşıya bulunduğu politik durum.

Bu her üç koşul da Rus proletaryasının lehinde değil aleyhinde idiler. Sanayinin bazı dallarındaki yüksek sermaye ve işgücü yoğunlaşmasına rağmen Rusya, geri kalmış bir köylü ülkesiydi. Devrimden sonra ise önce emperyalist savaşa, sonra da iç savaşın sebep olduğu yıkım sonucunda, ülke tam bir harabe halindeydi. Üretici güçler tahrip olmuş, üretim korkunç derecede düşmüş, halkın en önemli ihtiyaçlarını karşılamak için, deyim yerindeyse işe başlamak için lazım olan bütün ekonomik örgütlenme dağılmış, işçi sınıfı fiilen kırılmış, ve açlık kol geziyordu. Bütün önemli Bolşevik önderlerin vurguladıkları gibi, çok özel tarihsel koşulların sosyalist gelişme yoluna soktuğu Rusya'da bunu yapacak güç olan proletarya olağanüstü zor bir durumdaydı. Batı Avrupa'da devrimin gerçekleşmemesinin sonucunda, hem ülke içinde hem de uluslararası düzeyde burjuvazinin saldırılarına tek başına karşı koymuş ve büyük kahramanlıklar göstermişti. Ancak bu durum, yani Rus Devrimi'nin yalnız başına kalmak zorunda olması, burjuvazinin ulusal ve uluslararası ölçekteki direncini arttırmıştı. Gerçi buna karşı konulmuş ve siyasi iktidar korunmuştu, ama ortada tam anlamıyla bir harabe vardı. Ve bu harabeden sosyalizme doğru yola çıkılmalıydı. İşte Yeni Ekonomi Politikası NEP ancak bu koşullar akıldaki tutulduğunda anlaşılabilir. Doğrudur, Lenin NEP üzerinden sosyalizme yürünebileceğini söylemiştir. Ama NEP öylesine fazla koşula bağlıdır ki, Lenin'in bu önermesi ancak koşullar hiç değişmeden kaldığında gerçekleşebilir bir olasılıktır. (Bu arada, konumuz gereği belirtiyim ki, sosyalizme yürünebilmesi ile 'tek ülkede sosyalizmin zaferi' tamamen ayrı şeylerdir.) 1920'lerin başında ulusal ve uluslararası koşullar, Rusya'nın sosyalizme doğru evrilmesini son derece ihtiyari ve nazik bir koşula bağlamıştı: Devlet örgütü ile iç içe geçmeye çoktan başlamış olan iktidar partisinin istikrarı, birliği ve böylece işlerin tamamen siyasi tedbirlerle götürülebilmesi. Şüphesiz bu olamazdı ve olmadı da. Hem partide hem de devrimi yapan

14 Aktaran Medvedev, 1981, s. 175.

15 a.g.e., s. 175.

16 a.g.e., s. 302.

17 Lenin, 1965b, s. 206.

yığınlar arasında muazzam bir otoriteye sahip olan Lenin'in ölmesiyle, Bolşevik Partisi bütün bir yaşamı boyunca karşılaşmadığı bir şeyle karşılaşyordu: Sınıf mücadelesinin koşullarına, yani proletaryanın bütün iradelerin dışındaki nesnel-tarihsel hareketine tabi olmak ve onun aldığı yöne göre politikalarını tespit etmek zorunluluğundan kurtulabilme, bağımsızlaşabilme koşulları doğmuştu. Yani iktidar partisinin kendisini proletaryanın yerine ikame edebilmesinin koşulları... Parti, harabe halindeki bir ülkede olağanüstü merkezileşmiş bir devlet iktidarının mutlak hâkimiydi. İşte Stalin ve Sovyet Thermidor'u bu koşullarda yükseldi.

Stalin ve Tek Ülkede Sosyalizm

Kasım-Aralık 1922'de toplanan ve Lenin'in katıldığı son kongre olan Komintern'in Dördüncü Kongresi'nde kabul edilen "Rus Devrimi Üzerine" başlıklı tez 'tek ülkede sosyalizm' konusunda şunları söylemektedir: "Dördüncü Dünya Kongresi her yerdeki proleterlere hatırlatır ki, proletarya devrimi bir tek ülkenin sınırları içinde asla zafer kazanamaz; yalnızca uluslararası bir şekilde, dünya devrimine doğru gelişerek zafer ulaşabilir"¹⁸ (17)

Stalin de henüz aynı fikirdedir. Lenin öldükten hemen sonra, 1924'ün başında yayınladığı "Leninizmin Temelleri" adlı broşüründe bunu şöyle vurgular:

Burjuva iktidarın yıkılması ve proletarya iktidarının bir ülkede kurulması, sosyalizmin tam zaferinin emniyete alındığı anlamına gelmez. Sosyalizmin başlıca görevi — sosyalist üretimin örgütlenmesi — hala tamamlanmak durumundadır. Birkaç ileri ülkenin proleterlerinin ortak çabası olmaksızın, bu görev yerine getirilebilir mi, bir ülkede sosyalizm nihai zaferine ulaşabilir mi? Hayır ulaşamaz. Burjuvaziyi yıkmak için bir ülkenin çabaları yeterlidir; bu devrimimizin tarihi tarafından kanıtlanmıştır. Sosyalizmin nihai zaferi için, sosyalist üretimin örgütlenmesi için, bir ülkenin çabaları, özellikle Rusya gibi bir köylü ülkesinin çabaları yetersizdir; bunun için birkaç ileri ülkenin proleterlerinin çabaları gerekmektedir.¹⁹

Bu sırada parti Zinovyev, Kamenev ve Stalin üçlüsü (*triumvira*) tarafından yönetilmektedir ve bu üçlü Troçki'ye karşı düşmanca görülen ve onu partinin gözünden düşürmek isteyen bir tavır içindedir. Aynı yılın Eylül ayında Troçki *Ekim Dersleri*'ni yayınlar. *Ekim Dersleri*, üçlü tarafından yaratılmış olan ve 'düşmez kalkmaz bir Allah' gibi sunulan, dogmalaştırılan Bolşevizm anlayışına büyük bir darbe indirir. Bu arada elbette üçlünün bizzat kendisi de Şubat'tan Ekim'e kadar oynadıkları tutucu rolün "derslerin" içinde yer almasından çok

rahatsız olup, Troçki'ye karşı ittifaklarını pekiştirirler. Troçki'nin "Lenininst olmadığını" ispatlamak için "sürekli devrim" bölümü bulunup çıkarılır. Veadı "edebiyat tartışması" olarak anılan tuhaf bir tartışma başlar.

Aynı yılın Aralık ayında Stalin, "Ekim ve Rus Komünistlerinin Taktikleri"ni yazar. Adından da anlaşılacağı üzere, Troçki'nin broşürüne karşı yazılmıştır. Stalin bu broşürün bir yerinde: "... Şüphe yok ki, Avrupa'nın başlıca ülkelerinde olacak eşzamanlı devrimler evrensel teorisinin, bir tek ülkede sosyalizmin zaferini olanaksız gören teorisinin yapay ve savunulamaz olduğu kanıtlanmıştır. Rusya'daki proleter devriminin yedi yıllık tarihi bu teorisinin tersini göstermektedir,"²⁰ der. "Eşzamanlı devrimler" anlayışının Marx ve Engels'in sağlığında değişmeye başladığı, Lenin ve Troçki'nin bu teorisinin taraftarları olmadıkları bilinmektedir. Stalin ilk broşürünü geri çeker ve geçersiz ilan eder. "Teori" ilk ortaya çıktığında, Zinovyev ve Kamenev sorunu ciddiye almazlar, omuz silkmekle yetinirler. Onlar Stalin'i, entelektüel olarak hiç ciddiye almadıkları bu ortaklarını, asıl olarak Troçki'yi yenmek adına maşa olarak görmektedirler. Öyle ki, Nisan 1925'te 14. Parti Kongresi'nde Stalin, teorisinin onaylanmasını istediğinde ve bu onayı aldığı anda bile, yani uluslararası sosyalizmden ulusal sosyalizme ilk resmi adımın atılışıyla bile onları uyandırmaz. Troçki de 1926'ya kadar bu dogmayı eleştirmez. Hiç kimse bu teorisinin restorasyona nasıl da uygun hale geleceğinin tam olarak farkında değildir.

"Tek ülkede sosyalizm", Komintern'in 1928'deki 6. Kongresi'nde kabul edilen programın arkasındaki teori olur. Program şöyle der: "... Politik ve ekonomik gelişmenin eşitsizliği kapitalizmin mutlak bir yasasıdır. Dolayısıyla uluslararası proleter devrim, her yerde eşzamanlı olarak yer alan tek bir eylem olarak düşünülemez. Bunun için, sosyalizmin önce birkaç ülkede, hatta bir tek ülkede zaferi olanaklıdır."²¹

Burada birden çok "numara" var: Birincisi, yukarıda da belirttiğim gibi, eşzamanlı devrimi zaten kimse savunmuyordu. İkincisi ise, "sosyalizmin zaferinden" ne anlaşıldığı belli değildir. Ne Lenin ne de diğerleri, işçi sınıfının iktidar sorununu çözmesi ve sosyalizmi kurmaya girişmesi anlamında, sosyalizmin zaferinin olasılığından söz etmemişlerdir. Sorun, kurulmasının tamamlanıp tamamlanmayacağı anlamındaki zaferidir; bunu ise olanaklı görmemişlerdir.

Yine aynı kongrede kabul edilen program yeni bir temel çelişkiyi, "Sovyetler Birliği ile kapitalist dünya arasındaki çelişkiyi" kabul eder: "Sovyetler Birliği proletaryanın gerçek anavatanı, kazanımlarının en kuvvetli dayanağı ve dünya çapındaki kurtuluşunun

18 Adler, 1980, s. 427.

19 Deutscher, 1984, s. 95.

20 Claudin, 1975, s. 72.

21 a.g.e., s. 74-75.

ana faktörüdür. Bu, uluslararası proletaryayı Sovyetler Birliği'nde sosyalist inşanın başarısını ilerletmek ve (...) her yolla kapitalist güçlerin saldırılarına karşı savunmakla yükümlendirir.”²²

1933'te, Almanya'da Naziler'in iktidara gelmesinden 1943'te Komintern'in kapatılışına kadar, Stalin, yaptığı bütün konuşmalar ve yazdığı bütün makalelere bakıldığında, Komintern'den sadece iki defa bahseder. Dimitrov'un 7. Kongre'deki “ünlü” konuşmasında bir kere bile dünya devrimi lafı geçmez.

Dünya sosyalist hareketi 60 yıldan fazla bir zamandır Stalinizmin hegemonyası altında. Ve bu zaman zarfında hem bir düşünce akımı olarak sosyalizm, hem de onun pratik-politik ifadesi olarak uluslararası işçi hareketi büyük yenilgiler yaşadı, prestijini kaybetti. Teori ve eylem, işçi sınıfı merkezli olma zorunluluğunu tamamen kaybetti. Devrimci sosyalist teorinin, uzun yıllardır üstüne çökmüş olan bu kâbustan kurtarılması ve temizlenmesi gibi bir görev, bütün ülkelerin sosyalistlerinin önünde durmaktadır. Türkiye'de ise bu sorunun hiç el atılmamış bir şekilde ortada kalmıştır.

Kaynakça

Adler, Alan (der.), 1983, *Theses, Resolutions and Manifestos of the First Four Congresses of the Third International*, Prometheus Books, Londra.

Deutscher, Isaac, 1984, “Socialism in One Country”, *The Stalinist Legacy*, der. Tark Ali, Penguin, Londra.

Lenin, V.I., 1962a, *Collected Works: Volume 8*, çev. Bernard Isaacs ve Isidor Lasker, Der. V.J. Jerome, Progress Publishers, Moskova.

Lenin, V.I., 1962b, *Collected Works: Volume 10*, çev. Andrew Rothstein, Progress Publishers: Moskova.

Lenin, V.I., 1964a, *Collected Works: Volume 21*, çev. Julius Katzer, Progress Publishers, Moskova.

Lenin, V.I., 1964b, *Collected Works: Volume 24*, çev. Bernard Isaacs, Progress Publishers: Moskova.

Lenin, V.I., 1964c, *Collected Works: Volume 26*, çev. Yuri Sbodnikov ve George Hanna, Progress Publishers, Moskova.

Lenin, V.I., 1965a, *Collected Works: Volume 27*, çev. Clemens Dutt, der. Robert Daglish, Progress Publishers, Moskova.

Lenin, V.I., 1965b, *Collected Works: Volume 33*, çev. David Svirsky ve George Hanna, Progress Publishers, Moskova.

Lenin, V.I., 1966, *Collected Works: Volume 35*, çev. Andrew Rothstein, der. Robert Daglish, Progress Publishers: Moskova.

Mevdeyev, Roy, 1981, *Leninism and Western Socialism*, Verso, Londra.

Medvedev, Roy; a.g.e., s. 175

Medvedev, Roy; a.g.e., s. 302

V.I. Lenin; a.g.e., c. 33, s. 206

Theses, Resolutions, Manifestos of the First Four Congresses of the Third International, Londra 1983, s. 427

Aktaran Deutscher, Isaac ‘Socialism in One Country’, *The Stalinist Legacy*, Londra 1984 içinde, s. 95

Aktaran Claudin, Fernando; *The Communist Movement*, Londra

1975, s. 72

Claudin, Fernando; a.g.e., s. 74-75

Claudin, Fernando; a.g.e., s. 75

22 a.g.e., s. 75.

Chris Harman ve Siyasal İktisadın Eleştirisi

Alex Callinicos

Chris Harman 67'inci doğum gününün arifesinde, 2009 yılının 6 Kasım'ı 7 Kasım'a bağlayan gecesi aniden hayatını kaybetti. Öldüğünde *International Socialism* dergisinin editörlüğündeki üçüncü dönemini sürdürüyordu. Chris'in ölümünün ardından bu derginin editörlüğünü ben üstlendim. On yılın ardından bu görevi bırakıyorum, benim yerimi Chris ile birlikte hem *Socialist Worker* gazetesinde hem de yardımcı editör olarak *International Socialism* dergisinde çalışmış olan Joseph Choonara alacak. Dolayısıyla Chris'in önemini yeniden ele almak için uygun bir zaman.¹

Ayakları Yere Basan Bir Marksist

Chris Harman, ölümünden on yıl sonra neden hâlâ önem taşıyor? Onun önemini özetlemek için, Chris'in 20. yüzyılın sonu ve 21. yüzyılın başında klasik bir devrimci Marksist entelektüel olmanın mümkün olduğunu gösterdiğini söyleyebilirim. Perry Anderson'ın Karl Marx ve Friedrich Engels'in klasik Marksizmini, onun büyük teorisyenlerinin burjuva akademilerinden dışlanıp işçi hareketiyle organik olarak bütünleştiği İkinci ve Üçüncü Enternasyonallerin Marksizmini ve önde gelen kişiliklerinin siyasal faaliyetten uzakta kalem oynatan akademisyenler olduğu İkinci Dünya Savaşı sonrası Batı Marksizmini karşılaştırması herkesçe bilinir.² Anderson 1970'lerin başında bunu yazdığı zaman aradaki tezat bir parça abartılmıştı; Jean-Paul Sartre, Galvano della Volpe, Louis Althusser, Lucio Colletti gibi önemli şahıslarla İtalyan işçilerinin yazıları, yalnızca işçi sınıfı içinde derin köklere sahip kitlesel Komünist partilerin içindeki ve çevresindeki tartışmalar bağlamına oturtulduğunda anlaşılır. Bugün bu partiler büyük ölçüde ortadan kalktı ve Marksist entelektüel üretim neredeyse yalnızca akademiye yoğunlaşmış durumda.

1 Chris'in ölümünün hemen ardından yazdıklarım için bkz. Callinicos, 2009a. Ocak 2010'da yayınlanan *International Socialism* dergisinin 125'inci sayısı onu anan bir dizi yazı içeriyordu: <http://isj.org.uk/issue-125/> Joseph Choonara ve Camilla Royle'a bu makalenin taslağı hakkında yaptıkları yorumlar için teşekkür ediyorum.

2 Anderson, 1976.

Chris bu arka plana keskin bir tezat oluşturunuyordu. 1960'ların öğrenci hareketinin zirvesinde doktora tezini bırakarak, bir akademisyen olmak yerine, 1977'den sonra Sosyalist İşçi Partisi (SWP) adını alacak olan Enternasyonal Sosyalistler'de tam zamanlı işçi olarak çalışmaya başladı. Farklı zamanlarda SWP'nin yayınlarının her üçünün de –*International Socialism*, *Socialist Review*, *Socialist Worker*– editörlük görevini yürütmesinin yanında, son derece nitelikli bir dizi eser verdi. Elbette onun da tıpkı diğer SWP entelektüelleri gibi canlı bir modeli vardı: Uluslararası Sosyalist geleneğin kurucusu olan Tony Cliff. Cliff, Marksist teoriye tam anlamıyla hâkimdi ve onu çok yaratıcı bir şekilde kullanıyordu. Bunun en dikkat çekici örneği 1940'ların sonunda SSCB'nin ve “sosyalist” olarak anılan diğer toplumların gerçekte bürokratik devlet kapitalizminin örnekleri olduğu teorisini geliştirmesiydi. Chris ve benim gibi Cliff ile birlikte SWP liderliğinde yer alanlar, onun olağandışı pratik enerjisine ve dönemin ana siyasal görevi olarak belirlediği konuya neredeyse takıntılı bir şekilde odaklanabilme becerisine büyük hayranlık ve saygı besliyorduk.

Dolayısıyla Harman, Cliff'in izinden gitti. Cliff ise “yüzyılın gece yarısında”, geleceğin faşizm ve Stalinizm'de gibi gözüktüğü 1930'lar ve 1940'larda Troçkist hareketi biçimlendiren daha eski bir kuşağın parçasıydı.³ Chris ileri kapitalist toplumlarda burjuva demokrasisini sağlamlaştıran, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki uzun ekonomik büyüme döneminin çocuğuydu. O dönemde, onun kuşağındaki devrimciler Güney Avrupa'daki diktatörlükler ve Weathermen, Baader-Meinhof ve Kızıl Tugaylar'ın terörist maceraları dışında kendilerinden öncekiler için norm haline gelen hapis ve sürgün tecrübelerinden büyük oranda sakınabildiler.⁴ Akademi, özellikle yakın zaman sonra, yaşanacak devrimci bir atılım umutlarının 1960'ların sonu ve 1970'lerin başında sınıf mücadelesinde yaşanan büyük yükselişin sona ermesiyle birlikte yok olmasının ardından, Isaac Deutscher'in sözleriyle; “kaos halinde debelenen bu dünyayı uzaktan ve dikkatle izlemek” için görece rahat bir sığınak sağlayabilirdi.⁵

Deutscher için “fildişi kule” benzetmesi, devrimci örgütü inşa etme pratiğiyle mesafelenmeyi meşrulaştırıyordu. Ancak bu görevden vazgeçmeyenlerden biri olan, 1960 kuşağından çıkan olağanüstü bir Marksist entelektüel olarak Harman'ın en yakın mevkidaşlarından

biri sayılabilecek Daniel Bensaïd bile yirmi yıl boyunca, Devrimci Komünist Birlik ve Dördüncü Enternasyonal'de çalışma yürüttükten sonra – her ne kadar Birlik'te ve onun ardılı Yeni Antikapitalist Parti'de önde gelen figürlerden biri olmaya devam etse de – Vincennes-Saint-Denis'deki Paris Üniversitesi'nde felsefe öğrenimi gördü. Bu yolun yüz kızartıcı hiçbir tarafı yoktur; ben de kendime bu yolu seçtim, ama bence insanın Marksizmine farklı bir tarz katıyor ve yazma biçimini etkiliyor. Bensaïd nesirde parlak bir üsluba sahipti ama yoldaşlarından birinin bana bir seferinde söylediği gibi; o “bir şeyin etrafında dolanarak yazar ama kullandığı canlı imgeler yoluyla, o konu hakkında daha doğrudan yazsa yapabileceğinden çok daha etkili çağrışımlar yaratmayı başarır.”⁶

Harman'ın yazılarında böyle bir dolaylılık veya üstü kapalılık yoktur. Jerry Cohen, Jon Elster ve John Roemer gibi Analitik Marksistlerin kendileri için kullanmaları tamamen hatalı olan kavramla söylersek, Harman ayakları yere basan (*no-bullshit*) bir Marksistti. İyi yazardı, ama sade ve gösterişsiz bir tarzı vardı. Ayrıca karmaşık fikirleri kolay anlaşılabilir bir şekilde ifade etmek için büyük çaba gösterirdi. Yazdığı son metinlerden biri Fransız komünist filozof Louis Althusser'in eleştiriydi ve ondan hiç hoşlanmamasının nedenlerinden biri de bazen Althusser'in yazılarına damgasını vuran dolaylılık, biçimsellik ve gösterişli dilin birleşimiydi. Bir editör olarak Harman, herhangi bir gösteriş belirtisine karşı acımasız olabiliyordu. *International Socialism* için yazdığı ve bugün hâlâ kullandığımız üslup rehberi şöyle uyarılarla doludur: “Kendinizi bilgili göstermek için az kişinin anlayacağı kelimeleri ve deyimleri kullanmayın (hepimizin arada sırada düştüğü bir durum).”

Üsluba olan bu yaklaşım politiktir. George Orwell ünlü makalesi “Politika ve İngiliz Dili”nde kötü yazımın mantıklı düşünmeyi engellediğini ve böylece “savunulamaz olanın savunusuna” – örneğin “Hindistan'da İngiliz yönetiminin sürmesi, Rus tasfiye ve sürgünleri, Japonya'ya atom bombası atılması” – katkıda bulunduğunu savunuyordu.⁷ Harman da aynı fikirdeydi: Joseph Chonara “Harman'ın editörlüğündeki *Socialist Worker*'da çalışmaya başlayacağım zaman, bana editör tarafından verilen hazırlık materyali Orwell'in makalesiyle Harold Evans'ın *Gazeteciler için İngilizce* kitabından ibaretti,” diye anlatır. (Sanırım ikincisi *Gazeteciler*, Editörler ve Yazarlar için Temel İngilizce adıyla hâlâ basılıyor.)⁸ Ama Harman'ın üsluba yaklaşımındaki siyasette daha belirli bir yorum vardı. Cliff'in devlet kapitalizmi teorisi, Stalinizmi kapitalist üretim biçiminin bir alt türü

3 Birchall, 2011.

4 Latin Amerika'yı 1960'larda ve 1970'lerde askeri diktatörlüklerin sarması pek çok devrimci eylemciye hapis, işkence ve çoğu kez de ölüm getirdi. Buralarda durum çok daha farklıydı. Dördüncü Enternasyonal'in deneyimi için bkz. Bensaïd, 2013, Bölüm 10.

5 Deutscher, 1984, sf. 57-58.

6 Callinicos, 2010.

7 Orwell, 1970, s. 166.

8 Kişisel iletişim.

olarak tanımlayarak, Marx'ın işçi sınıfının kendini öz-gürleştirmesi olarak kavradığı sosyalizmin yeniden ifade edilmesine olanak sağladı. Değişimin öznesi işçilerse, sosyalistler de onların anlayacağı şekilde konuşmalı ve yazmalıydı, böylece işçiler Marksizmi sahiplenebilirdi.

Sade bir şekilde yazma yönündeki tercih, Enternasyonal Sosyalizm (IS) geleneğinde ortak bir özelliktir. Cliff de ayakları yere basan bir Marksist'ti. Ancak Cliff'in ardından, bu gelenekte bu tür bir Marksist olup özgün düşünsel katkılarda bulunanlar içinde Harman öne çıkar.⁹ Chris'in ürettikleri gibi geniş ve kapsamlı bir yazılar bütününi özetlemek zor olsa da üç ana tema belirlenebilir. İlki siyasal iktisadın Marksist eleştirisi, ikincisi son derece başarılı kitabı *Halkların Dünya Tarihi* ile doruğa ulaşan kitle mücadelelerinin tarihi ve daha genel anlamda tarihsel materyalizm, üçüncüsü ise devrimci strateji ve taktiklerdi.¹⁰ Görece kısa bu makalede bu alanlardan ilkinde, Marksist düşüncenin en merkezi alanına yaptığı katkılara yoğunlaşacağım ama kaçınılmaz bir şekilde, tek başlarına ayrıntılı bir şekilde incelenmeyi hak eden diğer alanlarla da bağlantılar kurulacak. Dahası göreceğimiz gibi Harman'ın siyasal iktisadın eleştirisine olan yaklaşımı, onun tarihsel materyalizme olan daha genel yaklaşımına da örnek oluşturmaktadır.¹¹

Uluslararası Sosyalizm Geleneğini Yenilemek

Chris'in siyasal iktisadın Marksist eleştirisi alanındaki önemi nispeten yavaş gelişti. 1960'larda ve 1970'lerin başında kaleme aldığı yazılarından teorik olarak en önemli olanları – 1968-1969'da yazdığı “Parti ve Sınıf” öne çıkan bir istisnaydı – Stalinizm alanındaydı. “Rusya: Devrim nasıl yenildi?” (1967) makalesinde onun köklerini, “Stalinist Devletler” (1970) makalesinde ise güncel dinamiklerini ele aldı.

Ancak onun kendi çabasıyla önemli bir ekonomist teorisyen olarak güvenle ortaya çıkışı, asıl olarak 1969'da Dördüncü Enternasyonal lideri Ernest Mandel ile yürüttüğü bir polemikle gerçekleşti. Bu polemikte Harman, Mandel'in karşı saldırıya geçtiği Micheal Kidron'u savunuyordu. Kidron o dönemde IS'in önde gelen ekonomistiydi. Kaçınılmaz olarak ana tartışma konularından biri Stalinist toplumların devlet kapitalizmi olarak mı, yoksa Mandel'in ileri sürdüğü gibi

bürokratik işçi devletleri olarak mı anlaşılması gerektiği idi. Mandel argümanını, Marx'ın kapitalizmin zorunlu olarak meta üretimini gerektirdiği iddiası üzerine kuruyor ve bu meta üretimini – SSCB ve ona benzer ülkelerde yalnızca sınırlı biçimlerde var olan – serbest piyasayla eşitliyordu.¹²

Harman'ın buna cevabı, kendi ifadesiyle “meta üretiminin net bir analizi” oldu:

Marx'ın meta üretimi analizinin merkezinde, bu üretim yoluyla bireylerin emeğinin, sosyal ilişkiler içine girdikleri diğer tüm bireylerin emeğiyle, bilinçli bir şekilde değil, emeklerinin ürünleri arasında bulunan ilişkiler yoluyla, nicel olarak bağlantılandığı düşüncesi yer alır. Bu da bizzat üretim sürecinin kendi dışındaki güçler, yani onun maliyeti ile başka bir yerde gerçekleşen üretimin maliyeti arasındaki ilişki tarafından belirlendiği anlamına gelir. ‘Ortak üretimin, üretim maliyeti tarafından düzenlenmesi söz konusudur, ... ürün, belli bir miktar genel emeğin, toplumsal emek süresinin gerçekleşmiş şekli olarak kendisiyle bağlantılanır.’

Tekil bir meta üreticisi için bunun anlamı, onun üretim yöntemlerinin – doğayla ve üretim sürecindeki diğer insanlarla kurduğu kendine özgü ilişkinin – tüm diğer üreticilerin üretim yöntemlerinde planlanmamış ve kural dışı değişimler meydana geldiği için, sürekli olarak değişmesidir. Bu meta üretimi, hem – emek sarf etme kapasitesi olan – emek gücü hem de bu emeğin ürünleri, bir fiyatı olan metalara dönüştüğünde, kapitalist üretim halini alır. Emeğin fiyatı (yani maaşlar) sömürücüler arasındaki planlanmamış sosyal etkileşimler tarafından belirlenir. Bu etkileşim, emeği sömürenlerin her birini tarihsel ve kültürel olarak belirlenen en düşük miktardan bir kuruş fazlasını ödememeye zorlar.

Bu zamana kadar söylediklerimizi şöyle özetleyebiliriz: Evet, kapitalizm Mandel'in de savunduğu gibi meta üretimi temel alan rekabettir. Ancak onu tam olarak anlayabilmek için daha da ileri gitmek ve insan üretimi nesneleri – ve asıl önemlisi emek gücünü – metaya dönüştürenin, tam da her üreticiyi diğerlerinin üretim süreçleriyle ilişkilenebilmek için sürekli olarak kendi iç üretim süreçlerini rasyonalize etmeye ve yeniden düzenlemeye mecbur edecek kadar gelişmiş olan, üretici birimler arasındaki rekabet olduğunu görmek gerekir.¹³

Bu gerçekten de Marx'ın değer teorisinin parlak bir biçimde yeniden ifade edilmesidir. Harman'ın, kapitalizmin – onun daha sonra kullanacağı bir ifadeyle – bir rekabetçi birikim süreci olduğunu vurgulaması, onun devlet kapitalizmi teorisinin temel önermelerinden birini, yani SSCB'ye sermaye mantığını dayatan şeyin piyasanın basıncı değil, Batı ile askeri rekabetin basıncı olduğunu bir kez daha öne sürmesine olanak sağladı. Onun da daha sonra belirteceği gibi rekabetin

9 Bu başkalarının, herkesten önce de Cliff'e yaşça çok daha yakın olan Duncan Hallas'ın katkılarını azımsamak anlamına gelmiyor, Hallas'ın kendisi de yenilikler bulan değil, teoriyi yaygınlaştırıp popülerleştiren biri olduğunu söyleyecek ilk kişi olurdu. Bunu muhteşem bir biçimde ve bilgelikle yaptığı da eklenmeli.

10 Mütevazı bir seçme için, bkz. Harman, 2011.

11 Harman'ın siyasal iktisada yaklaşımına dair önemli bir değerlendirme için bkz. Choonara, 2010.

12 Mandel, 1969.

13 Harman, 1969.

farklı boyutları vardı.¹⁴ Harman'ın devlet kapitalizmi teorisi savunusunun Cliff'in özgün açıklamasında eksik olan felsefi bir yönü de vardır. Harman burada, emek değer teorisinin özü olarak gördüğü, kendi emeğinin ürünlerinin insanı egemenliği altına almasının üzerinde durmak için, Marx'ın meta fetişizmi kavramından ve *Grundrisse*'den yararlanır. Bence Harman'ın bu vurgusuyla, onun o sırada nüfuzu zirveye ulaşmak üzere olan Althusser'e yönelik kalıcı husumeti arasında bir bağlantı var. Althusser, Harman'ın burada yararlandığı pasajların, Marx'ın 1840'ların ortalarında *Kapital* gibi daha ustalık eserlerine temel oluşturacak bir "epistemolojik kopuş" ile aştığı, erken yazılarındaki "bilimsellik öncesi" hümanist yabancılaşma sorunsalından artakalanlar olduğunu savunur.¹⁵

Althusser'in aksine Harman, ilhamını özellikle Marx'ın 1844 El Yazmaları'ndan ve Georg Lukács'ın *Tarih ve Sınıf Bilinci*'nden alan "Marksist hümanizmin" Althusser'in dikkat çektiği üzere, reformistlerin onu kendilerine mal etmesine rağmen "aynı zamanda tam anlamıyla aşağıdan bir devrimci sosyalizme doğru da yönlenebileceğini" ileri sürer.¹⁶ Lukács'ın kitabının en önemli ögesi olan "Şeyleştirme ve Proletaryanın Bilinci" bölümü, meta fetişizmi teorisinin, kapitalist toplumun genel bir eleştirisine doğru parlak bir biçimde genişletilmesidir. Benzer şekilde Harman'ın Marx'ın düşüncesinin birliğinde ve bu düşüncede, birbiriyle ilişkili yabancılaşma ve fetişizm kavramlarının öneminde ısrar etmesi, yalnızca felsefi bir duruş değildi. Onun bu tutumu, modern kapitalizmin dinamiklerini anlamak için bu kavramlara ihtiyaç duyulduğunu hissetmesinden kaynaklanıyordu. Bir kuşak sonra Harman, Marx'ın kapitalizm eleştirisini gelişen küreselleşme karşıtı harekete tanıtmak için yabancılaşmış emek kavramını kullandı:

Tek tek kapitalistler, bu süreci halk kitlelerine uygulayan insan öznelidir. Ama kapitalist olarak kalmak istiyorlarsa başka şansları da yoktur. Eğer rakip kapitalistlerin ettiği kadar kâr etmiyorlarsa ya iflas edecekler veya rakipleri tarafından satın alınacaklardır. Bu açıdan, son derece ayrıcalıklı mahkûmlar olmaları bir yana, kapitalistler de işçiler kadar sistemin mahkûmudur. Bu kapitalistler bütün bir 'yabancılaşmış emek' dünyasını yönetirler, bu dünyada insan faaliyetinin ürünleri kendilerine ait bir hayata sahiptir ve insanları egemenlikleri altına alırlar. Bu insanların sürekli çalışmaya zorlandığı ve dönemsel işsizlikte boğuştuğu hem aşırı üretimin hem de açlığın var olduğu, insanların kırlardan şehirlere itildiği ve şehirlere vardıklarında iş imkânlarından yoksun bırakıldığı bir dünyadır. Bu

sürecin sonu yoktur. Sermaye güçlendikçe, daha fazla insan geçimini sağlamak uğruna onun için çalışmaya tabi hale gelir. İşçiler sermayeye emek verme becerilerini her sattıklarında, sermaye onlardan daha fazla emeği çekip alır ve daha da güçlenir. Daha avantajlı bir konumda olup ücretlerini bir süreliğine arttırmayı başarsalar bile bu süreç durmaz: 'Eğer sermaye hızla büyüyorsa ücretler yükselebilir, sermayenin kârı ise kıyaslanamaz bir şekilde daha hızlı büyür. İşçinin maddi konumu iyileşmiştir, ama sosyal konumu pahasına.' Ücretli emek hâlâ 'burjuvazinin emekçileri peşi sıra çekmek için kullandığı altın zincirleri imal etmektedir'¹⁷

Harman, Mandel ile olan polemiklerinin ardından IS'in teorisini savunmak ve yeniden ifade etmek yerine onu geliştirmeye koyuldu. İşe kendi uzmanlık alanı olan Doğu Avrupa'dan başladı ve sonraları Stalinist sistemin er ya da geç içine çekileceği kara delik olduğu kanıtlanan Polonya hakkında, iki bölümlük çok önemli bir makale yazdı.

Harman, 1980-1981'de Solidarność'un tahripkâr bir şekilde ortaya çıkışıyla zirveye ulaşan yükselen işçi mücadelesi dalgasını, Polonya'nın Batılı ithalat ve ihracat piyasalarıyla dış borca artan bağımlılık yoluyla, rekabetçi birikimin küresel mantığına giderek daha dolaysız bir şekilde tabi olması bağlamı içine yerleştirdi. Başka bir deyişle, devlet kapitalisti toplumlar Batı ile hem ekonomik hem de askeri rekabete çekiliyor ve bu da kapitalist gelişmenin seyrini düzenleyen "iş döngüsünün" Doğu'daki versiyonunu yoğunlaştırıyordu. Bu açıdan bakıldığında, Stalinist sistemin 1989-1991 yıllarında gerçekleşen ve Harman'ın da yakından takip ettiği nihai çöküşü şaşırtıcı olmadı.¹⁸

Askeri rekabetin SSCB'yi küresel kapitalizme bağlamakta oynadığı tarihsel rol, IS'in teorisine göre, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin temel özelliklerinden bir başkasına işaret ediyordu: Sürekli silahlanma ekonomisi. Kidron bu kavramla, Batı'nın barış dönemi silahlanma harcamalarının Soğuk Savaş yıllarındaki yüksek düzeyinin, kriz eğilimlerini dengelemesini kastediyordu.¹⁹ 1977'de Harman, kendisini, sürekli silahlanma ekonomisini onun esas yazarına, Kidron'a karşı savunur durumda buldu. Kidron'un teoriyi reddi, kapitalizmi devlet ve sermayenin tasarlanmış bir birleşimi olarak kavradığı, daha genel bir yeniden

14 Harman, 1984a, sf. 46-49. Benim kendi emperyalizm yorumum da bu anlayışa çok şey borçludur. Bkz. Callinicos, 2009b.

15 Althusser, 1969.

16 Harman, 2010, s. 73.

17 Harman, 2000, sf. 27-28. Benim yabancılaşma konusunda hem Althusser'den hem de Harman'dan farklılaşan görüşüm için bkz. Callinicos, 2014, sf. 219-228.

18 Harman, 1976, 1977a, 1990. Bu analizin ilk taslağı için bkz. Harman, 1974, sf. 255-269.

19 Devlet kapitalizmi ve sürekli silahlanma ekonomisi teorileri arasındaki bağlantıların başarılı bir şekilde ortaya konuluşu için bkz. Binns, 1975. Joseph Choonara sürekli silahlanma ekonomisi konusunda önemli bir makale üzerinde çalışıyor.

değerlendirmenin parçasıydı. Bu öngörü, devletlere, sermayelere ve en önemlisi işçilere piyasa disiplininin dayatılmasını içeren neoliberalizmin ortaya çıkışıyla hızlı bir şekilde çürütüldü. Harman'ın cevabı o dönemki tartışmanın ötesine geçti ve kendi başına önemli bir teorik katkı oldu. Harman özellikle sürekli silahlanma ekonomisinin dayanağını yeniden biçimlendirerek, onu, Kidron'un 1960'larda yazdığı öncü makalelerinde kullandığı değişen formüller yerine Marx'ın *Kapital*'deki analizine daha sıkı bir şekilde yerleştirdi ve daha güçlü bir temele oturmasını sağladı.²⁰

Bugün siyaseten daha önemli olansa, onun Kidron'un küresel devlet kapitalizmi tasavvuruna cevap verirken, devletleşme eğilimi ve sermayenin uluslararasılaşması eğilimleri arasındaki karşılıklı ilişki konusunda çok daha incelikli bir anlayış önermesidir: "Eğilim, devlet kapitalizminin, her ülkedeki tekil sermayelerin ulus devletle tamamen birleşmesi yönünde. Ama eğilim aynı zamanda üretimin uluslararasılaşması, en modern tekniklerin uluslararası ölçekte üretilmesi yönünde." Dahası, bu ikisi "hem birbirini tamamlayan hem de birbiriyle çelişkili" eğilimlerdi. Sonuç olarak: "En büyük kapitalizmler bile, birbirleriyle yalnızca dışsal ilişkiler kuran, kendine yeten oluşumlar değildir. Onlar penceresi olmayan atomlar değildir. Daha çok eleklere benzerler; ulus devlet ne zaman bir deliği tıkasa, başka delikler ortaya çıkar."²¹ Sermaye ve devlet arasındaki bu aksak işleyen karşılıklı bağımlılığın öneminin böyle anlaşılması onun *Krizi Açıklamak* kitabını etkiledi. Bu kitap, o sırada ortaya çıkmakta olan neoliberal dünya hakkında değerli bir rehber işlevi gördü. Amerika ve Çin'deki devlet ve sermayenin karşılıklı iç içe geçmiş hali düşünüldüğünde, bu kitap bugün çok daha günceldir.²² Harman temeldeki teoriyi, kapitalist zafer sarhoşluğunun zirvede olduğu 1991 yılında yayınladığı çok önemli makalesi "Günümüzde Devlet ve Sermaye"de daha da geliştirdi.²³

Daha yakın zamanda Harman (Alman Devrimi hakkında yazdığı kitap gibi diğer projeleri, SWP'nin içindeki siyasal çekişmeler ve Thatcherizm'in başlangıcının arasında), siyasal iktisadın Marksist eleştirisi konusunda çok daha sistematik bir şekilde çalışmaya başladı. Bunun muhtemelen iki temel nedeni vardı: İlki

ve daha bariz olanı, kapitalizmin 1970'lerde hâlâ sona erme emaresi göstermeyen, Robert Brenner'in "uzun süreli ekonomik düşüş" olarak tanımladığı bir krizler dönemine girmiş olmasıydı. İkinci neden ise İtalyan solcu ekonomist Piero Sraffa'dan etkilenen Marx'ın değer teorisinin eleştirilerinin yol açtığı ve *New Left Review*'in gayretli bir şekilde teşvik ettiği, Marksist ekonomistler arasındaki yoğun tartışmalardı.²⁴ Chris, belki de Kidron'un SWP'den uzaklaştığı ve anlaşıldığı kadarıyla zaten ekonomik çalışmalarını bıraktığı bir ortamda, IS teorisinin bu yanını geliştirme sorumluluğunun artık kendi omuzlarında olduğunu hissetmiş olabilir. Mike'in ayrılmasını kabullenmek çok kolay değildi; onunla aynı fikirde olmamaya başladığımızda bile saf dehası ve kişisel cazibesi bizi büyülemeyi sürdürdü.²⁵

Harman'ın siyasal iktisatla daha yakından meşgul olmasının ilk meyvesi, 1979 yılında *Socialist Review*'in ilk sayılarından birinde, benim editörlüğümde yayınlanan "Enflasyona Ücretler mi Neden Olur?" isimli uzun bir makale oldu.²⁶ Enflasyonun nasıl anlaşılması gerektiği o dönemin önemli meselelerinden biriydi: 1960'ların sonuyla 1980'lerin başı arasındaki dönemin karakteristiği bugün "stagflasyon" olarak adlandırılan olguydu; dönemin Keynesçi ortodoksisıyla çelişkili bir şekilde hem kitlesel işsizlik hem de artan enflasyon oranı eşzamanlı olarak ortaya çıkmıştı. Chris hem dönemin egemen burjuva argümanını, yani yükselen fiyatların nedeninin işçilerin elde ettiği ücret artışları olduğu tezini, hem de bu teze bağlantılı olan ve özellikle Marksist ekonomistler Andrew Glyn ve Bob Sutcliffe'ın öne sürdüğü kapitalizmin yükselen ücretler nedeniyle kâr sıkışıklığından muzdarip olduğu tezini ele almaya çalıştı.

Bu açıklama, Marx'ın değer teorisine karşı çıkarak David Ricardo'nun, düşen kârlılığı yalnızca artan reel ücretlere bağlayan kâr teorisini yeniden canlandıran Marksist ekonomistler arasında sık görülen bir eğilime işaret eder. Solcu Sraffacıların Neo-Ricardocular olarak

20 Kidron, 1977 and 2019; Harman, 1977b. Kidron'un sürekli silahlanma ekonomisi hakkındaki özgün makalelerinin derlemesi için bkz. Kuper, 2018. Burada biraz taraflı olmuş olabileceğimi itiraf etmeliyim çünkü Chris'in makalesindeki üretici ve üretici olmayan sermaye tartışmasının taslağını ben oluşturmuştum, Chris de bunu biraz gönülsüzce kabul etmişti.

21 Harman, 1977b.

22 Çin'in yükselişi konusunda bkz. Harman, 2006.

23 Harman, 1991.

24 Brenner, 1998; Sraffacı saldırı için bkz. Steedman, 1977 ve Steedman ve diğerleri, 1981. Bu çalışmalara yanıt olarak bkz. Mandel ve Freeman, 1984. Değer teorisini tartışmalarının merkezinde yer alan dönüşüm sorunu konusunda muazzam bir çalışma için bkz. Moseley, 2016.

25 Bkz. derginin [International Socialism] bu sayısında yer alan Richard Kuper ve John Palmer röportajı.

26 Chris'in önemli erken dönem yazılarından biri de Mandel'in *Late Capitalism* (Geç Kapitalizm) kitabı hakkında *International Socialism*'in üç ayda bir yayınlanan teorik bir yayın olarak yeniden çıkan ilk serisinde yayınlanan bir eleştiri yazısıydı; bkz. Harman, 1978. Chris burada sürekli silahlanma ekonomisini savunmak için listelere geri döndü ama aynı zamanda Mandel'in kapitalist gelişmenin uzun dalgaları teorisini hakkında hala geçerli olan bir eleştiri ortaya koydu.

tanımlanmasının nedeni de budur.²⁷ Chris'in makalesi iki açıdan dikkate değerdi. İlk olarak onun makalesi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında kamu harcamalarında yaşanan artışın bütüne bakıldığında "sosyal ücrette" bir artış anlamına gelmediğini göstererek, Glyn'in emek gücünün değerinin arttığı iddiasını özenle parçalarına ayırıyordu. İkincisi ise Harman'ın, Marx'ın kâr oranının azalmasının, sermayenin organik bileşimindeki artışın, yani ücretlere kıyasla üretim araçlarına yapılan yatırımındaki artışın bir sonucu olduğu savını destekleyecek ampirik kanıtlara referans vermekteki gayretiydi. Bu bağlamda Harman, ayrı sektörlerde egemen olan büyük firmaların kârlarını korumak için fiyatları yükseltebilmeleri yüzünden enflasyonun yaygın hale geldiğini öne sürer.²⁸

Chris'in zihnini meşgul eden bu konular, ilk olarak *International Socialism* dergisinde bir makale dizisi olarak yayınlanan, 1984 tarihli *Krizi Açıklamak* kitabında daha büyük bir resmin parçası olarak yer alır. Kitap iki nedenle dikkat çekicidir. İlk olarak Harman teorik tartışmalara müdahale etmiştir; özellikle Sraffacıların saldırdığı iki ana konuda – Marx'ta değerlerin üretim fiyatlarına dönüşümü ve kâr oranlarının düşme eğilimi yasası – kendi çözümlerini ortaya koyar. Kidron kendi sürekli silahlanma ekonomisi yorumunda Sraffa'dan ve Marx'ın dönüşüm teorisinin erken dönem neo-Ricardocu eleştirmenlerinden Ladislaus von Bortkiewicz'dan yararlandığı için, Harman'ın bunu yapması önemlidir.²⁹ Bir muhalefet hizbinin, kendi sürekli silahlanma ekonomisi eleştirilerinde Kidron'un Bortkiewicz'e itimat etmesini hedef almasıyla, bu mesele 1972-1973 yıllarında IS içerisindeki garip bir tartışmada rol oynadı. Bu grubun IS'ten ihraç edilmesinin ardından ondan ayrılanlardan, sonraları *Spiked*'in neo-muhafazakârları ve Brexit Partisi'nden Avrupa Birliği milletvekili olan Claire Fox çıkacaktı. İç bültenin kafası karışmış okuyucuları bir süreliğine matematikle dolu makalelerle uğraşmak zorunda kaldılar.

Kidron'u bu tartışmada savunan Harman, daha sonra *Krizi Açıklamak* kitabının ilk bölümünü oluşturacak olan metinde, hem Kidron'un silahlanma harcamalarının kâr oranının düşme eğilimini dengelediği argümanını savunmak hem de küresel sermayenin yeni bir ekonomik karmaşa dönemine girmesinin nedenini açıklamak için Marx'ın kâr oranlarının düşme eğilimi yasasını sistematik bir şekilde ele alır. Buna, kendi değerlerin üretim fiyatına dönüşümü yorumunu öne

sürmek de dâhildi. Harman'ın yorumunda ayırt edici olan, bu dönüşümü zamanla gelişen gerçek bir süreç olarak görmesiydi.³⁰ Bu yaklaşım, ana-akım neoklasik iktisadın yöntemlerini kullanıp Marx'ın teorisini bir dizi eşzamanlı denklem olarak ifade eden ve ciddi anlamda çarpıtan Bortkiewicz ve Sraffa'dan çok daha farklıydı. Değerlerin üretim fiyatlarına dönüşümünün daha yeni "zamansal" (*temporalist*) açıklamalarının erken bir türüydü. Bu açıklamalar, Fred Moseley'in ifadesiyle, "Marx'ın teorisini eşzamanlı belirlenme mantığına değil, ardışık veya zamansal belirlenme mantığına dayandığını" kabul eder. Harman daha sonra zamansal yaklaşımı benimseyecekti.³¹

Zaman, *Krizi Açıklamak* kitabında yalnızca bu şekilde yer almaz. Kitabın ana temalarından biri Chris'in "sistemin yaşlanması" olarak adlandırdığı sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesidir. Marx bunun, şirketlerin giderek büyümesi ve devletle iç içe girmeleriyle birlikte, kapitalizmin yapısını değiştiren birikim sürecinin zorunlu bir sonucu olduğunu savunur.³² Bu tema "Enflasyona ücretler mi neden olur?" makalesinde de yer almaktaydı. *Krizi Açıklamak* kitabının 1930'lardaki Büyük Bunalım'ı konu alan ikinci bölümü, devlet kapitalizminin Rusya'ya özgü bir tuhaflık olmadığını, aksine devletin ve büyük özel şirketlerin karşılıklı bağımlı hale gelme yönündeki uzun vadeli eğilimi bağlamı içerisinde, savaşın ve durgunluğun basıncına karşılık olarak ortaya çıkan genel bir eğilim olduğunu gösteriyordu. Ancak kitabın belki de en önemli başarısı, üçüncü bölümde, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki ekonomik büyüme ve bu büyümenin 1970'lerde yeniden başlayan krizdeki çöküşüne dair sunduğu ayrıntılı değerlendirmede yatar. Bu genel değerlendirme, yeni gelişmelerle *Kapital*'in merkezindeki eğilimlerin yeniden ortaya konulması arasında iyi bir denge tutturur. Bu bölümün en etkileyici kısımlarından biri Harman'ın bütüncül kapitalizm kavrayışını gösteren "Büyük Ekonomik Büyüme Döneminde İşgücü: Refah Devleti, Aile ve Göç" kısmıdır. Harman bu kısımda, savaş sonrası dönemde emek gücünün yeniden üretimine ayrılan yatırım ve istihdamda gerçekleşen devasa artışı dikkatle inceler ve bu gelişmenin geri döndürülmesinin ne kadar zor olduğunu doğru olarak öngörür. Kadınların giderek artan bir şekilde ücretli emeğin bir parçası haline geldiğine ve

30 Harman, 1984a, sf. 38-43 ve beraberindeki dipnotlar, özellikle sf. 160-162, dipnot 67.

31 Harman, 2009, sf. 46-50. Chris'in, zamansal yaklaşımın Carchedi, 1991, Bölüm 3'te geliştirilen şekline özellikle olumlu yaklaştığı anlaşıyor.

32 Harman bu ifadeyi 1974'te "kapitalizmin yaşlanması veya daha spesifik olarak onun bileşeni olan öğelerin büyüklüğünde ve sorumluluğundaki devasa büyüme"den bahseden Kidron'dan almış olabilir. Kuper, 2018, s. 94.

27 Glyn ve Sutcliffe, 1972. Kapitalist krizin sözde "arz-yanlı" açıklanmasının kapsamlı bir eleştirisi için bkz. Brenner, 1998.

28 Harman, 1979.

29 Kidron, 1967. Bkz. Sraffa, 1960, ve Bortkiewicz, 1952. Bortkiewicz'in ona gereksiz bir şekilde ödün veren bir eleştirisi için, bkz. Callinicos, 1976.

değişen aile yapısına dikkat çekilmesi, SWP'nin içinde o dönemde cereyan eden Marksizm ve kadınların ezilmesiyle ilgili tartışmaları yansıtıyordu. Chris bu tartışmaya da önemli bir katkıda bulunmuştu.³³

Stagflasyonun devamlılığı Batılı egemen sınıfların Keynesçi ekonomi politikaları rejimini terk edip onun yerine neoliberalizmi koymasında temel bir faktör olsa da *Krizi Açıklamak* kitabında enflasyon şaşırtıcı bir biçimde büyük bir rol oynamaz. Harman'ın 1979'da yazdığı makalesindeki enflasyon açıklaması, oligopolcü firmaların fiyat kabullenici değil fiyat belirleyici bir rol oynamasına odaklanır. Ama hükümet politikalarının katkılarını ve finansal sistemi ele almamıştır. Kidron'un şu iddiasının makul olduğunu düşünüyorum: 1929 krizinin sonrasında devletin bankalar üzerinde sıkı bir denetim uygulama eğiliminin sonucunda ve devlet ile özel sanayi şirketleri arasındaki ilişkinin sonucunda sistem “tek tek sermayeleri disiplin altına alma mekanizmalarının çoğunu kaybetti... Bu nedenledir ki, enflasyonun aşağı yukarı her yerde sürekli mevcut olduğu bir duruma geldik, çünkü gerçekte kimse bunu engelleyemiyor”.³⁴ Ancak neoliberalizm bu bağlantıları parçaladı ve sermayeleri dolaysız bir rekabete maruz bıraktı. Bu rekabet pek çok durumda, şimdiye kadar yabancı rakiplerden korunmuş olan ulusal piyasaların dışındaki şirketlerden kaynaklanıyordu. Harman bu sürecin erken aşamalarında yazıyordu, ancak yine de para ve finans konuları *Krizi Açıklamak* kitabında bir boşluk oluştuyordu.

Birkaç yıl önce, değer teorisine “asılıcı” (*substantialist*) ve “uçucu” (*etherealist*) yaklaşımlar arasında bir ayırım yapmıştım: Birinci yaklaşım değer teorisini basitçe ampirik ve niceliksel bir teori olarak ele alır, ikincisi ise ampirik analizden kaçınır ve sadece değer biçimi ve para ile ilgilenir.³⁵ Chris önemli ölçüde asılıcı idi: Marx'ın değer teorisini derinlemesine bir şekilde anlıyor olmakla birlikte, biçim sorunlarıyla (ve sadece ekonomi politik açısından değil) pek ilgilenmiyordu; para ve finansı nispeten ihmal etmesi herhalde bundan kaynaklanıyordu (öte yandan Harman'ın yabancılaşma ve fetişizme yaptığı felsefi vurgu günümüzün değer biçimi teorisinin çoğuyla uyumluydu). Bu açıdan David Harvey'nin *The Limits to Capital* (Sermayenin Sınırları) kitabı (bu kitap da 1980'lerin başında yayınlanmıştı) *Krizi Açıklamak* kitabından daha iyidir: Harvey'nin, kapitalizmin ekonomik çelişkilerinin “finansal bir sorun” ve “mekansal bir sorun” şekline dönüşmesini

vurgulaması, para ve finansın faydalı bir analizini içerir; öte yandan Harvey'nin kâr oranlarının düşme eğilimi yasasını reddetmesi kapitalizmin yönünü açıklayabilme becerisini çok ciddi ölçüde kısıtlar.³⁶

Uzun Tarihsel Bakışla Kapitalizm

Krizi Açıklamak, Harman'ın önde gelen Marksist bir siyasal iktisatçı olarak yetkinliğini kanıtladı. Daha sonra buna eklediği sayısız makalenin yanı sıra, 1993 yılında yayınlanan *Timarhane Ekonomisi* kitabıyla yazdığı konuları popüler hale getirmek için önemli bir çaba gösterdi. En önemli makalelerinden biri olan “Burjuva İktisadının Krizi” 1996 yılında yayınlandı. Neoliberalizmin yaşadığı zafer sarhoşluğunun tam ortasında, onun havası 2007-2008 yıllarında doruğa ulaşan bir dizi finansal kriz tarafından söndürülmeden çok daha önce yazdığı bu makaleyle Harman, neoklasik iktisat kralının çıplak olduğunu son derece detaylı ve kapsamlı bir şekilde gösterdi. 19. yüzyılın sonlarındaki tarihsel kökeninden itibaren ana-akım iktisada egemen olan marjinalist geleneğin izini sürerek, Maynard Keynes ve onun mirasına odaklandı. Harman bu gelenekten gelen en eleştirel kişinin bile geleneğe içkin olan kısıtlılıkları aşmakta başarısız olduğunu gösterdi.³⁷ 2000'li yılların sonundaki küresel ekonomik ve mali krizin ardından neoliberal ekonomi politikalarına yönelik neo-Keynesçi ve post-Keynesçi eleştirilerin öne çıkması, neoklasik ortodoksinin – Keynes'in asla tam anlamıyla kaçınmadığı – tutarsızlık ve safsatalarının bu esaslı gösteriminin öneminden hiçbir şey kaybetmediği anlamına geliyor.

Bu teorik eleştiriye daha maddi analizler eşlik ediyordu. Chris aynı yıl, o dönemin egemen ideolojik temasını; yani bitmek bilmeyen bir şekilde tekrarlanan sermayenin ulusal zincirlerinden kurtulduğu, ulus devletler ile onların arasındaki çatışmaların modasının geçtiği, onların yerini ise “küresel yönetim” biçimlerinin aldığı yeni bir çağın başladığını iddia eden küreselleşme jargonunu sistematik bir biçimde parçalarına ayırdı. Michael Hardt'ın ve Toni Negri'nin birkaç yıl sonra yayınlanan *İmparatorluk* kitabı bu fikirlerin solcu bir versiyonuydu. Harman, Sovyetler Birliği'nin ve Yugoslavya'nın dağılmasıyla bağlantılı milliyetçi kabbırışlar karşısında, kapitalizmin tarihi boyunca giderek kristalize olmuş yoğun “ticaret, yönetim ve dil ağları” etrafında ulus devletler biçimlendirmeye yönelik içsel bir eğilimi olduğunu zaten göstermişti.³⁸ Şimdi ise

33 Harman, 1984a, sf. 102-113; Harman, 1984b.

34 Aktaran Kidron, 2019, sf. 153-154, dipnot 13. Enflasyon konusunda Marksist yaklaşımları ele alan faydalı bir tartışma için bkz. Saad-Filho, 2002, sf. 99-105.

35 Callinicos, 2014, sf. 16-17.

36 Callinicos and Choonara, 2016. Harman o dönemde bu konuyu ihmal eden tek Marksist ekonomi teoristi değildi: İki Komünist Parti ekonomistinin, Ben Fine ve Lawrence Harris'in yazdığı önemli bir kitapta para ve krizlere tam olarak bir paragraf yer veriliyordu. Bkz. Fine ve Harris, 1979, s. 85.

37 Harman, 1996a.

38 Harman, 1992.

o, ulus-aşırı şirketlerin küresel değil en fazla bölgesel temelli olduğunu ve bu şirketlerin “kendi” ulus devletlerinin desteğine bağımlı olmayı sürdürdüklerini çok sayıda kanıtla gösteriyordu. Harman’ın 1970’lerde ve 1980’lerin başında geliştirdiği teorik perspektifle yüklü olan bu tezin doğruluğu, devletlerin 2007-2008 krizine yanıt olarak bankaları ve sanayi şirketlerini kurtarmak için müdahale etmesiyle kanıtlanacaktı. Tez ileri görüşlü bir sonuca ulaşıyordu:

Sistem tam da sermayeler devletlerle olan bağlarını korudukları için istikrarsız ve tehlikeli. Çok uluslu şirketler birbirleriyle küresel egemenlik için mücadele ederken, güç kullanımına başvurma ihtimali önemli bir rol oynamaya devam ediyor. Güç kullanımının çoğunlukla gelişmiş ülkelerin dışında gerçekleşiyor olması, onun yerel halklar üzerindeki korkunç sonuçlarını veya bir bütün olarak sistem üzerindeki istikrarsızlaştırıcı etkisini azaltmıyor. [1990-1991 Körfez Savaşı sırasında] Bağdat’ın bombalanması en az Çok Elyafılar Anlaşması veya en son çıkan yazılımları kullanmak için telif hakkı konusunda pazarlık yapmak kadar sistemin mantığının bir parçasıdır.³⁹

Bağdat çok geçmeden yeniden bombalanacaktı. Chris’in önceki çalışmalarına yol gösteren kapitalizm kavrayışı, Kasım 1999’daki Seattle eylemlerinde ortaya çıkan ve Şubat-Mart 2003’te Irak Savaşı’na karşı yapılan devasa protestolarda zirveye ulaşan yeni kitlesel hareketler hakkındaki en önemli teorik müdahalelerinde de mevcuttu. 2000 yılında yayınlanan “Antikapitalizm: Teori ve Pratik” makalesinde kapitalist küreselleşmeye karşı çıkan yeni hareketi memnuniyetle karşıladı, ama aynı zamanda onun ideolojik kısıtlılıklarını sabırla araştırdı. Bu kısıtlılıkların en önemlileri, neoliberalizmin kendisini ulus devletlerle olan bağlarından kurtulmuş küreselleşmiş bir kapitalizm olarak resmetmesini kabullenme eğilimi ile herhangi bir gerçek antikapitalist mücadelede işçi sınıfının failliğinin merkezi önemini kavrayamamasıydı. Harman savaş karşıtı hareketi ise 2003 yılında yayınlanan, modern kapitalist emperyalizmin hacimli bir analitik tarihini sunarak George W. Bush yönetiminin kibirli planlarını bir bağlama yerleştiren “Emperyalizmi Çözümlemek” makalesiyle selamladı.

En son yazdığı önemli makalelerinden biri olan 2008 tarihli “Neoliberalizmi Teorize Etmek” eserinde “Antikapitalizm” çalışmasındaki temalara geri döndü. Burada Marksist neoliberalizm tartışmalarında bile rastlanan bir muğlaklığa işaret etti:

Hükümet politikasındaki bir değişimle değiştirilebilecek olan, kapitalist sistemin işletilmesinin bir yolu mu, yoksa kapitalizmin şu anki aşamasına içsel olan ve yalnızca sisteme bütünüyle meydan okunarak hakkından

gelinebilecek bir şey mi kastediliyor? Ve şimdiki bu aşama gerçekten de neoliberallerin sağcı ‘liberter’ devlet karşıtı ideolojisi tarafından mı tanımlanıyor yoksa çok daha karmaşık bir saldırı sistemi mi?⁴⁰

Harman neoliberalizmi finansın egemenliği ile tanımlayarak, devlet harcamalarının düzeyi ve “sosyal ücrete” yatırım gibi İkinci Dünya Savaşı sonrası ekonomik büyüme ile neoliberal çağ arasındaki süreklilikleri görmezden gelen ve böylece kapitalizme değil neoliberalizme odaklanmaya meyleden Marksist ekonomistleri payladı.⁴¹ Harvey’in son derece popüler olan “mülksüzleştirme yoluyla sermaye birikimi” düşüncesini, özellikle özelleştirmeleri bir kapitalist yeniden yapılandırma biçimi olarak değil de, kapitalizmin “dışından” yapılan bir kaynak transferi olarak betimlediği için sert ama haklı bir şekilde eleştirdi.⁴²

Chris’in bir dipnotta dikkat çektiği gibi, bu makale aslında üzerinde çalıştığı *Zombi Kapitalizm* kitabından bir tadımlıktı. Kitap 2009 yılında, ekonomik krizin hemen ardından yayınlandı. Bu kitap, bazı açılardan Harman’ın siyasal iktisadın Marksist eleştirisi üzerine hayat boyu yazdıklarını özetliyordu, *Krizi Açıklamak* kitabından daha uzun ve daha sistematik bir çalışmaydı. Birinci kısım Marksist ekonomi teorisine adanmıştı ama onun kapitalist devlet üzerine yazdığı önceki makalesini de içeriyordu. Bu içerme IS geleneğindeki ayırt edici bir noktayı işaret eder; bu gelenek devleti (veya daha iyisi devletleri) Harvey’in yaptığı ve hatta önde gelen Marksist ekonomik blog yazarı Michael Roberts’in özel sektörü “kapitalist sektör” olarak tanımlayarak, kamu sektörünün her nasılsa kapitalist olmadığını ima etmesinde olduğu gibi sermayenin dışında bir şey olarak değil, sermaye ilişkilerinin asli bir unsuru olarak ele alır. Colin Barker gibi Harman da devleti sermaye olarak görür: Devlet üzerine makalesinde çok verimli bir kavram olan “siyasal kapitalistler” kavramını ortaya koyar. Siyasal kapitalistler “devlet aracılığıyla, bir tek devlet içinde iş yapan kardeş sermayelerin gelişimini sürdürmek isteyenlerdir” ve “büyük ölçüde özel işverenler ya da hissedar kapitalistler – işçilerin pahasına gerçekleştirilen sermaye birikiminin vücut bulmuş hali – gibi davranırlar”.⁴³

Bu tutuma içkin olan siyasal iktisat karşısındaki son derece tarihsel yaklaşım, 20’nci ve erken 21’inci

40 Harman, 2008, s. 87.

41 Bilakis kriz bu türden bir yaklaşımı canlandırdı. Son dönemden bir örnek için bkz. Blakeley, 2019.

42 Harvey, 2003 ve 2005. Ayrıca bkz. Ashman ve Callinicos, 2006, sf. 115-29.

43 Harman, 1991, sf. 20, 22; Harman, 2009, s. 115; Barker, 1978. [Çeviri: Ali Çakıroğlu, *Zombi Kapitalizm*]

39 Harman, 1996b, s. 30.

yüzyıl kapitalizminin gidişatına ayrılmış olan *Zombi Kapitalizm*'in kalanına da yön verdi. 1980'lerin başlarında kaleme alınan *Krizi Açıklamak* kitabında yer verilmesi imkânsız olan neoliberal çağ da bu kitapta detaylı olarak incelendi. Böylece kitap bir yandan finansallaşmayı derinlemesine bir biçimde ele alırken, diğer yandan onun önemini abartmaktan kaçınıp onu gelişmiş kapitalist ekonomilerin uğraştığı devam eden kârlılık sorunları bağlamına yerleştirdi.⁴⁴

Harman'ın kitap boyunca sergilediği analitik derinlik ve engin bilginin ötesinde, kitap tarihsel zamanın onun Marksizm kavrayışındaki önemini vurgular. İlk kitapları olan 1974 tarihli *Doğu Avrupa'da Bürokrasi ve Devrim* ile 1983 tarihli *Kaybedilmiş Devrim: Almanya 1918-1923* sınıf mücadelesinin kritik dönemlerine adanmışken, 1988 tarihli *Son Büyük Yangın* sınıf mücadelesinde 1960'ların sonu 1970'lerin başında yaşanan yükselişi ele alır. 1999'da yayınlanan *Dünya Halklarının Tarihi* tümüyle başka bir ölçekteydi ve özellikle onun Avrupa dışı toplumlar konusundaki bilgisinin derinliğini gösteriyordu. Harman aynı zamanda tarihsel materyalizm yorumunu iki makalesinde geliştirdi. Bu makaleler 1998'de *Marksizm ve Tarih* adıyla kitap olarak da basıldı.⁴⁵ Bu engin tarihsel kavrayış, onun siyasal iktisat eleştirisine olan yaklaşıma da rehberlik etti. Bu yaklaşım biçimsel kategorilerin kurulmasına değil, gidişatı hem derin süreklilikler hem de ani altüst oluşlarla damgalanmış, tarih boyunca gelişen bir sistem olarak kapitalizmin gerçekçi ve ampirik yöntemlere dayalı incelenmesine vurgu yapar.

Bu uzun tarihsel bakış, özellikle *Zombi Kapitalizm* kitabındaki – elbette Harvey'in *Sermayenin Sınırları* kitabına gönderme yapan – “Sermayenin Yeni Sınırları” başlıklı bir bölümünü “sistemin, insan toplumunun diğer her biçimi gibi bağımlı olduğu, doğayla etkileşimi sürecinin kendisini ortadan kaldırma eğilimine” ayırarak yeni bir noktaya ısrarla dikkat çekmesinde mevcuttur.⁴⁶ Doğanın harap edilmesi, geç kapitalizmin belirleyici bir özelliğidir. Bu değerlendirme John Bellamy Foster, Paul Burkett, Kohei Saito, Ian Angus ve Andreas Malm gibi Marx'ın ekolojik kapitalizm eleştirisini canlandıran ve geliştiren çağdaş Marksistlerin çalışmalarını yansıtır. Ama Chris iklimsel yıkıma doğru bu eğilimin, insanlık tarihinin uzun seyri boyunca gözlenen bir şablon olduğunu çoktan göstermişti.

44 Harman, 2009, bölüm 11.

45 Ayrıca bkz Harman, 2004. Harman'ın tarihsel materyalizmin temel kavramlarına ilişkin yorumu hakkında bazı çekinceler için bkz Callinicos, 1987. Alternatif bir yaklaşım için bkz Callinicos, 2004.

46 Harman, 2009, s. 307. [Çeviri: Ali Çakıroğlu, *Zombi Kapitalizm*]

Harman *Halkların Dünya Tarihi* kitabında ilk büyük medeniyetlerin çöküşlerini – MÖ 2300 dolaylarında Mezopotamya, 150 yıl sonra Mısır'daki Eski Krallık, yaklaşık MÖ 1500 yıllarında İndus'daki Harappa ve Mohenco-daro, bir yüzyıl sonra Minos Girit'i ve Miken Yunanistan'ı – anlatır. Belirli ortak faktörler tanımlar: “Bir kere, kaynakların giderek artan ölçüde yönetici sınıfa ve onun abidelerine harcandığı konusunda kayıtlar var.” İkincisi, “yönetici sınıfın gücü ve zenginliğindeki artış, geniş kitlelerin yaşam standardını hayatta kalmak için gerekli asgari düzeye ve kimi zaman daha bile aşağılara çekmiştir.” Üçüncüsü, “kaynakların yönetici sınıf tarafından giderek artan şekilde yutulmasına, insanlığın doğal dünyayı anlama ve kontrol etme yeteneğinin büyük ölçüde yavaşlaması eşlik ediyordu.” Dolayısıyla:

İnsanoğlunun üretim kapasitesindeki ilerlemelerden doğan bir yönetici sınıf, şimdi yeni ilerlemeleri engelliyordu. Ancak bu tür ilerlemeler olmadan geçim kaynakları nüfusun geniş kitlesi için yeterli olmayacağı için kendi açgözlülüğü, zorunlu olarak toplumun kaynaklarını tüke-tecekti. Geline nokta iklimdeki küçük bir değişiklik, insanların aç kalması ve toplumun temellerine kadar sarsılması için yeterliydi.⁴⁷

Harman aynı şablonun defalarca tekrarladığını savundu. Buna örnek olarak da Roma dünyasını etkileyen krizlerle, MS 5. yüzyılda Çin ve Hindistan'ın, 14. yüzyılda Avrupa feodalizminin yaşadığı krizi veriyordu.⁴⁸ Hem bu uzun tarihsel bakış hem de eğer “üretimi sürdürmek için yeni, daha ileri usullerle ilişkilendirilecek ve eski yönetici sınıfı devirerek iradesini toplumun bütününe kabul ettirme yeteneğine sahip” bir sınıf ortaya çıkarsa medeniyetin çöküşünün kaçınılmaz olmadığı düşüncesi, kapitalizmin 21. yüzyılın başındaki

47 Harman, 1999, sf. 33 ve 35. [Çeviri: Uygur Kocabaşoğlu, *Halkların Dünya Tarihi*]

48 Harman, 1999, sf. 103-105 ve 147-149. Bu şablonu tarihötesi bir yasa gibi görüp farklı üretim biçimlerinin spesifik özelliklerinden soyutlama riski de mevcut. Oysa Avrupa'da 5'inci ve 14'üncü yüzyıllardaki yaşanan krizlerin çok farklı sonuçları oldu; ilkinde haraçgüzar Roma devleti kısmen yıkılıp Batı Avrupa'daki şahsi toprak mülkiyeti zafere ulaşırken, ikincisinde lordların iktidarı, rekabetleri en sonunda bu devletlere (Birleşik Eyaletler [Hollanda] ve İngiltere) seçici avantajlar sağlayan, mutlak monarşilerde merkezileşti. Bknz Callinicos, 2009b, sf. 115-136. Ama Chris haraçgüzar ve feodal üretim biçimleri arasındaki farklılığı reddetti. Onunla bu konuda 2004 yılında Mumbai'de yapılan Dünya Sosyal Forumu'na katılmak için bulunduğumuz kalabalık bir trende anlaşmazlığa düştüğümü hatırlıyorum, sonrasında ise bu dergideki uzunca bir dipnotta fikirlerimin eleştirisiyle karşılaştım! Bknz Harman, 2004, sf. 85-86, dipnot 57. Ben de kendi uzun dipnotumla karşılık verdim: Callinicos, 2009b, sf. 250-251, dipnot 33. Sonunda Chris'in ölümü, ikimizin geride kalan 35 senede yürüttüğümüz diyaloga son vermiş oldu.

durumunu teşhis ederken ona rehberlik ediyordu.⁴⁹ Kapitalizmin insanoğlunun üretici güçlerini küresel düzeyde muazzam ölçekte genişletirken aynı zamanda yıkıcı potansiyelini arttırdığı, ekonomik durgunluğun, yavaşlayan verimlilik artışının, hızlanan iklim felaketinin ve hâlâ siyasal olarak odaklanamamış olsa da kitlesel isyanın dünyası olan dünyamız da verilen örneklerden çok uzak değil.

Chris sermayenin ekolojik sınırlarıyla ilgili bölümü, pek çok ülkede isyanlar çıkmasına neden olan 2008 gıda kıtlığı ile sonlandırıyor: “21. yüzyılda tekrar tekrar görmeyi beklememiz gereken, küresel felaket ve devrimci değişim arasındaki seçimi şekillendiren nükseden, çok derin sosyal ve siyasal krizler üreten, işte bu ekonomik, çevresel ve siyasal etkileşim türüdür.”⁵⁰ Bunlar bir *Extinction Rebellion* (Yokoluş İsyanı) eylemcisinin hemen tanıyacağı sözler; yani Chris Harman 21. yüzyılda kapitalizme karşı mücadele edenlere hâlâ seslenebiliyor.

Çevirmen: Onur Devrim Üçbaş

Kaynakça

- Althusser, Louis, 1969, *For Marx* (Penguin). [Louis Althusser, Marx İçin, İthaki Yayınları, 2015]
- Anderson, Perry, 1976, *Considerations on Western Marxism* (New Left Books).
- Ashman, Sam, and Alex Callinicos, 2006, “Capitalism and the State System: Assessing David Harvey’s The New Imperialism”, *Historical Materialism*, Volume 14, Issue 4.
- Barker, Colin, 1978, “The State as Capital”, *International Socialism 1* (summer), www.marxists.org/history/etol/writers/barker-c/1978/07/statecap.htm
- Bensaïd, Daniel, 2013 [2004], *An Impatient Life: A Memoir* (Verso).
- Binns, Peter, 1975, “The Theory of State Capitalism”, *International Socialism 74* (first series, January), www.marxists.org/history/etol/writers/binns/1975/01/statecap.htm [Peter Binns, Rusya’da Devlet Kapitalizmi, Sosyalist İşçi Broşür Dizisi]
- Birchall, Ian, 2011, *Tony Cliff: A Marxist for His Time* (Bookmarks).
- Blakeley, Grace, 2019, *Stolen: How to Save the World from Financialisation* (Repeater).
- Bortkiewicz, Ladislaus von, 1952 [1907], “Value and Price in the Marxian System”, *International Economic Papers*, Volume 2.
- Brenner, Robert, 1998, “Uneven Development and the Long Downturn”, *New Left Review*, I/229.
- Callinicos, Alex, 1976, “Assault on Marx’s Theory of Value”, *International Socialism 90* (1st series, July/August), www.marxists.org/history/etol/writers/callinicos/1976/07/value.htm
- Callinicos, Alex, 1987, “Comments on ‘Base and Superstructure’”, *International Socialism 34* (winter), www.marxists.org/history/etol/writers/callinicos/1987/xx/basesuper.html
- Callinicos, Alex, 2004 [1987], *Making History: Agency, Structure, and Change in Social Theory* (Brill). [Alex Callinicos, *Tarih Yapmak*, Özne, 1998]
- Callinicos, Alex, 2009a, “Chris Harman 1942-2009”, *Socialist Worker* (14 November), www.marxists.org/archive/harman/obits/callinicos.htm [Alex Callinicos, Chris Harman: 1942 – 2009, Marksist.Org, <https://marksist.org/icerik/Teori/8255/Chris-Harman-1942-2009>]
- Callinicos, Alex, 2009b, *Imperialism and Global Political Economy* (Polity). [Alex Callinicos, Emperyalizm ve Küresel Ekonomi Politik, Phoenix, 2014]
- Callinicos, Alex, 2010, “Daniel Bensaïd (1946-2010)”, *Socialist Worker* (13 January), www.marxists.org/archive/bensaïd/obits/callinicos.htm
- Callinicos, Alex, 2014, *Deciphering Capital: Marx’s Capital and Its Destiny* (Bookmarks).
- Callinicos, Alex, and Joseph Choonara, 2016, “How Not to Write about the Rate of Profit: A Response to David Harvey”, *Science & Society*, Volume 80, Issue 4.
- Carchedi, Guglielmo, 1991, *Frontiers of Political Economy* (Verso).
- Choonara, Joseph, 2010, “Another Side of Chris Harman”, *International Socialism 125* (winter), <http://isj.org.uk/another-side-of-chris-harman/>
- Cohen, G A, 2000 [1978], *Karl Marx’s Theory of History: A Defence* (Oxford University Press).
- Cohen, G A, 2013, *Finding Oneself in the Other* (Princeton University Press).
- Deutscher, Isaac, 1984 [1950], “The Ex-Communist’s Conscience”, in *Marxism, Wars and Revolutions: Essays from Four Decades* (Verso).
- Fine, Ben, and Lawrence Harris, 1979, *Rereading Capital* (Macmillan).
- Garcia, Miguel, 1979, “Karl Marx and the Formation of the Average Rate of Profit”, *International Socialism 5* (summer), www.marxists.org/history/etol/newspaper/isj2/1979/isj2-005/garcia.html
- Glyn, Andrew, and Bob Sutcliffe, 1972, *British Capitalism, Workers and the Profit Squeeze* (Penguin).
- Harman, Chris, 1969, “The Inconsistencies of Ernest Mandel”, *International Socialism 41* (1st series, December), www.marxists.org/archive/harman/1969/12/mandel.htm
- Harman, Chris, 1974, *Bureaucracy and Revolution in Eastern Europe* (Pluto).
- Harman, Chris, 1976, “Poland: Crisis of State Capitalism, Part 1”, *International Socialism 93* (1st series) (November), www.marxists.org/archive/harman/1976/11/poland.htm
- Harman, Chris, 1977a, “Poland: Crisis of State Capitalism, Part 2”, *International Socialism 94* (1st series, January), www.marxists.org/archive/harman/1977/01/poland2.htm
- Harman, Chris, 1977b, “Better a Valid Insight than a Wrong Theory”, *International Socialism 100* (1st series, July), www.marxists.org/archive/harman/1977/07/insight.htm
- Harman, Chris, 1978, “Mandel’s Late Capitalism”, *International Socialism 1* (summer), www.marxists.org/archive/harman/1978/07/mandel.html
- Harman, Chris, 1979, “Do Wages Cause Inflation?”, *Socialist Review*, 10 (March), www.marxists.org/archive/harman/1979/03/inflation.htm
- Harman, Chris, 1983, *The Lost Revolution: Germany 1918 to 1923* (Bookmarks). [Chris Harman, *Kaybedilmiş Devrim: Almanya 1918-1923*, Pencere, 2011]

49 Harman, 1999, s. 39. [Çeviri: Uygur Kocabaşoğlu, *Halkların Dünya Tarihi*]

50 Harman, 2009, s. 323. [Çeviri: Ali Çakıroğlu, *Zombi Kapitalizm*]

- Harman, Chris, 1984a, *Explaining the Crisis: A Marxist Reappraisal* (Bookmarks).
- Harman, Chris, 1984b, "Women's Liberation and Revolutionary Socialism", *International Socialism* 23 (spring), www.marxists.org/archive/harman/1984/xx/women.html [Chris Harman, *Kadınların Kurtuluşu ve Sosyalizm*, Sosyalist İşçi Broşür Dizisi, 1995]
- Harman, Chris, 1988, *The Fire Last Time: 1968 and After* (Bookmarks).
- Harman, Chris, 1990, "The Storm Breaks: The Crisis in the Eastern Bloc", *International Socialism* 46 (spring), www.marxists.org/archive/harman/1990/xx/stormbreaks.html [Chris Harman, *Doğu'da Fırtına Koptu*, Z Yayınları, 2019]
- Harman, Chris, 1991, "The State and Capitalism Today", *International Socialism* 51 (summer), http://isj.org.uk/the-state-and-capitalism-today/
- Harman, Chris, 1992, "The Return of the National Question", *International Socialism* 56 (autumn), www.marxists.org/archive/harman/1992/xx/natquest.htm
- Harman, Chris, 1993, *The Economics of the Madhouse* (Bookmarks).
- Harman, Chris, 1996a, "The Crisis of Bourgeois Economics", *International Socialism* 71 (summer), www.marxists.org/archive/harman/1996/06/bourgecon.htm
- Harman, Chris, 1996b, "Globalisation: A Critique of a New Orthodoxy", *International Socialism* 73 (winter), www.marxists.org/archive/harman/1996/xx/global.htm
- Harman, Chris, 1998, *Marxism and History: Two Essays* (Bookmarks).
- Harman, Chris, 1999, *A People's History of the World* (Bookmarks). [Chris Harman, *Halkların Dünya Tarihi*, Yordam, 2010]
- Harman, Chris, 2000, "Anti-Capitalism: Theory and Practice", *International Socialism* 88 (autumn), www.marxists.org/archive/harman/2000/xx/anticap.htm
- Harman, Chris, 2003, "Analysing Imperialism", *International Socialism* 99 (summer), www.marxists.org/archive/harman/2003/xx/imperialism.htm
- Harman, Chris, 2004, "The Rise of Capitalism", *International Socialism* 102 (winter), http://isj.org.uk/the-rise-of-capitalism/
- Harman, Chris, 2006, "China's Economy and Europe's Crisis", *International Socialism* 109 (winter), http://isj.org.uk/chinas-economy-and-europes-crisis/
- Harman, Chris, 2008, "Theorising Neoliberalism", *International Socialism* 117 (winter), www.marxists.org/archive/harman/2008/xx/neolib.htm
- Harman, Chris, 2009, *Zombie Capitalism: Global Crisis and the Relevance of Marx* (Bookmarks). [Chris Harman, *Zombi Kapitalizm*, Marx21 Yayınları, 2012]
- Harman, Chris, 2010, "The Emperor Has No Clothes", *International Socialism* 125 (winter), http://isj.org.uk/the-emperor-has-no-clothes/
- Harman, Chris, 2011, *Selected Writings* (Bookmarks).
- Harvey, David, 1982, *The Limits to Capital* (Blackwell).
- Harvey, David, 2003, *The New Imperialism* (Oxford University Press).
- Harvey, David, 2005, *A Short History of Neoliberalism* (Oxford University Press).
- Kidron, Michael, 1967, "A Permanent Arms Economy", *International Socialism* 28 (first series, spring), www.marxists.org/archive/kidron/works/1967/xx/permarms.htm [Michael Kidron, *Sürekli Silahlanma Ekonomisi*, Sosyalist İşçi Broşür Dizisi]
- Kidron, Michael, 1977, "Two Insights Don't Make a Theory", *International Socialism* 100 (1st series, July), www.marxists.org/archive/kidron/works/1977/07/insights.htm
- Kidron, Michael, 2019, "Modern Capitalism", *International Socialism* 162 (spring), http://isj.org.uk/modern-capitalism/
- Kliman, Andrew, 2006, *Reclaiming Marx's "Capital": A Refutation of the Myth of Inconsistency* (Lexington Books).
- Kuper, Richard (ed), 2018, *Capitalism and Theory: Selected Works of Michael Kidron* (Haymarket).
- Mandel, Ernest, 1969, *The Inconsistencies of State Capitalism* (International Marxist Group), www.marxists.org/archive/mandel/1969/08/statecapitalism.htm
- Mandel, Ernest, 1975, *Late Capitalism* (New Left Books). [Ernest Mandel, *Geç Kapitalizm*, Versus, 2013]
- Marx, Karl, 1973, *Grundrisse* (Harmondsworth). [Karl Marx, *Grundrisse*, İletişim, 2018]
- Mandel, Ernest, and Alan Freeman (eds), 1984, *Ricardo, Marx, Sraffa* (Verso).
- Moseley, Fred, 2016, *Money and Totality: A Macro-Monetary Interpretation of Marx's Logic in Capital and the End of the "Transformation Problem"* (Brill).
- Orwell, George, 1970 [1946], "Politics and the English Language", in Sonia Orwell and Ian Angus (eds), *The Collected Essays, Journalism and Letters of George Orwell*, volume 4 (Penguin).
- Saad-Filho, Alfredo, 2002, *The Value of Marx: Political Economy for Contemporary Capitalism* (Routledge).
- Sraffa, Piero, 1960, *Production of Commodities by Means of Commodities: Prelude to a Critique of Economic Theory* (Cambridge University Press).
- Steedman, Ian, 1977, *Marx after Sraffa* (New Left Books).
- Steedman, Ian, and others, 1981, *The Value Controversy* (Verso).

Marx ve Yerli Halklar

John Bellamy Foster, Brett Clark ve Hannah Holleman

G eride bıraktığımız 20-30 yıllık dönemde sosyal teoride yaşanan ve beyaz yerleşimci sömürgeciliğin eleştirisi ile ilişkilendirilen “yerli halklara dönüş” eğilimi, Marksist kuramda uzunca bir süredir var olan bir dizi temayı yeniden gündeme soktu. Öte yandan bu yeni eğilim, şaşırtıcı bir biçimde Karl Marx’ın kapitalizm, sömürgecilik ve emperyalizm eleştirilerine mesafeli bir pozisyon alıyor¹. Bu kopukluğun bir nedeni, yerleşimci sömürgeciliğe dair mevcut tartışmaların, tarihsel materyalizme mesafeli postmodern ve postkolonyal kültür kuramı geleneklerinden çıkmış olması². Bununla birlikte, yerleşimci sömürgeciliğe dair günümüzde yürütülen akademik çalışmalarla Marksizm arasındaki uzaklığın daha derinde yatan başka bir açıklaması daha var. Bu da bazı solcu yazarların Marx’a yönelttiği kimi eleştirilere işaret ediyor. Bu kişilere göre, Marx’ın çalışmaları, (1) kaba bir kalkınmacılık ve ekonomik belirlenimcilik, (2) sömürgecilik yanlısı bir duruş, (3) ilerlemeye dair teleolojik bir kavrayış ve (4) çevreye ilişkin Prometheanism ve aşırı üretkencilik ile şekillenmiştir³. Bu ithamlar sıklıkla tarihsel materyalizmin yerli halkların günümüzde yürüttükleri mücadelelere yabancı ve hatta düşman olduğu yönündeki suçlamaları desteklemek üzere ortaya atılıyor.

Glen Sean Coulthard, *Red Skin, White Masks* (Kızıl Deri, Beyaz Maskeler) başlıklı kitabında, Marx ve yerli halklar meselesine biraz daha farklı bir açıdan yaklaşıyor ve Marx’ın “ilkel birikim” eleştirisini çıkış noktası olarak alıyor. Coulthard bu bağlamda, “Marx’ın kuramsal çerçevesinin [...] yerleşimci sömürgeciliği ve yerli halkların direniş mücadelelerini etrafıca anlamamız için” epey faydalı olacağı konusunda ısrarcı. Öte yandan Coulthard, bunun ancak klasik tarihsel materyalizmin “eleştirel düşünce ve doğrudan yerli hakların kendi pratikleriyle *diyaloga girerek* dönüşmesi halinde” mümkün olabileceğini de ekliyor. Yazar esas olarak, Marx’ın yanlış olduğunu ileri

1 Kerstin Knopf, 2016.

2 Bkz. Sanyal, 2019.

3 Örneğin Churchill, 1999; Barsh, 1988; Coulthard, 2014, s. 9–10.

sürdüğü şu görüşlerini aşmayı hedefliyor: (1) müsadere/zorla el koyma, süregiden bir süreç olmaktan ziyade, kapitalizmin oluşma evreleriyle sınırlıdır; (2) [Marx'ın çalışmalarına] ilerleme ile özdeşleştirilebilecek tek yönlü bir kalkınmacılık hakimdir ve (3) çevre, bizlere bedavadan sunulmuş bir hediye gibi görülmelidir, öyle ki [Marx] toprak sömürsünden değil, yalnızca insan sömürsünden söz eder⁴.

Bu eleştirileri de ciddiye alarak, Marksist kuramın klasik kurucu öğelerine döneceğiz ve analizin -varsayanılış taraflarını, bu analizden nasıl dersler alabileceğimizi ve bugünün mücadeleleri için de anlam ifade edecek şekilde sömürgecilğe dair Marksist bir eleştiriyi nasıl kuracağımızı (ve yeniden kuracağımızı) ortaya koyacağız. İnanıyoruz ki bu değerlendirme sonucunda, klasik tarihsel-materyalist yaklaşımın güçlü yanları açıkça ortaya çıkacak.

Kapitalizm ve sömürgecilğe dair materyalist bir eleştiri geliştirebilmek için, başlangıç noktasına Marx'ı yerleştirmek çok önemli. Bununla birlikte tarihsel materyalizmde sabit bir ortodoksiden söz edilemez. Tam tersine Marksizm, en başından beri yerel devrimci geleneklerle şekillenmiştir. Tarihsel materyalizm, amacını dünyayı yalnızca anlamak değil, onu değiştirmek olarak tanımlayan bir praksis felsefesi olarak, tarihüstü olmayı ya da ulusal ve popüler mücadeleleri görmezden gelmeyi göze alamaz⁵. Marksizm'deki "Ortodokslik", Georg Lukács'ın bilindik sözlerinde olduğu gibi, "sadece *metoda* atıfta bulunur."⁶ Bu nedenle, günümüzde yerleşimci sömürgecilik de dahil olmak üzere sömürgecilik eleştirisi yapabilmek için gerekli çıkış noktasını oluşturan şey, klasik Marksizmin materyalist, tarihsel ve diyalektik yöntemidir.

Sömürgecilik ve Müsadere

Coulthard, *Kızıl Deri, Beyaz Maskeler*'de Marx'ın kapitalist gelişmenin tarihsel bir koşulu olarak müsadere teorisinin, kendi içinde sömürge ilişkisi ile değil, öncelikle "işçilerin üretim araçlarından sürekli olarak ayrılması" ile ilgilendiğini iddia ediyor. Benzer şekilde, Marx'ın *Kapital*'in Birinci cildinin son bölümünde "Modern Sömürgecilik Teorisi" üzerine yürüttüğü tartışmanın, sermayenin işçileri topraktan çıkarmasının gerekliliğine işaret ederek, sadece ücretli emek ve sermaye teorisini oluşturmaya adanmış olduğu, yani sömürgecilikle ilgili

genel bir endişenin olmadığını söylenir. Bu eleştirilere dayanarak, Coulthard, eleştirinin esas olarak sermaye ilişkisine odaklanmak yerine, sömürge ilişkisini de vurgulayan bir zemine kayması ve böylece Marx'ın bu açıdan tek taraflılığının üstesinden gelmesi gerektiğini ileri sürüyor.⁷

Öte yandan Marx, *Kapital*'in "Sanayici Kapitalistin Doğuşu" başlıklı Otuz Birinci Bölümünde, sömürü ilişkisinin sermaye ilişkisinin temelinde yattığını görme gerekliliğine işaret ediyor. Doğrusunu isterseniz, Marx'ın bu konudaki görüşleri oldukça net:

Amerika'da altın ve gümüş madenlerinin keşfi, yerli halkın kökünün kazınması, köleleştirilmesi ve madenlerin bunların mezarı haline getirilmesi, Doğu Hint Adalarının fethine ve yağmalanmasına başlanması, Afrika'nın, siyah derililerin ticari amaçlarla avlandığı alana çevrilmesi, kapitalist üretim döneminin şafağının işaretleriydi. Bu masalımsı süreçler, ilk birikimin *ana uğraklarını* oluşturur.⁸

Dolayısıyla Marx için, *Kapital*'in Sekizinci Kısımındaki ilk bölümlerde tartışılan birincil müsadere ve sanayici kapitalistin ortaya çıkışının köşe taşlarını oluşturan şey, İngiltere'de halkın ortak malı olan meraların çevrenmesi değil, Avrupa dışındaki tüm dünyanın yağmalanmasıdır. Bu yağma, "yerli halkların kırımını, köleleştirilmesi ve toplu mezara çevrilen madenlere gömülmesine", yerli halka ait değerli metallerin, toprakların ve bizatihi bu kişilerin bedenlerinin çalınmasına tanıklık etmiştir⁹. Dahası, İngiliz beyaz yerleşimci sömürgeler, sebep oldukları bu dehşetten ötürü özel olarak eleştirilmişlerdir de:

Yerlilere reva görülen muamelenin en korkunç olduğu yerler doğal olarak, Karayipler gibi sırf ihraç ürünü yetiştiren plantasyon sömürgeleri ile Meksika ve Doğu Hindistan gibi soygun alanı haline getirilmiş zengin ve yoğun nüfuslu ülkelerdi. Bununla beraber, asıl sömürgelerde bile ilk birikimin Hristiyanca karakteri kendini ortaya koymaktan uzak kalmıyordu. Protestanlığın o aklı başında virtüözleri olan New England'lı püritenler, eyalet meclislerinin kararlarıyla, her Kızılderili kafası ve yakalanmış her Kızılderili için 1703 yılında 40 sterlinlik bir ödül vermeyi kabul etmişti; 1720'de Kızılderili başına verilecek ödül 100 sterline çıkarılmıştı. 1744 yılında, Massachusetts Bay bir kabileyi asi ilan ettikten sonra, şu tarife uygulanmıştı: 12 yaşında ve daha büyük yaşta bir erkek kafası için 100 sterlin (yeni para), erkek tutsak için 105 sterlin, kadın ve çocuk için 50 sterlin, kadın ve çocuk kafası için 50 sterlin! 20-30 yıl sonra sömürgecilik

4 Coulthard, *a.g.e.*, 6–15. Marksist kuramda toprağın sömürü/imhaden bağımsız olarak "bedavadan gelen bir hediye" olarak görüldüğü tezine verilmiş oldukça kapsamlı bir yanıt için bkz. Foster ve Clark, 2020.

5 Marx'ın tarihsel materyalizmi tarihüstü görme eğilimine karşı uyarısı için bkz. Marx, 1983, s. 136.

6 Lukács, 1968, s. 1.

7 Coulthard, *a.g.e.*, 9–11.

8 Marx, 1976, s. 915, vurgu sonradan eklenmiştir. *Kapital*'den yapılan bu ve diğer alıntılarda Marx, 2011'den yararlanılmıştır. (çevirenin notu)

9 *a.g.e.*, 871, 915; Foster ve Clark, 2018.

sistemi, sofı hacı babalarının geçen süre içinde isyankâr hale gelmiş torunlarından öcünü aldı. İngiltere'nin kış-kırtmasıyla ve İngiltere hesabına, Kızılderililerin baltaları altında canlarından oldular. Britanya parlamentosu, av köpeklerini ve kafa derisi yüzmeyi "Tanrı'nın ve doğanın kendisine vermiş olduğu araçlar" ilan etti¹⁰.

Marx, kafa derisi fiyatının mahkumların fiyatına eşdeğer olduğunu fark etmişti, yani hedef kölelik değil soykırımdı. Bu şekilde Marx, Kuzey Amerika'daki İngiliz yerleşimci kolonilerindeki başlıca hedefin yerli halkın mutlak surette "yok edilmesi" olduğunu vurguluyordu.

Gerçekten de William Howitt'in -Marx'ın ilk kez 1852'de üzerine çalıştığı- *Sömürgeleştirme ve Hristiyanlık: Avrupalıların Kolonilerde Yerli Halklara Ettikleri Muamelenin Popüler Tarihi* başlıklı kitabında ifade ettiği gibi, yeni doğmakta olan Amerika Birleşik Devletleri'nin beyaz yerleşimci sömürgeciliği, Kızılderili kabilelerinin imhasını ve sürülmesini hedefliyordu. Howitt burada, Abbé Raynaud'un, İngiliz ve Fransızların asıl hedefinin Yerli Amerikalıları "yok etmek" olduğu yönündeki sözüne atıfta bulunuyor¹¹. Howitt "General Jackson'ın imha kampanyaları"na da atıf yapıyor ve Andrew Jackson'un 27 Mart 1814'te kaleme aldığı ve güney kabilelerine karşı yürüttüğü askeri hareketler ile ilgili olarak "[yerli halkları] yok etmeye kararlı" olduğunu ilan ettiği deklarasyonunu da hatırlatıyor. Howitt ayrıca, Yerli Amerikan halklarının "sefalet ve toplu ölüme itildiğini" de ifade ediyor.

Gözyaşı Yolu¹² ve Güneydoğulu Yerli Amerikalıların kitlesel olarak ortadan kaldırıldığı bir dönemde yazan Howitt, sözlerini şöyle noktalıyor:

Hiçbir şey bu güneyli kabilelerin en nihayetinde bütünüyle ortadan kaldırılmalarına mani olamayacak: Beyaz nüfus onları Missouri Nehri'ni geçmeye mecbur bırakacak kadar büyüye dek Mississippi Nehri'ni geçmeleri

gerekiyor; sonra kitlesel kıyımla aralarında yalnızca sarp dağlar ve Pasifik Okyanusu kalacak. Bugünlerde bu kabilelerden ne zaman bir haber gelse, ya yeni bir vahşetle karşılaştıklarını -yani bir bölümünün daha kitlesel kıyıma kurban gittiğini- ya da keder içinde vahşi batıya doğru yol almakta olduklarını duyuyoruz¹³.

Marx'ın *Kapital*'i yazdığı günlerde yalnızca Yerli Amerikalıların değil, dünya genelindeki tüm yerli halkların sömürgeciler tarafından gördüğü muamele ile ilgili başvurduğu ilk kaynak Howitt'in kitabıydı. Öte yandan Marx, Howitt'in çalışmalarıyla ilk kez karşılaştığı dönemde ona ek olarak William Prescott'un *Meksika'nın Fethinin Tarihi* (1843) ve *Peru'nun Fethinin Tarihi* (1847) başlıklı kitapları ile Thomas Fowell Buxton'un "Afrika Köle Ticareti ve Çözüm Yolu" başlıklı çalışmasını ve Hindistan'la ilgili pek çok başka kitabı da okumuştur¹⁴. 1850'lerde Herman Merivale'nin *Sömürgecilik ve Sömürgeler Üzerine Dersler* başlıklı kitabını da epey dikkatli gözlerle okuduğunu biliyoruz¹⁵. Marx ayrıca 1853 yılında Thomas Stamford Raffles'in *Java'nın Tarihi* (1817) başlıklı kitabını da okumuştur ki bu kitap aynı zamanda Howitt'in de Java'ya ilişkin görüşlerini oluştururken yararlandığı bir eserdir. Bunları kölelikle ilgili pek çok başka çalışma izledi¹⁶. Bu çalışmalara *Kapital*'de de atıf yapılmaktadır.

Howitt'in *Sömürgeleştirme ve Hristiyanlık* kitabı beş yüz sayfadan uzundur ve dünyanın farklı bölgelerinde sömürgeci güçlerin yerli halklara nasıl muamele ettiğini detaylandıran bölümlerden oluşmaktadır. Bu bölümlerin on ikisi İspanyol ve Portekizlilerin Yeni Dünya'daki yerli halklarla olan ilişkileri, üçü İngiliz yerleşimci sömürgeler ve yerli Kuzey Amerika halkları, ikisi "Amerika Birleşik Devletleri'nde Kızılderililere Edilen Muamele", beşi Hindistan'daki İngiliz kolonileri, biri Güney Afrika'daki İngiliz kolonisi, biri Hollanda'nın Hindistan ve Endonezya'daki (Java), biri Avustralya ve Pasifik Adaları'ndaki kolonileri, biri de Fransızların kolonilerine ayrılmıştır. Özetle *Sömürgeleştirme ve Hristiyanlık*, yazıldığı dönemde sömürgeciliğin küresel çaptaki günahlarına dair en kapsamlı döküm niteliğindeydi. Çoğunlukla ticari yazışmalardan ve hükümet

10 Marx, a.g.e., s. 917-918; Howitt, 1838, s. 346-49, 378-79. Marx gibi Engels de, "Avrupalı nüfus tarafından işgal edilmiş ülkeleri", özellikle de Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Avustralya ve Güney Afrika'daki Cape kolonisini ifade etmek için "colonies proper" ifadesini kullanır. Engels ayrıca, beyaz yerleşimci sömürgelerin sömürgeci devletlerden bağımsızlığını ilan edenler arasında başı çekeceğini de söylemiştir. Bkz. Marx ve Engels, 1975.

11 Howitt, a.g.e., 403-5.

12 Gözyaşı Yolu (İng. Trail of Tears): 1830'lu yıllardan itibaren Georgia, Tennessee, Alabama, Kuzey Carolina ve Florida'da bulunan yerli Amerikalıların ülkenin batısında kendileri için tayin edilmiş yeni topraklara zorla sürülmesi olayı. Yaklaşık 125.000 Amerikalı, 8.000 kilometre uzunluğundaki bu yola koyulmuştur. Bugün 9 eyaletten geçen bu yolda, yerli Amerikalıların anılarını ve acılarını yad etmeye yönelik anma gezileri düzenlenmektedir - ç.n.

13 Howitt, a.g.e., 403-4, 414. Merivale, beyaz yerleşimci sömürgeciliğin görüşlerini yansıtan "Yabani Irklar" başlığını taşıyan bölümde Amerikan Yerlilerinin "ortadan kaldırılmasının" kaçınılmaz olarak kalıcı şeytaniliğe bulunmuş geçici bir çözüm olduğunu ve sürekli tekrarlanması gerektiğini yazar. Herman Merivale, 1841, s. 508-509 - buradaki alıntılar, 1928 yılında Oxford Üniversitesi Yayınları tarafından yeniden basılan 1861 tarihli ikinci baskıya aittir.

14 Prescott, tarih yok; Buxton, 1840; Draper, 1986, s. 36, 167.

15 Marx, 1973, s. 833.

16 Raffles, 1830.

belgelerinden hareketle yazılmıştı ve son derece detaylı bir içeriğe sahipti. Marx'ın ifadesiyle: "Hristiyanlık üzerinde ihtisas sahibi bir yetkili olarak W. Howitt, Hristiyan sömürgecilik sistemi hakkında şöyle der: 'Hristiyan denilen bu insanlar, dünyanın dört bir yanında, boyunduruk altına alabildikleri halka karşı, dünya tarihinin başka hiçbir döneminde ve ne kadar vahşi, ne kadar geri, insaf ve utanmadan ne kadar nasipsiz olursa olsun başka hiçbir kavminde benzerine rastlanmayan barbarlık ve gaddarlığı reva görmüşlerdir'"¹⁷.

Marx'ın esas olarak yerli halklara ait toprakların ve bizatihi bu insanların sömürgeci müsaderecinin sanayi kapitalistinin ortaya çıkmasında sahip olduğu role odaklanması sebebiyle, dikkatini çevirdiği başlıca devletler de İngiltere ve Hollanda'dır, zira bunlar sanayi kapitalizminin gelişimine öncülük etmiş ülkelerdir. Marx, örneğin Hollanda'nın gücünün zirvesinde olduğu 1648 yılında, Doğu Hindistan ticaretinin neredeyse tamamına hâkim olduğunu hatırlatır. *Kapital*'de, Raffles'in *Tarih* adlı eserinde detaylıca ele aldığı Hollandalıların Java'da oynadığı role özellikle vurgu yapar, ne var ki bunu yaparken daha çok Howitt'in *Sömürgecilik ve Hristiyanlık* kitabında yazılanları temel alır. Bu bölümde, "hırsız, tercüman ve satıcıdan müteşekkil" örgütlü "adam hırsızlarını" anlatır ve bunların sistematik bir biçimde "adam hırsızlığı" ile işgal ettiğini söyler. Bu adamlar zincirlere vurulmakta, gizli mahpuslarda saklanmakta, sonra da kendilerini bekleyen köle gemilerine zorla taşınmaktadır. Marx'ın ifadesiyle, "1750 yılında 80.000 kişinin yaşadığı Java'nın Banjuwangi şehrinin nüfusu 1811'de 18.000'e düşmüştür". "İşte buna" diye yazar Marx, "barışçıl ticaret derler!" Marx'a göre on yedinci yüzyılın ortasında Hollanda Cumhuriyeti'nin "toplam sermayesi", bu sömürgeci müsadere marifetiyle Avrupa'nın diğer tüm ülkelerinin toplamından daha fazla hale gelmiştir¹⁸.

Ne var ki Hollanda kapitalizminin sömürgeci barbarlığı, İngilizlerin on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılda girişeceği sömürgeci atılımların yanında küçük kalır. Marx, Howitt'e referansla, Doğu Hindistan Sömürgesinin İngiliz valisinin çay ticareti üzerinde "münhasır tekel" sahibi olmakta ısrarcı olduğunu, ayrıca Çin'le ve Avrupa'yla yapılan bütün ticaretin de İngilizler tarafından kontrol edildiğini yazar. Öte yandan, kayırılan sömürgeci subaylar, tuz, afyon, hurma

ve diğer metaların ticaretinde tekel olmuş, bu sayede tüm bir deniz ticaretine el koymuştur. Dönemin en habis müsadere yöntemleri sayesinde, "[sömürgeciler için] cazip fırsatlar mantar gibi türemekteydi"¹⁹. Marx, yine Howitt'e referansla şöyle yazar: "İngilizler 1769 ve 1770 yılları arasında, [Hindistan'da] üretilen tüm pirinci satın almış, sonra bunları astronomik fiyatlara satarak bölgede kıtlığa neden olmuştur"²⁰. Dipnotta ise şunları söyler: "1866 yılında, yalnızca Orissa eyaletinde bir milyondan fazla Hintli öldü. Ama buna karşılık İngilizlerin yaptığı, açlıktan kırılan halka hayatta kalmak için gerekli metaları fahiş fiyatlardan satarak Hindistan sömürgesinin hazinesini büyötmek oldu".²¹

Yağmanın haddi hesabı yoktu. Marx, "Avrupa dışında kalan yerlerde, aleni bir talan, köleleştirme ve cinayetle el konan zenginlikler" diye yazar, "anavatana akıtılmıştır". Sömürgeci sistem, "kâr etmeyi insanlığın yegâne ve nihai amacı olarak görmüştür". Özellikle de köle ticareti, İngiltere'nin sanayileşmesinde ve pamuk imalatının büyümesinde merkezi bir rol oynamıştır. Sanayi Devrimi öncesindeki yıllarda, Liverpool limanına yanaşan gemileri sayan Marx şu gözlemlerde bulunur: "1730 yılında Liverpool'da köle ticaretinde kullanılan 15 gemi vardı; bu sayı 1751'de 53'e, 1760'ta 74'e, 1770'te 96'ya, 1792'de 132'ye çıkmıştır."²²

Marx, "Sanayici Kapitalistin Doğuşu" başlıklı bu bölümü, "Eğer para, Augier'e göre 'bir yanağında doğuştan bir kan lekesi olduğu halde dünyaya geliyor' ise, bu durumda sermaye tepeden turnağa kana ve pisliğe bulanmış olarak gelir"²³ diyerek noktalar. Bu pasaj, insana ister istemez Marx üzerinde muazzam bir etki yaratmış olan Howitt'in *Sömürgecilik ve Hristiyanlık*'ta ettiği şu sözleri anımsatıyor:

Yeni keşfedilen bölgelerdeki bütün toprakların yolsuzlukla ya da şiddetle iç edilmesi yeterli değildi; bu toprakların meşru sahiplerinin katledilmesi ya da köleleştirilmesi yeterli değildi; varlıkların en safını arkalarına katmış insanların en iğrenç günahlarının böcek ilacı gibi bu yeni ülkelere boca edilmesi yeterli değildi. Milyonlarca günahsız insanın silahlarla, kılıçlarla, ağır yükler altında, çıplak şiddetle, zehirli madenlerde ve köpeklerin, kelle avcılarının bilinmedik mezalimiyle, acı ve kederle canlarından olmaları yeterli değildi. Bütün bunlara bir de Avrupalıları

17 Marx, 1976, s. 916.

18 a.g.e., s. 916, 918; Raffles, a.g.e., s. 194–201. Marx *Kapital*'de, doğrudan (aslında kendisinin de okuduğu- Raffles'in *History of Java* adlı eserine atıf yapmaktansa, Howitt'in Raffles'in *History of Java* adlı eserine referansla kaleme aldığı Hollandalıların Java'daki varlığına dair bölüme atıfta bulunur, zira Raffles'in işaret ettiği tüm veriler Howitt tarafından benzer bir dille alıntılanmıştır.

19 British East India Company üzerine eleştirel bir tarih için Bkz Mukherjee, 1974.

20 Marx, 1976, s. 917; Howitt, a.g.e., 255–56, 268–71.

21 Marx, a.g.e., s. 917; Marx ve Engels, 2019, s. 670–674, 731 Davis, 2001.

22 Marx, 1976, s. 918, 924–925; ayrıca bkz. Beckert, 2014.

23 Marx, a.g.e., s. 925–26.

kötülükler müsabakasının tartışılmaz şampiyonu yapacak son bir adımın daha eklenmesi gerekiyordu: bu yanına yaklaşılamaz iğrençlikteki uygulamanın adı köle ticaretiydi. Neredeyse diğer tüm ülkeleri boyundurukları altına almış olmalarına rağmen, Afrika'nın kavurucu topraklarına el koyamamışlardı. Toprakları ele geçiremediler ama insanları ele geçirdiler... Bundan dolayı bu insanları Amerikalıların gömülü olduğu mezarlarda yakmaya karar verdiler. Kan üzerine kan, kemik üzerine kemik, lanet üzerine lanet koydular. Ne fikirdi ama bu! Elleri köleliğin kırbağıyla Avrupalılar, bir yarımkürede milyonlarca insanın kemikleri üzerinde durmuş, başka bir yarımküreden zorla sökülüp alınan kurbanları acımasız gözlerle izliyordu. Aslında cinayete kurban gitmiş nesillerin tozlarından başka bir şey olmayan toprakları, sırtlarından akan terle değil, kalplerinden süzülen kanla süren o insanları... İşte size Avrupa sömürgesinin kısa tarihi.²⁴

Marx'ın eleştirisi, kırım ve köleleştirmenin ötesinde, merkantilist çağda ve devamında sermaye birikimine zemin hazırlayan müsadereyi karakterize eden yaygın hırsızlığı merkezine almaktaydı, zira bu, kapitalizmin gelişimi açısından merkezi bir öneme sahipti. Bu müsadere, beyaz yerleşimci sömürgelerde, yerli halkların soykırımı ve köle ticareti ile yürütülmüştü. Bunun sonucunda da Coulthard'ın "yapılandırılmış mülksüzleştirme" dediği durum ortaya çıkmıştı²⁵. Yerli halklar soykırımla ortadan kaldırılır ve onlardan boşalan topraklara beyaz göçmenler/yerleşimciler doldurulurken, nihayetinde yerleşimcilerin de mülksüzleştirilmesi sermayenin başlıca sorunlarından biri haline geldi.

Dolayısıyla, toprağın yerli sahipleri kırım ve kıyımlarla ortadan kaldırıldıktan sonra, beyaz yerleşimci sömürgeler ile ilgili olarak yüksek toprak/nüfus oranının sermaye için yarattığı olumsuz sonuçları merkezine alan ve bütün klasik İngiliz politik iktisatçıların müdahil olduğu bir tartışma alevlendi. Toprakta yeterince insan bulunmaması -ki bunun doğal sonucu toprak bolluğuydu-, toprağın doğrudan buralara getirilen göçmen çiftçiler tarafından işlenmesi sonucunu beraberinde getirmişti. Bu ise, kapitalist sanayileşme için gerekli olan mülksüz proletaryanın oluşumunu engelliyordu²⁶.

Marx burada, Edward Gibbon Wakefield ve başta Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda olmak üzere İngiliz beyaz yerleşimci sömürgelerinde "sistematik kolonizasyon"u savunan diğer yazarların çalışmalarına odaklandı. Örneğin Wakefield,

devletin toprak satışı ve spekülasyon yoluyla arazi fiyatlarını yükseltmesini, böylece yeni gelecek göçmenlerin kendi ekip biçtiğiyle geçinmelerini veya küçük toprak sahibi olmalarını engellemesini, nihayetinde yeni gelen kişileri proleterlere dönüştürmesini hararetle savunuyordu²⁷. Klasik politik iktisatçıların İngiliz yerleşimci sömürgeleri ile ilgili yürüttükleri bu tartışmalarda yerli halklardan neredeyse hiç söz edilmemesinin sebebi, 1830'lar itibarıyla Yerli Amerikalıların Kuzey Amerika topraklarından çıkarılmaları işinin tamamlanmış olduğunun düşünülmesiydi. Batı yönünde ise bu çabalar sürmekteydi; öte yandan Avustralya'da ve Yeni Zelanda'da da aborjin halk büyük oranda devre dışı bırakılmıştı²⁸.

Marx'ın *Kapital*'in Birinci cildinin sonundaki sözleri, işte bu Wakefield tarafından savunulan "modern sömürgeleştirme teorisi" ve yerleşimci sömürgeciliğin ekonomi politiği bağlamında anlam kazanıyordu:

"Ne var ki bizim burada üzerinde durduğumuz, sömürgelerin durumu değil. Bizi ilgilendiren tek şey, eski dünyanın ekonomi politiği tarafından Yeni Dünya'da keşfedilmiş ve gürültüyle ilan edilmiş olan sırdır: Kapitalist üretim ve birikim tarzı, dolayısıyla aynı zamanda kapitalist özel mülkiyet, kişinin kendi emeğine dayanan özel mülkiyetin ortadan kaldırılmasını, yani işçinin mülksüzleştirilmesini gerektirir"²⁹

Coulthard anlaşılır sebeplerle bu satırları Marx'ın aslında sömürgeci kurumların gerçeklikleri ve yerli halklara edilen muamelelerle çok da ilgilenmediği şeklinde yorumluyor. Ne var ki bu doğru değil, zira Marx hem *Kapital*'de hem de diğer yazılarında, böylesi bir yorumu haksız çıkaracak pek çok söz de ediyor³⁰. Doğrusu Marx'ın Wakefield üzerinden getirdiği eleştiri, yerli halkların topraklarından sürülüp bunların yerine küçük çiftçilerin yerleştirilmesinin, sanayi kapitalizminin ortaya çıkmasının bir koşulu olarak, zaman içinde beyaz yerleşimci sömürgelerde yaşayan küçük çiftçilerin de kademeli olarak mülksüzleştirilmesine yol açacağını ileri sürüyordu.

27 Merivale, *Lectures on Colonization and Colonies*, 387–89; Edward Gibbon Wakefield, (der.), *A View of the Art of Colonization* (Oxford: Oxford University Press, 1814); Edward Gibbon Wakefield, (der.), *England and America* (New York: Harper and Brothers, 1834).

28 An Indigenous Timeline," New South Wales Government: <http://teachingheritage.nsw.edu.au>; Moshé Machover, yerli halklar üzerindeki etkileri vurgulamak amacıyla "dışlamaya dayalı sömürgecilik" tanımını kullanır. Bkz. Machover, 2015.

29 Marx, 1976, s. 940.

30 Coulthard, a.g.e., s. 10–11.

24 Howitt, a.g.e., 501–3.

25 Coulthard, a.g.e., 7.

26 Bkz. Winch, 1965; Shaw, 1970.

Marx'ın Yerlilerin Doğal Ekonomilerine İlişkin Çalışmaları

Aslında Marx'ın sömürgecilğe ve yerli halklara dair yaklaşımı, yalnızca aralarında Howitt'in de yer aldığı çağdaş yazarlar tarafından yapılmış analizlerin çok daha ötesine geçmekteydi. Howitt'in birincil kaygısı, "Hıristiyan" Batılı sömürgecilerin yerli halklar üzerindeki etkileri ve bunun ahlaki boyutlarıydı. Bunun aksine Marx, yerkürede sömürgecilik çağından evvel yerli halkları karakterize eden mülkiyet, üretim, mübadele, cinsiyet, dil ve maddi kültür gibi veçheleri inceliyordu. Dolayısıyla örneğin Amerika kıtası hakkında yaptığı çalışmalar esas olarak Kolumbus öncesi dönemde yerli halkların yapısı ile ilgilidir. Tam da bu sebeple, Prescott'un *Peru'nun Fethinin Tarihi* başlıklı yapıtı, İnka ekonomisine dair analizleri içermesi sebebiyle, Marx'ın düşünce yapısında önemli etkiler bırakmıştır. Marx *Grundriss*'de ve *Kapital*'de bu kitaba çokça atıf yapar ve bu kitabın, kendisinin çok önem atfettiği ve gelişmiş, büyük oranda komunal, mübadele öncesi ve metasız ekonomi olarak tanımladığı "doğal ekonomi" analizlerinin başyapıtlarından olduğunu söyler³¹. İnka toplumunda bir bireyin toplumun ortak malı kabul edilen ve her yıl yeniden pay edilen toprağı "devretme ya da özel mülküne alma" hakkı yoktur³². Marx, *Kapital*'in artı değer üreten toplumları tartıştığı Üçüncü cildinde "Peruluların (İnkalar) yapay olarak geliştirdikleri komünizm[den]" söz eder³³.

Marx ve Frederick Engels'in, ne kadar vahşi bir sistem olursa olsun, kapitalizmin kapitalist olmayan topluluklarla ilişkisi ve "[yazılı] tarihi olmayan toplumlar" üzerindeki sömürgeci uygulamaları ele alındığında tarihsel olarak ilerici bir rol üstlendiğini ileri süren tek yönlü kalkınmacı bir perspektif bellediği eleştirisi sıklıkla yapılır. İkisinin otuzlu yaşlarına kadar uzanan sömürgecilğe ilişkin bu ikircikli görüşleri, yerini daha net bir perspektife bırakmıştır. 1850'li yılların sonuna gelindiğinde, Marx daha *Kapital*'i yazmadan hem kendisinin hem de Engels'in yazılarında vurgunun hissedilir biçimde yerli halkların haklarına ve anti sömürgeci mücadelenin haklılığına kaydığı görülür. Her ikisi de kapitalist olmayan kültürel formasyonları ve üretim biçimlerini dikkatlice incelemiş, bunların uzun erimli etkileri konusunda hem fikir olmuştur. İkisinin

perspektifindeki bu değişimi tetikleyen en önemli etkenlerden biri, yerli halkların sömürgecilere karşı verdikleri antkolonyal savaş ve direnişlerin artmasıydı. Bunlar arasında 1830 ve 1840'lı yıllarda Emir Abdelkader öncülüğünde Fransız yerleşimcilere baş kaldıran Cezayir halkı; 1850-64 Taiping İsyanı; Marx'ın "Sepoy İsyanı" olarak adlandırdığı 1857-59 yılları arasındaki "Hint İsyanı"; 1860'lı yıllarda ve sonrasında Fenians tarafından verilen milliyetçi mücadele ve 1879 yılında İngilizlere karşı verilen Zulu Savaşı sayılabilir. Marx ve Engels, bu örneklerin her birinde yerli sömürgecilik karşıtı güçlerden yana tutum almıştır.

Tabii Marx 1853 yılında (otuz beş yaşındayken) *New York Daily Tribune*'e yazdığı ve devrimci iyimserlikle dolu "Hindistan'daki İngiliz Yönetiminin Gelecekteki Sonuçları" başlıklı yazısında, Hegelci geleneğin izinden giderek İngiliz sömürgeciliğini "tarihin bilinçsiz bir aracı" olarak tanımlamış ve ne kadar çelişkili görünse de bunun genel olarak tarih içinde evrensel anlamda ileri doğru atılmış bir adım olduğunu söylemiştir. Bununla beraber, sömürgecilğe yönelik eleştirileri yine de keskindir: "Burjuva uygarlığının köklü ikiyüzlülüğü ve özündeki barbarlığı" diye yazar Marx, "gözümüzün önünde tüm çıplaklığıyla beliriyor. Kendi memleketindeki saygın sureti, sömürgelerde kayboluyor ve özü ortaya çıkıyor." Dahası değişen tarihsel koşullar, Marx'ın sömürgecilğe dair devrimci eleştirisinin ancak dört yıl sonra olgunluğa erişmesine imkân sağlamıştır. 1857 yılında, Birinci Hindistan Bağımsızlık Savaşı olarak adlandırılan çatışmalar ışığında İngiliz sömürgeciliğini sert bir dille topa tutan Marx, İngilizleri Hindistan'dan defetmeyi amaçlayan "devrimci grupların" öncülüğündeki "ulusal bağımsızlık" savaşını desteklemiştir. Ona göre İngilizlerin sömürge yönetimi, zor gücüyle yıkım ve diğer yöntemler aracılığıyla "milliyetin parçalanması ilkesine" göre oluşturulmuştur. Bu noktadan itibaren analizinin esas vurgusu, Avrupalı sömürgeci yönetimlerle ilişkilendirilen "bilinçsiz" ilerleme değil, aksine gerileme olmuştur³⁴.

31 "Doğal Ekonomiye Karşı Mücadele" Rosa Luxemburg'un *Sermaye Birikimi* başlıklı çalışmasında yer alan bölümlerden birinin başlığıdır. Luxemburg burada, Marx ve Maxim Kovalevsky'nin doğal ekonomilerin sömürgeleştirilmesine dair görüşleri ile ilgili tezleri içerir. Bkz. Luxemburg, 1951, s. 368-385. Marx ve Luxemburg'da doğal ekonomi kavramı ile ilgili bkz. Cook, 2004, s. 114, 130-31, 151.

32 Prescott, tarih yok.

33 Karl Marx, 1978, s. 196, 226; Marx, 1981, s. 1017.

34 Ghosh, 1984, s. 39-53; Marx ve Engels, 1968, s. 20, 35, 47, 92-93, 140; Marx, tarih yok, s. 150; Marx ve Engels, *Collected Works*, Cilt 18, s. 60-70, 212-13; Engels, 1970, s. 159-60. Ayrıca bkz. Mohri, 1979, s. 32-42; Davis, 1967, s. 63-69; Foster, 2000, s. 11-13; Melotti, 1977; Wolf, 1982. Her ne kadar Engels yirmili yaşlarında Fransa'nın Cezayir'i işgalini uygarlığın ilerlemesi olarak görmüşse de, otuzlu yaşlarında bu görüşünü değiştirmiş 1857 yılında *New American Cyclopaedia* için yazdığı bir yazıda Abdelkader'den övgüyle söz etmiş ve Cezayir'de süren bağımsızlık direnişi hesaba katıldığında, bu ülkede "Fransız Hakimiyeti[nin] yanılsama[dan]" ibaret olduğunu söylemiştir. Marx ve Engels, *Collected Works*, Cilt 18, 60-70. Marx'ın 1859 yılından sonra kullanmadığı *Asya Tipi Üretim Tarzı* kavramı, James Mill, John Stuart Mill ve Richard Jones gibi isimlerin daha erken dönemki klasik ekonomi politik yazılarına dayanmaktadır. Bu kavram takip eden yıllarda, Hindistan başta olmak üzere Asya'da gözlemlenen

Marx son yıllarında *Kapital*'in İkinci ve Üçüncü cildi üzerine çalışmalarını askıya almıştır. Bunun tek sebebi, yerli halkların öncülük ettiği isyan dalgası değil, aynı zamanda kapitalist olmayan toplumlar ve mülkiyet biçimleri ile ilgili çalışmalarını bir an önce tamamlama isteğidir. Marx için Charles Darwin'in *Türlerin Kökeni* kitabının yayınlanması ve bununla eş zamanlı olarak "etnolojik zamanda devrim" olarak adlandırılacağı geleneksel, yerli kültürlerle ve insanın tarihöncesine yönelik antropolojik çalışmaların artışı, kapitalist toplumun daha bütünlüklü ve daha devrimci bir eleştirisini yapmayı zorunlu kılıyordu. Bu yeni bakış açısı, dünyaya dair bütünüyle yeni, radikal ve dünyayı değiştirmeye olanak sağlayacak bir potansiyeli de açığa çıkarıyordu³⁵. Marx'ın Rusya'nın popülist yazını ve *obshchina* ya da *mir* denen köy komününü etüt etmek için Rusça öğrenmesi de bu döneme rastlar. Marx ayrıca, *Kapital*'in Birinci cildi yayımlandıktan sonra ekoloji çalışmalarına da ağırlık vermiş, özellikle tarım üzerine daha fazla düşünmüştür³⁶. Öte yandan, *Etnolojik Defterler* adını verdiği ve neredeyse umutsuzca giriştiği kapsamlı çalışmaları, giderek daha fazla zamanını almıştır³⁷. Marx için bu çalışmalar yalnızca geçmiş değil, geleceği de anlamak için ipuçları sunuyordu.

Marx'ın *Etnolojik Defterler* başlıklı çalışması Lewis Henry Morgan, John Budd Phear, Henry Sumner Maine ve John Lubbock gibi isimlerin çalışmalarından 1880 ve 1882 yılları arasında derlenmiş parçaları ve alıntıları içeriyordu. 1879 yılında, -gelişimine bizzat katkı verdiği- genç Rus sosyolog Maxim Kovalevsky'nin kendisine yolladığı *Komünal Toprak Sahipliği: Nedenleri, Gelişimi ve Ortadan Kalkışı* başlıklı çalışmasında yer alan etnolojik çalışmalardan da alıntılar yaptı. Bu çalışmalara ek olarak, defterlerini Rus komünü, Hindistan tarihi ve dünya tarihi ile ilgili alınmış notlarla doldurmaya devam ediyordu. (Marx'ın 1880-81 yılları arasında Carlo Giuseppe Guglielmo Botta ve Friedrich Christoph Schloesser'in çalışmaları ile ilgili aldığı notları içeren dört

defterin toplam uzunluğu 1,700 sayfa civarındadır)³⁸. Yine 1880-81 yıllarında James William B. Money'nin *Java ya da Bir Sömürge Nasıl Yönetilir?* (1861) başlıklı çalışmasından da pek çok pasaj almıştır. Marx ve Engels ayrıca, Hubert Howe Bancroft'un *Kuzey Amerika Pasifik Eyaletlerinin Yerli Halkları* (beş cilt) başlıklı çalışmasını da incelemiş, özellikle güneydoğu Alaska ve Pasifik kuzeybatı halkları üzerine yoğunlaşmışlardır³⁹.

Marx ayrıca, Morgan'ın Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Amerikan Yerlileri üzerine (özellikle de Morgan'ın daha önceden *League of the Ho-De'-No-Sau-Nee, or Iroquois* başlıklı kitabında özellikle ele aldığı İrokualarla ilgili) yaptığı çalışmaları içeren başyapıtı *Antik Toplum*'dan da uzun alıntılar yapar⁴⁰. Takip eden yıllarda Engels, Morgan'ın *Antik Toplum* adlı eserini, Marx'ın bu eserle ilgili notlarını ve diğer kaynakları kullanarak Ailenin, *Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* (1884) başlıklı kitabını kaleme alacaktır⁴¹. Marx, Morgan'ın eserleri üzerine çalışırken – not defterlerinde dikkate değer bulduğu paragrafları işaretlemek üzere kullandığı dikey çizgilerden de anlaşılacağı üzere – öncelikli olarak şu konulara odaklanmıştır: (1) komünal, kan bağına sahip topluluk, bunların topluluğun bilgi birikimi ya da klandaki temelleri, demokratik formu ve kadınların göreceli eşitliği ve (2) bunlarla bağlantılı komünal mülkiyet biçimleri, bunların metadışı ticaretle ortaya çıkan doğal ekonomileri. Marx ayrıca, yetiştirilen ekinleri ve tarım biçimlerini de incelemiştir.⁴² Marx, Morgan'ın çalışmalarından hareketle "İrokua topluluğunun bütün üyeleri" diye yazıyor, "kişisel olarak özgür kimselerdir ve birbirlerinin özgürlüklerini savunma zorunlulukları vardır"⁴³.

Franklin Rosemont'un "Karl Marx ve İrokualar" başlıklı yazısında ifade ettiği gibi,

38 Marx, 1975; Hudis, 2004, s. 58; Krätke, 2018, s. 91–125. Bu yazıda Kovalevsky'nin çalışmasının başlığı için White, 1996, s. 260'taki çeviri dikkate alınmıştır. Ayrıca bkz. Gamayunov ve Ulyanovsky, 1960.

39 Anderson, 2010, s. 218–219. Marx, 1974, s. 183, 431; Marx ve Engels, *Collected Works*, Cilt 46, s. 394–395; Bancroft, 1875, özellikle bkz. Cilt 1, s. 109; Engels, 1970, s. 218.

40 Morgan, 1963; Morgan, 1962. Morgan *League of the Iroquois* başlıklı eserinde, Ogden Land Company'nin İrokuaların topraklarına el koymasyla ilgili şu sözleri yer verir: "Bütün bir topluluğun ocaklarına ve mallarına, üstelik de karşılığında hiçbir şey vermeden ve onların rızasını da almadan el koymak, insanlığa karşı işlenmiş büyük bir suçtur".

41 Engels, a.g.e., s. 71–73.

42 Krader, *Ethnological Notebooks* için yazılmış önsöz, 24-28.

43 Marx, 1974, s. 150. Marx'ın burada ifade ettiği gibi, İrokualar kendilerine "Uzun Evin Halkı" der (s. 168).

üretim tarzlarının spesifik niteliklerine ilişkin daha karmaşık bir kurama evrilmiş ve bu ülkelerin duraklama ile karakterize edildiği yönündeki daha eski görüşleri yerinden etmiştir. Dahası, Marx'ın geliştirdiği anlamıyla Asya Tipi Üretim Tarzı fikrinin kendisi, kalkınmaya ilişkin tek doğrultulu bir teoremin olamayacağını, alternatif yollar aranıp bulunması gerektiğini göstermiştir. Bkz. Krader, 1975, s. 183, 292; Foster ve Holleman, 2012, s. 1640-1641.

35 "Etnolojik zamanda devrim" ile ilgili bkz. Trautmann, 1987, s. 35, 197, 220, 227, 264; Foster, 2000, s. 212–21. Marx'ın etnolojik zamanda devrimle ilgili kendi cevapları için bkz. Marx ve Engels, *Collected Works*, Cilt 42, 557.

36 Bkz. Saito, 2017.

37 Marx, 1974. Marx'ın etnoloji defterlerini oluşturan yazıların önemli bir bölümü hâlen basılmamıştır.

Marx, sayfalar ilerledikçe genel olarak çalışmalarının “standart temalarından” oldukça uzak denebilecek yerlerin altını çizer. Böylece onu Venezuela’nın kıyı kabilelerinin çan şeklindeki evlerinden; “karaağaç liflerinden yapılmış incecik sicimlerle ve ıhlamur ağacı kabuklarıyla örülmüş” İrokua kemerlerinin nasıl yapıldığından; “Peruluların Manco Capac ve Mama Ocllo efsanelerinden, güneşin çocuklarından”; Tuskarora kabilesinin defin ritüellerinden; Şavnilerin ruhgöçü inanışlarından; “yazılmamış mitler, efsaneler ve gelenekler[den]”; güney batılı Kızılderililerin yeni gelişen bilimlerinden; antik Kışelerin kutsal kitabından; kirpi oklarının süs eşyası olarak kullanılmasından; Kızılderili oyunlarından ve “bir ibadet biçimi olarak dans[an]” bahsederken buluruz⁴⁴.

Marx, Morgan’ın kitabından İrokualarla ilgili aldığı uzun notlara ek olarak Delaware, Mohegan, Cree, Şavni, Creek, Chickasaw, Choctaw, Cherokee, Seminole, Dakota, Pawnee, Fox, Blackfoot ve diğer pek çok kabile ile ilgili de detaylı notlar almıştır. Her bir örnekte, çeşitli Amerikan Yerli kabilelerinin/milletlerinin “sanatsal uğraşlarına” yoğun bir ilgi duymuştur⁴⁵. Marx, katı bir biçimde tek yönlü olarak tanımlanmış evrimsel gelişim fikrini reddeder. Gerçekten de çalışmalarında düzenli olarak antik yerli ve kapitalizm-dışı toplum formasyonlarının, daha ileri bir tarihsel düzlemde, eski kültürler/kültürel formlar temelinde yeniden kurulmasına odaklanmıştır⁴⁶. Rosemont’a göre, “Morgan’ın İrokualarla ilgili canlı tasvirleri [Marx’a] yerli halkların yaşam koşullarına dair berrak bir farkındalık, hatta belki de o zamana kadar kimsenin hayal etmediği bir şekilde, bu halkların insan özgürleşmesine yönelik küresel mücadeleye kendi katkılarını nasıl yapacaklarına ilişkin bir tahayyül vermiştir”⁴⁷.

Gerçekten de Marx, Morgan’ın İrokualar örneğinde de görüldüğü gibi, bu antik bilgi dağarcığının komünal çekirdeği meydana getirdiği ve bunun geleceğin birlikte inşa edilecek toplumlarının özünü oluşturacağı fikrinden oldukça etkilenmiştir. Morgan’ın Marx tarafından da altı çizilmiş olan sözleriyle ifade edecek olursak: “[gelecekte birlikte inşa edilecek toplum] akrabalığa dayalı antik toplulukların özgürlüğünün, eşitliğinin ve kardeşliğinin daha ileri bir düzeyde yeniden doğuşuna sahne olacaktır.”⁴⁸ Bu, Marx’ın 1868 yılında Engels’e yazdığı bir mektupta söylediği, “Orta Çağın da gerisine gidip tüm halkların ilkel çağlarına bakmak” gerektiği

yönündeki sözlerini hatırlatıyor: “bu da bir sosyalist eğilime işaret ediyor, her ne kadar bu bilge insanlar [erken dönem komünal Alman toplumunu inceleyen Georg Ludwig von Mauer ve filolog ve kültür tarihçisi Jakob Grimm] [sosyalist eğilime] sahip olduklarının farkında olmasalar da. Sonra da bu topluluklara bakıp, en yeniye en eskide bulmalarına şaşıyorlar.”⁴⁹

Aynı genel tarihsel mantık, Marx’ın Kovalevsky’nin *Komünal Toprak Sahipliği* kitabının Latin Amerika’daki yerli kültürlerle ilgili bölümlerinden yapmış olduğu alıntılarda da kendini ele verir. Marx burada özellikle yerli komünal üretim ve bu sistemin İspanyollar ve takip eden dönemdeki çeşitli kültürel tahakküm biçimleri aracılığıyla nasıl ortadan kaldırıldığına ilgi duyar.⁵⁰ Bu sebeple de, İspanyol sömürge yönetiminin Amerikan yerlilerine nasıl muamele ettiğine ilişkin notlarında, Marx şu ifadeleri kullanır (italik yazılmış kelimeler Marx’ın ilaveleridir): “İspanyolların en başta benimsemediği Kızılderilileri yok etme politikası. *Kızılderililer, bulunan altın yağmalandıktan sonra, madenlerde çalışmaya mahkûm ediliyor.* Altın ve gümüşün değerinin düşmesi sonucunda, İspanyollar bu kez tarıma yöneliyor ve toprağı işlemeleri için Kızılderilileri köleleştiriyor.”⁵¹

Sömürgeleştirmenin komünal üretim biçimleri üzerindeki etkilerine dair benzer bir incelemeye, Marx’ın Cezayir ve Hindistan üzerine aldığı notlarda ve yazdığı yazılarda da rastlamak mümkündür. Marx, Kovalevsky’nin Cezayir üzerine çalışmalarından yaptığı alıntılardan yola çıkarak “yüzyıllar boyunca süren Arap, Türk ve Fransız hakimiyeti, yakın dönemi saymazsak, akrabalık (*kan*) bağlarına dayalı toplumsal örgütlenme yerinden edilememiş, toprağın bölünmesini ve el değiştirmesini yasaklayan kurallar varlığını sürdürmüştür.”⁵² Buna rağmen,

Fransızların Cezayir’in bir bölümünü ele geçirdikten sonraki ilk hedefleri, fethedilen toprakların büyük bir bölümünün [Fransız] hükümetinin özel mülkü olduğunun ilan edilmesi... Louis-Philippe İmanın halefi olarak yalnızca gayrimenkullerin değil, komünal meralar, ormanlar ve tarım yapılmayan diğer araziler de dahil olmak üzere işlenmemiş bütün toprakların da yeni sahibi olarak kabul ediliyordu... Böylece, bir yandan geçmişin komünal toprak

44 Rosemont, 1989, s. 205.

45 Marx, 1974, s. 174–86.

46 Krader, *Ethnological Notebooks* için yazılmış önsöz, 14.

47 Rosemont, 1989, s. 207.

48 Marx, 1974, s. 139.

49 Marx and Engels, *Collected Works*, Cilt 42, s. 557–59.

50 Marx’ın Kovalevsky’le olan uzun yazışmaları, Kovalevsky’nin bir yurtdışı seyahati sırasında mektupları emanet ettiği iktisatçı arkadaşı I. I. Ivanyukov tarafından yakılmıştır. Ivanyukov evinin polis tarafından basılacağı korkusuyla mektupları imha etmiştir. Sonradan bu korkunun yersiz olduğu ortaya çıkmıştır. White, 1996, s. 262.

51 Marx’tan akt. Anderson, 2010, s. 221.

52 Marx, 1975, s. 400.

sahipleri [Fransız] hükümetine ait toprakların geçici kiralari konumuna düşüyor, öte yandan *aşiretlere ait toprakların çok büyük bir kısmı, eli silahlı hırsızlarca ele geçiriliyor ve buralara Avrupalı sömürgeciler yerleştiriliyordu... Komünal araziler Louis Philippe yönetiminde Cezayir sömürgesinde oluşturulan askeri-sivil idarenin tasarrufuna bırakılmış oluyordu.*⁵³

Komünal toprakların Fransızlarca müsadere, 1873 tarihli o meşhur yasa ile resmi hale getirilmiştir. Yasaya göre, “nihayet *toprakta özel mülkiyet* yasal hale gelmiştir; artık her bir Arap, özel mülk olarak kendisine ayrılmış toprak parçasını dilediği gibi elinden çıkarabilecektir. Bunun sonucunda da *yerli halka ait topraklar, Avrupalı sömürgeciler ve spekülörler tarafından müsadere edilecektir.*” Marx’ın notlarında ifade ettiği üzere hem Marx hem de Kovalevsky, bu yasanın “*düpedüz hırsızlık!*” olduğu konusunda hemfikir: “Arap [topraklarının] bu kanun yoluyla *müsadere* ile amaçlanan şey 1) Fransızlara mümkün olduğunda çok toprak vermek ve 2) Arapların *toprakla olan bağlarını keserek*, aşiretlerin son direncini ve *olası bir isyan tehdidini* ortadan kaldırmaktır.”⁵⁴

Kovalevsky ve Marx, Fransız hükümetinin Cezayirli komünal arazilerini ele geçirmek ve bunları özel mülklere çevirmek için monarşi ya da sömürge yönetiminin tüm komünal arazilerin, ormanların ve işlenmemiş toprakların doğal varisi olduğu fikrini savunmuştur. Bu, İngilizlerin Hindistan’da benimsedikleri politikanın bir benzeridir. Bu politikanın en bilindik savunucularından biri, Marx’ın da çalışmalarına epey aşina olduğu James Mill’dir.⁵⁵

Marx, kötüye giden sağlık durumunu düzeltmek üzere 1882 yılında Cezayir’de iki ay kalmıştır. Ölümünden bir yıl önce, Kovalevsky’nin Cezayir ile ilgili yazılarını incelemesinden birkaç yıl sonra gerçekleştirdiği bu ziyaret sırasında kızı Laura Lafargue’ye yazdığı mektupta Cezayir Müslümanlarının “sosyal ilişkilerindeki mutlak eşitlik[ten]” hayranlıkla söz etmiş, ancak “**DEVİRİMCİ BİR HAREKET OLMAKSIZIN** bu eşitlik pratiğinin heba olacağını” eklemiştir.⁵⁶

Marx’ın Kovalevsky’den aldığı notlarda, Hindistan’ın kuzeyindeki Pencap’ta “İngiliz hükümetinin *-kanunla tasdik edilmiş-* ‘ipotek’ ve ‘devir’ gibi yöntemlerle... köylülerin ortak mülkiyetinin parçalanması, nihayetinde bu mülklere el konması ve komünal arazilerin

işgalcilerin özel mülküne çevrilmesi için uğraştığına” yönelik gözlemlere de rastlıyoruz⁵⁷. Not defterlerinde Kovalevsky’nin notlarından hareketle “köylülerin *komünal ve özel mülklerinin* çalınması” üzerine de yazan Marx, bu hırsızlığın “*köylülerin çeşitli bölgelerde* ‘toprak sahibine’ karşı *ayaklanmasına* rol açtığını” söyler.⁵⁸

Marx, “Vera Zasulich’e Taslak Mektuplar”da İngilizlerin Hindistan’daki sömürge politikaları ile ilgili olarak, “komünal toprak mülkiyetinin ortadan kaldırılması, İngilizlerin yerli halkları ileri değil geri götüren vandallığından başka bir şey değildi” ifadesini kullanır.⁵⁹ Marx, sulama sistemi, kanallar, barajlar, rezervuarlar, drenaj sistemleri, tahıl depolama alanları ve diğer kamu altyapısı hizmetleri ile ilgili olarak kılını kıpırdatmayan ve kitlesel kıtlıklara zemin hazırlayan İngilizlerin Hindistan’ı daha evvelden işgal etmiş diğer tüm ülkelerden ayrılması gerektiğini fark etmişti. Oris-sa’da yaşanan kıtlıkla ilgili Avam Kamarası’na sunulmak üzere hazırlanan özel rapor üzerinde 1867 yılında aldığı notlarda “toprağa dayalı üretimi artırma eğiliminin doğal ormanların yok edilmesine yol açtığını” vurgular ve bunun sonucunda “mevsimlerin daha sert geçtiğini, sellerin çok daha hızlı ve kapsamlı yaşandığını” söyler.⁶⁰

Marx doğal ekonomiler ve yerli kültürel formasyonlar üzerine yazdığı tüm yazılarda -özellikle de Rus köylü komünü ya da *obshchinaların* gelecekte arz edeceği önemle ilgili satırlarında- bu yerli ve kapitalist olmayan toplulukları özgür insani gelişim için verilmiş uzun erimli mücadelenin bir yansıması olarak görür. Bu mücadele, yerli toplulukların var oluş savaşını ve toprakları ve hayatlarının denetimini kendi ellerine alma uğraşlarını da bünyesinde barındırır.

Gerald Vizenor, Jacques Derrida’nın *Marx’ın Hayallerleri* kitabına, yani dolaylı olarak Marx’a atıf yaparak, yerli halkların deneyimini karakterize eden terör ve soykırım karşısında *survivance* (var kalış) kavramını vurgular. “Yerlilerin var kalışı, namevcudiyet karşısında aktif bir mevcudiyet hissidir... Var kalış hikâyeleri, tahakkümün, eksiltmenin, dayatmanın, dayanılmaz trajedi duygularının, kurbanlık (*victimry*) mirasının reddedilişidir... Aktif bir direniş ve yadsıma halidir.”⁶¹

57 Marx, 1975, s. 410.

58 Marx, a.g.e., s. 387.

59 Karl Marx, 1983, s. 118.

60 Marx, 1975, s. 387; Marx ve Engels, 1968, s. 34–35; Marx ve Engels, MEGA, IV, 18, 670–74; Marx, Capital, Cilt 1, 650; Marx ve Engels, *Collected Works*, Cilt 46, 63–64.

61 Vizenor, 2008, s. 1, 11, 20–21; Mackay, 2008, s. 256–57; Derrida, 2006, s. xviii. Var kalış meselesi, yerli ulusların uğradığı kültür soykırımına işaret eder. Bu, soykırımla kol kola

53 Marx, a.g.e., 406–407. İtalik ve parantezle özgün metinden.

54 Marx, a.g.e., 411–12.

55 Draper, 1986, s. 142. James Mill’in Hindistan’la ilgili çarpık görüşleri için bkz. Mukherjee, 1974.

56 Karl Marx to Laura Lafargue, 13 Nisan 1882, *Collected Works*, Cilt 46, 242; Hudis, 2003, s. 67; Dunayevskaya, 1991, s. 191.

Marksizm ve Yerliler

Marksizm'in yerli kültürleri ve mücadeleleri yeterince dikkate almadığı yönündeki eleştirilerin çoğu belli bir örneğe dayanmaz, daha ziyade tarihsel materyalizmin ekonomik ve teknolojik determinist olduğunu, kalkınmacılık düşüncesini eleştiri süzgecinden geçirmeden benimsediğini, sürekli artan üretimi her şeyin üzerinde tuttuğunu (yani üretkenci olduğunu), köylüleri ve yerlileri dışarıda bırakacak şekilde proleteriyayı teorinin merkezine oturttuğunu söyler. Bu tespitlerin belli Marksist gelenekler -ki bu gelenekler bazıları zaman zaman hâkim konumda da olmuştur- için doğru olduğu su götürmese de anılan fikirlerin Marx ya da Engels'in veya daha genel anlamda eleştirel devrimci Marksist geleneklerin görüşlerini karakterize ettiğini söylemek hatalı olur.

Şunu da ifade etmek gerekiyor: Engels, yerli topluluklara karşı trajik denebilecek bir duruş bellemiş ve bu toplulukları övmeye Marx'ın dahi önüne geçmiştir. Öte yandan, kendi sınırlılıklarına hapsolmuş ve İrokua Konfederasyonunda çelişkili bir biçimine şahit olduğumuz gibi yerini başka kültürel örgütlenmelere bırakmak zorunda olan aşiretlere dayalı toplum sisteminin kendine has zayıf yönleri sebebiyle bu toplulukların çöküşünün kaçınılmaz olduğunu da söyler⁶². Bunun tersine daha incelikli yaklaşımıyla Marx, hem yerli kültürlerle ilişkin daha şüpheli -söz gelimi Marx, İrokualar arasında dört başı mahmur bir cinsiyet eşitliğinin var olduğuna dair yaklaşımı sorgulamadan kabul etmez- hem de yerli kültürlerin tarihsel mücadeleler neticesinde ayakta kalabileceği ve kendilerini yeniden var edebileceği fikrine daha açıktır⁶³. Ne olursa olsun, *Etnolojik Defterler* de dahil olmak üzere Marx'ın yerlilerle ilgili yazılarının çoğu henüz bilinmiyordu ve Paul Lafargue, Karl Kautsky ve Georgi Plekhabnov gibi ikinci nesil Marksistlerin kimi çalışmalarında da görüleceği üzere, İkinci Enternasyonalin yerlilerle ilgili fikirleri çok daha teknolojik determinist ve sıkı sıkıya kalkınmacı bir eksene kaymıştır. Bu eksen Engels'e, hele hele Marx'a atfedilemez⁶⁴. Yine de günümüzde bu isimlerin hiçbirisi, klasik Marksist düşüncenin timsali olarak görülmüyor. Rosa Luxemburg'un yerli halkları

hararetle müdafaa etmesi, V. I. Lenin'in tüm halkların kendi kaderlerini tayin etme hakkı olduğunu ısrarla vurgulaması, José Carlos Mariátegui'nin Marksizm ve yerlilik çalışmalarını zengin bir içerikle harmanlaması, [klasik Marksizm geleneğinde] çok daha etkili olmuş yaklaşımlardır. Bunların hepsi, Avrupa merkezli kapitalist gelişmeye karşı çok daha eleştirel bir tutum benimsemiştir⁶⁵.

Marksizm yalnızca kapitalist dünya ekonomisinin periferisinde yaşanan ulusal kurtuluş hareketlerine ilham vermemiş, aynı zamanda özellikle 1950'li yıllarda başlayıp 1970'lere kadar süren dönemde, Eleanor Burke Leacock, Patricia Albers, Bruce Johansen, Roberto Maestas, Lawrence David Weiss, Howard Adams ve başka yazarların çalışmalarında Marksçı teori ile Amerikan yerlilerinin kurtuluş mücadelesini bağdaştırmaya yönelik önemli girişimlerde bulunulmuştur⁶⁶. Johansen'in de vurguladığı gibi, Marx ve Engels'in Morgan'ın çalışmalarından esinle İrokua halkı üzerine çalışmalar yapması nedeniyle, bizzat Marksizm yerli kültürlerle çok şey borçludur⁶⁷. Daha yakın zamanlarda Bolivya Devrimi'nin Sosyalizme Gidiş Hareketi gibi hareketlere hayat veren şey, kökleri hem Marksizm'de hem de yerlilik çalışmalarında bulunan anadilde devrimcilik geleneğidir⁶⁸.

Şimdilerde hem Marksist hem de yerli devrimci geleneklerden filizlenen yeni bir külliyat oluşmakta. Coulthard'ın *Kızıl Deriler, Beyaz Maskeler* başlıklı çığır açan kitabı, "sömürgeci tanıma pratiklerini" radikal bir biçimde reddederek Marx, Frantz Fanon ve yerli perspektiflerin zengin bir sentezini ortaya koyuyor. Allan Greer'ın erken dönem Kuzey Amerika'da Amerikan Yerlilerinde mülkiyet biçimleri ve sömürgeci mülksüzleştirme pratikleri üzerine yaptığı *Propoerty and Dispossession [Mülkiyet ve Mülksüzleştirme]* başlıklı parlak çalışma, Morgan, Marx ve Engels gibi isimlerin araştırmalarıyla organik bir bağa sahiptir⁶⁹. Roxanne Dunbar-Ortiz ise, Amerika Birleşik Devletleri'nin

ilerleyen bir süreçtir ve süregiden sömürgeleştirme pratiğinin bir parçası olarak varlığını sürdürür. Özellikle bkz. Fenelon, 1998.

62 Bkz. Engels, 1970, s. 159–160; Bedford ve Irving, 2001, s. 76–78. İlkesel olarak Marx ve Engels'in görüşleri arasında çok az fark vardı. Her ikisi de yerli komünal kültürlerin direnişi, hayatta kalması ve yeniden inşasından yanaydı.

63 Anderson, a.g.e., s. 201–202, 226–30; Dunayevskaya, a.g.e., s. 180–83; Rosemont, a.g.e., 205–206.

64 Bloch, 1983, s. 99–107.

65 Luxemburg, a.g.e., s. 368–85; Lenin, 1975; Mariátegui, 2011; Amin, 2009.

66 Eleanor Leacock, Morgan, *Ancient Society* için yazılan önsöz, li–Ixx; Leacock, 1982; Albers, 1985; Johansen ve Maestas, 1979; Weiss, 1984; Adams, 1989; Bedford ve Irving, 2001. Irka dayalı kapitalizm ve yerleşimci sömürgecilikle ilgili daha yakın tarihli çalışmalar için bkz. Dunbar-Ortiz, 2014; Horne, 2018. 1950'lerde ve 1970'lerde antropoloji alanında Marksçı çalışmaların yeniden ortaya çıkmasıyla ilgili bkz. Albers, 2004, s. 269–286; Rose, 2015.

67 Johansen, 1979, s. 33.

68 Linera, 2008.

69 Greer, 2018.

kuruluşunun ve günümüzde de devam eden yayılmacılığının kökeninde yatan “beyazların üstünlüğü ideolojisini, Afrikalıların yaygın bir biçimde köleleştirilmesini ve soykırım ve toprak hırsızlığı politikalarını” Marksist ve yerlici bir analize tabi tutar⁷⁰. Gerald Horne, *The Apocalypse of Settler Colonialism* [*Yerleşimci Sömürgecilik Vahyi*] başlıklı kitabında, yerli hakların soykırımının ve en az bunun kadar dehşet verici köle ticaretinin kapitalist dünya hakimiyeti sisteminin oluşumunda kurucu bir rol oynadığını anlatır. Nick Estes, yerli halkların yüzyıllarca süren mücadelelerinin ve devrimci direnişlerinin eşsiz bir tarihini sunduğu kitabında, “tarihin derinliklerinde” Marx’ın köstebeği gibi, “çukurlar kazarak ilerler”⁷¹. Bugün örneklerine sık sık rastladığımız yerleşimci sömürgecilikle ilgili eleştirilerin berisinde, Marx, Engels, Luxemburg, Arghiri Emmanuel, Harry Magdoff, Dunbar-Ortiz ve Moshé Machover gibi düşünürlerin emperyalizm teorisi üzerine yaptığı çalışmaların olduğunu da hatırd tutmak gerekir⁷².

Kökeninde tarihsel materyalizmin yer aldığı bu çalışmaların tamamında, yerli kültürlerle yönelik zorla müsadere/mülksüzleştirme pratiklerinin halen sürdüğü vurgulanır. Buna göre sömürgecilik, tarih olmak şöyle dursun, dünya halkları ve toprakları üzerinde kurulan kapitalist egemenliğin ayrılmaz bir parçası olmaya devam ediyor. Bu durum, pek çok farklı biçim alan, fakat ne olursa olsun boyun eğmeyi reddeden, bastırılmaz bir direnişe kaynak oluşturuyor.

Sonuç: Antisömürgeci/Antikapitalist Devrim

Coulthard, *Kızıl Deriler, Beyaz Maskeler*’de “sömürgecilik üzerine yazdıklarının yerli halklar ve liberal yerleşimci politikalar arasındaki ilişkinin incelenmesi için bir zemin oluşturabilmesi için Marx’la ilgili analizleri[ne] dair üç noktanın altının çizilmesi gerek[tiğini]” ifade eder: 1) “Marx’ın ilkel birikim tezi”, bu tezi yalnızca kapitalist gelişmenin erken evreleriyle sınırlandıran “zamansal [dönemsel, geçici – çev.] karakterinden arındırılmalıdır”. 2) Marx’ın görüşleri, “*normatif* kalkınmacı karakterinden arındırılmalıdır”. 3) Sömürgeci kapitalizme dair Marksist yaklaşım, sömürgeci kapitalizmi yalnızca zor ve şiddetle özdeşleştiren bakış açısından arındırılmalı ve sömürgeci kapitalizmi sistemin “yerleşimci sömürgeciliğin kurucu hiyerarşilerini doğal göstermeye yarayan *yaşam biçimleri* üretme konusundaki mahareti[ni]” merkeze almalıdır⁷³. Aslında Coulthard’ın burada altını çizdiği bu üç konu, yerleşimci sömürgecilik (ya

da daha genel anlamıyla sömürgecilik ya da sömürgecilik sonrası [postkolonyal]) bağlamında yerli halkların yaşadığı deneyimlere dair tutarlı bir tarihsel materyalist analizin de koşullarını oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu argüman, klasik Marksist kuramın yeniden kurulması ve eksikliklerin giderilmesi yönündeki çağrının da cevaplanmakta olduğunu göstermeli⁷⁴.

Bu bakımdan, yakın zamanda yapılmış akademik çalışmaların ortaya koyduğu gibi, Marx’ın “ilkel birikim tezi” yoktur; onunki daha ziyade, burjuva iktisadı karakterize eden ve Marx’ın *müsadere* kavramı yerine kullandığı imtinaya dayalı ilkel birikim “masalının” *eleştirisi*dir⁷⁵. Marx’ın müsadere ile ilgili yaklaşımının zamansal olarak sabit olduğu da ileri sürülemez. Aksine Marx’a göre müsadere, sermaye işleyişinin arka planını oluşturan koşulları üretmekte ve yeniden üretmektedir. Dolayısıyla, *Kapital*’in Birinci cildinin “İlkel Birikim” başlıklı sekizinci bölümünde müsadere sürecini tartışırken yalnızca uzak geçmişe değil, aynı zamanda yaşadığı döneme ait gözlemlere de yer vermiştir. Bunlar arasında İskoçya’da 1814–48 yılları arasında Sutherland Düşesinin liderliğinde uygulanan çevirmeler, İngiltere’de 1860’lı yıllarda koyun meralarının (ağaçsız) geyik ormanlarına dönüştürülmesi, 1866 yılında İngiliz yönetiminin uygulamaları neticesinde Hindistan’ın Orissa eyaletinde yaşanan kuraklık gibi örnekler sayılabilir⁷⁶. Yani Marx’ta müsadere hiçbir zaman yalnızca sanayi öncesi dönem ya da sanayileşmenin erken evreleri ile sınırlandırılarak kavranmamıştır.

Bundan daha önemlisi ise, Marx’ın sömürgecilikle ilgili basit, tek yönlü bir “normatif kalkınmacılık”

74 Bu bizi, Coulthard’ın Marksizm ve ekoloji ile ilgili dördüncü vurgusuna götürüyor. Coulthard burada (farklı yorumların varlığını da kabul ederek), “Marx’ın doğa ile ilgili perspektifleri[nin] toprağa içkin bir değer atfetmeyen araçsal bir rasyonaliteye bağlı [olduğunu] ve bu durum[un] Marx’ı herhangi bir eleştiri getirmeden üretkencilik ve sürdürülebilir olmayan bir ekonomik ilerlemenin savunucusu konumuna getir[diğini]” söylüyor. Coulthard, a.g.e., s. 13–14. Öte yandan, son yirmi yılda Marksçı ekoloji alanında yapılan araştırmalar Marx’ın kuramıyla ilgili bu efsanelerin yanlış olduğu kesin bir şekilde ortaya koymuştur. Bu çalışmalar, Marksçı ekoloji teorisi ve pratiği üzerine yapılmış en iyi araştırmaların çoğunun Coulthard’la aynı perspektifte olduğunu göstermektedir. Bu konu ile ilgili olarak bkz. Burkett, 1999; Foster, 2000; Foster, Clark ve York, 2010 ; Saito,; Holleman, 2018 ve Foster ve Clark, 2020.

75 Marx, 1976, s. 871, 874. Marx “ilkel birikime” atıf yaparak, burada sözü edilen birikim değil, toprak, mülkiyet hatta insan bedenleri üzerindeki hak ve iddiaların müsadere – yani düpedüz hırsızlık olduğunu söyler. “İlkel” ifadesi de bir çeviri hatasıdır; daha doğrusu, “ilksel birikim” olarak ifade edilebilir. Bkz. Foster, Clark ve Holleman, 2019, s. 1–5.

76 Marx, a.g.e., s. 891–92, 894, 917.

70 Dunbar-Ortiz, 2014, s. 7–18.

71 Nick Estes, 2019, s. 18.

72 Emmanuel, 1978, s. 19–20; Dunbar-Ortiz, 1992, Machover, 2015.

73 Coulthard, a.g.e., s. 151–52.

perspektifini reddetmiş olmasıdır. Marx, özellikle 1850’li yıllardan sonra, Amerika, Afrika ve Asya’daki yerli halklara dair analizlerinde tarihin basitçe tek bir doğrultuda ilerlediği fikrini reddetmiş, sürekli olarak komünal mülkiyet biçimlerini, bu toplulukların kültürel ve dilsel kökenlerini incelemiştir. Marx için sömürgeciliğin kendisi, yaşadığı dönemde yerli kültürlerin ve mülkiyet biçimlerinin halen varlığını sürdürüyor olması sebebiyle, ikincil bir öneme sahipti. Marx ve Engels’in otuzlu yaşlarının sonlarından itibaren dünyanın pek çok yerinde yaşanan yerli ayaklanmalarında yerlilerin tarafını tutmalarının, bu halkların devrimlerini savunmalarının ve yerli halkların kültürel anlamda hayati öneme sahip ve insan toplulukları ve mülkiyet biçimleri bakımından kapitalizmin meta ekonomisine tezat oluşturan bir yapının temsilcisi olduklarını düşünmelerinin temelinde yatan sebep de buydu. Her ne kadar Marx ve Engels yirmili yaşlarında “normatif kalkınmacılık” eğilimi göstermişlerse de otuzlu yaşlarına geldiklerinde köprünün altından çok sular akmıştı.

Engels’in 1890’da yazdığı gibi, tarihe dair materyalist görüşleri hem Marx’ın hem de kendisinin yazılarında zaman içinde geliştirilmişti. Zira ikili, “bir bütün olarak tarihin sil baştan ele alınması” gerektiğini fark etmişti. Bu aynı zamanda Avrupalı olmayan toplulukların tarihini de içeriyordu. Sosyolog Michael R. Krätke’nin sözleriyle:

Marx, Avrupa merkeziliğe pabuç bırakmamış, hiçbir zaman dünya tarihinin “Avrupa tarihi” ile bir ve eş şeyler olduğunu düşünmemiştir... Küçük Asya’nın, Yakın ve Orta Doğu’nun, İslam dünyasının Amerika kıtasının ve Asya’nın (özellikle de Hindistan, Çin ve Orta Asya’nın) tarihini de incelemiştir... En büyük sömürgeci güçlerin sömürgeci tarihlerini, ayrıca da Avrupalılar tarafından sömürgeleştirilmiş bölgelerin (Kuzey Amerika, Latin Amerika, Endonezya, Kuzey Afrika) tarihlerini etüt etmiştir.⁷⁷

Marx bütün çalışmalarında Avrupa merkezli ve kalkınmacı bakış açılarını reddetmiştir. Yerleşimci sömürgeciliği anlamaya yönelik uğraşları, onu yerli toplulukların tarihlerini ve kültürlerini incelemeye, bu halkların direnişleriyle hemhal olmaya ve halkların geçmişlerinde ve bugünlerinde daha geniş anlamda dünyanın geleceğine dair işaretler bulmaya itmiştir.

Coulthard’ın da dediği gibi, Fanon, sömürgeci ilişkilerin bir kez yerleştikten sonra, “yerleşimci sömürgeciliğin kurucu hiyerarşilerini doğal göstermeye yarayan *yaşam biçimleri* üretme konusundaki mahareti” sayesinde kendisini ideolojik olarak nasıl güçlendirdiğini anlamak için Marx’a nazaran daha faydalı bir kılavuz sunar.⁷⁸ Öte yandan, Marx’ın Kovalevsky’nin çalışma-

larından hareketle Fransız yerleşimci sömürgeciliğinin Cezayir halkının “klan[ların sahibi olduğu] komünal” topraklarının müsadresini meşrulaştırmak üzere İslam hukukunu “utanç verici!” bir şekilde manipüle etmesi ve *tanımamasına* yönelik öfkesi ile, Fanon’un 1950’li yıllarda bütün gücüyle süren Cezayir ulusal kurtuluş mücadelesi arka planında tanımanın devrimci dönüş-türücülüğüne ısrarla vurgu yapması (ve bunu yaparken Hegel ve Marx’ın adlarını anması) arasında çok büyük bir mesafe olmadığı da ileri sürülebilir.

Arzuladığım andan itibaren dikkate alınmayı talep ederim. Sadece burada-ve-şimdi olan şeyliğe mahkûm bir varlık değilimdir. Başka yerler ve başka şeyler içinim ben. Sadece yaşamaktan başka şeylerin de peşinde olduğum sürece, insanca bir dünya yani bir karşılıklı tanıma dünyası için mücadele ettiğim sürece olumsuzlama faaliyetimin dikkate alınmasını talep ederim.

Beni tanımakta tereddüt gösteren kimse, benim karşımda yer alıyor demektir. Böyle amansız bir kavgada ölümün dondurucu soluşunu hissediyor, alt edilemez katlıkları göze alıyorum, ama imkansızın mümkün olduğunu da görüyorum.⁷⁹

Çeviren: Melih Mol

⁷⁷ Krätke, 2018, s. 104.

⁷⁸ Coulthard, a.g.e., s. 152.

⁷⁹ Marx, 1975, s. 407; Fanon, 2008, s. 191–198. (Türkçesi için bkz. *Siyah Deri Beyaz Maskeler*, İstanbul, Encore, 2016, Çev. Cahit Koytak). Fanon’un burada alıntılanan pasajı, “Siyah Adam ve Hegel” başlıklı bölümden alınmıştır. Bir sonraki bölümün girişinde yer alan özdeyişe Marx’a aittir.

Kaynakça

- Shaw, A. G. L., 1970, *Great Britain and the Colonies*, London, Methuen and Co.
- Greer, Allan, 2018, *Property and Dispossession: Natives, Empires and Land in Early Modern America*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Linera, Álvaro García, 2008, "Indianismo and Marxism: The Missed Encounter of Two Revolutionary Principles," *MR Online*.
- An Indigenous Timeline," New South Wales Government: <http://teachingheritage.nsw.edu.au>;
- Emmanuel, Arghiri, 1972, "White Settler Colonialism and the Myth of Investment Imperialism," *New Left Review* 73.
- Johansen, Bruce ve Maestas, Roberto, 1979, *Wasi'chu: The Continuing Indian Wars*, New York, Monthly Review Press.
- Bedford, David and Irving, Danielle, 2001, *The Tragedy of Progress: Marxism, Modernity and the Abanai Question*, Halifax, Nova Scotia: Fernwood.
- Winch, Donald, 1965, *Classical Political Economy and Colonies*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Wakefield, Edward Gibbon (der.), 1814, *A View of the Art of Colonization*, Oxford: Oxford University Press, 1814.
- Wakefield, Edward Gibbon (der.), 1834, *England and America*, New York: Harper and Brothers.
- Eleanor Leacock, Morgan, *Ancient Society* için yazılan önsöz
- Wolf, Eric. R., 1982, *Europe and the People Without History*, Berkeley, University of California Press.
- Rosemont, Franklin, 1989, "Karl Marx and the Iroquois," *Arsenal: Surrealist Subversion*, Nelson Algren vd. İçinde, Chicago: Black Swan,
- Fanon, Frantz, 2008, *Black Skin, White Masks*, New York: Grove.
- Engels, Frederick, 1970, *The Origin of the Family, Private Property, and the State*, New York, International Publishers.
- Lukács, Georg, 1968, *History and Class Consciousness*, Cambridge, MA: MIT Press.
- Horne, Gerald 2018, *The Apocalypse of Settler Colonialism*, New York: Monthly Review Press.
- Vizenor, Gerald, 2008, "Aesthetics of Survivance," *Survivance: Narratives of Native Presence* içinde, der. Gerald Vizenor, Lincoln: University of Nebraska Press.
- Coulthard, Glen Sean, 2014, *Red Skins, White Masks: Rejecting the Colonial Politics of Recognition*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Draper, Hal (der.), 1986, *The Marx-Engels Glossary*, New York: Schocken.
- Holleman, Hannah, 2018, *Dust Bowls of Empire*, New Haven: Yale University Press.
- Magdoff, Harry, 1978, *Imperialism: From the Colonial Age to the Present*, New York: Monthly Review Press.
- Herman Merivale, 1841, *Lectures on Colonization and Colonies*, London: Longman, Orme, Brown, Green, and Longmans.
- Davis, Horace B., 1967, *Nationalism and Socialism*, New York: Monthly Review Press.
- Adams, Howard, 1989, *Prison of Grass*, Saskatoon: Fifth House.
- Bancroft, Hubert Howe, 1875, *The Native Races of the Pacific States of North America* (beş cilt).
- Derrida, Jacques, 2006, *Spectres of Marx*, London: Routledge.
- White, James D., 1996, *Karl Marx and the Origins of Dialectical Materialism*, New York: St. Martin's.
- Mackay, James, 2008, "Ghosts in the Gaps," , *Survivance: Narratives of Native Presence* içinde, der. Gerald Vizenor, Lincoln: University of Nebraska Press.
- Fenelon, James V., 1998, *Culturicide, Resistance, and Survival of the Lakota ("Sioux Nation")*, New York: Garland.
- Foster, John Bellamy ve Clark, Brett, 2018, "The Expropriation of Nature," *Monthly Review* 69, no. 10, s. 1–27.
- Foster, John Bellamy ve Clark, Brett, 2020, *The Robbery of Nature*, New York, Monthly Review Press.
- Foster, John Bellamy ve Holleman, Hannah, 2012, "Weber and the Environment," *American Journal of Sociology* 117, no. 8, s. 1640–41.
- Foster, John Bellamy, 2000, "Marx and Internationalism," *Monthly Review* 52, no. 3.
- Foster, John Bellamy, Clark, Brett ve Holleman, Hannah, 2019, "Capitalism and Robbery," *Monthly Review* 71, no. 7.
- Foster, John Bellamy, Clark, Brett ve York, Richard, 2010, *The Ecological Rift*, New York: Monthly Review Press.
- Foster, John Bellamy, 2000, *Marx's Ecology*, New York: Monthly Review Press.
- Mariátegui, José Carlos, 2011, *José Carlos Mariátegui: An Anthology*, der. Harry E. Vanden ve Marc Becker, New York: Monthly Review Press.
- Marx, Karl ve Engels, Frederick, 1975, *Collected Works*, New York: International Publishers.
- Marx, Karl ve Engels, Frederick, 2019,, *Marx/Engels Gesamtausgabe (MEGA)*, IV, 18, Berlin: Walter de Gruyter.
- Marx Karl, 1882, "Karl Marx to Laura Lafargue", 13 Nisan 1882, *Collected Works*, Cilt 46.
- Marx, Karl ve Engels, Frederick, 1968, *The First Indian War of Independence, 1857–1859*, Moskova: Progress Publishers.
- Marx, Karl, 1983, "A Letter to the Editorial Board of *Otechestvennyye Zapiski*," *Late Marx and the Russian Road*, Teodor Shanin (der.) içinde New York: Monthly Review Press.
- Marx, Karl, 2011, *Kapital*, Cilt 1, çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, İstanbul: Yordam.
- Marx, Karl,, 1975, "Excerpts from M. M. Kovalevsky," Lawrence Krader, *The Asiatic Mode of Production*'a ek, Assen, Netherlands: Van Gorcum and Co.
- Marx, Karl, 1978, *Capital*, Cilt 2, London: Penguin.
- Marx, Karl, 1981, *Capital*, Cilt 3, London: Penguin.
- Marx, Karl, 1976, *Capital*, Cilt 1, London: Penguin.
- Marx, Karl, 1974, *Ethnological Notebooks*, (der.) Lawrence Krader, Assen, Netherlands: Van Gorcum and Co.
- Marx, Karl, 1973, *Grundrisse*, London: Penguin.
- Marx, Karl, tarih yok, *Notes on Indian History* (664–1858), Moskova: Progress Publishers.
- Mohri, Kenzo, 1979, "Marx and 'Underdevelopment,'" *Monthly Review* 30, no. 11.
- Anderson, Kevin B., 2010, *Marx at the Margins*, Chicago: University of Chicago Press.
- Knopf, Kerstin, 2016, "The Turn Toward the Indigenous," *American Studies* 60, no. 2/3, s. 179–200.
- Krader, Lawrence, 1975, *The Asian Mode of Production*, The Netherlands: Van Gorcum Press.
- Gamayunov, L. S. ve Ulyanovsky, R. A., 1960, *The Work of the Russian Sociologist M. M. Kovalevsky, "Communal Landholding, the Causes, Ways and Consequences of Its Disintegration," and K. Marx's Criticism of the Work*, Moskova: Oriental Literature

- Publishing House.
- Weiss, Lawrence David, 1984, *The Development of Capitalism in the Navajo Nation: A Political-Economic History*, Minneapolis: MEP Publications.
- Leacock, Eleanor, 1982, *Myths of Male Dominance*, New York: Monthly Review Press.
- Morgan, Lewis Henry, 1962, *League of the Iroquois*, New York: Carol Communications.
- Bloch, Maurice, 1983, *Marxism and Anthropology*, Oxford: Oxford University Press.
- Krätke, Michael R., 2018, "Marx and World History," *International Review of Social History* 63.
- Davis, Mike, 2001, *Late Victorian Holocausts*, London: Verso.
- Machover, Moshé, 2015, "Colonialism and the Natives," *Weekly Worker* 1087.
- Estes, Nick, 2019, *Our History Is the Future: Standing Rock versus the Dakota Access Pipeline, and the Long Tradition of Indigenous Resistance*, New York: Verso.
- Albers, Patricia C., 1985, "Autonomy and Dependency in the Lives of Dakota Women," *Review of Radical Political Economics* 17, no. 3.
- Albers, Patricia C., 2004, "Labor and Exchange in American Indian History" in *A Companion to American Indian History*, (der.) Philip J. Deloria ve Neal Salisbury, Oxford: Blackwell.
- Burkett, Paul, 1999, *Marx and Nature*, New York: St. Martin's.
- Hudis, Peter, 2004, "Marx Among the Muslims," *Capitalism Nature Socialism* 15, no. 4.
- Mukherjee, Ramkrishna, 1974, *The Rise and Fall of the East India Company*, New York: Monthly Review Press.
- Dunayevskaya, Raya, 1991, *Rosa Luxemburg, Women's Liberation, and Marx's Philosophy of Revolution*, Urbana, IL: University of Illinois Press.
- Luxemburg, Rosa, 1951, *The Accumulation of Capital*, New York: Monthly Review Press.
- Dunbar-Ortiz, Roxanne, 1992, "Aboriginal People and Imperialism in the Western Hemisphere," *Monthly Review* 44, no. 4.
- Dunbar-Ortiz, Roxanne, 2014, *An Indigenous Peoples' History of America*, Boston: Beacon.
- Barsh, Russell Lawrence, 1988, "Contemporary Marxist Theory and Native American Reality," *American Indian Quarterly* 12, no. 3.s. 187–211.
- Sanyal, Sagar, 2019, "Marxism and Post-Colonial Theory," *Marxist Left Review* 18.
- Saito, Kohei, 2017, *Karl Marx's Ecosocialism*, New York: Monthly Review Press.
- Amin, Samir, 2009, *Eurocentrism*, New York: Monthly Review Press.
- Rose, Samuel W., 2015, "Marxism and Mode of Production in the Anthropology of Native North America," *Focaal Blog*.
- Cook, Scott, 2004, *Understanding Commodity Economies*, New York: Rowman and Littlefield.
- Raffles, Sir Thomas Stamford, 1830, *The History of Java* (iki cilt), London: John Murray.
- Ghosh, Sunti Kumar, 1984, "Marx on India," *Monthly Review* 35, no. 8.
- Beckert, Sven, 2014, *Empire of Cotton*, New York: Vintage.
- Buxton, Thomas Fowell, 1840, *The African Slave Trade and Its Remedy*, London: John Murray.
- Trautmann, Thomas, 1987, *Lewis Henry Morgan and the Invention of Kinship*, Berkeley: University of California Press.
- Melotti, Umberto, 1977, *Marx and the Third World*, London: Macmillan Press.
- Lenin, V. I., 1975, *The Right of Nations to Self-Determination*, Moskova: Progress Publishers.
- Churchill, Ward (der.), *Marxism and Native Americans*, Boston: South End.
- Prescott, William H., tarih yok, *History of the Conquest of Mexico/History of the Conquest of Peru*, New York: Modern Library.
- Howitt, William, 1838, *Colonization and Christianity: A Popular History of the Treatment of the Natives by Europeans in All Their Colonies*, London: Longman, Orme, Brown, Green, and Longmans.

AKP ve Kemalizm

Roni Margulies

AKP'nin Kemalistleşiyor veya hatta çoktan Kemalistleşmiş olduğu çokça tartışılan bir konu. Şu veya bu ölçüde Kemalistleşmiş olduğu yaygınca kabul görüyor; tartışma konusu genellikle ne ölçüde ve niye Kemalistleştiği oluyor.

Yeni bir tartışma değil ama bu.

Sekiz yıl önce, AKP hükümetinin onuncu yılında, *Zaman* gazetesinde Şahin Alpay, “AKP ‘İslamî Kemalist’ midir?” başlıklı yazısında AKP'nin Kemalist olmadığını, ama “Kemalist yasaların ve yapıların” yerinde duruyor olduğunu savunuyordu:

Kültürel açıdan bakarsak: AKP kesinlikle Kemalist değildir. Kemalistler, dinin kalkınmaya engel olduğunu, bunun için vicdanlarla sınırlandırılması gerektiğini düşünürler. AKP'liler ise dindar Sünnilerdir ve otoriter laiklik düzeninin bir kısım mağdurlarını temsil ederler. Ne var ki, ... AKP iktidarı Kemalist otoriter laiklik düzeninde pek az değişiklik yapabilmıştır.

Ekonomik açıdan bakarsak: Kemalistler bu anlayıştan bir miktar uzaklaşmalarına rağmen, esas olarak devletçidirler. AKP iktidarı ise Türkiye'nin gördüğü en liberal ekonomi politikalarını temsil eder.

Siyasal açıdan bakarsak: Kemalistler ilke olarak demokrasiye inanmaz. Şartların zorlamasıyla en çok askerî-bürokratik vesayet altında demokrasiyi kabullendiler. AKP'nin ise kendisinden önceki tüm çevre partileri gibi ‘millî irade’, yani çoğunluk yönetimi anlamında demokrasiye bağlı olduğu muhakkaktır.

Öte yandan, on yıllık AKP iktidarına rağmen ‘Kemalist yasaların ve yapıların’ büyük ölçüde yerinde duruyor olması, evet bir ölçüde ‘beyinleri uzun süre ‘güçlü devlet’ tarafından yıkandığı için, başka türlü yönetmeyi bilemeyişleri’ ile açıklanabilir.¹

Alpay, 2016 darbe girişiminin ardından “FETÖ/PYD terör örgütüne üye olmak” suçlamasıyla tutuklandığında AKP'nin demokrasiye bağlılığının ne kadar “muhakkak” olduğunu tekrar tekrar düşünmeye vakit bulmuştur kuşkusuz. Ama AKP hükümetinin demokrat olduğunu, “Kemalist yasaları ve yapıları” değiştirmeyi amaçladığını, hatta bir “devrim” gerçekleştirmekte olduğunu zannetmek Alpay'a özgü bir yanılğı değildi

¹ Alpay, 2012.

elbet. Başta “devrim” tezini en tutarlı şekilde savunan Etyen Mahçupyan olmak üzere, bu yanlışlığı paylaştan hatırı sayılır sayıda aydın vardı.

Alpay’ın arkasından Ahmet Altan *Taraf* gazetesinde “Kemalizmin en büyük ve en korkunç zaferi, dindarların damarına milliyetçilik zehrini enjekte etmek oldu” cümlesiyle başlayan “Nevruz, Kemalizm ve Din” yazısını yazdı:

Bakın, on yıldır bu ülkeyi ‘dindar’ bir hükümet yönetiyor, neredeyse son üç yıldır memleketin ‘rakipsiz’ iktidarı bu dindar insanlardır. Peki, Kemalistlerin milliyetçiliğinden farklı bir milliyetçilik anlayışı görünüyor mu ortada? Yooo...

Başbakan Erdoğan ve AKP, bir ara bu milliyetçilik barikatını aşacak, dindarların ruhundaki Kemalizm’i temizleyecek, tarihimiz ve geleceğimiz açısından muhteşem bir adımı atacak gibi davrandılar ama sonra özlerindeki Kemalizm’e ve milliyetçiliğe geri döndüler.²

Kemalistleşme iddialarının devam ettiğini *Yeni Şafak* yazarı Özlem Albayrak’ın iki yıl sonra 28 Şubat 2014’te “AK Parti Kemalistleşti mi?” ve ertesi hafta “AK Parti Kemalistleşti mi? (2)” başlıklı iki yazı³ kaleme almasından anlıyoruz. İlk yazıya Albayrak şöyle başlıyor:

Bir süredir medyada AK Parti’nin giderek Kemalistleştiği tezi üzerinden fikirsel bir nosyon tabanı oluşturuluyor. Tezin katılımcılarını iyi tanıyorsunuz, Hasan Cemal ve Mehmet Altan gibi köşelerini kaybettikten sonra iflah olmaz birer AK Parti muhalifine dönüşmüş bazı yazarlar; bir süredir hükümeti seçim dışı yollarla devirmeye ahdetmiş gibi gözüken paralel örgütü destekleyen cemaat medyası ve benzerleri...

“Fikirsel bir nosyon” ne demektir, fikirsel olmayan bir nosyon nasıl olur, bu ilginç soruları bir kenara bırakırsak, yazılarda başka ilginç bir şey yok. Tek kaygı, AKP’yi ve Erdoğan’ı savunmak, Kemalistleşmediklerini iddia etmek. Özetle, “El insaf derler insana” diyor.

Şahin Alpay iki yıl sonra, darbe girişiminin birkaç ay öncesinde “Erdoğan iktidarı Kemalizm’e sarıldı” yazısıyla tartışmaya geri döndü:

Kimilerinin ‘İslamcı’ olarak niteledikleri, Sünni milliyetçisi AKP iktidarının, 2011’den itibaren Kemalist politikalarla yöneldiği görülüyordu... AKP iktidarının 2011 genel seçimlerinde yüzde 50 dolayında oy almasıyla başlayan, 17/25 Aralık [2013] büyük rüşvet ve yolsuzluk soruşturmasına maruz kalmasıyla güçlenen bir süreçle bugün pek az farkla temel Kemalist politikalarla sarılmasına tanık oluyoruz.⁴

Alpay artık, AKP’nin “başka türlü yönetmeyi bilemediği” için “Kemalist yasaları ve yapıları” değiştirememiş, ortadan kaldıramamış olduğunu değil, “temel Kemalist politikalarla sarılmış” olduğunu savunuyordu. Bu temel Kemalist politikaların neler olduğunu ve AKP’nin bunlara sarılışını yazının devamında şöyle anlatıyordu:

Cumhuriyet’in ilanından sonra uygulamaya konan, Kemalist (laik milliyetçi) modernleşme projesinin dayandığı temel ilkeleri ve politikaları kısaca hatırlayalım;

1) “Demokratik bir rejimle modernleşme reformları gerçekleştirilemez,” dendi. Otoriter bir tek-parti rejimi kuruldu; muhalefet ‘hainlik’le özdeşleştirildi.

2) “Din modernleşmeye engeldir, toplum üzerindeki etkisi kırılmalıdır,” dendi. Diyanet İşleri Başkanlığı aracılığıyla din, devlet tekeli ve denetimi altına alındı, inanç özgürlükleri kısıtlandı. Resmî İslam yorumu topluma dayatıldı.

3) “Modern bir toplum ancak tek dilli, tek kültürlü olabilir,” dendi. Türkleştirme politikaları uygulandı. Kürtler yok sayıldı, kimlik talepleri şiddetle bastırıldı. Dış Kürtler, güvenlik tehdidi olarak görüldü.

Söz konusu Kemalist laiklik ve kimlik politikaları, 20. yüzyıl boyunca toplumdan, özellikle Kürtlerden yükselen itirazların yasak ve şiddetle bastırılmasıyla, değişmeden uygulandı. 1950’de çok-partili düzene geçilmesinden sonra siyasiler bazı yumuşatmalar yapmak istedilerse de, asker her seferinde müdahale ederek Kemalist politikaların bekasını güven altına alan askerî vesayet düzenini kurdu ve korudu.

Bugün Türkiye’ye tek-parti dönemini andıran keyfi ve otoriter bir tek-adam yönetimi hâkim... Diyanet İşleri Başkanlığı, tek-parti dönemine çok benzer bir şekilde, iktidar partisinin hizmetinde. Fiilen Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın başında olduğu AKP yönetimi, Kemalist kimlik politikalarında yapılan yumuşamalarda sona geldiğini ilan etti... AKP iktidarının Kemalizm’e sarıldığının bir göstergesi de, Kürt politikalarında Ulusalıcılarla (kökten laik milliyetçilerle) uyum içinde oluşu.

Daha yakın zamanda *Karar* gazetesinde önce Ali Bayramoğlu, sonra İbrahim Kiras aynı konuda birer yazı yazdı. “AK Parti’nin Atatürkçülüğü” başlıklı yazısında⁵ Kiras, “AK Parti şimdi kendi elleriyle hamurunu karıp şekerini katıp pişirerek sofraya getirdiği bu pastadan [Atatürkçülük’ten] pay almak istiyor” diyerek AKP’nin popüler olma kaygısıyla Kemalizm’e yanaştığını ima ederken, bunun niye popüler olacağını şöyle açıklıyor:

Dindar/muhafazakâr kesimlerin genelinde Cumhuriyet’in kuruluş yıllarındaki devlet düzenini laikleştirme politikalarına karşı duyulan hoşnutsuzluk sürüyor olsa da, aslında ‘anti-Atatürk’ damar sanıldığı kadar güçlü değildir. (Hatta çoğu zaman bu türden olumsuzlukları millî mücadelenin

2 Altan, 2012.

3 Albayrak, 2014a ve Albayrak, 2014b.

4 Alpay, 2016.

5 Kiras, 2019.

önderine konduramadığı için faturayı İnönü'ye kesmeyi tercih eder muhafazakâr kesim.)

Kıraş'dan birkaç gün önce, Ali Bayramoğlu "10 Kasım, Kemalizm, Ahmet Altan" başlıklı, daha derinlikli bir yazıyla⁶ tartışmaya katılmıştı. Bayramoğlu, önce Kemalizm'in üç temel unsurunu ("kilit noktasını") tanımlıyor, sonra da bugün bu unsurların büyük ölçüde değişmemiş olarak geçerli olduğunu anlatıyor. Üç unsur şöyle: "İlki otoriter laiklik anlayışıydı. İnancı, öznesiyle, nesnesiyle, simgeleriyle kamusal alandan dışlayan, özel alanında bile şekillendirmeye çalışan politikalar..." Bu biraz değişti, diyor Bayramoğlu, ama "dünün agresif ve düzenleyici laiklik anlayışı demokratik bir anlayışla ikame edilmedi, sadece karşı kimlikçi politikalarla dengelendi."

"İkincisi milliyetçilik anlayışıydı... Bu anlayış, temelde, gayri Müslim, Müslim her tür köken grubuna uzanan, keskin, agresif ve yasakçı Türkleştirme politikaları üzerine kuruluydu." Burada pek bir şey yazmaya bile gerek görmüyor Bayramoğlu: "Agresif milliyetçilik konusuyla, 'egemenlik, beka, bütünlük' meselesiyle, buna ilişkin korku ve yasak politikalarıyla ilgili... değişen gerçekten hiç bir şey yok."

"Üçüncüsü, ilk ikisini mümkün kılacak devlet ve devlet-toplum ilişkisi anlayışıydı. Bu anlayış, hiyerarşik, otoriter, devleti 'dayatmanın, şekillendirmenin ve korkuların merkezi' haline getiren, onu toplum karşısında ayrı bir topluluk gibi telakki eden mekanizma üretti."

Bu unsur da Bayramoğlu'na göre "özü bakımından" aynıdır, "eski dönemle aynı içeriği taşımaktadır."

"Kemalizm bağlamında dün ve bugün arasındaki fark ve benzerlik nedir? Muhafazakâr siyasi iktidar Kemalizmle nasıl ilişki yaşamaktadır?" sorularıyla başlayan yazı, "Siyasi iktidar ve Kemalist bazı ilkeler bakımından uyum mutlak" ve "İktidar sahipleri bu bakımdan [yani laiklik anlayışı dışında] tam anlamıyla Kemalistler" sonucuna varıyor.

Tartışmanın Sınıf Boyutu

AKP'nin Kemalistleşip Kemalistleşmediği, Kemalistleşiyorsa ne ölçüde Kemalistleştiği tartışmasını yapanların, Şahin Alpay, Ali Bayramoğlu ve Ahmet Altan gibi Türkiye'nin makul liberal isimleri olması tesadüf değil, şaşırtıcı da değil. Necmettin Erbakan'ın başbakan olmasından beri 25 yıldır Kemalistler/ulusalcılar ile bunların şeriatçı/siyasal İslamcı olarak tanımladığı kesim arasında keskin bir kutuplaşma yaşanan memlekette bu tartışmayı Kemalistlerin de AKP'lilerin de yapması zaten söz konusu değil. Birinci kesim için, AKP gericidir, Orta Çağ karanlığını temsil eder; Kemalizm ise ilerici/aydınlanmacı/çağdaştır, dolayısıyla AKP'nin

Kemalistleşmesi mümkün değildir. İkinci kesim için bu tartışma gündeme bile gelmez; zaten iktidarda olan, pragmatik bir partinin ve taraftarlarının bu tür konuları deşmeye ihtiyacı yoktur.

Ne var ki, tartışmayı liberal⁷ yazarların başlatmış ve sürdürmüş olması, önemli bir eksiğe yol açıyor: Tartışmanın sınıf boyutu yok. Dolayısıyla, söylenen her şey basit bir durum tespitinin ötesine geçemiyor, yüzeysel kalıyor.

Yukarıda alıntıladığım tespitlerde, özellikle Bayramoğlu'nun tespitlerinde, bir sorun yok. Kemalizm tanımları beş aşağı on yukarı doğru; AKP yönetiminin laiklik dışında bu tanımlara aşağı yukarı uygun davrandığı da doğru. Ancak, bu tespitlere yol açan toplumsal gelişmelere, sınıfsal süreçlere bakılmadığı zaman, varılan sonuçların yüzeysel olması kaçınılmaz. Şahin Alpay'ın AKP'nin "demokrasiye bağlı" olduğunu düşünmesi ve "Kemalist yasaları ve yapıları" değiştirecekleri beklentisine kapılması sonucunda "beyinleri uzun süre 'güçlü devlet' tarafından yıkandığı için başka türlü yönetmeyi bilemeyişleri" nedeniyle hayal kırıklığına düşmesi kaçınılmazdır. Keza, Ahmet Altan da "bir ara bu milliyetçilik barikatını aşacak, dindarların ruhundaki Kemalizm'i temizleyecek, tarihimiz ve geleceğimiz açısından muhteşem bir adımı atacak gibi davrandılar ama..." diyerek hayal kırıklığı yaşamaya mahkûmdur.

AKP'nin "demokrasiye bağlılığını" göstermek, "milliyetçiliği aşmak", "Kemalizm'i temizlemek", "Kemalist yasaları ve yapıları değiştirmek" gibi bütün bu olumlu şeyleri yapmasını beklemek için herhangi bir neden var mıydı? Parti'nin hangi siyasî gelenekten geldiğine ve bu geleneğin sınıfsal tabanına bakıldığında hiç böyle bir neden yoktu.

AKP'yi kuran kadrolar, partinin bütün kurmayları Necmettin Erbakan'ın Millî Görüş hareketinde yetişmiş, siyaset yapmış, dünya görüşünü oluşturmuş kişilerdi, hareketin genç ve parlak unsurlarıydı. Bu hareketin neyi temsil ettiğini Erbakan'ın kendisi çok açık bir şekilde anlatır:

7 "Liberal" sıfatını, AKP'nin askerî darbe de dahil olmak üzere her türlü yöntemle devrilmesi gerektiğini düşünen ve böyle düşünen herkesi "liboş" olmakla suçlayan Kemalist Türk solunun kullandığı anlamda kullanmıyorum elbet. Liberalizm, insana ve bireye önem veren, insan ve birey hak ve özgürlüklerini önemseyen, herkesin istediği gibi yaşama hakkı olduğuna inanan, devlet dayatmacılığını da, her türlü dayatmayı da yanlış bulan bir siyasî yaklaşımdır. Sorun şudur ki, sınıf kavramını dışlayan, sadece bireyi gören bu yaklaşım, mevcut sınıflı toplumlarda sömürünün ve eşitsizliğin nasıl aşılabileceği konusunda sessiz kalır. Dahası, sömürenin sömürme "hakkını", zenginin zengin olma hakkını (bunları sınıfsal değil bireysel konular olarak gördüğü için) savunur ve son kertede mevcut düzenin savunucusu durumuna düşer.

6 Bayramoğlu, 2019.

Almanya'daki çalışmalarımız sırasında bizi etkileyen ve üzen bir olay da şudur: Biz o fabrikalarda bir yandan çalışıp bir yandan araştırmalar yaparken, Türkiye Ziraî Donatım Kurumu'nun Alman fabrikalarına verdiği motor siparişlerini gördük. Bu görüntü, bizim Türkiye'de bir Milli Motor Sanayii kurma kararlılığımızı iyice pekiştirdi. Bunları bizim milletimiz, tamamen kendi imkânlarıyla yapabiliirdi. Türkiye'nin ilk millî sanayi örneği olan Gümüş Motor Fabrikasını, memleketini ve milletini seven 200 ortakla kurmamızın temelinde de işte o görüntü yatar.

Gümüş Motor Fabrikası kurulurken ülkede önemli hadiseler yaşandı... Fabrikanın arkasında bir banka, bir finans kaynağı olmadığı için aradaki mali farkın sağlanması o yılların şartlarından dolayı bin bir çeşit müşkülât oluşturdu. Ama bu zorlukları fabrikada çalışan insanlar, gece yarılarna kadar çalışarak, bazen hiç aylık almayarak kendi gayretleri ve fedakârlıklarıyla aştılar.

Gümüş Motor'un ilk prototipi yapıp test için ilgili makamlara götürüldüğünde bir engel çıktı. Neymiş, Avrupa standartlarına göre 5.6 litre olması gereken yakıt, bizim motorda 5.7 litre çıkmış. Bunun için onay veremeyeceklerini söylediler. Geri dönüp tekrar çalışmaya başladık. Gümüş Motor'u, Avrupa standartlarının dahi altında, saatte 5.5 litre motorin harcar hâle getirdik. Yine standartlara uygun olmadığı gerekçesiyle reddedildi.

Gümüş Motor, Mart 1960'ta seri üretim yapmaya başladı. Ama bu sefer de damping engeli çıktı. İthalatçı firmalar, 10 bin liraya sattıkları motorları 5 bin liraya düşürdüler. Gümüş Motor, bu engeli aşmak için büyük bir riski göze aldı ve fiyatı daha da aşağıya çekti... Montajcı zihniyet, Gümüş Motor'dan, Türkiye'nin yerli ve millî bir motor üretmesinden rahatsız olmuştu. İthalatçı firmaların hemen tamamı da azınlıklara mensup mümessillerdi.

O yıllarda kredileri Odalar Birliği paylaşıyordu. Bu kredilerin hemen hemen tamamına yakını, İstanbul'daki büyük ithalatçılara veriliyordu. Örneğin, 20 milyon dolarlık yatırım kotasının 19 milyon doları İstanbul'daki ithalatçılara giderken, sadece 1 milyon doları Anadolu'ya kalıyordu. Anadolu'daki müteşebbisler ciddi döviz sıkıntısı yaşıyor ve kalkınma hamlelerini gerçekleştiremiyorlardı. Kredilerin Anadolu girişimcisine aktarılabilmesi için, mücadelenin Odalar Birliğinde yürütülmesi gerekiyordu. Bu amaçla 1966 yılında önce Odalar Birliği Sanayi Dairesi Başkanı, ardından Genel Sekreteri olduk. Döviz ve kredi tahsisatlarını Anadolu'ya yöneltince, o güne kadar kredileri istediği gibi kullanan kesimler bundan rahatsız oldu. Anadolu girişimcisi ise bu mücadelede bizim yanımızda yer aldı. Yapılan seçimde, TOBB Başkanı olduk.⁸

Bugün olduğu gibi, Erbakan'ın başkan seçildiği dönemde de Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) küçük ve orta boy Anadolu sermayesinin temsilcisiydi.⁹

8 Şen, 1995, s. 19. Gümüş Motor daha sonra sahip değiştirerek Pancar Motor adını aldı ve 2011 yılına kadar varlığını sürdürdü.

9 İktisatçı bir dostum TOBB ile TUSİAD'ın farkını şöyle karikatürize etmişti: "TOBB yarı resmî bir kuruluş olduğu için

Erbakan'ın, öldüğü güne kadar, kurup başkanlık ettiği bütün partiler TUSİAD'ın temsil ettiği büyük İstanbul sermayesiyle rekabet edemeyen, uluslararası bağlantıları olmayan, çoğunlukla KOBİ'lerden oluşan TOBB üyelerinin ekonomik çıkarlarını savunmuştur. Ve yine bu taşra sermayesinin dünya görüşüne uygun olarak, Millî Görüş'ün ekonomik politikalarına muhafazakâr sosyal politikalar ve milliyetçilik eşlik ediyordu.

Bu geleneğin içinden çıkan bir partinin, merkezi ve yerel bütün kadroları bu geleneğin içinde pişen AKP'nin Türkiye'de büyük ve olumlu değişiklikler yaratacağını düşünmek, böyle bir beklenti içine girmek için hiçbir neden yoktu. Küçük ve yerli olduğu için rekabet edemeyen, devlet mekanizmalarından dışlandığı için kredi bulamayan ve ihale kazanamayan, İstanbul sermayesi karşısında varlık gösteremeyen, ama yakıcı bir özlemle bu sermayenin saflarına katılmayı amaçlayan taşra burjuvazisinin partisi niye memleketi demokrasi getirecekti, niye "tarihimiz ve geleceğimiz açısından muhteşem bir adım" atacaktı? Bu taşra burjuvazisi ekonomik ve siyasî yapının kendisine değil, bu yapılardan dışlanıyor olmaya itiraz ediyordu. Yapının kendisini değiştirmek gibi bir talebi yoktu.

"Anti-Kemalist" Damar

AKP için "Kemalistleşti" denmesinin temel nedeni, yukarıda alıntılıdığım yazarların beklentilerini karşılamayıp doksan yıllık ceberrut devlet mekanizmalarını büyük bir iştahla kullanıyor olması. AKP'nin içinden geldiği siyasî geleneği ve sınıfsal tabanını hesaba katmayınca, ilk yıllarında attığı bazı adımlar yukarıda alıntılıdığım liberal yazarlara etkileyici geldi, partinin yapacakları hakkında büyük hayallere kapılmalarına yol açtı. Oysa, sınıfsal tabanına ek olarak, AKP'nin Kemalizm'i ortadan kaldıracığı beklentisini geçersiz ve anlamsız kılan ikinci bir etmen daha var. İbrahim Kiras'ın sözleriyle: "Dindar/muhafazakâr kesimlerin genelinde Cumhuriyetin kuruluş yıllarındaki devlet düzenini laikleştirme politikalarına karşı duyulan hoşnutsuzluk sürüyor olsa da, aslında 'anti-Atatürk' damar sanıldığı kadar güçlü değildir".

Bayramoğlu'nun saydığı Kemalizm'in üç temel unsurundan ikisi (milliyetçilik ve devlet) ile ilgili olarak

büyük küçük bütün şirketler kayıtlıdır, Koç'un da bir oyu vardır, küçücük ve tümüyle önemsiz bir şirketin de. TUSİAD ise 150 büyük şirket tarafından kurulmuştur ve zaten bu şirketlerden elli Koç'un, kırkı Sabancı'nın, otuzu Eczacıbaşı'nındır, lafın gelişi." TUSİAD'ın günümüzde siyasî ağırlığını önemli ölçüde kaybetmiş olması, tanık olabilseydi Erbakan'ı çok sevindirecek olan bir durumdur ve kuşkusuz AKP politikalarının bir sonucudur. Ama TUSİAD şirketlerinin ekonomideki ağırlığında pek bir değişiklik olduğunu sanmıyorum. İstanbul ve Anadolu sermayelerinin AKP dönemindeki karşılaştırmalı gelişmesi bu yazının sınırlarını aşar, ama ayrıca ayrıntılı bir araştırma konusu olmaya değer.

AKP'nin kurucuları, kurmayları ve tabanı açısından zaten hiçbir sorun yoktur, hiç olmamıştır. Milliyetçilik ve devletin kutsanması zaten Türkiye dindar muhafazakârlığının temel unsurlarıdır. Ve zaten genel olarak muhafazakârlığın devlet eliyle (ve Amerika'nın da doğrudan yardımıyla) beslendiği, pekiştirildiği, örgütlendiği Soğuk Savaş yıllarında, 1950'ler ve 1960'larda, milliyetçi muhafazakârlık ile 'mukaddesatçı' muhafazakârlık aynı kurum, dernek ve örgütlerde yan yana, omuz omuza, birlikte davranmıştır. O günden bugüne Türkiye'de milliyetçilikle mukaddesatçılık arasında hiçbir zaman bir duvar olmamış, bu iki hareketi ayıran perde her zaman çok geçirgen olmuştur. Dolayısıyla, başta Recep Tayyip Erdoğan olmak üzere, AKP'nin kurucu ve kurmaylarının siyasî ve kültürel şekillenmesi sadece mukaddesatçı değil, milliyetçi-mukaddesatçı bir ortamda, milliyetçilerle aynı tarihi yücelterek, aynı kahramanlara taparak, aynı kitapları okuyarak, aynı düşmanlara karşı mücadele ederek gerçekleşmiştir.

Bu, çok belgelenmiş, iyi bilinen bir saptamadır, ama sadece söyleyip geçmiş olmamak için, iki örneğe kısaca bakabiliriz. Bunlardan biri Mücadele Birliği adlı örgüt, diğeri Millî Türk Talebe Birliği.

Mücadele Birliği 1960'ların ortalarında Afyon Lisesi bir grup arkadaş tarafından kurulan, Konya İmam Hatip Lisesi'nden Afyon'a staj yapmaya gelen bir grup öğrenciyi kazanarak büyümeye ve yayılmaya başlayan, 1970'e gelindiğinde ciddi eylemler örgütleyebilecek güce ulaşmış olan, Aykut Edibali önderliğinde bir örgüt. On yıl boyunca *Yeniden Millî Mücadele* adlı bir dergi yayınlayan örgütü, örgüt hakkında mükemmel bir çalışmanın¹⁰ yazarı olan Ekin Kadir Selçuk şöyle anlatır: "Ortadoğudaki İslami hareketlerden etkilenmişlerdi, Mevdudi, Seyyid Kutup gibi isimlerin fikirlerini, Hizbüt Tahrir gibi örgütlerin ideolojik kimliklerini sahipleniyorlardı. Bununla birlikte Türkiye İslamcılığının milliyetçi muhafazakâr yönüne de büyük bir hevesle sahip çıkıyorlardı." Tarihi boyunca hem mukaddesatçı hem milliyetçi olan örgüt, 1970'e kadar daha ziyade mukaddesatçı, 1970'ten sonra daha ziyade milliyetçi olmuştur. Selçuk'un ifadesiyle, "1970'lerde Yeniden Millî Mücadele'nin ideolojik duruşu da nispeten değişti. İslami milliyetçilikten ulus milliyetçiliğine yöneldiler. Derginin ilk yılında hemen hiç kullanılmayan Türk adı ileriki yıllarda her cümlelenin başına getirilmeye başlandı."

"Türk" adının kullanılmaya başlanması bir yana, 12 Mart darbesi yaklaşırken *Yeniden Millî Mücadele* dergisi "Komünistlere karşı ordu millet el ele" sloganını kapağına çıkarır, Mücadeleciler bu sloganı sık sık kullanır.¹¹

¹⁰ Selçuk, 2018.

¹¹ "Ordu millet el ele" sloganını 1960'lar boyunca hem solun hem sağın kullanmış olması sadece ayrı bir makale konusu değil, koca ciltlerin konusu olabilir!

Derginin 3 Şubat 1971 tarihli sayısının başyazısı şu cümleleri içerir: "Türk Milleti milli kadrolarının önderliğinde, kahraman ordumuzla omuz omuza komünist ihtilalini ibret olacak şekilde kahredecektir. İşte milletin kıvıltı ile silahlı ve mübarek mukabelesi o an, hem meşru hem de muzaffer olacaktır. Şimdi stratejimiz, peygamberimizin 'zafer sabırdadır' direktifini şuurla uygulamaktan ibarettir."

Ne önemi olabilir, bir avuç liseli gencin kurduğu bu örgütün? "Türkiye İslamcılığının milliyetçi muhafazakâr" potasında şekillenen örgüt üyesi gençlerin bazılarını sayarsak, ne önemi olduğu anlaşılır: Cemil Çiçek, Melih Gökçek, Hüseyin Gülerce, Ahmet Taşgören, Taha Akyol, Atilla Yayla, Halil Şıvgın, *Ali Müfit Gürtuna... Örgüt, hem AKP hem MHP için adeta bir 'kadro okulu' vazifesi görmüştür*.¹²

Aynı vazifeyi gören ikinci bir kurum Millî Türk Talebe Birliği'dir (MTTB). Hakkında yazılan kitaplardan birinin adının *Türkçülükten İslamcılığa Millî Türk Talebe Birliği* olmasından da anlaşılacağı gibi, bu da mukaddesatçı gençlerle milliyetçi gençlerin 1960'lar boyunca birlikte çalıştığı, eğitim gördüğü, mücadele ettiği bir örgüttür.¹³

MTTB'nin yüzüncü yılı vesilesiyle *Yeni Şafak*'la bir söyleşi¹⁴ yapan Mahmut Hakkı Akın ve Serkan Yorgancılar şöyle anlatır:

Rasim Cinisli'nin başkanlığa seçilmesiyle [1965] MTTB asıl hüviyetini kazanma yoluna girmiştir. Bu kongre ile Kemalist ve sola meyilli bir yönetime karşı daha millî ve manevî değerleri benimsemiş bir yönetim kazanmıştır.

¹² Bu yazının konusu olmadığı için üzerinde durmuyorum, ama Mücadele Birliği'nin kuruluşu ve tarihi derin devletin ve Ergenekon tarzı devlet kurumlarının nasıl çalıştığına da ışık tutuyor. Henüz ortada örgüt fikri bile yokken, örgütü yaratacak olan liseli gençler Afyon'da her haftasonu bir üniversite hocasının evine gidip ilk siyasî eğitimlerini alır. Daha sonra, Selçuk'a göre, "Ziya Uygur, Mehmet Emin Alpkan gibi istihbaratla ilişki içinde olan isimler kurucu kadroları yetiştirdi, onlara sürekli olarak 'danışmanlık' hizmeti sundu. Mücadelecilerin iki numaralı ismi Yavuz Arslanar-gun bu kişiler için 'Devletle irtibatlı insanlar olur. Bunlar devletin maaşlı elemanı değildir, devletten telkin alır, telkin verirler. O sırada ortaya çıkan komünist tehlikeye karşı bu ağabeyler önemli hizmetler vermişlerdir' yorumunu yaptı." Örgüt büyüyüp dal budak saldıgında, 1970'te bir polis operasyonuna maruz kalır, tüm önde gelen üyeleri gözaltına alınır, hepsi aynı gün salıverilir ama Aykut Edibali birkaç gün Emniyet'te tutulur. Selçuk şöyle anlatır: "Mücadelecilerin önde gelen isimleri Edibali'nin sorgudan çıktıktan sonra değiştiğini, hareketi bitirmek yönünde adımlar attığını savundular." Hareket bitmez, ama milliyetçi-mukaddesatçı dengesinin milliyetçi yanı daha ağır basmaya başlar.

¹³ Bkz. Oruç, 2005 ve Duman, 2007.

¹⁴ Öztürk, 2018.

MTTB'nin bugünkü kimliği o dönemden itibaren oluşmuştur. Cinisli'den sonra İsmail Kahraman başkan olmuştur. Türkiye'de zamanla siyasette, akademide, medyada, bürokraside etkin olmuş, muhafazakâr, İslamcı pek çok ismin MTTB'ye katılması bu yıldan sonra başlamıştır... 60'lı yıllarda milliyetçilik, mukaddesatçı ve mütedeyyin kesim tarafından da benimsenen ve bu kesimin kendisini ifade etme imkânı bulduğu bir ortak ideolojidir. 70'li yıllara gelindiği zaman MTTB'de milliyetçilikten daha fazla kopma ve İslamcılığa doğru bir geçiş hızlanmıştır.

MTTB içinde milliyetçilerle İslamcıların ayrışması ancak kavgalı ve olaylı geçen 1969 kongresi sonrasında gerçekleşmiştir. "Milliyetçilikten daha fazla kopma ve İslamcılığa doğru bir geçiş" olduğu doğrudur, ancak geçilen İslamcılığın milliyetçilikten kopmuş olduğu çok kuşkuludur. Bunun belki de en açık kanıtı örgütün ideolojik şekillenmesinde Necip Fazıl Kısakürek'in oynadığı roldür. Akın ve Yorgancılar'ın ifade ettiği gibi,

MTTB'de 1965'teki dönüşüm sonrasında Necip Fazıl, aktif bir şekilde MTTB faaliyetlerine katkı sunmuştur. Tabii Necip Fazıl, muhafazakâr kesim için son derece önemli ve sembol bir isimdir. Gençler tarafından büyük bir hürmet gören Necip Fazıl, tam bir rol modeli ve yol gösterici olarak kabul edilmiştir. Onun gibi bir kalem ve kelâm üstadının desteği MTTB'nin kitleselleşmesine de katkı sağlamıştır. Türkiye'nin her yerinde MTTB'nin üniversite ve orta öğretim teşkilatlarında Necip Fazıl konferanslar vermiştir ve bu konferanslar büyük ses getirmiştir. MTTB bilincinin inşasında en etkili mimarların başında Necip Fazıl gelmiştir. MTTB'nin büyük organizasyonlarında da üstad hep bulunmuştur.

AKP'nin üst düzey kadrolarının önemli bir kısmı, Erdoğan, Abdullah Gül ve eski Meclis Başkanı İsmail Kahraman dâhil olmak üzere, 1960 ve 1970'lerde MTTB tezgâhından geçmiştir.

"Normal" Olan

Özetlersek, AKP'nin Kemalistleştiği iddiası, daha önce "iyi" bir parti olduğu, "iyi" şeyler yapmayı amaçladığı, ama beceremediği ve Kemalizm'e teslim olduğu imasını taşır. Bu yaklaşım her açıdan sorunludur.

Birincisi, AKP'nin sınıf tabanı, yani muhafazakâr, dindar, milliyetçi Anadolu sermayesi, "iyi" bir parti olduğu beklentisini temelsiz ve anlamsız kılar. AKP bu tabanı temsil etmeyi 1960'ların ortalarından beri amaçlayan Millî Görüş hareketinin devamı olarak görüldüğünde, bugün yaptıklarında şaşırtıcı bir şey, bir sapma, bir kırılma, Kemalizm'e karşı bir teslimiyet yoktur.

İkincisi, AKP'nin Kemalistleştiği iddiasının temelinde yatan gelişmeler, yani milliyetçiliği giderek daha açıkça kullanması ve devletin giderek daha

ceberrutlaşması, partinin sonradan edindiği özellikler değil, siyasî geleneğinin temel özelliklerindendir. Söz konusu muhafazakâr, dindar, milliyetçi taban açısından son büyük Türk-İslam devletinin bekası her zaman önemli olmuştur; AKP'nin buna verdiği önem Kemalizm'e teslim olmasının sonucu değildir.

Kısacası, AKP zaten (laikliğin aşırı uygulamaları dışında) hiçbir zaman Türkiye devletinin resmî ideolojisine aykırı bir parti değildi. Sadece laiklik politikalarının aşırılığı ve dışlayıcılığı onları rahatsız ediyordu. Bu dışlayıcılık (dindarların siyasal hayattan, kamusal alandan dışlanması ve, daha önemlisi, Müslüman sermayenin büyüme olanaklarından dışlanması) törpülendikten sonra, AKP'nin ve onu destekleyen muhafazakâr tabanın Kemalist devletle bir kavgası kalmadı. Devlet ilk yıllarında hükümeti devirmeye kalkışmasaydı hiç sorun yaşamayacaklardı. Ve artık yaşamıyorlar. Devrilmeyeceklerine akılları yattıktan sonra "normal" hâllerine döndüler. Normal olan 2002-2012 değildi; normal olan bugünkü AKP.

Kaynakça

- Albayrak, Özlem, 2014a, "AK Parti Kemalistleşti mi?", *Yeni Şafak* gazetesi, 28.2.2014.
- Albayrak, Özlem, 2014b, "AK Parti Kemalistleşti mi? (2)", *Yeni Şafak* gazetesi, 7.3.2014.
- Alpay, Şahin, 2012, "AKP 'İslamî Kemalist' midir?", *Zaman* gazetesi, 26.1.2012.
- Alpay, Şahin, 2016, "Erdoğan iktidarı Kemalizm'e sarıldı", *Zaman* gazetesi, 18.2.2016.
- Altan, Ahmet, 2012, "Nevruz, Kemalizm ve din", *Taraf* gazetesi, 21.3.2012.
- Bayramoğlu, Ali, 2019, "10 Kasım, Kemalizm, Ahmet Altan", *Karar* gazetesi, 14.11.2019.
- Duman, Doğan ve Yorgancılar, Serkan, 2007, *Türkçülükten İslamcılığa Milli Türk Talebe Birliği*, Vadi Yayınları.
- Kiras, İbrahim, 2019, "AK Parti'nin Atatürkçülüğü", *Karar* gazetesi, 19.11.2019.
- Oruç, Zülküf, 2005, *Bir Öğrenci Hareketi Olarak Milli Türk Talebe Birliği*, Pınar Yayınları.
- Öztürk, İlker Nuri, 2018, "MTTB'nin fikir mimarı Kısakürek", *Yeni Şafak* gazetesi, 7.1.2018.
- Selçuk, Ekin Kadir, 2018, *"Mücadeleciler" - Mücadele Birliği (1964-1980)*, İletişim Yayınları.
- Şen, Serdar, 1995, *Refah Partisi'nin Teori ve Pratiği*, Sarmal Yayınevi.

Türkiye’de ve Dünyada İşçi Hareketleri

Faruk Sevim

1. İşçi sınıfının değişimi ve mücadelesi

1.1 Dünyada işçi sınıfı hareketi yükseliyor

İşçi sınıfı dünyanın çeşitli yerlerinde grevler, gösteriler, direnişler düzenliyor. Son 10 yıldır, Çin’de ve Asya’nın diğer bölgelerinde fabrika işçilerinin grev dalgaları, Güney Afrika madenlerindeki işçi direnişleri, Kuzey Afrika’dan ABD’ye uzanan alanda işsiz, güvencesiz ve/veya geçici işlerde çalışan gençlerin kamusal alanları işgali, Avrupa’da kemer sıkma tedbirlerine karşı protestolar, Hindistan’da düşük ücretleri protesto için genel grevler yapıyor.

İşçi sınıfının iç şekillenmesi kapitalist üretim süreçlerinde ortaya çıkan değişimler nedeniyle sürekli olarak yeniden yapılanmıştır. İşçi sınıfı ayaklanmalarını anlayabilmek için, sınıfın nasıl yeniden yapılandığını anlamak gerekir. Bugün de bazı sektörlerde işçi sayısı azalırken, küresel ölçekte yeni işler ve bu işleri yapan yeni işçiler ortaya çıkmaktadır.

İşçi hareketinin ölümü, önce yirminci yüzyılın başlarında seri üretimin yükselişi sırasında zanaatkarların gücünü yitirdiği dönemde ilan edilmişti. Şimdi de sanayi üretiminde otomasyonun ve robotların daha fazla kullanımı nedeniyle bir kez daha işçi sınıfının yok olacağı öngörüsü yapılıyor. Ama ortaya çıkan yeni işçi kitleleri, ucuz, pasif, esnek işgücü dayatmasına karşı mücadele ediyorlar.

1.2 Sanayi üretimi alanlarında mücadele daha yaygın

Çin’de 2011 yılında meydana gelen grevler, Hindistan’da 2019 yazındaki genel grev, emek-sermaye çatışmasının her zaman devam edeceğini gösterdi. Yirminci yüzyılın ortalarından itibaren seri üretimin yapıldığı fabrikalar, dünya genelinde bazı coğrafyalara, özellikle Asya’ya yayıldı. Bu bölgelerde yeni işçi kitleleri oluştu, işçi direnişleri başladı.

Sermayenin kaçtığı merkez kapitalist ülkelerde emek hareketleri zayıflasa da hemen dibe doğru inmedi, oralarda da yeni iş kolları ve yeni işçi kitleleri oluştu. 1960’larda Brezilya ve Güney Afrika’da, 1970’lerde Güney Kore’de, 2010’larda Çin’de, 2019’larda Hindistan’da ucuz işgücü üzerinden ortaya çıkan üretim patlamaları, aynı zamanda işçi hareketlerini de geliştirdi.

Kapitalistlerin Çin’deki işçi direnişleri dalgasına karşı tepkisi, üretimi daha da ucuz işgücü olan bölgelere kaydırmak şeklinde oldu. Fabrikalar, sahil bölgelerinden Çin’in daha iç bölgelerine, Vietnam, Kamboçya ve Bangladeş gibi daha yoksul ülkelere taşındı. Ancak neredeyse eşzamanlı olarak, “sermaye nereye giderse çatışma da onu izler” tezini doğrularcasına yeni seçilen yatırım alanlarından da grev haberleri gelmeye başladı. Artık sermaye için kaçacak başka bir yer kalmamış gibi görünüyor.

1.3 Üretim süreçlerinin otomasyonu kapitalistleri kurtaramaz

Kapitalistlerin işçi hareketine karşı bir diğer tepkisi, üretimin otomasyon trendini hızlandırma girişimidir. Böylece işçiler üretim sürecinden çıkarılacak, işçi kontrolü problemi çözümlenecektir. Ancak üretim yerlerindeki işçi direnişleri bütün işçi direnişleri içinde önemli bir bileşen olmaya devam etmektedir. Çünkü insan emeğinin üretim sürecinden tamamen çıkarılması, ulaşılması zor bir hedef. Dahası, üretimin post-Fordist biçimde yeniden yapılandırılması aslında işçilerin bazı sektörlerde üretim yerlerindeki yıkıcı gücünü arttırmıştır.

Örneğin tam zamanında [*just-in-time*] üretim, üretim sürecindeki yedekleme ve fazlalıkları elimine ederek üretim noktasındaki işçilerin yıkıcı gücünü pekiştirdi. Otomobil endüstrisinde, parçalar tedarikçiden montaj fabrikalarına “tam zamanında” ulaştırılır. İlave parça stoklarının ortadan kaldırılması nedeniyle, önemli parçalardan herhangi birinin üretimini durduran bir grev, şirketin bütün montaj operasyonunu birkaç günde, hatta daha kısa sürede durma noktasına getirebilir. 2010 yılında Çin’de tam da buna benzer bir olay yaşandı: Otomobil parçaları üreten bir fabrikadaki grev, Çin’deki tüm Honda marka araç üretimini kısa sürede durma noktasına getirdi.

Benzer şekilde, ticaret ve üretimin küreselleşmesi, ulaşım ve iletişim işçilerinin pazarlık güçlerini artırdı, çünkü bu sektörlerde oluşabilecek grevler gerek ülke ve bölge ekonomileri, gerekse de tüm bir küresel tedarik zinciri için yıkıcı etkiler barındırmaktadır. Örneğin, 2011 Şubat’ında Mısır’da Mübarek’in devrilmesine dair standart anlatı, sokak protestoları ile başlayan ve Tahrir Meydanı’nın işgali ile sonuçlanan eylemlerden bahseder. Aslında Mübarek’in istifası Süveyş Kanalı işçilerinin tüm ulusal ve uluslararası ticareti etkileyecek şekilde greve gittiğinde gerçekleşmiştir.

1.4 İşsizlerin sokak mücadelesi toplumsal değişimi güçlendiriyor

İşçi sınıfı için bir başka önemli mücadele alanı sokaklardır. Kapitalist sistemde mevcut iş konumlarını korumak için mücadele eden işçiler vardır. Ucuz iş gücünün yoğun olarak kullanıldığı sektörlerde geçim sıkıntısı, pahalılık ve çalışma koşullarının kötülüğüne karşı mücadele eden işçiler de vardır. Bir de; iş bulamayan, iş gücünü satacak

yeri olmayan, işsiz olan veya düzensiz işlerde asgari ücretin de altında ücretlere çalışmak zorunda kalan işçilerin mücadelesi vardır. İşsizlerin sokaktaki mücadelesi çok büyük toplumsal olaylara yol açabilme kapasitesine sahiptir.

1.5 Kapitalizmin işçi sınıfını bölme girişimleri ile mücadele etmeliyiz

Marx’a göre, işçi sınıfı içindeki ayrımlar sunidir. Çalışanlar ve işsizler, aktif işçiler ve yedek işgücü orduları, üretim yerlerinde sermayeye yüksek maliyetli yıkım yaşatabilme gücü olanlar ile sadece sokak barışını bozabilecek gücü olanlar arasında sınıf kardeşliği vardır. İşçiler arasında yurttaşlık, ırk, etnik köken, din, toplumsal cinsiyet gibi farklılıklar yoktur.

Dolayısıyla, bütün işçiler, aslında ortak güç ve ortak dertleri olan, dünya işçi sınıfının bütününü özgürleştirmeyi vaat eden, tek bir işçi sınıfını oluştururlar. Ancak tarihsel olarak kapitalizm, işçi sınıfını pek çok konuda (yurttaşlık, ırk/etnik köken, din, toplumsal cinsiyet) bölmeye çalışır. Bu bölünmeler işçi sınıfının mücadele kapasitesini köreltir.

Bugün bölünmelerin halen devam ettiğini gösteren emareler var. İslamofobi, göçmen karşıtlığı, yabancı düşmanlığı, göçmen akımını sınırlama çabaları, yurttaşlık temelli imtiyazların pekiştirilmesi gibi politikalar işçi sınıfı içinde de karşılık bulabiliyor. Ama aynı zamanda, bu bölünmelerin yok olmasa bile bulanıklaştığını gösteren gelişmeler de var. Yerel, ulusal ve uluslararası seviyedeki işçi hareketleri sürekli ırkçı, milliyetçi eğilimlere karşı mücadele ediyor.

2. Türkiye’de İşçi Hareketi

2.1 Sınıf mücadelesi devam ediyor

İşçi sınıfının Türkiye’de irili ufaklı pek çok kazanımları oldu. 2015’te metal işçileri çok büyük bir grev yaptılar. On binlerce işçi “yasa dışı” diye tabir edilen son derece riskli ve cüretkâr bir direniş gerçekleştirdi. Ağırlıklı olarak milliyetçi, muhafazakâr eğilimlilerden oluşan bir işçi kesimi, ciddi anlamda sınıf bilinçli bir eylem yaptı, bu eylemlere on binlerce işçi katıldı. Somalı maden işçileri bağımsız bir sendikanın öncülüğünde Soma’dan Ankara’ya bir yürüyüş örgütledi, verilmeyen haklarını aldı.

Türk-İş’e bağlı TÜMTİS – Taşıma İşçileri Sendikası son yıllarda kargo şirketlerinde, üst üste başarılı bir şekilde sendikalaştı. Daha yeni, devasa bir şirketi, Aras Kargo’yu örgütledi.

Kamu taşeronu işçileri, ciddi bir mücadele sayesinde kamu taşeronluğundan çıkıp tüm eksiklerine rağmen devlet işçisi oldular.

Önümüzdeki dönemde toplumsal sınıf, toplumsal cinsiyet, göçmen, Kürt ve iklim meseleleri en önemli

konularımızdır. Bu beş konuyu kavrayan, sentezleyebilen hareketler güçlenecek.

2.2 İntihar girişimleri önemli bir işçi eylemi haline geldi

İşçi sınıfının en önemli eylem biçimi elbette grevlerdir. Ancak grev yasakları yeni eylem biçimlerini öne çıkarıyor. İntihar girişimleri son döneme damgasını vuran eylem biçimi oldu. İşçi intiharlarının tek nedeni yoksulluk değildir. Ama yoksulluğun intihar girişimlerinin temel sebeplerinden biri olduğu söylenebilir.

2018’de, geçim derdinden dolayı, intihar girişimleri seri halde gerçekleşti. 2019’da en az 50 intihar girişi oldu. Bu olaylar kamusal yerlerde yapılan, eylem gibi bir yanı da olan intihar girişimi ağırlıklı olaylardır; meclis önünde, belediye önünde, kent meydanında kendini yakma girişi gibi, bir binanın tepesine çıkıp intihar tehdidiyle iş istemek gibi.

2015 Haziran ve Kasım seçimlerinden sonra işçi eylemlerinde düşüş oldu. Sonra 2016’dan 2018’e işçi eylemleri aşağı yukarı sabit sayıda sürdü. 2018’de, 429 iş yeri temelli işçi eylemi gerçekleşti. Bunlar, bir grup emekçinin, iş yerindeki meselelerle ilgili gerçekleştirdiği eylemler. İş yerinin önünde, içinde ya da kamusal bir alanda yapılan eylemler. 2018’de, çok ciddi otoriterleşmenin olduğu bir yılda sürdürülen bu eylemlere 83 bin işçi katıldı.

2.3 Sendikal yapıların bürokrasiden kurtarılması gerekiyor

Büyük çoğunluğumuz işçiyiz. Hepimizin hak aramaya ihtiyacı var. Bilgi Üniversitesi’nde hocalar, asistanlar ve kol emekçileri birlikte sendikalaşıp yetkiyi aldılar. Her birimiz işçi sınıfının bir parçasıyız. Hepimiz ortada ciddi bir sorun olduğunun az çok farkındayız.

Sınıf meselesi kendini sürekli hatırlatıyor. Soma katliamında olduğu gibi... Havaalanı işçilerinin yaptığı tarzda, büyük eylemlerde olduğu gibi... Şu an yaşanan intiharlarda olduğu gibi...

Türkiye’de sendikalara karşı hep çok ciddi bir baskı oldu, baskılar bugün de devam ediyor. DİSK’e bağlı Birleşik Metal-İş’in bir yürüyüşüne polis, Eskişehir’de çok şiddetli bir şekilde müdahale etti. Sendikalar kanununda “İşkolu barajı” diye bir bölüm var: Bir sektörde kayıtlı olan işçilerin yüzde birini sendikaya üye yapmak gerekiyor. Bu sayıya ulaşmadan, işverenle toplu sözleşme imzalamıyorsunuz. Yani pratik olarak sendikacılık yapamıyorsunuz.

Alternatif, mücadeleci, bağımsız sendikaların kurulup faaliyet göstermesine daha baştan devasa bir set çekilmiş oluyor. Böyle olunca çoğu sisteme entegre, hak aramaktan ziyade daha bireysel menfaatlerin peşinde olan “sendikacılık” pek çok sektörde alternatifsiz kalıyor. Bu sendikacılığa tabandan bir meydan okuma geliştirmek gerekiyor.

2.4 Stalinist solun dindar insanlara yaklaşımı hatalıdır

Stalinist sol tarafından yaygınlaştırılan “Müslüman ülkelerde kadercilik var, bu yüzden sınıf bilinci gelişmiyor” şeklinde yanlış bir inanış var. Türkiye’de 70’li yıllarda dünya tarihi ölçeğinde büyük sayılabilecek bir işçi hareketi ortaya çıkmıştı. İran’da yine aynı dönemde ciddi bir işçi hareketi vardı. Endonezya’da 1960’larda dünyadaki en kitlesel komünist hareketlerden birisi, işçi hareketinin öncülüğünde ortaya çıktı. 2011’de Mısır’da askeri rejimi deviren devrimde işçi sınıfının, işçi hareketinin çok önemli bir payı vardı. Tunus’ta sendikalar çok güçlüdür. Devrimden sonra, iç savaş gerçekleşmeden o süreci aştıkları için, Nobel Barış Ödülünün layık görüldüğü kurumların arasında ülkenin en büyük sendika konfederasyonu da vardı. Elimizde, Müslüman işçilerin diğer işçiler kadar mücadeleyi olabildiklerine dair önemli veriler var.

Ancak Türkiye’de Müslüman kimlikle sınıf bilinci arasında bir gerilim mevcut. Stalinist sol hareketler genelde dindarlığa karşı sert ve yabancılar. Sosyalist solun bu problemi aşması, işçi hareketinin gelişmesi açısından önemli.

2.5 Türkiye’de dinamik, eylemci bir işçi sınıfı var

AKP döneminde hemen tüm büyük çaplı ve etkili olabilecek grevler ertelendi. Aslında fiilen yasaklandı. Bu nedenle toplu sözleşme uyuşmazlıklarını greve götürme iradesi oldukça zayıflamış durumda. Böyle bakınca işçi sınıfı bir eylemsizlik sürecine girmiş gibi görünebilir. Oysa gerçekte durum böyle değil. Emek Çalışmaları Topluluğu’nun (EÇT) derleyip raporladığı işçi eylemleri tablosu Türkiye’de hayli inatçı ve dinamik bir emek hareketinin varlığına işaret ediyor. Raporlarda 2018’de 429 vakayla ilgili olarak 1.193’ü aşkın eyleme, 83 bin civarında emekçinin katıldığı tespit edildi. Oysa aynı yıl için Çalışma Bakanlığı istatistiklerinde yasal grevlere katılan işçi sayısı 4200 civarında. Topluluğun 2016 raporu bize, OHAL döneminde bile işçi sınıfının eylemli hak arayışı iradesinin kırılmadığını gösteriyor.

Örneğin son dönemde yoğun eylemleriyle öne çıkan inşaat işçileri birçok durumda iş yeri pazarlık güçlerini, hızla bitirilmesi gereken inşaatteki faaliyetleri durdurup patronu zor durumda bırakarak, güçlü biçimde kullanabiliyorlar.

3. Dünya’da İşçiler Hakları İçin Ayakta

3.1 Haiti ve Honduras’ta emekçilerin mücadelesi sürüyor

Latin Amerika’da ilk toplumsal patlama şubat ayında Haiti’de başladı ve 2019 yılı boyunca sürdü. Haziran ayında hükümetin politikalarının protesto edildiği iki günlük genel grevin ardından, Ağustos ayında sendikalar benzin fiyatları ve benzin kısıtlığına karşı üç gün boyunca greve gittiler. Petrol fiyatlarına 2019 Eylül’ünde yapılan zam, kitleleri tekrar sokağa döktü.

Protestolar daha sonra Honduras’a sıçradı. Hükümetin ABD desteği ile gerçekleştirmek istediği reformlara ve özelleştirmelere karşı öğretmenlerin ve doktorların başlattığı eylemler kısa sürede tüm toplumsal kesimlere yayıldı; on binlerce kişi hükümetin istifası için gösteri düzenledi.

3.2 İran’da, Irak’ta ve Lübnan’da ayaklanmalar yayılıyor

İran’da ABD’nin yaptırım politikaları ve yolsuzluk gibi nedenlerle giderek derinleşen ekonomik kriz huzursuz kitleleri sokağa döküyor. 2019’un son aylarında İran bir kez daha kitlesel gösterilere sahne oldu. Akaryakıt yapıları zamları protesto etmek için sokaklara dökülen işçi ve emekçilerin mücadelesi molla rejimine karşı “özgürlük” talebi ile sürüyor. Gösterilere katılan genç kitleler artık eskisi gibi yönetilmek istemiyor. Hareketin, kendisine karşı bir isyana dönüşeceğinden korkan rejim ise zor kullandı: 2000’e yakın kişi polis kurşunlarıyla can verirken, binlerce kişi yaralandı.

Irak’ta iş ve ekmek talepleriyle başlayan gösteriler kısa sürede bağımsız ve demokratik Irak talebinin öne çıktığı bir ayaklanmaya dönüştü. Ekim 2019’da yolsuzluk, işsizlik ve yetersiz kamu hizmetlerine karşı yapılan protestolar ülkenin güney ve iç bölgelerine sıçradı. Kitlesel gösteriler kanlı müdahalelerle, şiddetle bastırıldı. Yüzlerce Iraklı hayatını kaybederken, binlercesi yaralandı. Protestolar Irak Başbakanının istifası ile sonuçlandı. Gösteriler zaman zaman durulsa da bitmedi, bitecek gibi de görünmüyor.

2020 yılına protestolarla giren bir diğer ülke ise Lübnan oldu. Lübnan’da sosyal medya vergilerine yapılan zamlar karşısında, her din ve her mezhepten halk yığınları ortak taleplerle bir araya gelip meydanları doldurdular. Başbakan istifa etmek zorunda kaldı ve hükümet, zamları geri çekti.

3.3. Sudan, Tunus, Cezayir’de emekçiler ayakta

Sudan’da gıda maddelerinin fiyatlarının artmasına ve kötü ekonomik koşullara karşı tüm ülkeye yayılan kitlesel protestolar yaşandı. Eylemlerde çok sayıda kişi hayatını kaybetti. Nisan ayında 30 yıllık el-Beşir’in zorba diktatörlüğü çöktü; el-Beşir tutuklandı. İktidarı halka devretme amaçlı bir “geçiş hükümeti” kuruldu: Halk bu sürecin bir mücadele süreci olduğu bilinciyle hareket ediyor. Mayıs ayında Sudan’da ordu üzerindeki basıncı artırmak için iki günlük grev yapıldı. Sonrasında askeri yönetim, halk temsilcilerinin taleplerini kabul etti ve sivillerin ağırlıkta olduğu bir hükümet kuruldu.

Tunus’ta yılın başında 650 binden fazla memur iş bıraktı. On binlerce kişi ülke çapında hükümet karşıtı gösteri düzenledi.

Cezayir’de 20 yıldır iktidarda olan diktatör Buteflika yüz binlerce işçi ve emekçinin meydanlardaki protesto gösterileri karşısında, seçimlere katılmayacağını açıklamak

zorunda kaldı. Halk, çeşitli taleplerle sokaklardaki mücadeleyi sürdürüyor. Kasım ayında 13 bağımsız sendikanın çağrısı üzerine, grev hakkı için, ülkede yaşayan halkın yarısının katıldığı ve üç gün süren bir genel grev yaşandı

3.4 Fransa, Finlandiya, Hong Kong, ABD: İşçi sınıfı direniyor

Fransa’da akaryakıt zamlarına ve kötü ekonomik koşullara tepki olarak 2018’in Kasım ayında başlayan Sarı Yeleklilerin protesto gösterileri, 2019’da farklı protestolarla birleşerek devam etti. Sınıf ve emekçi kitle hareketi Fransa’yı sallarken, Macron hükümeti tarafından, emeklilik yasasında yapılacak değişikliklerle, kazanılmış hakları gasp etmeye yönelik reforma karşı 5 Aralık’ta süresiz genel grev ve protesto başladı. Sonunda hükümet 12 Ocak 2020’de emeklilik yasa tasarısını geri çekti.

Finlandiya’da, Aralık ayında, öncesinde 400 posta işçisinin atılmasına karşı çıkarak işten atmaları örnek bir sınıf dayanışmasıyla engelleyen işçiler, toplu sözleşmelerde anlaşmaya varılamaması üzerine üç günlük greve gittiler. 100 bin işçinin greve çıkması Finlandiya işçi sınıfının mücadele tarihine önemli bir sayfa olarak eklendi.

Nisan ayında özerk Hong Kong bölgesinde, zanlıların Çin’e iadesini kolaylaştıran yasa tasarısına karşı başlamış olan protestolar 6 aydır sürüyor. Eylemler bölgenin belli cadde ve sokaklarında başladı, milyonlarca kişinin katıldığı gösterilerle sürdü. 15 Haziran’da yasal düzenlemenin askıya alındığının açıklanması da protestoları dindirmedi. Protestocular, polis şiddetinin cezalandırılması, protestocuların serbest bırakılması ve genel oy hakkı gibi taleplerini sürdürüyorlar.

ABD’de 150 bin dolayında metal işçisi haklarını savunmak için, Eylül 2019’da başlayan ve haftalar süren bir grev yaptı. Bu, yıllardan sonra, ABD işçilerinin böylesi kitlesel ve uzun süreli olabilen ilk mücadelesiydi. General Motors’a ait 31 fabrikada 46 bin işçi yeni bir toplu sözleşme için greve gitti. 40 gün süren grevin sonunda yapılan oylamada işçiler sözleşmeye onay verdi.

3.5 Hindistan’da işçi sınıfı tarihinin en büyük genel grevi yaşandı

Hindistan’da 2019 yılı boyunca kitlesel grevler ve gösteriler hız kesmeden sürdü. Modi hükümetinin işçi karşıtı politikalarına yönelik olarak, on sendikanın çağrısına uyan yaklaşık 200 milyon işçi ve emekçi Ocak ayında iki günlük greve gitti. Ocak ayında Tamil Nadu eyaletinde 700 bin öğretmen ve memur, daha yüksek ücretler ve sürekli istihdam için greve gitti. Gösterilere katıldıkları gerekçesiyle 20 bin kişi tutuklandı.

Kuzey Hindistan’daki Uttar Pradesh eyalet hükümetinde 200 binden fazla işçi greve başladı; emeklilik yasasının geri çekilmesini istiyorlar. Yasaya göre, yüzde dört daha yüksek katkı payı ödemek zorundalar.

Hindistan’ın en büyük şehri Mumbai’deki kentsel ulaşım şirketi BEST’in 32 bin çalışanı, ücretlerin artırılması ve zamanında ödenmesi için 9 gün boyunca iş bıraktı.

Bihar eyaletinde kadın aşçılar greve gittiler. 200 binden fazla kadın emekçi, ücretlerin yükseltilmesi talebiyle iş bıraktı. Eylül ayında Coal India Ltd (CIL) ve Singareni Collieries (SCCL) kömür ocaklarında çalışan 270 bin kadrolu ve 200 bin taşeron işçi özelleştirmelere karşı greve gitti.

3.6 İşçi sınıfı her yerde hakları için mücadele ediyor

Kamboçya’da Taieasy International in Krakor, Pursat’ta çalışan 10 bin tekstil işçisi kadının günlerce süren grevleri kazanımlarla sonuçlandı.

Bangladeşte Dhaka, Gazipur ve Chattogram’da, Ağustos ayında, tekstil işçisi kadınlar ücretlerin ödenmesi için greve gitti. Yedi binin üzerinde kadın, fabrikalara giden kapıları kapattı, sokaklara barikatlar kurdu.

Ocak ayında Dakka bölgesinde tekstil endüstrisinde çalışan binlerce kadın işçi düşük ücretleri protesto ederek greve gitti. Sokaklara barikatlar kuran işçiler polisle çatıştı. Grev iki hafta sürdü.

Ürdün’de kamu sektörünün en uzun grevinde, dördüncü haftanın sonunda, öğretmenler ücret artışı talebini kazanıma dönüştürdü.

Meksika’da Matamoros şehrinde General Motors, Ford ve Fiat-Chrysler’e mal üreten tedarikçi 45 fabrikada 70 bin işçi greve gitti. Yüzde 20 daha fazla ücret, prim ödemeleri ve daha kısa haftalık çalışma saatleri talep eden işçilerin iki hafta süren grevleri kazanımla sonuçlandı. Bölgedeki bu fabrikalar yabancı şirketler tarafından “sömürü cehennemleri” olarak görülüyor.

Güney Kore’de General Motors Korea işletmesinde çalışan sekiz bin işçi greve gitti. Bu, 20 yıldan bu yana gerçekleşen en kitlesel grev oldu. 1970 yılında kötü çalışma koşullarını protesto etmek için bedenini ateşe veren tekstil işçisi Chun Tae-il’i anmak ve kötüleşen esnek çalışma uygulamalarını protesto etmek için 2019’un Kasım ayında Sendikalar Konfederasyonu KCTU’nun çağrı yaptığı yürüyüşe ise 100 bin işçi ve emekçi katıldı.

İtalya’nın dört bir yanında yüz binlerce işçi, Şubat ayında, İtalyan sendikalarının çağrısı ve “İş için bir gelecek” şiarı ile Roma’da hükümet politikalarına karşı gösteri düzenledi. Protestolar İtalyan hükümetinin ırkçı politikalarına da yönelikti. Mart ayında Mailand’da hükümetin ırkçı politikalarına karşı yapılan kitlesel protestoya da 250 bin kişi katıldı.

Ekim’in sonunda CGIL, CISL ve UIL sendikalarının yaptığı çağrıya uyan İtalyan işçileri, AB’nin talepleri doğrultusunda katma değer vergisinin yüzde 22 artırılmasını

ve sosyal kısıtlamaları protesto ederek daha fazla ücret ve emeklilik, daha iyi çalışma koşulları talepleriyle genel greve gittiler.

Macaristan’ın Győr kentinde binlerce Audi işçisi yılın başında, ücretlerin artırılmasını talep ederek üretimi durdurdu. Grev diğer ülkelerde de üretimin durmasına neden oldu ve şirket de işçilerin taleplerini kabul etmek zorunda kaldı. Bu ise, sermayenin ucuz işçi cenneti olarak gördüğü Macaristan’da otomobil sektöründe ve parça üreten işletmelerde grevlerin patlamasına neden oldu.

4. Sonuç

Latin Amerika, Asya, Afrika ve Avrupa’daki eylemlerin toplamına bakıldığında, bu hareketlerin tümü, birikmiş öfkenin bir dışavurumu ve bardağın taşması olarak görülebilir. Tüm ülkelerde neoliberal politikaların kaçınılmaz sonucu olarak zamlara, ağırlaşan vergilere, kazanılmış hakların gaspına, kendilerine dayatılan kemer sıkma politikalarına karşı krizin faturasını ödemeyi reddeden işçiler ve yoksul emekçi kitleler ayağa kalktı. Sokaklara çıkarak, kitlesel ve yaygın protesto gösterileri yaptılar.

Ekonomik taleplerle başlayan bu eylemler, hızla iktidarı hedef alan ya da ekonomik talepler üstünden iktidardan işçi sınıfı ve emekçiler adına hak talep eden eylemlere dönüştü, bazı ülkelerde isyan şeklinde devam etti.

Yaşanan eylemlilikler her ülkedeki işçi mücadelelerini olumlu anlamda etkiledi. İşçi hareketi; işsizliğe, yoksulluğa, zamlara ve vergilere karşı taleplerle ortaya çıkarak, kitlelerin düzene karşı ortak mücadelesini örgütledi.

İşçi sınıfının örgütlü olduğu Fransa, Finlandiya ve Kolombiya gibi ülkelerde işçiler ve sendikalar mücadelelerin başını çekti, işçi sınıfı mücadelenin öznesi oldu. Diğer bazı ülkelerde ise taban örgütleri, işçi hareketlerinin dinamik gücüydü.

Ömrünü dolduran neoliberal politikalara karşı mücadeleler daha da yaygınlaşarak sürecektir. İşsizlik, yoksulluk ve ağır yaşam koşulları, ekonomi ve siyasetteki her gelişmenin “Bardağı taşıran damla” olma olasılığını güçlendirmektedir.

Kaynakça

Emek Çalışmaları Topluluğu Raporları, <https://emekcalisma.org/>

DİSK-AR Dergisi, <http://disk.org.tr/category/diskten/yayinlar/disk-ar-dergisi/>

Enternasyonal Sosyalizm Dergisi, <https://www.enternasyonalsosyalizm.org/>

Teknoloji “Bizim” Ne Kadar Dışımızda?

Sibel Erduman

Teknopolis | Akıllı Makineler/Dağınık Zihinler | Mustafa Arslantunalı | İletişim Yayınları, 2019.

Mustafa Arslantunalı internet, yapay zeka ve ütopya üzerine bir kolaj denemesi diye tanıttığı bu kitabında teknolojiyi ve insanla ilişkisini - teknolojiden söz etmek insana dair neredeyse her şeyden söz etmektir diyerek - tarih, bilim, felsefe ve bilim kurguyu masaya yatırıp, bizi sahiden bir kolaj denizine sokarak anlatıyor.

Kitabının değişim üzerine; bizim inisiyatifimiz dışındaymış gibi görünen teknolojik değişimlerin ‘teknoloji’ diye sınırladığımız o dar alandan ibaret olmadığına, biz daha iyi bir dünya için değişim çabasına girmesek de dünyanın her an değiştiğine, değiştirildiğine, dünyanın nasıl değişeceğine dair söz hakkımızın olabilmesi için harekete geçmemiz gerektiğine dair olduğunu belirtiyor. Bir de bizim nasıl olabileceğimiz kadar, kendimizi nasıl gördüğümüzü de işin içine katıyor.

Kitabın temel argümanlarından biri, teknolojiden kaçıp kurtulacağımız saf bir doğamızın hiçbir zaman var olmadığı, olsaydı yüz binlerce yıl bilim olmadan yaşayabiliyor olmamız gerektiği; zeki yaratıklar olduğumuz için alet edevat yapmadığımız, alet edevat yaparak zeki hale geldiğimiz.

Yani bir tarafta sırları bilimciler tarafından çözülecek olan sessiz, dilsiz ve tamamen nesnel bir doğa, diğer tarafta da iktidar mücadelelerinden, hikâyelerden ve öznelardan kurulu doğanın mistik sınırlamalarından bağımsız bir kültür olmadığı da, kitabın altı çizilecek noktalardan biri.

Bir diğer önemli analiz de yapay zekâ, bilinç ve zihin üzerine yapılıyor. “Modern çağın simyası olan yapay zekâ, ilginç bir bileşimin ürünü; bir yandan düşünsel kökeni Descartes’a kadar uzatılabilecek bir anlayışa, insanın bir bilgi-işlem makinesi olarak tarifine dayanıyor. Bir yandan da golem efsanesiyle hermetik geleneği miras alan Ortaçağ’ın altın ve insan, hatta üstün insan yaratma tutkusuyla iç içe.”

Diğer bir konu da, insan gövdesi dışında zeki bir sistemin oluşturulup oluşturulmayacağı konusu; aslında bütün dünya sadece bizim zihnimizde mi bulunur, yoksa zihnimiz dışında gerçek bir dünya zaten var mıdır, sorularından bağımsız olsa da gerçek dünyada

insan dışı bir gövdede bir tür bilinçliliğin ve/veya zekânın yaratılıp yaratılmayacağı meselesini değiştirmez. Yine de bu iki mesele birbirine sık sık bağlanmaktadır... yapay bir zekâyâ sahip bir sistemin mutlaka bir bilinç sahibi olması gerekmediğini de not edelim.”

Ve sanılanın tersine bilgi teknolojisinin yeni ve istikrarlı bir kapitalizm biçimi yaratmak şöyle dursun, kapitalizmi eritmekte olduğunu gösteren kanıtların çoğaldığından bahsediliyor...

Dijitalleşen ürünler kapitalist ekonominin temelinde yatan kaynakların sınırlılığı ilkesini yerle bir ediyor. Bir ürünün ilk üretim maliyeti bir yana konursa, ürün dijitalleştiği an çoğaltma maliyeti sıfırlanıyor. Yani o artık bildiğimiz meta değil.

Sonsuz sayıda çoğalabilen, arz talep yasasının geçerli olmadığı dijital ürünlerde (arz sonsuz) mülkiyet ancak ve ancak telif hakları yasalarıyla, yasakçılıkla, teknik sınırlamalarla mümkündür. Bunu başarabilmek de tekellerin işidir. Sonsuz çeşitliliğin olduğu paylaşıma açık bir ortam olan internetin, topu topu beş büyük şirket; Google, Apple, Facebook, Amazon, Microsoft tarafından yönlendirilebilmesinin sebebi bu.

Ve önemli sorular çıkıyor karşımıza; teknolojik gelişmenin durdurulamaz, yönlendirilemez bir nehir olduğundan ne kadar emin olabiliriz? Gönüllülük, yardımlaşmaya dayalı ağ üzerindeki işbirliği örnekleri, kapitalist çevrimin tamamen dışında mı? Yeni teknolojiler kapitalizme rağmen mi geliyor? Yoksa sandığımız kadar hızlı gelişiyorlar mı?

Kapitalist endüstrinin, robot fabrikalarına yatırım yapmak yerine, üretim faaliyetlerini ucuz işgücünün olduğu yerlere, Çin’e, Güney yarımküreye taşınması uzun zamandır devam eden bir eğilim. Üretim süreçlerindeki teknolojik yeniliklerin yavaşlaması 1950’lere dayanıyor. Endüstriyel robotlara yapılacak kamu yatırımlarının Pentagon silah sanayine kaydırılmasıyla, 70’lerden beri ağırlıklı olarak üretim değil, simülasyon teknolojilerinin gelişmekte olduğuna dikkat çekiyor kitap.

“Neoliberalizm işlerimizi ellerimizden almadı, hatta olmayan işler yarattı. Elimizden aldığı şey iş güvenliği ve genel anlamda güvenlik hissi. Belki de herkesin çalıştığı ama biraz çalıştığı bir dünya da mümkündür; böyle bir şey olamaz mı?” diye soruyor ve bu soruyu “Olabilir ama dünyanın günümüzdeki kurulu düzeniyle olmaz” diye yanıtlıyor.

Bir Ütopya ve Karşı-Ütopya Olarak İnternet

İnternet yeniye her türlü sınırlamadan muaf bir özgürlük ortamı, her şeyi dönüştürebilecek muazzam bir özgürlük platformu olarak görülüyordu. Ve bilgi oto yolu gibi kavramlar üretiliyordu. Her ne kadar “vücutlarımızın bulunduğu yer” olmasa da sanal âlem devasa

altyapısıyla bugün olduğu gibi o zaman da maddi bir temel üzerinde yükseliyordu.

Veri akışının ve izleme tekniklerinin merkeziyetçi olmayışı, bu noktada içimizi ferahlatamaz, çünkü bütün kişisel bilgilerimize erişebilecek durumdaki hükümetler, açık açık ya mahremiyet ya güvenlik açığı çağırısı yapıyor.

Ne kadar gözetlenirsek gözetlenelim, devletin elinde ne kadar çok bilgi olursa olsun, eninde sonunda hakikatler ortaya çıkacak, yönetenlerin yalanları teşhir edilecektir. Peki, ya hakikatler kimsenin umurunda değilse?

Bireyi güçlendirmesi beklenen teknolojiler, dev şirketlerin nüfuzunu arttırdı. Demokratik katılımı desteklemesi beklenen teknolojiler, kanepeler TV bağımlısı bir nüfus yarattı. Bu gelişmelerin siyasal kültürü geliştirme ya da hükümet etmeyi daha saydam hale getirme potansiyelleri yok değil, hatta muazzam bir potansiyel söz konusu. Ama bu potansiyeller hiç kullanılmadı, teknolojilerin ütopyacı yanları iktidarlar tarafından ilk fırsatta budandı. Sosyal medyanın, yani bizim toplumsal etkinliklerimizin metalaştırılması, günümüzde kapitalizmin en kârlı alanı.

Telgraf, İnternet ve Üretkenlik: Biz Robot muyuz?

Telgraf günümüzün önemli bir sorununu, aşırı enformasyon sağanağını su yüzüne çıkarmış ilk teknolojiydi. Telgraf sayesinde gazete okurları aynı günde dünyanın birçok yerinden haber alıyorlardı. Telgraf elektrik sayesinde işliyordu, elektrik ise o dönemde hâlâ sihirden ibaretti. Yeni iletişim teknolojisi her yere erişecek ve bundan “evrensel insanın evrensel kardeşliği” doğacaktı. Günümüzdeki siber ütopyacıların söylediklerinde de alttan alta bu dinsel retorik izleri görülebilir. Dünyaya barışı getirmeyi başaramayan telgrafın en parlak günleri yüzyılın sonunda telefonun keşfi ve yaygın kullanımıyla geride kalıverdi.

Tüm bu yeni icatlar insanların bilgiyi ve haberleri kaydetme ve dağıtma biçimini baştan aşağı dönüştürdüysen de, ekonomistler 15. ve 16. yüzyılda kişi başına düşen gelirde bir yükseliş olmadığını tespit ettiler. Ama telgraf günümüzün internetiyle karşılaştırıldığında dünyayı katbekat fazla dönüştürmüştü; tıpkı buhar makinesi, elektrik ve demiryolları gibi...

Günümüzde internet ve bilişim teknolojileri söz konusu olduğunda ciddiye almama ile yere göğe sığdırma evrelerinin arasında bir yerdeyiz, diyor yazar. Ekonomik veriler bilgi çağının dünyayı kasıp kavurmadığını gösterirken, aslen askeri çıkışlı internetten dünya barışını sağlamasını bekliyoruz. Öte yandan, internetin ve bilgi teknolojilerinin şu ana kadarkinden çok daha büyük bir dönüşüm kapasitesi olduğunu, ve bunun da

bir kritik eşik aşıldıktan sonra kendini göstereceğini unuttuğumuzu dile getiriyor.

“Üretkenlik robotlar içindir. İnsanlar ise boşa vakit harcamada, oynamada, yaratmada ve keşfetmede muazzamlar” tespitiyle, özgür yazılımlar konusuna da el atıyor kitap.

Yani internetin diğerkâm tarafına, işbirliğini topluluk ruhunu, âdem-i merkezîyetçiliği, birlikte çalışmayı önemseyen tarafına geliyoruz ve burada Wikipedia’nın, kâr amacı gütmeyen, kişilerin ortaklaşa gönüllü olarak oluşturduğu devasa internet kütüphanesinin öneminden bahsediliyor; “Wiki teknolojisi, web’in en önemli eksikliğini gidermişti. Wiki kelimesi Hawai dilinde çabuk, hızlı anlamına geliyordu. Wikipedia amatörler tarafından icat edildi, deneme yanılma yöntemiyle geliştirildi, amatörler tarafından yürütülüyor.”

Homo sapiens’i süper-işbirlikçi olarak tanımlayan Martin Nowak’a göre, mutasyon ve doğal seçim yaşamı anlamak için tek başlarına yeterli değil. İşbirliğine de ihtiyacımız var. İşbirliği ve yardımlaşma dört milyar yıllık evrimin temel mimarıdır.

Bu arada biz insanlardan bağımsız, kendi gelişim çizgisi olan bir siber âlem yok. İlk zamanlar bir ütopya adacığı olarak görülen internet, ütopyası olanlara muazzam bir pratik araçlar kümesi sunuyor. Açık kaynak, Wikipedia ve benzerleri, neoliberal sistemin içinde küçük ve istisnai antikapitalist adacıklar olabilirler, bazen kapitalist iş ilişkilerini tamamlıyor da olabilirler, ama içine doğdukları sisteme alternatif olabilecek yepyeni bir ilişki ağını simgeledikleri kesin. Soru şu; bu yeni ilişki ağına ne kadar bel bağlanabilir?

Yapay Zekâ, Zihin, Bilinç

Beyin-bilgisayar analojisi ve zihin konusunda bilgi işlem metaforunun yaygınlığı, bilinç meselesini enine boyuna tartışmayı gerektiriyor.

Bilinçli olmamızı gerektiren bir doğa yasası arıyorsa, evrim tarihine bakmak zorundayız. Rastlantı ile zorunluluğun sürekli kesişip durduğu evrim tarihinin bize ilk göstereceği şey, bilincin varlığı için böyle bir yasanın şart olmadığıdır. Ama bilinç mucizesinin mucizevî olmayan tek açıklamasını, bulsak bulsak yine evrim tarihinde bulabiliriz, diyor yazar.

Toplumsallığın ve evrimin bir ürünü olan bilincimiz, gövdemizi ve kendisini somut olarak kavrayabiliyor, öteki zihinlerle ilişkiye geçebiliyor. Zygmunt Bauman, “Aynı anda, bildiğimizi biliriz” diyor; “Farkında olduğumuzun farkındayız, bilincimizin olduğunun, bilinçli olduğumuzun bilincindeyiz. Bilgimizin kendisi bilginin nesnesidir.”

Benlik bir kurmaca, bilinç bir anlatı. Ne beyin bir bilgisayar, ne de zihin bir yazılım. *Homo sapiens* ile aynı

evrim sürecinden geçmeyecekleri besbelli akıllı makineler ve robotlar, öyleyse neden ve nasıl insanınkine benzer bir bilince sahip olsunlar? Akıllı makineler, yapay zekâ sistemleri, bilince sahip olmadan da inanılmaz şeyler yapabilirler, kaldı ki yapıyorlar da zaten.

Tekno liberteryanların rüyasına göre, bilgisayarlar vücutsuz özgürlüğü mümkün kılmayacak mıydı? Bir ara internette gerçekleşir gibi olan bu vücutsuz özgürlük şimdi tekilliğe erişecek olan yapay zekâda aranıyor, bulunduğu takdirde *Homo sapiens*, biyolojisinin sınırlamaları yüzünden ikinci sınıf bir robot olarak hayatına devam edecek.

Transhümanistler “Biyolojimiz, bize ayak bağı olan şu gövdemizin sınırlamalarından kurtulamaz mı? Yazılım kısmı tamam da, donanım bir üst sürüme yükseltilemez mi?” diye soruyorlar. Transhümanizm vites ve hedef büyütüyor; mesela yapay zekânın implant halinde beynimize eklenmesi, insanın daha da siborglaşması... Biyolojiden aşama aşama çıkıp, tamamen teknolojinin hükümrânlığına giriş, insan-sonrası.

Ama zeki makinelerin bizim ayarımızda, bizim tarzımızda bir zekâyâ sahip olmaları değil esas tehdit. Otomatik düzenekler, dronlar, gittikçe elektronikleşen savaş makinelerinin inşası, öldürmek için kullanılacak otonom silahlar, bunlardan ürkmeliyiz.

Dünya tarihinde ilk kez kimsenin aç, açıkta ve yoksul yaşamak zorunda kalmayacağı kadar büyük ölçekli bir üretim kapasitesi mevcut. Dönüşüm ve hız çağında hiçbir şeyin değişmemesi için her şeyi değiştiriyorlar kendi çıkarlarına, kendi kâbus senaryolarına göre...

Başka bir dünya için, önce onu hayal edebilmeliyiz. Gülünç ve saf olarak damgalansak da. Devrimler kazara olmaz.

Kitap bu noktaya kadar anlatılanlardan çok daha geniş kapsamlı ve detaylı... Mesela Sokrates yazı için şöyle demiş: “Harfleri öğrenenler artık belleklerini işletmeyecekleri için unutkan olacaklar, yazıya güvendikleri için etraflarındaki şeyleri, içerdikleri kendilerine hatırlayacakları yerde, dışarıdan kargacık burgacık izler sayesinde hatırlamaya çalışacaklar!”

Bu arada insan beyni okuma yazma için özellikle evrilmemiş; tam tersine, yazı beyin yapısına uymak üzere evrilmiş, yani beyin her şeyi öğrenen bir bilgisayar ya da ortama göre şekillenen bir boş levha olmadığı gibi, değişime kapalı bir makine de değil.

“Bu açıdan bakıldığında okuma ilk ‘zihin protezidir.’ İlk zihin protezi olarak okuma yazma zamanla o kadar ayrılmaz bir parçamız haline gelmiştir ki artık onsuz yapamayız...”

Marx'ın Din Eleştirisi: Sinan Özbek'in Son Kitabı Üzerine

Z.Soner Dinç

Sinan Özbek, Ocak 2020'de Marksizm Toplantıları'na son beş-altı yılda en azından bir kere katılanlar için beklendik bir konuda bir kitap yayınladı. Söz konusu etkinliklerde yıllardır “Marx / Marksizm ve Din” vb. başlıklarla yaptığı sunumların konularına odaklanan bu kapsamlı eser, birkaç özelliği itibarıyla büyük önem taşımaktadır. *Marx'ın Din Felsefesi* kitabının¹ bu konuları ele alış biçimiyle, tartıştığı konuların politik ve yönetsel olarak önemini üç temel başlıkta ele alacağım.

A-Bir Efsanenin Reddi

Özbek, kitabın birinci bölümünde Karl Marx'ın yetiştiği ve beslendiği felsefi ortamın, din-ateizm konusundaki belirleyici isimlerinden biri olan Ludwig Feuerbach'a (1804-1872) odaklanıyor. Zira Marx'ın da, Engels'in de bir dönem kendilerini birer “Feuerbachçı” olarak gördükleri bilinmektedir. Özbek, Marx'ın din eleştirisini ele almaya girişirken, işe ilk olarak Feuerbach ile başlamasının nedenini “...*Türkiye’de en iyi ihtimalle felsefi düzlemde Marx’ın din anlayışının, Feuerbach ile karıştırıldığını düşünmemdir*” (s.15) diyerek açıklıyor.

Feuerbach, her ne kadar din konusunu bir araştırma nesnesi durumuna getirmişse de dinin toplumsal-tarihsel yönlerini görmek konusunda sorunlu bir yöntemi takip etmektedir. Antropolojik bir gelişim çizgisi izlermişçesine, dine insanlığın “çocukluk dönemi” (s.23) diyerek, onu sadece verili olan şeyler üzerinden gündelik bir olgu gibi ele almaktadır.

İlk dönemlerinde zaman zaman Marx'ın ve Engels'in de din olgusuna “çocukluk” ya da “gericilik” gibi başlıklar altında yaklaştıkları izlenimini verebilecek şeyler olmakla birlikte, geriye doğru bütünlüklü bir bakışla bunun bir “efsane” olduğunu görmek mümkündür. Efsanenin reddi burasıdır: Marx'ın gerçekten de din eleştirisini her türlü eleştirinin bir önkoşulu olarak koyduğu doğrudur, ancak buradaki “din” eleştirisi, aslında ideoloji ve toplumsal yapı eleştirisiyle eş zamanlı olarak gitmekteydi. Bunu gözden kaçırmamak gerekir.

B-Toplumsal ve Tarihsel Bir Fenomen Olarak Din

Özbek'in ısrarla Feuerbach'ta eksik olarak gördüğü şey, Marx'ın da sonradan ısrarla vurguladığı noktaya denk geliyor: Toplumsal bir fenomen, tarihsel olarak oluşum sürecinden bağımsız olarak ele alındığı takdirde gündelik sınırlar içinde kalınır ve sonuçta ortaya bir yanılgı durumu çıkar. Belirli bir an itibarıyla ortada olan bir şey, böylece ezeli-ebedi bir şeymiş gibi görünür. Marx'ın dini ele alışının özgün yanlarından biri de bugün artık tarih, arkeoloji ve antropoloji çalışmalarının ortaya koyduğu üzere, dinin tarihselliğine yaptığı güçlü vurgudur. Özbek'in ifadesiyle “*Marx, dinin ortaya çıkışını, toplum ve devletle ilişki içinde ele alıyor*” (s.46). Yani Marx, Feuerbach gibi “insanın bir özü olarak din” kavrayışını sabit olmaktan çıkarıp, dinin insanlık tarihinin içerisinde her zaman var olan bir “öz” olarak değil, adeta hareket halinde, belirli tarihsel dönemlerde ortaya çıkan bir fenomen olduğunu söylemektedir.

Günümüzde verilerle de desteklenen bu kavrayış, Marx'ın yaşadığı döneme kıyasla daha da gerçekçi ve makul görünür. Bir toplumsal olguya yalnızca kendi döneminin sınırlılığıyla bakmak, yöntemsel olarak büyük bir hatadır. Bunun yapılması, üçüncü başlıktaki yola giden taşları döşemek anlamına gelir. Toplumsal bir olguya - konu özelinde dine - “tarihsiz” olarak bakılması, beraberinde onun anlık olarak dışarıdan müdahalelerle değişebileceği gibi son derece kaba bir kavrayışı da getirebilir. Dinin ortadan kalkmasını, onun ortaya çıkışındaki toplumsal ve politik çerçeveden bağımsız olarak düşünmek Marx'ın kesin olarak reddettiği bir yöntemdir.

Bir tarihsel fenomeni kavrayıp, değiştirmek ya da ortadan kaldırmak için fenomenin anlık olarak gösterdiği şeylerle değil, onu o haliyle var kılan koşullarla ilgilenmek gerekir. Özbek, o meşhur “afyondur” kalıbının Marx'ın din eleştirisinin merkezinde yer almayacak bir cümle olduğunu söylerken, ısrarla dinin oluşumundaki koşullara vurgu yapıyor. Bu, adeta bir din gibi işleyen “kaba ateizm” ile dinin tarihsel koşullarını öne çıkartan “Marksist ateizm” arasındaki temel farkı ortaya koyar. Küçük gibi görünse de son derece keskin bir ayırmadır bu.

C-Kaba Ateizmin Yerine Politika

Ortaya çıkışı tarihsel koşullar ile şekillenen bir kavramın koşullara odaklanmaksızın değişmesini beklemek hem politik, hem de yöntemsel açıdan hatalıdır. Dinin tarihsel bir kavram olarak belirli bir takım toplumsal ve politik koşullar altında şekillendiğini kabul ediyor ve ortadan kalkmasını istiyorsak, “ortadan kalksın” demek değişimi sağlayabilecek bir şey değildir. Politik güç ilişkileri, sermaye, devlet, sömürü vb. koşulları belirleyen, son derece maddi göstergelere odaklanmak

Marx'ın işaret ettiği yöntemdir. Bu, din için de pratik olarak böyle işlemektedir.

Marx'ın bir dine inandığını söylemek mümkün değildir elbette. Ancak o hiçbir zaman “bu gericiliği, bu afyonu bırakın” tonunda cümleler de kurmamış, ona bir öz atfetmemiştir. Bu, Marx'ın tam zıddı olan kaba/yaygın ateizm kavrayışının yöntemidir. Bu apolitik yöntem, günümüzde Richard Dawkins ile karakterize olmaktadır. Ateizm propagandası üzerinden din kavramında değişim beklemek ile Marx'tan beslenen din eleştirisi arasında hem yöntemsel, hem de politik farklılık, tam olarak burada durmaktadır. Özbek'in de aktardığı gibi, Engels'in kendi ifadesiyle: “*Dinle, ancak hangi koşullarda meydana çıktığını ve nasıl iktidar olduğunu, dinin kökenleri ve gelişimi tarihsel koşullarda anlayıp anlatılabilirse, hesaplaşılabilir.*” (s.87).

Sonuç olarak Marx, erken dönem çalışmalarında yabancılaşma olarak kavradığı bir memnuniyetsizlik durumunu, olgun döneminde *Kapital*'de metaların fetiş karakteri açıklaması ile devam ettirerek bir süreklilik oluşturmaktadır. Özbek'in cümleleriyle: “*Metanın insan ürünü olmasına rağmen insan üzerinde bir güç haline gelmesini, dinin insan üzerindeki egemenliğiyle bir kez daha benzeştiriyor [Marx].*” (s.105). Özbek, bu çalışmasıyla bir yandan oldukça yaygın olarak bilinen şeylerin yanlış olarak kavrandığını gösteriyor, diğer yandan ise Marx'ın özgün yönteminin işleyişini daha görünür kılıyor. Bu özellikleri itibarıyla *Marx'ın Din Felsefesi* kitabı, sadece Türkiye'de değil, genel olarak kaba bir biçimde ele alınan bir fenomene bakışı, bu yerleşik kavrayışı değiştirmeye yönelik etkili bir müdahaledir.

Dört Kitap: Malcolm X, Eleanor Marx, Gramsci, Rosa Luxemburg

Akın Deniz Sorucu

Türkiye yayıncılık hayatında, eski bazı örnekler dışında ciddiyetle çıkan “biyografi serileri” bulamamaktaydık. Bugün yeni yeni bu eksiklik giderilmektedir. Ancak yine de “özgün” diyebileceğimiz örnekler hayli az. Sağ hareketler içerisinde, önder addettikleri kişilerin hayat hikâyelerini anlatan birçok seri bulunsa da bu serilerin çoğu, internette kolaylıkla bulunabilecek kötü bilgilerden ibarettir. Sol içerisinde ise böyle seriler uzun zamandır tek tük göze çarpmakta idiye de bunların birçoğu, tarihin tozlu raflarında kalmış eski bilgiler kullanılarak yazılan, (elbette istisnalarla birlikte) çoğu zaman soldan olduğu sanılan kişilerin şişirilmesinden ibaretti.

Bu seriler, solda da sağda da (hatta apolitik sayılabilecek serilerde dahi) kahraman addedilen kişilerin şişirildiği, onlara insaniyet dışı özelliklerin atfedildiği, okuyanı -tabiri caizse- gaza getiren, insanda yoğun bir imrenme duygusu yaratabilecek ucuz metinlerdir. Genellikle okumaya yeni başlayanların ellerine tutuşturulan, okuyandaki şevki arttırmaya yarayabilecek metinlerdir bunlar. Zaten çoğu kere yayıncılar da bu gözle bakar bu serilere. İşte Z Yayınları’nın Türkçe’ye kazandırmaya başladığı “Aktivistler İçin Rehber” serisi, sözünü ettiğimiz serilerin yanında, kıyas dahi edilemeyecek bir başarıya sahip.

İlginçtir ki dünyadaki muteber akademik lisanlarda yüzlerce güzel seri bulunsa da (Reclam vd. gibi) biyografik seriler bu lisanlarda da, diğer serilere kıyasla epey azdır. Aktivistler İçin Rehber serisi, İngiltere’de Bookmarks Publications tarafından neşredilen “A Rebel’s Guide” serisinden çevrilmektedir. A Rebel’s Guide serisi Lenin, Troçki, Marx, Engels, Rosa Luxemburg, Alexandra Kollontai, Gramsci, Eleanor Marx, Malcolm X, Martin Luther King, James Connolly biyografileri ile Judith Orr’un Sexism and the System kitaplarını içermektedir. Türkçe’ye henüz bu serinin Malcolm X, Eleanor Marx, Gramsci ve Rosa Luxemburg biyografileri çevrilmiş, diğer kitaplar da yayına hazırlanmaktadır.

Bu serinin dünyadaki birçok örnekten farkı, biyografisi yazılan kişilerin isimlerine şöyle bir bakılmasıyla dahi anlaşılacaktır. Daha önce solun Türkiye’de neredeyse hiç tanımadığı, dünyada ise çoğu kesimin hareket içinde önemsemediği kişilerdir çoğu.

Örneğin Malcolm X, Türkiye’de neredeyse her zaman İslami hareket ile özdeşleşmiş, Malcolm X’in soldan bir yorumu hiçbir zaman yapılmamıştır. Hakeza James Connolly hakkında Türkçe’de hiçbir şey yazılmamış, Gramsci sadece bazı hatalı çevirilerden anlaşıldığı kadar bilinmiştir. Bütün bunlar göz önüne alındığında çevirinin Türkçe yazın için öneminin hayati olduğu fark edilecektir. Dünyada ise bu seri, türünün belli başlı örneklerinden olmayı başarmıştır. Bu yazıda Türkçe’ye çevrilen dört kitap üzerinde durulacaktır.

Malcolm X Türkiye’de çok yanlış anlaşılmış, hakkındaki birincil kaynakların bile bazıları yeni yeni çevrilen bir karakterdir. Özellikle Erbakan ile başlayan yeni İslami siyasetle, birçok meydana sözlerinin yazdığı bayrakların dalgalandığı mitolojik bir figüre dönüşmüş durumdadır. Anthony Hamilton’ın yazdığı Malcolm X biyografisi, zihinlerde oluşan bu figürü kırmaktadır. Kitap, Malcolm X’in hayatının yanı sıra Amerika’da şekillenen siyahi hareketin işçi sınıfı ile olan sağlam ilişkisini, işçi sınıfını anlayamayan, yer yer ırkçılığa kayabilen BPP ve DRUM gibi hareketlerin hatalarını da göz önüne sermekte, okur için mücadelenin rotasını göstermektedir. Türkçe’deki diğer metinler incelendiğinde görülecektir ki bu çalışma, Malcolm X’i sol bir perspektiften anlatmak bakımından türünün tek örneğidir. İçeriği ile kitap, ne diğer birçok biyografi gibi kuru kuruya bilgi vermekte, ne de teorik metinler gibi okuru yormaktadır. Malcolm X’in öteki biyografileri ile kıyaslandığında hacminin epey küçük olması, elbette ciddi araştırmacıları diğer metinlere yönlendirmekteyse de içerik itibarıyla bu biyografi incelenmeyerek yapılacak her çalışmayı da bir biçimde noksan bırakmaktadır.

Eleanor Marx hakkında İngilizce basılmış bazı kapsamlı çalışmalar (Yvonne Kapp ve Rachel Holmes’un kiler gibi) bulunmaktadır. Ancak Türkçe’ye bunların hiçbirini çevrilmemiş, yalnızca Sub Yayınları tarafından *Babam Marx* isimli kitap çevrilmiştir. Eleanor Marx, maalesef her ne kadar özellikle sendikacılık üzerine özgün fikirleri bulunsa da soyadı sebebiyle babasının gölgesinde kalmış, öyle ki çevrilen çalışma bile babasını anlattığı metin olmuştur. Ancak Eleanor Marx, tarihte tesiri kuvvetli olan kadınlardan biridir. Hem hayattaki mücadelesi, hem yazdıkları bunu kanıtlar niteliktedir. Siobhan Brown’ın yazdığı biyografi, bu açıdan çok önemlidir. Türkçe’de yayınlanan ilk Eleanor Marx biyografisi olmakla birlikte, hakkında yapılan ilk yayınlardandır da. Kitap, biyografinin yanında Yeni Sendikacılık hareketini anlamak açısından da oldukça doyurucudur.

Gramsci, maalesef uzun zamandır Türkçe’de ve Türkiye yazınında yanlış okunan ve yanlış anlaşılan bir karakter. Türkçe’de Gramsci hakkında bazı metinler bulabilirsek de bu metinler çoğunlukla Perry Anderson’ın kitabının etkisinde kalmış metinler. Çeviriler de hakeza

böyle. Bugün Türkçe’de hala Gramsci’yi “Gramsci olarak anlatan” çevirilerden büyük ölçüde yoksunuz. Chris Bambery’nin bu kitabı, bu eksikliğin biyografi açısından kapanmasına bir ölçüde katkı sağlamaktadır. Kitap, yukarıda bahsedilenler gibi, tarih hakkında da doyurucu bilgiler vermektedir.

Sally Campbell’in Rosa Luxemburg biyografisi, diğer üç biyografiden farklı olarak, konusu itibarıyla okura bol bol tarih ve teori bilgisi vermekte. Bu açıdan bu kitap, bir biyografi olmakla beraber keyifli bir tarih kitabıdır da aynı zamanda. Alman devrimini ve genel olarak dönemin sosyalist mücadelesini okuru hiç yormadan, müthiş bir akıcılıkla anlatmaktadır. Bu bakımdan kitap, serinin diğer kitapları gibi yeni başlayanları yormamakta, konuya hakim olanların ise zihinlerinde dönemi daha da canlı hale getirmektedir.

Tüm bu kitapların neşredilmeleri, okur için Türkiye’de ne kadar az çalışmanın bulunduğunu gözler önüne sermiştir. Bu kadar küçük bir serinin bile böylesine büyük bir eksiği kapatabilmesi gerçekten de Türkçe okurunun nasıl bir çölde debelendiğini göstermesi bakımından çarpıcıdır. Serinin çevirilerinin tamamlanması, bu açığın kapanmasına müthiş bir katkı sağlayacaktır. Aynı zamanda seri, diğer yayıncılar için de, entelektüel ilerleme için ne tür kitapların çevrilmesi gerektiğini gösteren bir kılavuz hizmeti görmektedir.

Aktivistler için Rehber

Gramsci
Chris Bambery

Eleanor Marx
Siobhan Brown

Malcolm X
Antony Hamilton

DÜNYAYI DEĞİŞTİRMEK İÇİN KİTAPLAR!

